

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

TEFSİR BİLİM DALI

KUR'ÂN'DA "YEMİN" KAVRAMI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

ERHAN GÜZEL

BURSA 2024

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

TEFSİR BİLİM DALI

KUR'ÂN'DA "YEMİN" KAVRAMI
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

ERHAN GÜZEL

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Ömer Faruk BİLGİN

BURSA 2024

TEZ ONAY SAYFASI
T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslam Bilimleri Anabilim, Tefsir Bilim Dalı'nda 702123005 numaralı Erhan GÜZEL'in hazırladığı "Kur'ân'da 'Yemîn' Kavramı" konulu Yüksek Lisans Tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 16/07/2024 Salı günü 10:00 – 12.00 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin (başarılı/başarısız) olduğuna (oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)

Dr. Öğr. Üyesi Ömer Faruk BİLGİN
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye

Dr. Öğr. Üyesi Muhammet ÇOL
Aydın Adnan Menderes Üniversitesi

Üye

Dr. Öğr. Üyesi Abdulhalim BAŞAL
Bursa Uludağ Üniversitesi

16/07/2024

YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 04/07/2024

Tez Başlığı / Konusu: Kur'ân'da "Yemîn" Kavramı

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan **toplam 196** sayfalık kısmına ilişkin, 04/07/2024 tarihinde şahsım tarafından *Turnitin* adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 1 'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

04/07/2024

Adı Soyadı: Erhan GÜZEL
Öğrenci No: 702123005
Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri
Programı: Tefsir
Statüsü: ☒ Y.Lisans ☐ Doktora

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Ömer Faruk BİLGİN

* Turnitin programına Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane web sayfasından ulaşılabilir.

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans / Doktora Tezi/Sanatta Yeterlik Tezi/ Çalışması olarak sunduğum “Kur’ân’da ‘Yemîn’ Kavramı” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntılarının kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

04.07.2024

Adı Soyadı :Erhan GÜZEL
Öğrenci No: :702123005
Anabilim Dalı: :Temel İslam Bilimleri
Programı: :Tefsir
Tezin Türü : Yüksek Lisans

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı	: Erhan GÜZEL
Üniversite	: Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	: Temel İslâm Bilimleri
Bilim Dalı	: Tefsir
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans Tezi
Tez Danışman(lar)ı	: Dr. Öğr. Üyesi Ömer Faruk BİLGİN

KUR'ÂN'DA “YEMÎN” KAVRAMI

“Yemîn” kelimesi, Arap dilinde birden fazla anlama gelen bir sözcük olup, özelde Arap toplumunun genelde yeryüzündeki bütün toplumların bir arada yaşama ihtiyacının karşılanması esnasında kurumsallaşan bir kimlik kazanan ve pek çok farklı boyuta sahip olan önemli bir kavrama işaret etmektedir. Bu yüzden öncelikle “yemîn” kelimesinin kendisinden türetildiği “y-m-n” maddesi, türevleriyle beraber etimolojik ve semantik analize tabi tutularak kök anlam tespit edilmeye ve bu kökten türetilen kelimelerle kök anlam arasındaki ilişki ve irtibat ortaya çıkarılmaya çalışılmış; böylece “yemîn” kavramının anlam alanının nasıl oluşturulduğunun cevabı bulunmaya gayret edilmiştir. Konunun dil boyutunun ele alınmasından sonra, kültür tarihindeki yerinin incelenmesine geçildiğinde, insânî ihtiyaçlar ve durumlar neticesinde oluşturulan bu kavramın genelde beşerî kültürdeki, daha sınırlı çerçevede Arap kültüründeki, özelde de İslâm kültürü ve düşüncesindeki varlığı farklı açılardan analiz edilmiştir. Son olarak “y-m-n” maddesinin türevlerinin Kur’ân’daki kullanımları ele alınmış; türevlerinin ve onların geçtiği âyetlerin tefsir literatüründe nasıl değerlendirildiği incelenmiş ve “y-m-n” maddesinin türevlerinin ve özellikle “yemîn” kavramının anlam dünyası netleştirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kur’ân, Tefsir, Aksâmu’l-Kur’ân, Yemin, Kültür, Toplumsal Düzen

ABSTRACT

Name and Surname	: Erhan GÜZEL
University	: Bursa Uludag University
Institute	: Social Sciences Institute
Field	: Basic Islamic Sciences
Branch	: Tafsir (Qur'anic Exegesis)
Degree Awarded	: Master
Supervisor	: Asst. Prof. Dr. Ömer Faruk BİLGİN

THE CONCEPT OF “YAMEEN” IN THE QUR'AN

The word “yameen” is a word that has more than one meaning in the Arabic language and points to an important concept that has many different dimensions and has gained an institutionalized identity during the fulfillment of the need for coexistence of the Arab society in particular and all societies in the world in general. Therefore, first of all, the article “y-m-n” from which the word “yameen” is derived, together with its derivatives, was subjected to etymological and semantic analysis to determine the root meaning and to reveal the relationship and connection between the words derived from this root and the root meaning; thus, an attempt was made to find the answer to how the meaning of the concept of “yameen” was formed. After discussing the linguistic dimension of the subject, its place in the history of culture is analyzed from different perspectives. The presence of this concept, which was created as a result of human needs and situations, in human culture in general, in Arabic culture in a more limited framework, and in Islamic culture and thought in particular, is analyzed from different angles. Finally, the use of the derivatives of the article “y-m-n” in the Qur'an is examined; how its derivatives and the verses in which they occur are evaluated in the exegetical literature is examined and the meaning of the derivatives of the article “y-m-n” and especially the concept of “yameen” is tried to be clarified.

Key words: Qur'an, Tafsir, Oaths of the Qur'an, Oath, Culture, Social Order

ÖNSÖZ

Dillerdeki kavramlar ve deyişler çok uzun süreçlerden sonra oluşur ve bu uzun süreçlerden sonra hayatın içinde kendisine yer bulur. Geçmişten gelen bu tarihi miras ile sonraki nesiller arasında güçlü bağlar vardır. İnsanoğlu her zaman bu mirası koruyup, sonraki nesillere de bu mirası devretmek istemiştir. Bu manevi miras arasında sayılabilecek bir kavram olan “yemîn”, Arap geleneğinde “kasem”, “hayır/bereket” “güç/kudret”, “sağ yön”, “sağ el”, “yüksek mertebe” ve “ahd” gibi anlamlarda kullanılmıştır. Bu açıdan bakıldığında tezimizin konusu olan “yemîn” kavramı İslamiyet öncesi ve sonrası olarak değerlendirdiğimizde iki dönem arasında sadece bir yönüyle fark olduğunu görüyoruz ki; o fark da “yemîn” sözcüğünün anlamlarından biri olan “kasem” anlayışındadır.

“Yemîn” sözcüğü, gerek “kasem” yönüyle ve gerekse taşıdığı diğer anlamlarla beraber Arapların zihin dünyasında çok önemli bir yere oturmuştur. Örneğin Araplar, bir kişinin itibarını yüceltmek için onu sağ yanlarına oturturlardı. Önemli işlerini sağ el ile yapar, ant içtiklerinde birbirinin sağ elini tutarlardı. Sağ yönden gelen kişileri mübarek kabul eder onunla teberrükte bulunurlardı. Yine câhiliye Arapları önemli işlerinde Ka’be’ye dokunarak yeminler ederlerdi. Başka zamanlarda ise en kutsalları adına (putlar) yeminler etmişler ve yeminlerine sadık kalmışlardır.

Yemin, onlar için sözün doğruluğunu ortaya çıkaran en önemli etkendi. Dolayısıyla onların arasında büyüyen Hz. Peygamber’in nübüvveti sırasında söylediklerinin vahiy ve mutlak doğru olduğuna dair yemin etmesi kaçınılmazdı. Onlar en kutsalları adına yemin ederken Hz. Peygamber de isminin anılarak yemin edilecek en kutsal varlık olan Allah Teâlâ adına yeminler etmiştir. Hatta Allah Teâlâ bile birçok âyette birçok varlığa yemin etmiştir. Câhiliye Arapları yemini hangi amaç ve hangi yöntemle kullanmışlarsa Allah Teâlâ ve onun nebisinin de aynı amaç ve yöntemle yemin ettiğini görüyoruz.

“Yemîn” kavramının “kasem” boyutu insanlık tarihi kadar eskidir. İlk insan ve ilk peygamber Hz. Âdem cennette iken şeytanın onu ve eşini oradan çıkarmak için yalan söylemesi ve bu yalanını yeminle tekit etmesini dikkate aldığımızda yeminin kelamdaki gücü ve tarihi hakkında bize bazı ipuçları vermektedir. Yemine sadece ilâhî dinlerde değil, tüm din ve medeniyetlerde rastlamak mümkündür. Yemin, “en kutsal olan”a olan bağlılığı ifade ettiği için yemin edenlere itibar edilmiş, yalan yere yemin edenler kınanmış veya cezalandırılmıştır. Tüm çağlarda, hukuk sistemi başta olmak üzere birçok alanda yemine başvurulduğunu görmek mümkündür. Bu da yeminin ortaya çıktığı ilk günden beri önemini hiç kaybetmediğinin bir göstergesidir. İslâm dininde yapılan yeminlere baktığımızda iki kavram ön plana çıkmaktadır; sadakat ve ihanet. Yani Allah Teâlâ, yemine başvuran kişilerden yalan yere yemin etmemelerini, yeminlerine sadık kalmalarını ve asla yeminlerine ihanet etmemelerini kesin bir dille emretmiştir.

“Yemîn” sözcüğünün Arapça’da ifade etmiş olduğu diğer anlamlar veya anlam dünyası ile kitap ve sünnette ifade ettiği anlamlar tamamen örtüşmektedir. Bu da ilâhî vahyin gelmiş olduğu toplumun dilinden ve geleneğinden bağımsız olmamasından kaynaklanmaktadır. Kur’ân’da anlatılan cennet ehli kişilere kitapların “yemîn”lerinden yani sağ taraflarından verilmesi, onlara ilâhî nurun sağdan gelmesi, bu kişilere “Ashabu’l-Yemîn” denilmesi, Hz. Peygamber’in tüm hayırlı işlerini sağdan başlayarak yapması Arapların kendi hayatlarında sağ yöne yükledikleri anlam ile birebir örtüşmektedir.

“Yemîn” kavramını incelediğimiz bu çalışmamız giriş, üç ana bölüm ve sonuç bölümlerinden oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmanın amacı, ele alınan konuların

çerçevesi, çalışmada izlenen yöntemler ve başvuru kaynakları hakkında genel bilgiler verilmiştir. Ardından bu alanla ilgili yapılan çalışmalar ve yazılan eserler tanıtılmıştır. Birinci bölümde ilk önce dilbilimde “y-m-n” maddesi ve bütün türevleri ele alınıp, semantik analizi yapılmıştır. Arapça’da kullanım alanları ve anlam haritası ortaya çıktıktan sonra bu kavramın Türkçe’deki tarihi süreci ve anlam dünyası hakkında bilgiler verilmiştir. Daha sonra sırasıyla tarih, sosyoloji, hukuk, tıp ve felsefe ilimlerinde bu kavramın neye karşılık geldiğinin analizi yapılmıştır.

İkinci bölümde dinî ilimler arasında yer alan tefsir, fıkıh ve dinler tarihinde “yemîn” kavramı “kasem” boyutuyla incelenmiştir. Tefsir usûlünde tartışılan ve Kur’ân’da geçen yeminleri inceleyen “Aksâmu’l-Kur’ân” konusu ele alınırken, fıkıhta birçok tartışmaya neden olan bu kavramın özeti mahiyetinde bilgiler verilmiştir. Dinler tarihinde Kitâb-ı Mukaddes’te geçen yemin pasajları ile Kur’ân-ı Kerîm’deki âyetler karşılaştırmalı olarak; Hadiste ise “yemîn” sözcüğü kavram olarak ele alınmıştır. Kavramın geçtiği hadisler tespit edilmiş, hangi anlamlarda kullanıldığının analizi yapılmıştır.

Üçüncü bölümde ise “y-m-n” maddesinin Kur’ân-ı Kerîm’de geçen bütün formlardaki kullanımları tespit edilip ortaya konulmuştur. Daha sonra ilgili âyetlerin müfessirler tarafından yapılan tefsir, yorum, analiz ve tespitlerine yer verilmiştir. Sonuç kısmında ise genel bir değerlendirmeye birlikte çalışmamız neticeye ulaştırılmıştır.

Çalışmamı başladığım günden beri aydınlatıcı görüş ve önerileriyle bana destek olan, yol gösteren çok kıymetli hocalarım Dr. Öğr. Üyesi Ömer Faruk BİLGİN Bey başta olmak üzere çok kıymetli Dr. Öğr. Üyesi Abdulhalim BAŞAL ve Dr. Öğr. Üyesi Muhammet ÇOL hocalarıma teşekkürlerimi sunarım.

Erhan GÜZEL
Bursa - 2024

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	iii
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU	iv
YEMİN METNİ	v
ÖZET.....	vi
ABSTRACT	vii
ÖNSÖZ.....	viii
İÇİNDEKİLER	x
KISALTMALAR	xvi

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN AMACI, KAPSAMI VE SINIRLARI	1
II. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI	1
III. LİTERATÜRDE YEMİN KAVRAMI	3

BİRİNCİ BÖLÜM

BEŞERİ İLİMLERDE “YEMİN” KAVRAMI

I. DİLBİLİMDE “YEMİN” KAVRAMI.....	7
A. ARAP DİLİNDE “YEMİN” KAVRAMI.....	7
1. “Y-M-N” Maddesinin Büyük Türevleri.....	7
a. “Y-M-N” (ي-م-ن)	7
b. “Y-N-M” (ي-ن-م)	8
c. “M-Y-N” (م-ي-ن)	9
d. “M-N-Y” (م-ن-ي)	10
e. “N-Y-M” (ن-ي-م)	12
f. “N-M-Y” (ن-م-ي)	13
2. “Y-m-n” Maddesinin Küçük Türevleri	14
a. Fiil Türevleri	14
aa. Sülâsî Mücerred.....	14
ab. Sülâsî Mezîd.....	14
aba. İf’âl Babı (إِيمَان).....	14
abb. Tef’îl (تَيْمِين).....	15
abc. Tefâ‘ul Babı (تَيَأْمُن).....	15
abd. Tefa‘‘ul Babı (تَيُّمُن).....	15
abe. İstif’âl Babı (اِسْتِيْمَان).....	15
b. İsim Türevleri	16

ba. Cins İsimler	16
baa. Yemîn (يَمِينَ)	16
bab. el-Yâmin (الْيَمِينَ)	21
bac. el-Yumnu (الْيُمْنُ)	21
bad. “el-Meymûn” (الْمَيْمُونُ) ve “el-Muyemmen” (الْمُيَمَّنُ)	21
bae. el-Meymenetü (الْمَيْمَنَةُ)	22
baf. el-Yemâniyetu (الْيَمَانِيَّةُ)	22
bag. el-Eymenu (الْأَيْمَنُ)	22
bah. et- Teyemmunu (التَّيْمُنُ)	23
bb. Özel İsimler.....	23
bba. el-Yemen (الْيَمَنُ)	23
bbb. Ümmü Eymen (أُمُّ أَيْمَن)	24
bbc. Huzeyfe b. Yemân (حُذَيْفَةُ بْنُ الْيَمَانِ)	24
bbd. Binyâmîn (بَنِيَّامِينَ)	24
B. TÜRK DİLİNDE “YEMİN” KAVRAMI	25
II. TARİHTE YEMİN.....	29
III. SOSYOLOJİDE YEMİN	34
IV. HUKUKTA YEMİN	37
V. TIPTA YEMİN	40

İKİNCİ BÖLÜM

DÎNÎ İLİMLERDE “YEMİN” KAVRAMI

I. TEFSİR’DE YEMİN	44
A. GENEL OLARAK YEMİN/KASEM	44
1. Sözlük ve Terim Anlamı	47
2. Dilbilgisinde Yemin/Kasem.....	48
3. Arap Tarihi ve Örfünde Yemin/ Kasem.....	51
B. KUR’ÂN’DA YEMİN (AKSAMU’L-KUR’ÂN)	59
1. Kur’ân’daki Yeminlerin/Kasemlerin Nedenleri.....	59
2. Kur’ân’daki Yemin /Kasem Âyetleri	66
a. Kasemde Üzerine Yemin Edilen Konular (Muksemun Aleyh).....	67
aa. İman Konularında Yemin/Kasem.....	67
ab. İmtihan Konularında Yemin/Kasem	67
ac. Rahmet Konularında Yemin/Kasem	68
ad. Kıssalarda Yemin/Kasem.....	68

b. Kasede Kendisi ile Yemin Edilenler (Muksemun Bih).....	69
ba. Allah İle Yemin/Kasem	69
bb. Âlem İle Yemin/Kasem	70
bba. Zaman İle Yemin/Kasem.....	70
bbb. Kalem İle Yemin/Kasem.....	70
bbc. Yer İsimleri İle Yemin/Kasem	70
bbd. Gök Cisimleri İle Yemin/Kasem.....	71
bbe. Yiyecekler ile Yemin/Kasem	71
bbf. Mübhem Varlıklar İle Yemin/Kasem	71
bc. Kur'ân-ı Kerîm İle Yemin/Kasem	72
bd. Âhiret İle Yemin/Kasem.....	72
II. HADİS'TE YEMİN.....	72
A. KASEM, ANT	74
1. Yemin Çeşitleri	75
a. Yemîn-i Lağv.....	75
b. Yemîn-i Gamûs	75
c. Yemîn-i Mün'akide / Ma'kûde.....	77
2. Hz. Peygamber'in Yemini.....	77
a. Hz. Peygamber'in Yemine Başvurmasının Sebepleri	77
aa. Dikkat Çekmek, Merak Uyandırmak	78
ab. Vahye Atıfta Bulunarak Güven Tesis Etmek.....	78
ac. Te'kid	79
ad. Ta'zim	79
ae. Tasdik, Tashîh ve Nefy	80
af. Ğayb Olgusu	81
b. Hz. Peygamber'in En Çok Kullandığı Yemin İfadeleri	81
ba. Allah'ın İsmi Zikrederek Yaptığı Yeminler	82
bb. Allah Teâlâ'nın Sıfatlarını veya Kudretini Ön Plana Çıkararak Yaptığı Yeminler	83
c. Hz. Peygamber'in Yalan Yere Yemin Edenlere Yönelik Vaîdi	84
d. Hz. Peygamber'in Yemine İhanet Edenlere Yönelik Vaîdi	85
e. Hz. Peygamber'in Yasakladığı Yeminler	86
f. Yeminde Keffâret.....	88
B. SAĞ YÖN.....	89
1. Sağ Ayak	90
2. Sağ Diz / Sağ Uyluk.....	90

3. Sağ Göz	91
4. Sağ Kulak	91
5. Sağ Yanak	92
C. SAĞ EL	92
D. SAĞ ELİN MALİK OLDUĞU ŞEYLER "مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ"	92
E. MÜTEŞÂBİH	93
III. FIKİH'TA YEMÎN	97
A. YEMİNİN TEŞRÎ DELİLLERİ	97
B. YEMİN KAVRAMININ TERİM ANLAMI	98
C. YEMİN ÇEŞİTLERİ	99
1. Yemîn-i Gamûs	99
2. Yemîn-i Lağv	100
3. Yemîn-i Mün'akide	101
D. YEMİN LAFIZLARI	103
E. YEMİNİN ŞARTLARI	105
F. YEMİNDE KEFFÂRET	105
1. On Fakiri Doyurmak	106
2. On Fakiri Giydirmek	107
3. Köle Azat Etmek	107
4. Oruç Tutmak	108
G. İSLÂM HUKUK SİSTEMİNDE YEMİNİN ÖNEMİ	108
IV. KELÂM'DA YEMİN	111
V. DİNLER TARİHİ'NDE YEMİN	115
A. YAHUDİLİKTE YEMİN	115
B. HRİSTİYANLIKTA YEMİN	119

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KUR'ÂN'DA "YEMİN" KAVRAMI

I. KUR'ÂN'DA Y-M-N MADDESİ	124
A. TEKİL OLARAK GEÇTİĞİ ÂYETLER	124
1. "el-Yemîn, Yemîn" (الْيَمِينُ / يَمِين):	124
2. "bi-Yemînihî" (بِیْمَنِیْهِ):	126
3. "bi-Yemînike" (بِیْمَنِیْكَ):	127
B. ÇOĞUL OLARAK GEÇTİĞİ ÂYETLER	127
1. "el-Eymân" (الْأَيْمَانُ):	127

2. “Ma Meleket Eymân” (مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُ):.....	132
C. İZAFET TERKİBİ OLARAK GEÇTİĞİ ÂYETLER.....	137
1. “Ashâbu’l-Yemîn” (أَصْحَابُ الْيَمِينِ):.....	137
2. “Ashâbu’l-Meymene” (أَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ):.....	137
3. “et-Tûru’l-Eymen” (الطُّورِ الْأَيْمَنِ):.....	138
4. “el-Vâdi’l-Eymen” (الْوَادِ الْأَيْمَنِ):.....	138
II. TEFSİRLERDEKİ AÇIKLAMALAR.....	138
A. “KASEM” ODAKLI AÇIKLAMALAR	138
1. Yeminde Sadakat	138
2. Yeminde İhanet	152
3. Tüm Gücüyle/Gayretiyle Yemin Etmek "أَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ"	157
4. Yeminleri Kalkan Yapmak	164
5. Yeminleri Bozmak	167
B. “SAĞ” ODAKLI AÇIKLAMALAR	173
1. Yön Olarak “Sağ”	173
a. Dünyevî Âlemde Sağ Yön	173
aa. İnsanların Sağ Yönü	173
ab. Diğer Varlıkların Sağ Yönü	179
b. Uhrevî Âlemde Sağ Yön	182
ba. Kitapların Sağdan Verilmesi	182
bb. “Nur”un Sağda Olması	184
2. “Sağ” El.....	186
a. Sağ El ile Yazı Yazma ve Hz. Peygamber’in Ümmîliği Meselesi	187
b. Sağ Elin Altında Bulunanlar "مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُ"	188
C. ASHÂBU’L-YEMÎN VE ASHÂBU’L-MEYMENE.....	193
D. MÜTEŞÂBİH LAFİZ OLARAK “YEMÎN” (يَمِينُ اللَّهِ)	195
1. İzafî Müteşâbih.....	196
2. Müşterek Lafız Açısından Müteşâbih	199
III. “YEMÎN” SÖZCÜĞÜNÜN KUR’ÂN’DAKİ YAKIN VE UZAK ANLAMLI LARI.....	203
1. Yakın Anlamlıları.....	204
a. Kasem (قَسَمَ)	204
b. Ahd (عَهْدَ)	204
c. Akd (عَقْدَ)	205
d. Mîsâk (مِيثَاقَ).....	206
e. Hilf (حَلْفَ)	207

f. Hakk (حَقّ).....	208
g. Vefâ (وَفَاء)	209
h. Îlâ (إِيْلَا).....	210
1. Liân (لِإِن).....	210
i. Kuvvet (قُوَّة).....	211
j. Berake (بَرَكَهَة).....	212
k. Hayr (خَيْر)	213
2. Uzak Anlamlıları.....	214
a. Hins (حِنْث)	214
b. Nakz (نَقْض).....	215
c. Neks (نَكْث).....	215
d. Kizb (كِذْب).....	216
e. Hıyâne (خِيَانَة).....	217
f. Şimâl (شِمَال).....	217
g. Da'f (ضَعْف).....	218
SONUÇ.....	220
KAYNAKÇA	224

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
a.yer	: Aynı yer
B.	: Baskı
b.	: İbn
bnt.	: Bint
b.y.	: Basımevi yok
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt numarası
DİA	: TDV İslâm Ansiklopedisi
ed.	: Editör
h.	: Hicrî
haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
İA	: İslam Ansiklopedisi
md.	: Maddesi
M.Ü.İ.F	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
nşr.	: Neşir
ö.	: Ölüm tarihi
r.a.	: Radıyallahu ‘anh
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
s.a.v.	: Sallallahu aleyhi ve sellem
sad.	: Sadeleştiren/ler
ter.	: Tercüme eden
t.y.	: Basım tarihi yok
thk.	: Tahkik eden
v.b.	: ve benzeri
v.d.	: ve diğerleri
y.y.	: Yayın yeri yok

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN AMACI, KAPSAMI VE SINIRLARI

İnsanoğlunun var olduğu günden beri hayatında önemli bir yere sahip olan “yemin”, zaman içinde dînî, kültürel ve hukûkî bir kimliğe bürünmüş, farklı medeniyetlerde ve ilimlerde kendisine farklı anlamlar yüklenmiş özel bir kavramdır. Hz. Âdem ile şeytan arasında geçen diyalogda şeytanın yemin etmesi, yine Hz. Âdem’in iki oğlu arasında cereyan eden kıssada Kâbil’in yemine başvurması, bu kavramın insanlık tarihi kadar eski olduğunu gösterir. Yemin, kişinin doğruluğunu, güvenilirliğini, azmini ortaya çıkaran önemli bir etkidir. Bu yüzden modern hukukta bile yemin bir ispat aracı olarak kullanılmaktadır.

Kur’ân-ı Kerîm’de Allah Teâlâ’nın yemine başvurması, tefsir ilminin doğduğu ilk günden beri bazı tartışmaları beraberinde getirmiştir. Bundan dolayı birçok müfessir yemin âyetlerini yorumlarken çok geniş açıklamalar yapma gereği duymuştur. Bu da “Aksâmu’l-Kur’ân” ilminin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Ancak bu çalışmanın amacı, Kur’ân’da geçen “kasem âyetlerini” incelemek değil, Kur’ân’da 34 sûrede, toplamda 70 defa geçen “yemîn” sözcüğünü “kavram” olarak ele almaktır. Arapça’da birden çok manaya delâlet eden bu sözcüğün hiç şüphesiz en bilindik anlamı olan kasem konusuna değinilmekle birlikte Arap dilinde geldiği diğer anlamlar, Arap geleneğindeki yeri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu kavramın, İslâmî ve beşerî ilimlerde neye karşılık geldiği ne anlam ifade ettiği ne şekilde kullanıldığı aktarılmıştır. “Yemîn” sözcüğünün Arap kültüründeki önemi ile kitap ve sünnet arasındaki bağ ortaya çıkarılmaya çalışılmış, vahiy ile gelenek arasındaki güçlü bağa vurgu yapılmıştır. Kitap ve sünnette bolca kullanılan bu sözcüğün müteşâbih yönü aydınlatılmaya çalışılmış, diğer ilimlerle birlikte tefsirlerde var olan yorum ve analizler göz önünde bulundurularak “yemîn” kavramının fotoğrafı çekilmiştir.

II. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI

Bir kavram çalışması olan tezimizi öncelikle dilbilimsel açıdan ele aldık. Çünkü Arapça’da bu kelimenin hangi anlamlarda kullanıldığı, şiir ve deyişlerde ne anlam ifade ettiğini ortaya koymadan Kur’ân’daki anlam dünyasını anlamak mümkün değildi. Bu yüzden “y-m-n” maddesinin tüm türevleri tespit edilmiş, aralarındaki anlam bağı ortaya

konulmuştur. Bu bölümde şu sözlüklerden faydalanılmıştır: Halil b. Ahmed'in (ö.175/791) **Kitâbu'l-'Ayn'ı**, İbn Düreyd'in (ö. 321/933) **Cemheretu'l-Luğa'sı**, el-Cevherî'nin (ö. 393/1002) **es-Sihâh Tâcu'l-Luğa'sı**, el-Ezherî'nin (ö. 370/980) **Tehzîbu'l-Luğa'sı**, İbn Fâris'in (ö. 395/1004) **Mücmelu'l-Luğa'sı**, İbn Sîde'nin (ö. 458/1066) **el-Muhassas'ı**, er-Râğıb el-İsfehânî'nin (ö. 502/1108) **el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân'ı**, İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 597/1201) **Nüzhetü'l-A'yûni'n-Nevâzir fî İlmi'l-Vucûhi ve'n-Nezâir'i**, İbn Manzûr'un (ö. 711/1311) **Lisânu'l-'Arab'ı**, es-Semîn el-Halebî'nin (ö. 756/1355) **'Umdetu'l-Huffâz fî Tefsîri Eşrâfi'l-Elfâz'ı**, el-Cürcânî'nin (ö. 816/1413) **et-Ta'rîfât'ı**, el-Fîrûzâbâdî'nin (ö. 817/ 1415) **el-Kâmûsû'l-Muhît'i**, Kâşgarlı Mahmûd'un (1105) **Divânü Lugâti't-Türk'ü**, ez-Zebîdî'nin (ö. 1205/1791) **Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs'u**, Âsım Efendi'nin (ö. 1235/1819) **el-Okyânûsu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît'i**, Vankulu Mehmed Efendi'nin (ö.1592) **Vankulu Lügatı**, Abdurrahîm Abdülhalîl'nin **Lügatü'l-Kur'ânî'l-Kerîm'i**, Ferit Devellioğlu'nun **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat'ı** ve İlhan Ayverdi'nin **Misalli Büyük Türkçe Sözlük'ü**.

Dînî ilimlerin işlendiği ikinci bölümde Tefsir başlığı altında “Aksâmu'l-Kur'ân” ilmi incelenmiş ve ez-Zerkeşî'nin **el-Burhân'ı**, es-Süyûtî'nin **el-İtkân'ı**, ez-Zürkânî'nin **Menâhilü'l-'İrfân'ı** başta olmak üzere tefsir usûlü alanında yazılmış Arapça ve Türkçe eserler kullanılmıştır. Hadis başlığında **Kütübü't-Tis'a** esas alınarak çalışmamız devam etmiş ve birçok hadis şerhine de başvurulmuştur. Fıkıh alanında dört mezhep göz önünde bulundurularak her mezhebin kendi âlimleri tarafından yazılmış orijinal eserlerinden istifade edilmiştir. Bu eserlerden başlıcaları şunlardır: es-Serahsî'nin (ö. 483/1090) **el-Mebsût'u**, İbn Rüşd'ün (ö. 595/1198) **Bidâyetü'l Müctehid'i**, İbn Kudame'nin (ö. 620/1223) **el-Muğnî'si**, Hatîb eş-Şîrbînî'nin (ö. 977/1570) **Muğni'l-Muhtâc'ı**.

Tefsir bölümünde “yemîn” sözcüğünün geçtiği tüm âyetlerin meali Türkiye Diyanet Vakfı tarafından hazırlanan meale göre verilmiştir. Tefsirdeki açıklamalara gelindiğinde ise şu tefsir kitaplarına başvurulmuştur: Mukâtil b. Süleymân'ın (ö. 150/767) **et-Tefsîru'l-Kebîr'i**, el-Ferrâ'nın (ö. 207/823) **Meâni'l-Kur'ân'ı**, et-Taberî'nin (ö. 310/923) **Câmi'u'l-Beyân fî Te'vîli Âyi'l-Kur'ân'ı**, ez-Zeccâc'ın (ö. 311/923) **Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbuhu'su**, el-Mâturîdî'nin (ö. 333/944) **Te'vîlâtü'l-Kur'ân'ı**, el-Cessâs'ın (ö. 370/981) **Ahkâmu'l-Kur'ân'ı**, es-Semerkindî'nin (ö. 373/983) **Bahru'l-Ulûm'u**, Mekkî b. Ebî Tâlib'in (ö. 437/1045) **el-Hidâye ilâ Bulûği'n-Nihâye fî 'İlmi**

Me‘âni’l-Kur’ân ve Tefsîrihi’si, el-Vâhidî’nin (ö. 468/1076) **et-Tefsîru’l-Basît’i**, ez-Zemahşerî’nin (ö. 538/1144) **el-Keşşâf ‘an Hakâiki Gavâmidi’t-Tenzîl ve Uyûnu’l-Ekâvil fî Vucûhi’t-Te’vîl’i**, İbn ‘Atiyye’nin (ö. 541/1147) **el-Muharreru’l-Vecîz fî Tefsîri’l-Kitâbi’l-Azîz’i**, İbnü’l-‘Arabî’nin (ö. 543/1148) **Ahkâmü’l-Kur’ân’ı**, İbnü’l-Cevzî’nin (ö. 597/1201) **Zâdu’l-Mesîr fî İlmi’t-Tefsîr’i**, er-Râzî’nin (ö. 606/1210) **Mefâtihi’l-Gayb’ı**, el-Kurtubî’nin (ö. 671/1273) **el-Câmi‘u li-Ahkâmi’l-Kur’ân’ı**, et-Tûsî’nin (ö. 460/1067) **et-Tibyân fî Tefsîri’l-Kur’ân’ı**, el-Beydâvî’nin (ö. 685/1286) **Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl’i**, en-Nesefî’nin (ö. 710/1310) **Medâriku’t-Tenzîl ve Hakâiku’t-Te’vîl’i**, es-Semîn el-Halebî’nin (ö. 756/1355) **‘Umdetu’l-Huffâz fî Tefsîri Eşrâfi’l-Elfâz’ı**, İbn Kesîr’in (ö. 774/1373) **et-Tefsîrü’l-Kur’ânî’l-‘Azîm’i**, es-Suyûtî’nin (ö. 911/1505) **ed-Dürü’l-Mensûr’u**, Ebussuud’un (ö. 982/1574) **İrşâdu’l-‘Akli’s-Selîm ilâ Mezâye’l-Kur’ânî’l-Kerîm’i**, eş-Şevkânî’nin (ö. 1250/1834) **Fethu’l-Kadîr el-Câmi Beyne Fenni’r-Rivâye ve’d-Dirâye fî İlmi’t-Tefsîr’i**, el-Âlûsî’nin (ö. 1270/1854) **Rûhu’l-Me‘ânî fî Tefsîri’l-Kur’ânî’l-‘Azîm ve’s-Seb‘i’l-Mesânî’si**, İbn ‘Âşûr’un (ö. 1393/1973) **et-Tahrîr ve’t-Tenvîr’i**, Elmalılı’nın (ö. 1942) **Hak Dini Kur’ân Dili**, Mevdûdî’nin (1979) **Tefhimu’l-Kur’ân’ı**, Tabâtabâî’nin (ö. 1401/1981) **el-Mîzân fî Tefsîri’l-Kur’ân’ı**, İzzet Derveze’nin (ö. 1984) **et-Tefsîru’l-Hadîs’i**, Vehbe Zuhaylî’nin (2015) **et-Tefsîru’l-Munîr’i** ve Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından hazırlanan **Kur’ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir’i**.

III. LİTERATÜRDE YEMİN KAVRAMI

Öncelikle şunu ifade etmek gerekir ki, bizim çalışmamız bir kavram çalışması olup, Kur’ân-ı Kerîm’de geçen “yemîn” sözcüğünün tüm anlamlarını ortaya koymakla ilgilidir. Bu bağlamda aşağıdaki eserlerin hiçbiri bizim çalışmamızı tamamen temsil etmemektedir. Yapılan bu çalışmalar “yemîn” sözcüğüyle ilgili olmayıp, “yemîn” sözcüğünün ifade etmiş olduğu anlamlarından biri olan “kasem”le ilgilidir ve bu çalışmaların amacı Allah Teâlâ’nın neden kasem ettiğini anlamaya yöneliktir. “Aksamu’l-Kur’ân” adıyla daha sonra “‘Ulumu’l-Kur’ân” arasında yer alan bu ilimle ilgili bilgilere “‘Ulumu’l-Kur’ân” ile ilgili yazılan eserlerde rastlamak mümkündür. Örneğin Bedreddîn ez-Zerkeşî’nin (ö. 794/1392) *el-Burhân fî Ulûmi’l-Kur’an* ile Celâleddin es-Suyûtî’nin (ö. 911/1505) *el-İtkân fî Ulûmi’l-Kur’an* isimli eserlerinde kasem konusunun bir ilim olarak incelendiğini görmekteyiz. Yine hadis kitaplarında “yeminler” ayrı bab başlıkları altında incelenmiştir. Örneğin el-Buhârî, Müslim, Ebû

Dâvûd ve en-Nesâî *Kitâbü'l-Eymân*, et-Tirmizî *Ebvâbu'n-Nuzûri ve'l-Eymân* şeklinde müstakil bab başlıkları altında kasem hadislerini incelemişlerdir. Bunun yanında kasemle ilgili müstakil eserler, doktora ve yüksek lisans tezleri ile makaleler de yazılmıştır. Tespit edebildiğimiz eserler şunlardır:

1. İbn Kayyim el-Cevziyye'nin (ö. 751/1350) **“et-Tibyân fî Eymâni'l Kur'ân”** veya diğer ismiyle **“et-Tibyân fî Aksâmi'l-Kur'ân”**ı.
2. Abdülhamîd el-Ferâhî'nin (ö. 1348/1930) **“el-İm'ân fî Aksâmi'l-Kur'ân”**ı.
3. Abdurrahmân Hasen Habenneke el-Meydânî'nin (ö. 1978) **“Kavâidu Tedebbüri'l-Emsel li Kitabillâhi Azze ve Celle”**si.
4. Kazım Fethi er-Râvî'nin **“Esâlibü't-Tevkîd fî'l-Kur'âni'l-Kerîm”**i.
5. Taha er-Râvî'nin **“el-Kasem fî'l-Kur'ân”**ı.
6. Sadık Kılıç'ın, **“Yemin Olsun Ki”**, İstanbul: İhtar Yayıncılık, 1996.
7. Ayşe Esra Ağırakça'nın **“Hadislerde Yemin Lafızları”** (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1998).
8. Ferdinand Mema'nın **“İslâm Hukukunda Yemin ve Keffâret”**i, (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011).
9. Rıfat Gedik'in **“Kur'ân'da Zamana Yapılan Yeminler”**i, (Erzincan: Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022).
10. Nermin Öztürk'ün **“İlahî Dinlerde Yemin, Keffâret ve Kurban”**ı (Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1996).
11. Recai Ögük'ün **“İslam Fıkhiinde Yemin”**i, (Samsun: Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011).
12. Mediha Sarı'nın **“İslam Aile Hukukunda Yeminleşme ve Lanetleşme Suretiyle Evliliğin Sona Ermesi”**, (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013).
13. Sıddıka Ayaş'ın **“İslam Muhakeme Hukukunda Tek Şahit ve Yeminle Hüküm”**ü, (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014).

14. Hatice Şenyiğit'in **"İslam Aile Hukukunda Kocanın Karısına Yaklaşmama Yemini"**, (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014).
15. Mehmet Çalışkan'ın **"Kur'ân Dilinde Kasem (Yemin) Üslûbu"**, (Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016).
16. Abdülbâki Turan'ın **"Kur'an-ı Kerîm'deki Yeminler (Aksâmu'l-Kur'ân)"ı** (SÜİFD, Sayı: 2, 1986).
17. M. Faik Yılmaz'ın **"Aksâmu'l-Kur'ân Bağlamında 'Allah Nelere, Niçin ve Neden Yemin Eder?' Sorularını Yeniden Düşünmek"i** (İslâmî İlimler Dergisi, Cilt: V, Sayı: 1, 2010).
18. Muhammed Coşkun'un **"Aksâmu'l-Kur'ân 89/Fecr, 1- 14. Âyetleri Örneğinde Yemin İfadelerinin Anlaşılması ve Tercüme Edilmesi"**, (MÜİFD, Cilt: 46, 2014).

BİRİNCİ BÖLÜM
BEŞERİ İLİMLERDE “YEMİN” KAVRAMI

I. DİLBİLİMDE “YEMÎN” KAVRAMI

A. ARAP DİLİNDE “YEMÎN” KAVRAMI

Arapça, bir kelimedede bulunan harflerin yer değiştirmesiyle farklı kelimelerin elde edildiği bir dil yapısına sahiptir. Elde edilen bu yeni kelimeler arasında bir bağlantı olduğundan Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî (ö. 175/791) ve Ezherî (ö. 370/980) gibi dilbilimciler sözlüklerini bu metodoloji üzerine inşa etmişlerdir. Bu yüzden bizler de "ي-م-ن" maddesiyle bağlantılı bütün kelimeleri inceledikten sonra bu kelimelerin “yemîn” kelimesi ile olan bağlantılarını ortaya çıkarmaya çalışacağız. "ي-م-ن" maddesinin taklîbleri yani bu harflerin yer değiştirmesi sonucu elde edilen kelime sayısı altıdır. Bu altı asıl kelimeyi “Y-m-n” maddesinin büyük türevleri başlığı altında inceledikten sonra “Y-m-n” maddesinin küçük türevleri olarak adlandıracağımız, harflerin yerlerini değiştirerek yani taklîb yoluyla değil de bu harflerden farklı vezinlerle elde edilen yeni kelimeleri inceleyeceğiz.

1. “Y-M-N” Maddesinin Büyük Türevleri

a. “Y-M-N” (ي-م-ن)

“Yemene” (يَمَنَ) fiilinin Arapçadaki kullanımı çok sınırlıdır. Genelde “bereket” anlamıyla bağlantılı olarak kullanımı mevcuttur. Muzârîsi “yeyminu” (يَيْمِنُ) şeklinde gelen ¹ يَمَنَ fiilinin “yemnen” (يَمْنًا) ve “yemneten” (يَمْنَةً) şeklinde iki mastarı bulunmaktadır.² Bereket getirdiğine inanılan insanlar için bu fiil meçhul olarak “yumine” (يُيْمِنُ) şeklinde geldiği gibi³ beşinci babdan “يَمْنُ فُلَانٌ عَلَى قَوْمِهِ” (Falan kişi kavmi için mübarek biridir veya kavmine bereket getirdi) şeklinde de kullanılır.⁴ Aynı anlamda “يَمْنُ الرَّجُلُ” da denilir.⁵ Yine bereket anlamında kullanıldığı zaman mâzi fiil olarak

¹ İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî er-Rüveyfî (ö. 711/1311), *Lisânu'l-'Arab* (I-XV), 3. B., Beyrut: Dâru Sâdır, 1994, XIII, 461; ez-Zebîdî, Muhammed Murtezâ el-Hüseynî (ö. 1205/1791), *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs* (I-XL), thk. Komisyon, 2. B., Kuveyt: Dâru'l-Hidâye, 1993, XXXVI, 303.

² İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, XIII, 459.

³ Halîl b. Ahmed, Ebû Abdurrahmân el-Ferâhîdî (ö. 175/791), *Kitâbu'l-'Ayn* (I-VIII), thk. Mehdi Mahzûmî İbrâhîm es-Sâmîrî, Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hilâl, 2002, VIII, 386; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, XIII, 458.

⁴ Vankulu Mehmed Efendi, Mehmed b. Mustafâ el-Vânî (ö.1592), *Vankulu Lügati* (I-II), 1. B., İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014, II, 2342.

⁵ el-Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed (ö. 370/980), *Tehzîbu'l-Luğâ* (I-XV), thk. Muhammed 'Avad Mur'ib, Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 2001, XV, 375.

"يَمْنُتُ أَصْحَابِي" (Arkadaşlarıma bereket getirdim)” şeklinde kullanılmıştır.⁶ Bereket anlamı dışında sağ taraftan gelen kişilerin yönlerini vurgulamak için üçüncü babdan "يَمْنَهُ" ve dördüncü babdan "يَمْنَهُ" fiilleri de kullanılmıştır.⁷

b. “Y-N-M” (ي-ن-م)

“Yenemun” (يَمْنُ) kelimesi “el-yenemetü” (الْيَنْمَةُ) kelimesinin çoğuludur.⁸ Bir ot⁹ veya bitki çeşididir.¹⁰ Bu bitki, süt hormonlarını çalıştırdığı için onunla beslenen hayvanların sütleri daha da çoğalır.¹¹ Bunun dışında bu bitkinin baklagil sınıfından bir bitki olduğu da söylenmiştir. Örneğin İbni Sîde (ö. 458/1066) bu bitkinin ovalarda veya dağlarda yetişen, yaprakları uzun ve dışbükey şeklinde, çiçek açtığı zaman çiçekleri arpaya benzeyen ve taneleri küçük olan bir bitki olduğunu söyler.¹² Bir dilbilimci olmamasına rağmen Ebû Hanîfe (ö. 150/767) de bu bitki hakkında şunları söylemektedir: “Bu bitki çiçek açmaz, taneleri ise çoktur. Develer yorulmadan ondan yiyebilir.”¹³

Benekli yaban öküzünün rengini nitelemek için "مُخْتَلِطٌ حُرْبُهُ وَالْيَمْنُ" (hürbüs ve yenem bitki karışımı) deyimini kullanılmıştır.¹⁴ “Yenemun” (يَمْنُ) kelimesi lam-ı tarif ile “el-yenemu” (الْيَنْمُ) şeklinde kullanıldığında Yemen lehçesinde “bereket” anlamına gelir.¹⁵ Bu kelimenin anlamlarına baktığımız zaman hayvanların yediği zaman sütlerini artıran bir bitki olması ve Yemen dilinde bereket kelimesinin eş anlamlısı olması ile “yemîn” (يَمِين) kavramı arasında bir ilişki vardır. Çünkü Arapça’da “yemîn” kavramının bir anlamı da “bereket”tir.

⁶ el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğâ*, XV, 376.

⁷ Âsım Efendi, Seyyid Ahmed Âsım (ö. 1235/1819) *el-Okyânûsu'l-Basît fi Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît* (I-VI), 1. B., İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013, VI, 5544.

⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, XII, 648.

⁹ el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğâ*, XV, 379; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, XII, 648.

¹⁰ İbn Fâris, Huseyn Ahmed b. Zekeriyâ b. Muhammed b. Habîb er-Râzî (ö. 395/1004), *Mücmelu'l-Luğa*, thk. Züheyr Abdu'l-Muhsin Sultân, Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1986, 943.

¹¹ el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğâ*, XV, 379; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, XII, 648.

¹² İbn Sîde, Ebu'l-Hasan 'Ali b. İsmâil el-Mursî (ö. 458/1066), *el-Muhassas* (I-V), thk. Halîl İbrâhîm Ceffâl, Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1996, III, 340.

¹³ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, XII, 648.

¹⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, XII, 648.

¹⁵ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, VIII, 388.

c. “M-Y-N” (م-ي-ن)

“el- Meynu” (الْمَيْنُ) kelimesi “mâne” (مَانَ) “yemînu” (يَمِينُ) “meynen” (مَيْنًا) şeklinde kullanılır.¹⁶ Çoğulu ise “muyûn” (مُيُونُ) dur.¹⁷ Bu kelime Arapça’da “yalan” anlamına gelen “kizb” (كُذِبَ) kelimesinin eş anlamlısıdır.¹⁸ Lisânu’l-‘Arab’ta “الْمَيْنُ” ile arasındaki ilişki şöyle açıklanmıştır: “Bu iki kelime birbirinin benzeridir, tıpkı Kur’ân’da şu âyetlerde geçen ve mana olarak birbirinin benzeri olan kelimeler gibidir.”

“عَبَسَ وَبَسَرَ - غَرَابِيبُ سُودٌ - فَلَا يَخَافُ ظُلْمًا وَلَا هَضْمًا”

Bu âyetler ve bazı şiirlerden delil getiren İbn Manzûr (ö. 711/1311), Arapça’da birçok kelimenin birbirinin benzeri olduğunu ve “الْمَيْنُ” ile “الْكُذِبُ” kelimelerinin de birbirine benzer kelimeler olduğunu söylemektedir.¹⁹ Bu kelime bir şiirde kizb kelimesi ile aynı cümlede şu şekilde kullanılmıştır:

“أَزْ عَمْتُ أَتَكَ قَدْ قَتَلْتَ سَرَائِنَا كُذِبًا وَمَيْنًا”²⁰

Bu kelimenin ism-i fâili “mâin” (مَائِنُ) şeklinde ve “yalan söyleyen kişi” anlamına gelir.²¹ Mübâlağalı ism-i fâil olarak “meyûn” (مُيُونُ) veya “meyyân” (مَيَّانُ) şeklinde gelir. Ayrıca çok yalan söyleyen kişiler için de “raculun meyûn” (رَجُلٌ مَيُونُ) ifadesi kullanılmıştır.²² Bunun dışında yalan söyleyen insanlarla arkadaşlık yapan insanlar için “فُلَانٌ مُتَمَائِنُ الْوَدِّ” denir.²³ “el- Meynu” (الْمَيْنُ) kelimesinin tezimizin konusu olan “yemîn” kelimesi ile bir bağlantısı da mevcuttur. Yemin, insanların kendilerini inandırmak ve söylediklerinin

¹⁶ ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs*, XXXVI, 221; el-Ezherî, “*Tehzîbu’l-Luğâ*”, XV, 379; İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, XIII, 426.

¹⁷ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, XIII, 426; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, XXXVI, 221.

¹⁸ el-Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd (ö. 393/1002), *es-Sihâh Tâcu’l-Luğâ ve Sihâhu’l-‘Arabiyye* (I-VI), thk. Ahmed Abdülgafûr Atâr, Beyrut: Dâru’l-İlm li’l-Melâyîn, 1979, VI, 2210; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, XXXVI, 221; İbn Fâris *Mücmelu’l-Luğâ*, I, 821; ez-Zemahşerî, Ebu’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer (ö. 538/1144), *Esâsü’l-Belâğa*, (I-II), thk. Muhammed Basil Uyûnüssûd, I. B., Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1998, II, 237; Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘Ayn*, VIII, 388; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Luğâ*, XV, 379; İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, XIII, 425.

¹⁹ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, XIII, 426.

²⁰ Şiirin anlamı: Sen efendimizi yalan (haksız) yere mi öldürdüğünü iddia ediyorsun? İbn Fâris, *Mücmelu’l-Luğâ*, 821; İbn Sîde, *el-Muhassas*, I, 294.

²¹ el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Luğâ*, XV, 379; el-Cevherî, *es-Sihâh*, VI, 2210; İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, XIII, 426; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, XXXVI, 221.

²² Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘Ayn*, VIII, 388; el-Cevherî, *es-Sihâh*, VI, 2210; İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, XIII, 426.

²³ el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Luğâ*, XV, 379; İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, XIII, 426.

yalan olmadığını yani doğru olduğunu ispatlamak için başvurdukları bir yöntemdir. Bu açıdan yemin, yalanı ve şüpheyi ortadan kaldırdığı için bu kelime ile aralarında bir ilişki söz konusudur. Yemin, güveni sağlayan araç iken; mâin, güvenilmeye ihtiyaç duyan, güvenilmez kişiye verilen bir isimdir.

d. “M-N-Y” (م – ن – ي)

“Menâ” (مَنَا) kelimesinin Türkçe’deki karşılığı “hizasında” veya “karşısında” şeklindedir. Araplar “Benim evim onun evinin hizasındadır” anlamında "دَارِي بِمَنْى دَارِهِ" deyimini kullanırlar.²⁴ Bu kelime şu hadiste de bu anlamda kullanılmıştır:

"إِنَّ الْحَرَمَ حَرَمٌ مِّنْهُ مِنَ السَّمَاوَاتِ السَّبْعِ وَالْأَرْضَيْنِ السَّبْعِ"²⁵

Hadiste ifade edildiği üzere Ka’be’nin hizasında bulunan yedi kat gök ve yedi kat yer de harem bölgesi sayılmıştır. Bunların dışında bu kelimenin “tartı” anlamına geldiği de söylenmiştir.²⁶ Bu kelime “menâ” (مَنْى) şeklinde sonuna “ye” harfî alırsa “takdir” anlamına gelir. Araplar “Allah seni sevindirecek şeyi sana takdir etsin” anlamında şu deyimini kullanırlar: "وَقَدْ مَنَى اللَّهُ لَكَ مَا يَسُرُّكَ" Bu kelimenin ism-i fâili “el-mânî” (الْمَانِي) dir ve “takdir eden” anlamına gelen “el-kâdir” (الْقَادِر) kelimesiyle aynı manadadır.²⁷ Bunun dışında “menâ” kelimesi “sınamak” veya “imtihan etmek” anlamlarına da gelmektedir. İmtihan etmek anlamında ya meçhul (مَنْى بِكَذَا)²⁸ şekliyle ya da Allah lafzıyla (مَنَاهُ اللَّهُ)²⁹ şeklinde kullanılmıştır.

“Ye” harfinin şedde almasıyla elde edilen ve lâm-ı tarif ile kullanılan “el-meniyyu” (الْمَنِىُّ) kelimesi Türkçe’de de kullandığımız “meni” anlamına gelmektedir.³⁰ Çoğulu

²⁴ el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Luğâ*, XV, 380; el-Cevherî, *es-Sihâh*, VI, 2497; İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, XV, 293.

²⁵ el-Cevherî, *es-Sihâh*, VI, 2497; İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, XV, 293. “Muhakkak ki Harem bölgesinin hizasında bulunan yedi kat ve gök de harem bölgesidir”.

²⁶ er-Râğıb el-İsfehânî, Ebu’l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed (ö. 502/1108), *el-Müfredât fî Ğarîbi’l-Kur’ân*, thk. Safvân Adnân ed-Dâvûdî, Dimeşk: Dâru’l-Kalem, 1991, 779; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Luğâ*, XV, 380.

²⁷ el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Luğâ*, XV, 380; İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, XV, 292.

²⁸ el-Fîrûzâbâdî, Ebu’t-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya’kûb b. Muhammed (ö. 817/ 1415), *el-Kâmûsü’l-Muhît*, thk. Mekteb Tahkîku’t-Turâsî, 8.B., Beyrût: Müessesetü’r-Risâle, 2005, s. 1336; ez-Zemahşerî, *Esâsü’l-Belâğa*, II, 231; İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, XV, 293.

²⁹ ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, XXIX, 557.

³⁰ el-Cevherî, *es-Sihâh*, VI, 2497; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Luğâ*, XV, 381; İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, XV, 293; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, XXXVI, 221; el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü’l-Muhît*, 1336; er-Râğıb el-

ise “munyun” (مُنْيٌ) dur.³¹ Arapça ’da meninin akması “emnâ” (أَمْنَى), “menâ” (مَنْى) ve “mennâ” (مَنْى) fiilleriyle ifade edilir. Bu üç fiil de aynı anlama gelmektedir.³² “Menî” kelimesi ile bir önceki paragrafta değindiğimiz ve takdir anlamına gelen “menâ” kelimesi arasında da bir ilişki söz konusudur. Çünkü canlıların ham maddesi menidir ve bu meniden oluşan canlılar kendilerine takdir edilen hayatı yaşarlar.³³ Aynı şekilde canlılar için takdir edilen ecel veya ölüme de “el-meniyyetü” (الْمَنْيَّةُ) denmiştir ve bu kelimenin çoğulu da “menâyâ” (مَنْيَا) dır.³⁴

Mekke ile Müzdelife arasında bulunan ve şeytan taşlama, kurban kesme, bayram günlerinde konaklama gibi hac ibadetlerinin yapıldığı yer olan “Mina” (مِنَى) kelimesi de bu kök harflerden oluşur. Bu bölgeye neden “Mina” ismi verildiğine dair kaynaklarda farklı görüşler olsa da temelde şu iki görüş öne çıkmaktadır. Birincisi, insanın bedeninden akan sıvıya nasıl meni denilmişse, Allah Teâlâ rızası için akıtılan kan yerine de Mina denilmiştir.³⁵ Çünkü Mina’da kurbanlar kesilir. Bu görüşle bağlantılı olarak Hz. İbrâhîm’in, oğlu İsmâîl’i burada Allah’a kurban etmek istemesi sonucu gerçekleşen kurban vakasının yaşandığı yer olması sebebiyle bu bölgeye Mina ismi verildiği söylenmiştir.³⁶ İkinci görüş ise Hz. Âdem’in tövbesi kabul edildikten sonra Cebrâîl ona temennisini sormuş, o da Cennet’e girmeyi temenni ettiğini söylemiştir.³⁷ Bu ikinci görüş “Mina” ile “temenni etmek” arasındaki ilişkiden kaynaklanmıştır.

Türkçe’de de kullandığımız “temenni etmek” fiilinin aslı Arapça’da “et-temennî” (الْتَمَنَّى) şeklindedir. Bu kelime sadece temenni etmek anlamına gelmemektedir. İnsanın kendi kalbinde bir şeyi dilemesi ve tasvir etmesi³⁸, yalan³⁹ veya kitap okumak anlamlarına da

İsfahânî, *el-Müfredât*, 779; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, XXIX, 559; İbn Fâris, *Mücmelu’l-Luğâ*, 817; ez-Zemahşerî, *Esâsü’l-Belâğâ*, II, 232.

³¹ el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhît*, 1336; İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, XV, 293.

³² el-Cevherî, *es-Sihâh*, VI, 2497; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Luğâ*, XV, 381; el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhît*, 1336.

³³ ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, XXIX, 559; er-Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 779; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Luğâ*, XV, 381.

³⁴ er-Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 779; el-Cevherî, *es-Sihâh*, VI, 2497.

³⁵ el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Luğâ*, XV, 381; el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhît*, 1336; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, XXIX, 560; İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, XV, 293.

³⁶ ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, XXIX, 560; İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, XV, 293.

³⁷ el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhît*, 1336; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, XXIX, 560.

³⁸ er-Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 779; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Luğâ*, XV, 383.

³⁹ el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhît*, 1336.

gelir.⁴⁰ Araplar istediği bir şeyin gerçekleşmesini istediği zaman "تَمَنَّى الشَّيْءَ" ifadesini kullanırlar.⁴¹ er-Râğıb el-İsfahânî'ye (ö. 502/1108) göre bu istek ve temenniler zan ve tahmine dayalıdır. Bu yüzden bilgiden de mahrum olan bu temennilere yalan da bulaşmıştır.⁴² Bu kelime Kur'ân'da Necm Sûresi'ndeki âyette "أَمْ لِلْإِنْسَانِ مَا تَمَنَّى" "Yoksa insan (kayıtsız şartsız), her temenni ettiği şeye sahip mi olacaktır?"⁴³ şeklinde geçmektedir. Bu kelimenin anlamlarından "okumak" ile "temenni etmek" arasında bir ilişki de kurmuşlardır. Şöyle ki insan Kur'ân'ı okuduğunda mağfiret âyetlerinde Allah'ın rahmetini, azap âyetlerinde ise Allah'ın ona azap etmeyeceğini temenni eder.⁴⁴ Bu maddenin türevlerinden olan "Temenni etmek" (التَّمَنَّى) ile "yemîn" arasındaki ilişkiye değinecek olursak şunu söylemek mümkündür: İnsan yemin ettiği zaman karşısındaki insanın ona inanacağını temenni eder. Bu kökten gelen kelimelerin tamamında "isteme, talep etme, rağbet gösterme" anlamı vardır. Hayırlı, bereketli, faydalı olan istenir, talep edilir. Temenni etmek "ummak, ümit beslemek, beklenti içinde olmak" anlamına geldiğinden insanın da hayrına, faydasına, maslahatına uygun düşeni isteyen bir varlık olması doğasında olduğuna göre aralarındaki anlam ilişkisi de yakın ve sıcak bir anlam ilişkisidir.

e. "N-Y-M" (ن - ي - م)

"Nîmu" (نِمْ) hakkında kaynaklarda değişik bilgiler geçmektedir. Genelde kürk⁴⁵ anlamına gelse de bir ağaç çeşidini veya rüzgârın kumdan biriktirdiği tepeyi⁴⁶ Araplar bu kelime ile telaffuz ederler. İbn Sîde, kitabında bu kelimeyi ayrı bir kelime olarak ele almamış "kürk" anlamına gelen "ferv" (فَرْو) kelimesini açıklarken bu kelime ile aynı anlama geldiğini ifade etmiştir.⁴⁷ Ayrıca bu kürkün tavşan derisinden yapılmış, değerli,⁴⁸

⁴⁰ el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğâ*, XV, 383; el-Cevherî, *es-Sihâh*, VI, 2498; er-Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 779.

⁴¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, XV, 294; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXIX, 560.

⁴² er-Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 779.

⁴³ en-Necm 53/24.

⁴⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, XV, 294.

⁴⁵ İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. Hasan (ö. 321/933), *Cemheretu'l-Luğa* (I-III), thk. Remzî Münîr Baalbaki, Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987, II, 993; Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, VIII, 386; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğâ*, XV, 374; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXIV, 25; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, XII, 599.

⁴⁶ el-Cevherî, *es-Sihâh*, V, 2048; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğâ*, XV, 374; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXIV, 25.

⁴⁷ İbn Sîde, *el-Muhassas*, I, 391.

⁴⁸ el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğâ*, XV, 374; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, XII, 599.

insanın ancak göğsüne kadar uzanan kısa⁴⁹ ve çok yumuşak⁵⁰ bir kürk olduğunun bilgisi de kaynaklarda geçmektedir. Kendisine güvenilen ve ünsiyet sahibi insanlar için “fulânun nîmî” (فَلَانٌ نِّيمِي) ifadesi kullanılır.⁵¹ Bu kelimenin özellikle kürk anlamına gelmesi ile “yemîn” kelimesi arasındaki ilişkiye gelecek olursak şunu söylemek mümkündür. Kürk, kişiyi soğuktan, yağmurdan, kardan korur. Yani giyen kişi için bir kalkandır. İnsanlar da yemin ettikleri zaman kendilerini kürkü giyen kişiler gibi korumaya alırlar. Çünkü yemin, yemin edenler için onları koruyan bir kalkandır.

f. “N-M-Y” (ن-م-ي)

“Nemâ” (نَمَى) kelimesi Arapça’dan Türkçe’ye geçiş yapan kelimelerden bir tanesidir. Anlamı, bir şeyin artması veya çoğalmasındır.⁵² Bu kelime ile sonu “vav” harfi ile biten “nemû” (نَمُو) kelimesinin aynı mı yoksa farklı kelimeler mi olduğu hakkında farklı görüşler olsa da çoğu dilbilimciye göre her iki kelime de aynı anlama gelmektedir.⁵³ Bu kelime farklı kalıplarda farklı anlamlara da gelmiştir. Besili develer için “nemeti’n-nâkatü” (نَمَتِ النَّاقَةُ), şişman insanlar için de “neme’l-insânü” (نَمَى الْإِنْسَانُ) deyişleri kullanılmıştır.⁵⁴ Kınanın insanın saçında ve elinde gün geçtikçe kararıp kızarmasından dolayı, bu durumu anlatmak için de “neme’l-hıdâbu” (نَمَى الْخِضَابُ) denilmiştir.⁵⁵ Bunların dışında Araplar, akan suyun artmasını veya ateşin alevlenip yükselmesini de bu fiil ile ifade etmişlerdir.⁵⁶

Bir sözü başka bir insana aktarmak anlamına da gelen bu kelime eğer şedde olmadan “نَمَيْتُ الْحَدِيثَ” şeklinde kullanılırsa “başkalarına sözü barış için aktardım” anlamına gelir.

⁴⁹ el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Luğâ*, XV, 374; İbn Düreyd, *Cemheretu’l-Luğâ*, II, 993; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, XII, 599.

⁵⁰ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-Ayn*, VIII, 386.

⁵¹ el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Luğâ*, XV, 374; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, XII, 599.

⁵² İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, XV, 341; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, XL, 132; İbn Fâris, *Mücmelu’l-Luğâ*, 885.

⁵³ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, XV, 341; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, XL, 132.

⁵⁴ el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Luğâ*, XV, 372; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, XV, 342; ez-Zemahşerî, *Esâsü’l-Belâğa*, II, 306.

⁵⁵ el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Luğâ*, XV, 371; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, XV, 342; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, XL, 132; İbn Fâris, *Mücmelu’l-Luğâ*, 885; ez-Zemahşerî, *Esâsü’l-Belâğa*, II, 306.

⁵⁶ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, XV, 342; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, XL, 132.

“Mim”in şeddesiyle "نَمَيْتُ الْحَدِيثَ" şeklinde kullanılırsa “başkalarına sözü fitne ve fesat için aktardım” anlamına gelir.⁵⁷ Bu anlama gelecek şekilde hadiste de kullanılmıştır:

"لَيْسَ الْكَذَّابُ الَّذِي يُصْلِحُ بَيْنَ النَّاسِ وَيَقُولُ خَيْرًا وَيَنْمِي خَيْرًا"⁵⁸

Hadiste de ifade edildiği üzere “yalancı, hayır söz söyleyip hayrı aktarmak suretiyle insanların arasını düzelter (toplum düzenini tesis eden) kişi değildir.” Nesepleri aynı yani aynı atadan gelen insanlar için de "انْتَمَى فَلَانٌ إِلَى فَلَانٍ" deyişi kullanılmıştır.⁵⁹ Yeryüzünde yaşayan canlıların sürekli büyüyüp gelişmesinden dolayı canlılık özelliği taşıyan tüm mahlûkâta da “en-nâmiyetü” (النَّمِيَّةُ) denilmiştir.⁶⁰ Tezimizin konusu olan yemîn kavramının anlamlarından biri olan “bereket” ile bu kelimenin “çoğalma, artma” anlamına gelmesi arasında da bir ilişki kurmak mümkündür. Çünkü bereket maddi ve manevi çoğalmayı ve artmayı ifade etmektedir. Buraya kadar y-m-n maddesinin taklîblerini ve anlam ilişkilerini ortaya koyduk. Şimdi de “yemîn” kelimesinin sözlükteki anlamlarına geçebiliriz.

2. “Y-m-n” Maddesinin Küçük Türevleri

a. Fiil Türevleri

aa. Sülâsî Mücerred

“Yemîn” sözcüğünün sülâsî mücerred hali olan “yemene” (يَمَنَ) fiili ile ilgili bilgiler, “‘Y-m-n’ Maddesinin Büyük Türevleri” başlığı altında verildiği için tekrara düşmemek adına burada değinmeyeceğiz.

ab. Sülâsî Mezîd

aba. İf‘âl Babı (إِيْمَان)

“Yemene” fiili Yemen ülkesine gelen kişilerin, geldikleri yerin “Yemen ülkesi” olduğunu vurgulamak için if‘âl babından “iman” (إِيْمَان) şeklinde kullanılmıştır.⁶¹ “Yemene” (يَمَنَ)

⁵⁷ el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğâ*, XV, 371; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, XV, 341; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XL, 132; ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâğa*, II, 306.

⁵⁸ Müslim, Ebu'l-Hüseyin b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî (ö. 261/875), *el-Câmi'u's-Sahîh*, thk. Muhammed Fuâd 'Abdübâkî, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1955, “el-Birr”, 101”.

⁵⁹ el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğâ*, XV, 371; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, XV, 341.

⁶⁰ ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XL, 135; İbn Fâris, *Mücmelu'l-Luğa*, 885; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, XV, 343.

⁶¹ Vankulu Mehmed Efendi, *Vankulu Lügati*, II, 2342.

fiilinin bu babda büründüğü “îmân” fiili ile i’tikâd ve inanç anlamındaki “îmân” sözcüğü farklı kökten gelmektedir. İ’tikâd ve inanç anlamındaki “îmân”, “korkusuz olmak, güven içinde olmak” anlamına gelen “el-emn” (الْأَمْنُ) kökünden türemiştir.⁶²

abb. Tef‘îl (تَيْمِّنُ)

Sağ tarafa yönelip giden insanların gittikleri yönü ifade etmek için tef‘îl babıyla "يَمِّنَ" şeklinde kullanılmıştır.⁶³ Bunun dışında bu babda “bir şeyin bereketli olduğu” veya “bereketlendiği” "يَمِّنَ عَلَيْهِ" şeklinde alâ (عَلَى) harf-i ceriyle kullanılmıştır.⁶⁴

abc. Tefâ‘ul Babı (تَيَّأَمُنُ)

Tef‘îl babında olduğu gibi sağ tarafa yönelip giden insanların sağdan gittiklerini anlatmak için tefâ‘ul babıyla da "تَيَّأَمُنَ فُلَانٌ" şeklinde kullanımı mevcuttur.⁶⁵

abd. Tefa‘‘ul Babı (تَيَّمَّنُ)

Bir nesneyle teberrük etmek, onunla bereket ummak anlamına gelen "تَيَّمَّنَ بِهِ" ifadesi kullanılmıştır.⁶⁶ Aslında bu kelimenin “kuvvet” ile de bir bağlantısı mevcuttur. Çünkü kişi bereket umduğu şeyle kendisini güçlü ve kuvvetli hisseder.⁶⁷ “Yemen ülkesine mensûb Yemen halkı” için “yemene” fiili "تَيَّمَّنَ" şeklinde bu bab ile kullanılmıştır.⁶⁸ Ayrıca Araplar, ölen kişileri sağ tarafı üzerine gömdükleri için bir kişinin ölümünü "تَيَّمَّنَ فُلَانٌ" şeklinde ifade etmişlerdir.⁶⁹

abe. İstif‘âl Babı (اِسْتَيْمَانَ)

Bu babdaki kullanımı iki anlama gelmektedir. Bilindiği gibi bu babda kullanılan fiiller genellikle talep ve istek ifade ederler. Araplar, bir kişiden yemin etmesini istediklerini

⁶² İbn Manzûr, *Lisânu'l-‘Arab*, XIII, 21; er-Râğıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, 90.

⁶³ Âsım Efendi, *el-Okyânûsu'l-Basît*, VI, 5544; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-‘Arûs*, XXXVI, 303.

⁶⁴ ez-Zebîdî, *Tâcu'l-‘Arûs*, XXXVI, 310.

⁶⁵ Âsım Efendi, *el-Okyânûsu'l-Basît*, VI, 5544; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-‘Arûs*, XXXVI, 303.

⁶⁶ ez-Zebîdî, *Tâcu'l-‘Arûs*, XXXVI, 310; ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâğa*, II, 391.

⁶⁷ Âsım Efendi, *el-Okyânûsu'l-Basît*, VI, 5543.

⁶⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-‘Arab*, XIII, 465.

⁶⁹ el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğâ*, XV, 379; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-‘Arûs*, XXXVI, 304.

ifade etmek için "اسْتَيْمَنَهُ" fiilini kullanırken,⁷⁰ bir nesne ile teberrük ettikleri yani ondan bereket talep ettikleri zaman "اسْتَيْمَنَ بِهِ" fiilini kullanmışlardır.⁷¹

b. İsim Türevleri

ba. Cins İsimler

baa. Yemîn (يَمِين)

Yemîn kelimesi Arapça'da "zû-vücûh" yani birden fazla anlamı olan bir kelime olarak karşımıza çıkar. Hangi kökten geldiği ile ilgili kesin bilgi olmamakla beraber "bereket" anlamındaki "el-yumnu" (الْيُمْنُ) kelimesinden müştak olduğu söylenmiştir.⁷² İbn Manzûr ve el-Ezherî (ö. 370/980) bu bilgiyi verirken ihtiyatlı davranmış, bu bilginin kesin olmadığını belirtmek için cümlelerin sonuna "وَاللَّهُ أَعْلَمُ" ibaresini eklemişlerdir. "Yemîn" sözcüğünün semantik analizine, bu sözcüğün Arapça'da geldiği anlamları açıkladıktan sonra değineceğiz.

"Yemîn" in çoğulu "eymun" (أَيْمُنْ) veya "eymân" (أَيْمَان) dır.⁷³ Arapçada cem'in cemisi yani çoğulun da çoğulu câiz olduğundan "eymun"un çoğulu da "eyâmin" (أَيَّامِينَ) dir.⁷⁴ Yemîn kelimesi فَعِيل veyninde olup sözlüklerde tespit ettiğimiz anlamları şunlardır:

1. Hayır-Bereket-Uğur: Hayır ve bereketi ifade etmek için "yemîn"⁷⁵ (يَمِين) veya "el-yumnu"⁷⁶ (الْيُمْنُ) şeklinde iki kullanımı da mevcuttur. Araplar, bereket ve uğur getirdiğine inandıkları eşyalara "et-teyemmu" (التَّيْمُنُ) derken, bereket ve uğur getirdiğine inanılan kişi için veya bir kişinin mübarek biri olduğunu anlatmak için de "أَيْمَنُ الْيَمِينِ" ifadesini kullanmışlardır.⁷⁷ Bu kalıp ifade dışında aynı anlamda "مِنْ أَهْلِ الْيَمِينِ" ve "يُيْمَنُ فُلَانٌ" ifadelerini de kullanmışlardır. Bu tür insanlara da "el-

⁷⁰ ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâğa*, II, 391.

⁷¹ Âsım Efendi, *el-Okyânûsu'l-Basît*, VI, 5543.

⁷² el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğâ*, XV, 375; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, XIII, 459.

⁷³ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, VIII, 386; el-Cevherî, *es-Sihâh*, VI, 2221.

⁷⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, XIII, 458; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXVI, 303.

⁷⁵ ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXVI, 303.

⁷⁶ Âsım Efendi, *el-Okyânûsu'l-Basît*, VI, 5543.

⁷⁷ Vankulu Mehmed Efendi, *Vankulu Lügati*, II, 2342- 2343.

muyemmen”⁷⁸ (المُيَمَّن) veya “meymûn” (مَيْمُون) denilir ve “meymûn”un çoğulu da “meyâmîn” (مَيَامِين) dir.⁷⁹

2. Sağ El: Yemîn kelimesinin anlamlarından biri de “sağ el”dir.⁸⁰ Arapçadaki sol el anlamındaki “yesâr”ın (يَسَار) mukabilidir. Çoğulu “eyâmin” (أَيَّامِين) dir.⁸¹ İsm-i tasgîri ise “yumeyyin” (يُيَمِّين) şeklindedir.⁸² Sağ eliyle iş yapan yani sağlıklı olanlara da “eymen” (أَيِّمَن) denilmiştir.⁸³ Arapçada sağ el anlamında “el-yumnâ” (الْيُمْنَى) sözcüğü de kullanılmıştır.⁸⁴

3. Sağ Yön: “Sağ yön” anlamına da gelen yemîn sözcüğünün bu anlamdaki master kullanımı “yemneten” (يَمْنَةً) ve “yemenen” (يَمْنًا) şeklindedir.⁸⁵ “Yemîn” sözcüğü dışında sağ yön anlamında “el-yemnetü” (الْيَمْنَةُ), “el-eymenü” (الْأَيِّمَنُ) veya “el-meymenetü” (الْمَيْمَنَةُ) şeklinde üç farklı kullanımı daha mevcuttur. Bu sözcük sadece insanların sağ yönü için kullanılmaz. Hayvanların ve nesnelerin de sağ yönlerini belirtmek için kullanılır.⁸⁶

4. Kasem: Türkçede de kullandığımız “yemin etmek” veya “ant içmek” ifadeleri ile aynı anlama gelmektedir. Araplarda yeminleşen veya ahitleşen iki kişi birbirinin sağ elini tuttuğu için bu anlama gelmiştir.⁸⁷ “Allah’a yemin olsun şu işi yapmayacağım” anlamında “يَمِينُ اللَّهِ لَا أَفْعَل” deyişi kullanılmıştır.⁸⁸ Bu yemin ifadesi “Allah’a yemin olsun ki başımı koparsalar da asla yerimden kalkmayacağım” anlamında bir câhiliye şiirinde de şöyle geçmektedir:

⁷⁸ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, VIII, 386; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXVI, 310.

⁷⁹ el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğâ*, XV, 379; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, XIII, 458; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXVI, 303.

⁸⁰ İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, (ö. 597/1201), *Nüzhetü'l-A'yûni'n-Nevâzir fî İlmi'l-Vucûhi ve'n-Nezâir*, thk. Muhammed Abdülkerîm Kâzım er-Râzî, Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1987, 641; el-Cevherî, *es-Sihâh*, VI, 2221; er-Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 893.

⁸¹ Vankulu Mehmed Efendi, *Vankulu Lügati*, II, 2343.

⁸² el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğâ*, XV, 376; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, XIII, 460; el-Cevherî, *es-Sihâh*, VI, 2221.

⁸³ el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, 1241; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXVI, 305.

⁸⁴ ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâğa*, II, 391.

⁸⁵ ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXVI, 304.

⁸⁶ Vankulu Mehmed Efendi, *Vankulu Lügati*, II, 2343.

⁸⁷ el-Cevherî, *es-Sihâh*, VI, 2221; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXVI, 305; ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâğa*, II, 391; er-Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 893.

⁸⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, XIII, 463.

"فَقُلْتُ يَمِينُ اللَّهِ أَبْرَحُ قَاعِدًا وَلَوْ قَطَعُوا رَأْسِي"⁸⁹

Arapların kullandığı "يَمِينُ اللَّهِ" deyiminde yemin kelimesinin Allah Teâlâ adına muzaf olması, yeminin Allah Teâlâ adıyla yapıldığını gösterir.⁹⁰ Bunun dışında yemini ifade etmek için şu kalıp ifadeler de kullanılmıştır:

"Eymunullâh" (أَيْمُنُ اللَّهِ), "eymenullâh" (أَيْمَنُ اللَّهِ), "eymullâh" (أَيْمُ اللَّهِ), "imillâh" (إِيْمُ اللَّهِ), "heymullâh" (هَيْمُ اللَّهِ), "emillâh" (أَمُ اللَّهِ), "imullâh" (إِمُ اللَّهِ), "munillâh" (مُنُ اللَّهِ), "leymenullâh" (لَيْمَنُ اللَّهِ), "leymullâh"⁹¹ (لَيْمُ اللَّهِ).

5. Güç-Kuvvet-Kudret: Bu kelimenin anlamlarından biri de güç, kuvvet veya kudrettir.⁹² Sağ el, sol elden daha kuvvetli olduğu için bu anlama gelmiştir. Örneğin Hâkka Sûresi'ndeki âyette⁹³ bu anlamda kullanıldığını söyleyenler olmuştur.⁹⁴

6. Yüksek Mertebe: Araplar bir kişinin kendi yanlarında değerli olduğunu ifade etmek için "فُلَانٌ عِنْدَنَا بِالْيَمِينِ" deyişini kullanırlar. Bu ifade ile kişinin kendi yanlarındaki değerini ifade etmiş olurlar.⁹⁵

7. Ahd: "Yemîn" sözcüğünün anlamlarından biri de "antlaşma yapmak" anlamına gelen "ahd"dir."⁹⁶ Kur'ân-ı Kerîm'de "ahd" ve "yemîn" sözcükleri aynı âyette ve aynı anlamda şu şekilde kullanılmıştır; "وَأَوْفُوا بِعَهْدِ اللَّهِ إِذَا عَاهَدْتُمْ وَلَا تَنْفُسُوا الْإِيمَانَ" "Antlaşma yaptığınız zaman Allah'a verdiğiniz sözü yerine getirin."⁹⁷ Arapça'da "yemîn" ve "ahd" sözcükleri birbirinin yerine kullanıldığı için⁹⁸ bu iki sözcük burada da aynı anlamda kullanılmıştır.⁹⁹ Ayrıca Arap toplumunda kölelik yaygın olduğundan, bir köle belli

⁸⁹ el-Cevherî, *es-Sihâh*, VI, 2221.

⁹⁰ er- Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 894.

⁹¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, XIII, 462; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXVI, 306

⁹² el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğâ*, XV, 375; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXVI, 303.

⁹³ el-Hâkka 69/45. "لَا خَدُّنَا مِنْهُ بِالْيَمِينِ" "Elbette biz onu bütün kudretimizle yakalardık".

⁹⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, XIII, 461.

⁹⁵ Vankulu Mehmed Efendi, *Vankulu Lügati*, II, 2343; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, XIII, 461; ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâğâ*, II, 392.

⁹⁶ el-Cevherî, *es-Sihâh* II, 515; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, III, 311, Vankulu Mehmed Efendi, *Vankulu Lügati*, I, 597.

⁹⁷ en-Nahl 16/91.

⁹⁸ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, VII, 372.

⁹⁹ el-Mâturîdî, Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd (ö. 333/944), *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* (I-X), thk. Mecdî Baslum, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2005, II, 412.

şartlarda hürriyetine kavuşabiliyordu. Bunun için köle ile efendisi arasında bir antlaşma yani bir ahit meydana geliyordu. Bu durumdaki kölelere "مَوْلَى الْيَمِينِ" denilmiştir.¹⁰⁰

Yemîn sözcüğünün sözlüklerden tespit ettiğimiz bu yedi anlamı dışında iki anlama daha geldiğini söyleyenler olmuştur. Bunlardan birincisi İbn Abbâs'ın (ö. 68/687-88) "قَالُوا إِنَّكُمْ" âyetindeki¹⁰¹ "yemîn" sözcüğünü "din" olarak yorumladığını delil göstererek "yemîn" sözcüğünün "din" anlamına geldiğidir.¹⁰² Yaptığımız araştırmada "yemîn" sözcüğünün "din" anlamında kullanıldığına dair Arapçada hiçbir kullanıma rastlayamadık.

İbnü'l-Cevzî, (ö. 597/1201) müfessirlerin Kur'ân'da geçen "yemîn" kelimesini şu şekillerde tefsir ettiklerini ifade etmiştir: "فَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ" âyetinde¹⁰³ "sağ el", "فَرَأَى عَلَيْهِمْ ضَرْبًا بِالْيَمِينِ" âyetinde¹⁰⁴ "sağ yön", "عَنِ الْيَمِينِ وَعَنِ الشِّمَالِ عِزِينَ" âyetinde¹⁰⁵ "kuvvet", "لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ" âyetinde¹⁰⁶ "yemin", "وَأِنْ نَكَتُوا" âyetinde¹⁰⁷ "ahd", "قَالُوا إِنَّكُمْ كُنْتُمْ تَأْتُونَنَا عَنْ الْيَمِينِ" âyetinde¹⁰⁸ "din" anlamında tefsir edilmiştir.¹⁰⁹

es-Sâffât Sûresi'ndeki "قَالُوا إِنَّكُمْ كُنْتُمْ تَأْتُونَنَا عَنْ الْيَمِينِ" âyetindeki "yemîn" kelimesinin "din" anlamına geldiğiyle ilgili şöyle bir yorum da yapılmıştır: "Müşrikler, Müslüman olan kişilere sağ yönünden yani şehvet yönünden yaklaşıp onları dinlerinden vaz geçirmeye çalışmışlardır. Şehvetin kaynağı ise ciğerdir ve ciğer de sağda bulunur."¹¹⁰

Görüldüğü gibi âyetlerden hareketle "yemîn" kelimesini "din" veya "şehvet" olarak yorumlayanlar olmuştur. Ama bunlar birer yorumdan ibarettir. "Yemîn" kelimesinin "şehvet" anlamına gelmesi mümkün görünmüyor. Çünkü "Şehvetin merkezi ciğer ve ciğer de sağ tarafta bulunur" tarzındaki yorum, Kur'ân'daki sağ taraf anlamındaki

¹⁰⁰ er-Râğıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, 894.

¹⁰¹ es-Sâffât 37/28.

¹⁰² Vankulu Mehmed Efendi, *Vankulu Lügatı*, II, 2343; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, XIII, 461.

¹⁰³ el-Hâkka 69/19.

¹⁰⁴ el-Meâric 70/37.

¹⁰⁵ es-Sâffât 37/93.

¹⁰⁶ el-Bakara 2/225.

¹⁰⁷ et-Tevbe 9/12.

¹⁰⁸ es-Sâffât 37/28.

¹⁰⁹ İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yûni'n-Nevâzir*, 642.

¹¹⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, XIII, 461; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXVI, 304.

“yemîn” ile çelişmektedir. Amel defteri sağından verilen insanların iyi insanlar¹¹¹ veya Cennet ehli¹¹² olacaklarına dair âyetlere bakıldığında sağ tarafın Allah Teâlâ tarafından hayırlı taraf ve sol tarafın ise şerli taraf olduğu açıkça görülmektedir.

İkincisi ise “yemîn” sözcüğünün Allah’ın isimlerinden bir isim olduğuna dair kaynaklarda geçen bir bilgidir. Bunun nedeni ise Meryem Sûresi’nin ilk âyetindeki hurûf-u mukatta’a harfleriyle ilgili yine İbn Abbâs’a dayanan bir rivayettir. Rivayete göre İbn Abbâs "كَيْمِينَ" âyetinin¹¹³ tefsirinde “ye” harfini Allah’ın “Yemîn” ismi olarak tefsir etmiştir.¹¹⁴ Oysa ne Kur’ân’da ne sahih hadislerde ne de Arap örfü ve şiirlerinde “yemîn” sözcüğünün Allah’ın bir ismi olduğuna dair bir bilgi bulunmaktadır. Bu da bu bilginin yorumdan ibaret olduğunu gösterir. Ayrıca İbn Abbâs’a dayandırılan bu yorumun hurûf-u mukatta’a âyetiyle ilgili olması da bizim iddiamızı destekliyor. Çünkü bilindiği gibi bu tür âyetlerin tefsirleriyle ilgili söylenenler yorumdan öteye geçememiştir.

Verilen bu bilgiler dahilinde “yemîn” sözcüğünün semantik analizini yapabiliriz. Arapçada yedi farklı anlama gelen “yemîn” sözcüğünün “yemene” fiilinden geldiği açık olsa da hangi anlamdan geldiği ile ilgili kesin bir bilgi yoktur. “Yemîn” sözcüğünün bu yedi anlamından biri onun kök anlamı ve kalan altı anlamı ise bu kök anlamla irtibatlıdır. “Yemîn” sözcüğünü etimolojik açıdan incelediğimizde bu kök anlamın “sağ” olduğu gerçeği ortaya çıkmış olur. Bu kök anlamdan hareketle Araplar yeminleşip ahitleştiği zaman birbirinin **sağ** elini tuttuğu için “kasem”i, yön olarak **sağ** tarafı ifade etmek için “sağ yön”ü, **sağ**da bulunan eli ifade etmek için “sağ el”i, **sağ** el, sol elden daha güçlü olduğu için “güç-kuvvet-kudret”i, bereket ve hayır **sağ**dan geldiği için “hayır ve bereket”i, değerli olan insanları değerli olan yön (**sağ**) ile ifade ettikleri için “yüksek mertebe”yi, **sağ** ellerinin altında yani kudretlerinin altında bulunan köleleriyle yaptıkları “ahit”i yemîn sözcüğüyle ifade etmişlerdir. Yine bu bağlamda Ka’be’nin **sağ**ında kalan ülkeye “Yemen”, ölülerini defnederken **sağa** yatırdıkları için ölümüne de “et-teyemmün” demişlerdir. Arapların sağ yöne verdikleri önem Kur’ân ve hadiste de karşımıza çıkar.

¹¹¹ el-Vâkıa 56/27.

¹¹² el-Hâkka 69/19.

¹¹³ Meryem 19/1.

¹¹⁴ İbnü’l-Esîr, Ebu’s-Sa’âdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîriddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (ö. 606/ 1210), *en-Nihâye fî Ğarîbi’l-Hadis ve’l-Eser* (I-IV), thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, et-Tâhir Ahmed ez-Zâvî, Kâhire: Mektebetü’l-İslâmiyye, 1979, V, 301; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Luğâ*, XV, 378; İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, XIII, 459; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, XXXVI, 312.

Örneğin Cennet’e girecek olan kişilerin amel defterlerinin **sağ**dan verilmesi¹¹⁵, Cennet ehline “**sağ**ın adamları” anlamında “Ashâbu’l-Yemîn” denilmesi¹¹⁶ Allah Teâlâ katında da sağ tarafın önemine işarettir. Yine Hz. Peygamber’in yemeği **sağ** el ile yemeyi buyurması¹¹⁷, ayakkabı giyerken, saçını tararken, uyurken ve başka güzel işler yaparken hep **sağ**dan başlayarak yapması ve Hz. Âişe’nin “Peygamber **sağ**dan başlamayı severdi”¹¹⁸ demesi, Arapların zihin dünyasındaki sağ yön ile dinin bu kavrama verdiği önem paralellik arz etmektedir. Bu da bize örf ve kültürün din ile ilişkisinin ne kadar kuvvetli olduğunu gösterir.

bab. el-Yâmin (الْيَمِين)

“el-Yemîn” (الْيَمِين) ile “el-yâmin” (الْيَمِين) aynı anlama gelmektedir.¹¹⁹ Dolayısıyla “yemîn” sözcüğünün geldiği anlamlara “yâmin” sözcüğü de gelir. Aralarındaki anlam ilişkisi “el-kâdir” (الْقَادِر) ile “el-kadîr” (الْقَدِير) şeklindeki örnekle açıklanmıştır.¹²⁰ Her ne kadar ikisi aynı anlama gelse de Araplar bu kelimeyi kullanmayı pek tercih etmemişlerdir.

bac. el-Yumnu (الْيُمْنُ)

Arapçada uğursuzluk anlamına gelen “eş-su’mu” (الشُّؤْمُ) sözcüğünün zıddı olan “el-yumnu” sözcüğü, “bereket-hayır-uğur (şans)” anlamlarına gelir.¹²¹ Fiil kullanımı beşinci babdan “yemune” (يُمْنُ) şeklinde¹²² gelen bu sözcüğün mastarı “yumnen” (يُمْنًا) dir.¹²³ Araplar kavmine bereket, hayır veya şans getirdiğine inandıkları kişilerin durumlarını “يُمْنٌ فَلَانٌ عَلَى قَوْمِهِ” şeklinde ifade ederler.¹²⁴

bad. “el-Meymûn” (الْمَيْمُونُ) ve “el-Muyemmen” (الْمُيَمَّمِنُ)

“el-Meymûn” sözcüğü bereket anlamına gelen “el-yumnu” sözcüğünden ism-i mef’ûldur. Dolayısıyla bereket, hayır veya şans getirdiğine inanılan kişiler için bu tabir

¹¹⁵ el-Hâkka 69/19.

¹¹⁶ el-Vâkıa 56/38.

¹¹⁷ el-Buhârî, Muhammed b. İsmâ‘îl Ebû ‘Abdillâh (ö. 256/870), *el-Câmi’u’s-Sahîh*, Dîmeşk: Dâru İbn Kesîr, 1993, “el-Et’ime”, 1.

¹¹⁸ el-Buhârî, “*el-Libâs*”, 37; Müslim “*et-Tahâret*”, 66.

¹¹⁹ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, XIII, 459; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Luğâ*, XV, 375.

¹²⁰ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, XIII, 459.

¹²¹ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, XIII, 458; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, XXXVI, 302.

¹²² Vankulu Mehmed Efendi, *Vankulu Lügati*, II, 2342.

¹²³ ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, XXXVI, 302.

¹²⁴ el-Cevherî, *es-Sihâh*, VI, 2220.

kullanılmıştır.¹²⁵ Çoğulu “meyâmîn” (مَيَامِينَ) şeklinde gelir.¹²⁶ Araplar “ben hayırlı ve şanslı kişiyim onlara hayır ve şans getirdim” anlamında “يُمْنْتُ عَلَيْهِمْ وَأَنَا مَيْمُونٌ” derler.¹²⁷ ez-Zebîdî (ö. 1205/1791), *Tâcu’l-‘Arûs*’ta bereket getiren insanlara “el-muyemmen” (المُيَمِّنُ) de denildiğini söylemiştir.¹²⁸ Bu bilgidен hareketle “el-meymûn” ile “el-muyemmen” sözcüklerinin aynı anlama geldiğini söyleyebiliriz.

bae. el-Meymenetü (المَيْمَنَةُ)

Daha önce “meymenetü” kelimesinin “sağ yön” anlamına geldiğini ifade etmiştik. Ama İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*’ta bu sözcüğün “bereket” anlamına geldiğini ifade etmiştir. Bundan dolayı Kur’ân’da geçen “أَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ” ifadesinin¹²⁹ “bereket sahibi insanlar” anlamına geldiğini söylemiştir.¹³⁰ er-Râğıb el-İsfahânî de “Cennet’e girecek kişilere ‘sağın adamları’ denilmesinin sebebi, saadet ve bereketlere mazhar oldukları içindir” demiştir.¹³¹ Bu kelimenin çoğulu da “meyâmîn” (مَيَامِينَ) şeklinde gelmektedir.¹³²

baf. el-Yemâniyetü (الْيَمَانِيَّةُ)

Bereket getirdiğine inanılan, başakları kırmızı olan bir bitki türüdür.¹³³

bag. el-Eymenu (الْأَيْمَنُ)

“Yemîn” sözcüğünün anlamlarından olan “sağ el” ve “sağ yön”, “el-eymenü” sözcüğüyle de ifade edilmiştir. Sağ eliyle iş yapan yani sağlıklı olanlara da “eymen” (أَيْمَن) denilmiştir.¹³⁴ Çoğulu “eyâmîn” (أَيَّامِينَ) dir.¹³⁵

¹²⁵ el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Luğâ*, XV, 375; İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, XIII, 459; el-Cevherî, *es-Sihâh*, VI, 2220.

¹²⁶ el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Luğâ*, XV, 379; İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, XIII, 458; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, XXXVI, 303.

¹²⁷ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, XIII, 459.

¹²⁸ ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, XXXVI, 310.

¹²⁹ el-Vâkıa 56/8; el-Beled 90/18.

¹³⁰ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, XIII, 458.

¹³¹ er-Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 893.

¹³² el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Luğâ*, XV, 379; İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, XIII, 458; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, XXXVI, 302.

¹³³ el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhît*, 1241; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, XXXVI, 310.

¹³⁴ el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhît*, 1241; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, XXXVI, 305.

¹³⁵ ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, XXXVI, 303; Vankulu Mehmed Efendi, *Vankulu Lügatı*, II, 2343.

bah. et- Teyemmunu (التَّيْمُنُ)

Ölen kişiler sağ yönü üzerine defnedildikleri için “et-teyemmun” (التَّيْمُنُ) kelimesi “ölüm” anlamına gelmektedir.¹³⁶ Ayrıca bu kelimenin, işlerine sağ el veya sağ ayakla başlayan kimseler için de kullanıldığını ifade edenler olmuştur.¹³⁷

bb. Özel İsimler

bba. el-Yemen (اليَمَنُ)

Yemen, Ka’be’nin sağ tarafında bulunan bir Arap ülkesinin adıdır.¹³⁸ Ka’be’nin sağ tarafında konumlandığı için bu ismi almıştır.¹³⁹ Ka’be’nin Yemen tarafına düşen bölümüne ise “er-ruknü’l-yemâniyyu” (الرُّكْنُ الْيَمَانِي) denilmiştir.¹⁴⁰ Kızıldeniz’e ve Hint Okyanusu’nun Aden Körfezi’ne kıyısı olan Yemen, kuzeyden Suudi Arabistan, doğudan Umman ile komşudur. Bâbülmendep Boğazı ile Afrika kıtasından ayrılır. Resmî adı el-Cumhûriyyetü’l-Yemeniyye olup yüzölçümü 536.869 km² ve başşehri de San’a’dır.¹⁴¹

Yemen halkından olan erkekler için “raculun yemânin” (رَجُلٌ يَمَانٍ) veya “yemeniyyu” (يَمَانِي), bayanlar için ise “imraetün yemâniyetün” (امْرَأَةٌ يَمَانِيَّةٌ) denilir. Yemenli topluluklar için de “kavmun yemâniyetü” (قَوْمٌ يَمَانِيَّةٌ) veya “yemânûn” (يَمَانُونَ) ifadeleri kullanılmıştır.¹⁴² Yemen ülkesine gelen kişilere “el-îmân” (الْإِيمَان) veya “et-temyîn” (التَّيْمِين) denir.¹⁴³ Yemen tarafından gelen soğuk hava dalgası için “el-yumnetü”¹⁴⁴ veya “el-yemnetü”¹⁴⁵ (الْيَمْنَةُ) denilmiştir. Yemen yönünden gelen bulutlar için de “tiyâmetü’s-sâbâ”¹⁴⁶ ifadesi kullanılırken, Yemen ülkesinin ufuklarına da “et-teymeniyyu”

¹³⁶ el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhît*, 1241; İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, XIII, 462; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Luğâ*, XV, 379; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, XXXVI, 303; ez-Zemahşerî, *Esâsü’l-Belâğa*, II, 392.

¹³⁷ ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, XXXVI, 311; İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, V, 302.

¹³⁸ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-Ayn*, VIII, 387; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, XXXVI, 303.

¹³⁹ el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Luğâ*, XV, 378.

¹⁴⁰ ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, XXXVI, 303.

¹⁴¹ Kurt, Halîl “*Yemen*” TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2013, XLIII, 400.

¹⁴² İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, XIII, 464.

¹⁴³ Vankulu Mehmed Efendi, *Vankulu Lüğatı*, II, 2342.

¹⁴⁴ el-Cevherî, *es-Sihâh*, VI, 2221; el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhît*, 1241; İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, XIII, 463; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, XXXVI, 310; ez-Zemahşerî, *Esâsü’l-Belâğa*, II, 391.

¹⁴⁵ el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Luğâ*, XV, 378.

¹⁴⁶ ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, XXXVI, 312.

(التَّيْمَنِي) denilmiştir.¹⁴⁷ “el-Yumnetü” (الْيُمْنَةُ) ise Yemen ülkesine ait bir kumaş çeşididir.¹⁴⁸ Bunun bir perde çeşidi olduğunu söyleyenler de olmuştur.¹⁴⁹

bbb. Ümmü Eymen (أُمُّ أَيْمَن)

Hiz. Peygamber’in dadılığını da yapmış olan bu kadın sahâbînin gerçek adı Bereke bint Sa‘lebe’dir. Efendimiz Hiz. Hatice ile evlendikten sonra onu azat etmiş ve onun hakkında “Annemden sonra annem oldu” ifadesini kullanmıştır. Ümmü Eymen azat edildikten sonra Ubeyd b. Zeyd el-Hazrecî ile evlenmiş ve Eymen adında bir çocuğu olması münasebetiyle¹⁵⁰ künyesi Ümmü Eymen olmuştur. Daha sonra Zeyd bin Harise ile evlenmiş ve Üsâme isminde bir çocuğu olmuştur.¹⁵¹

bbc. Huzeyfe b. Yemân (حُذَيْفَةُ بْنُ الْيَمَانِ)

Peygamberin sırdaşı olarak bilinen bu sahâbî Medîne’de doğdu. Babası (veya dedesi) Mekke’de iken kan davasından dolayı Medîne’ye gitmek zorunda kaldı. Aile, Medîne’de aslen Yemenli olan Abdüleşheloğulları ile bir antlaşma yaptığı için “el-Yemân” lakabıyla bilinmiştir.¹⁵² Huzeyfe babasıyla beraber Bedir savaşından önce Müslüman oldu. Hiz. Ömer’in hilâfeti zamanında Medâin şehrine vali olarak gönderilen Huzeyfe, Hiz. Ali’nin hilâfeti döneminde bu şehirde vefât etmiştir.¹⁵³

bbd. Binyâmîn (بُنْيَامِينُ)

Türkçe’de bu isim Bünyamin olarak bilinir ve öyle kullanılır. Oysa aslı “Binyâmîn” dir. Bazılarının iddia ettiği gibi “İbnü yâmîn” (ابن يامين) de değildir. Hiz. Yûsuf’un kardeşinin adıdır.¹⁵⁴

¹⁴⁷ el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhît*, 1241; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, XXXVI, 305.

¹⁴⁸ Âsım Efendî, *el-Okyânûsu’l-Basît*, VI, 5543.

¹⁴⁹ Vankulu Mehmed Efendî, *Vankulu Lügati*, II, 2343.

¹⁵⁰ İbn Hacer, Ebu’l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449) *el-İsâbe fî Temyîzi’s-Sahâbe* (I-VIII) thk. Adel Ahmed Abdul-Mevcûd ve Ali Muhammed Mahfûz, I.B. Beyrut, Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1995, VIII, 362.

¹⁵¹ el-Cevherî, *es-Sihâh*, VI, 2221; İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, XIII, 466; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, XXXVI, 312.

¹⁵² İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 39; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, XXXVI, 307.

¹⁵³ İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 39.

¹⁵⁴ el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhît*, 1241; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, XXXVI, 307.

B. TÜRK DİLİNDE “YEMİN” KAVRAMI

Arapça yazılan sözlüklerde y-m-n maddesiyle ilgili bilgilere baktıktan sonra şimdi ise Türkçe yazılmış olan sözlüklerde yemin kelimesinin anlam dünyasını ortaya koymaya geçebiliriz. Türk diline yemin sözcüğünün Türklerin İslâm'ı kabul etmesinden sonra girdiğini söyleyebiliriz. Bu kanıya varmamızın sebeplerinden birincisi yemin sözcüğünün Arapça bir sözcük olması ikincisi ise araştırmamızda karşımıza çıkan ant sözcüğü ile ilgili bilgilerdir. Tarihi milattan öncesine dayanan Türklerde yemin sözcüğü yerine eski kaynaklarda ant sözcüğü kullanılmıştır. “Ant” kavramı üzerine özel bir çalışma yapan Abdülkadir İnan, bizlere şu bilgileri vermektedir: “Ant, bütün İslâm-Türk kabilelerinde müşterek olan bir kelimedir. Yakutlar “andıgar”, Çuvaş’lar “antah”, Kalmuk’lar “andagar” derler. Uygurlarda da ant içmek bir tövbe duasında şu şekilde geçmiştir: “Yine neçe igidegü antıktımız erser” yani yine yalan yere ant içtik.”¹⁵⁵

Divânü Lugâti't-Türk'te “and” sözcüğü ile ilgili: “And, yemin anlamındadır ve andığ “yemin et” anlamında kullanılmıştır. O, ona yemin ettirdi anlamında “Ol anı andgardı” denilirken, “ben ona yemin ettirdim” anlamında ise “men anı andgardım” denilmiştir. Kişi yemin etti, ant içti anlamında ise “er andıqtı” ifadesi kullanılmıştır. Yine Türklerde yemin edilirken “gök kirsin, kızıl çıksın” diye bir tabir kullanılmıştır.¹⁵⁶ Kâşgarlı Mahmûd demir (temür) maddesini açıklarken Türklerin yemin ederken neden bu ifadeyi kullandıklarını şu şekilde açıklamıştır; “Kırgız, Yabaku, Kıpçak ve başka kabilelerin halkları ant içtiklerinde kılıcı önlerine koyar ve “gök kirsin, kızıl çıksın” sözlerini söylemişlerdir. Çünkü eğer ahdi bozarlarsa büyük kudrete sahip olduğuna inandıkları demirin (kılıcın) onlardan intikam alacağını bu sözle ifade etmişlerdir.”¹⁵⁷

Türklerde ilk defa ant kelimesi M.Ö. I. yüzyılda, Hun hakanı Huhanye ile Çin elçileri Çan ve Min arasında yapılan bir antlaşmada karşımıza çıkar. Çin kaynakları tarafından kaydedilen bu antlaşma şu şekildedir: “Han ve Hunlar bir sülâle teşkil ederler: Nesiller boyunca birbirini aldatmaz, birbirine saldırmaz, hırsızlık vukuunda birbirine bildirirler. Hırsızları cezalandırırlar, zararları öderler, iki taraftan birine düşman saldırırsa

¹⁵⁵ İnan, Abdülkadir, “*Eski Türklerde ve Folklorunda Ant*”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 1948, C.VI, S.4, s. 279.

¹⁵⁶ Kâşgarlı Mahmûd, *Divânü Lugâti't-Türk*, 1. B., İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2005, s. 142,143.

¹⁵⁷ Kâşgarlı Mahmûd, *Divânü Lugâti't-Türk*, 550.

askerleriyle yardım ederler. Bu **andı** kim bozarsa Tanrı'nın cezasına çarpılsın, nesiller boyunca bu andın cezası altında inlesin.”¹⁵⁸

Yemin sözcüğüne gelecek olursak Devellioğlu hazırlamış olduğu Osmanlıca-Türkçe sözlüğünde yemin sözcüğünün birinci anlamı olarak sağ, sağ taraf, sağ el, ikinci anlam olarak da “ant” anlamına geldiğini söylemiştir.¹⁵⁹ Bu da gösteriyor ki yemin kelimesinin Türkçe'deki anlamları Arap dilindeki anlamlarıyla aynıdır. Osmanlı Türkçesinde “kedd-i yemîn” el emeği anlamına gelmiştir. Yemen işi başörtüsüne “yemenî”, değerli bir taş cinsine “akîk-i Yemâni”, Yemen ülkesine “Hıttâ-ı Yemâni”, güney kutbunda görünen bir küme yıldızına “Şî'râ-yi Yemâni”, Allah Teâlâ adına olan ant ise “yemîn-billah” şeklinde kullanılmıştır.¹⁶⁰

Hazırlamış olduğu lügatte yemin sözcüğünü “Allah'ı veya mukaddes bir varlığı şahit tutarak verilen söz, ant, kasem” şeklinde açıklayan İlhan Ayverdi, bizlere yeminin ikinci anlamı olarak şu bilgileri de vermektedir: “Çenesini sâid-i yemînine dayamış bir mahzûniyyet-i medîde ile denize bakıyordu (Hüseyin R. Gürpınar) cümlesinde yemin sağ el, sağ taraf anlamında kullanılmıştır. Askerlerin, güvenlik görevlilerinin, milletvekillerinin veya bir makama seçilenlerin göreve başlamadan önce sorumluluklarını dile getirip, yerine getireceklerine dair yemin ettikleri törene yemin töreni, bir kimseden, kendisince mukaddes şeyleri öne sürüp bir şeyi yapması veya yapmamasını istemeye yemin vermek, bir hususta yemin etmiş kimseye ise yeminli denir.”¹⁶¹

Ömer Nasuhi Bilmen ise yemini şu şekilde açıklamıştır: “Yemin, lugatte kuvvet manasına gelir. Şer'an bir işi yapmak veya yapmamak hususunda azme veya iddiaya kuvvet vermek için ya Allah Teâlâ'ya kasem veya talâk ya da ıtlâk gibi bir şeye talik suretiyle yapılan bir akit'den ibarettir ki buna Türkçede ‘ant’ da denir. Yemin edene ‘hâlif’, yemini muhafaza etmeye ‘berr’, yemini muhafaza edene ‘barr’ denir. Yemini bozmaya ve gerçeğe muhâlif yemin etmeye ‘hins’, bunları yapana ‘hanis’ denir.”¹⁶²

¹⁵⁸ İnan, Abdülkadir, “*Eski Türklerde ve Folklerde Ant*”, 279.

¹⁵⁹ Devellioğlu, Ferit, “*Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*”, 7. Ofset Baskı, Ankara: Aydın Kitabevi, 1986, s. 1395.

¹⁶⁰ Devellioğlu, Ferit, a.g.e, 1395.

¹⁶¹ Ayverdi, İlhan, “*Misalli Büyük Türkçe Sözlük*”, 1.B., İstanbul: Kubbealtı, 2010, s. 1350.

¹⁶² Bilmen, Ömer Nasuhi, “*Büyük İslâm İlmihali*”, İstanbul: Bilmen Yayınları, 1986, s. 288-289. (Yemin ve yemin çeşitlerine “*Fıkıhta Yemin*” başlığı altında detaylı bir şekilde yer verileceğinden tekrara düşmemek adına burada değinilmemiştir.)

Aydın Suavi, yemin hakkında “Yemin kişinin bir şeyi yapacağına veya yapmayacağına dair kutsal bilinen şeyler ve namus kavramları üzerine söz vermesi ve kesin güvence vermesi, yemin sözleri de bu söz ve güvence için kullandığı sözlerdir. Yemin sözleri, bir söz verme biçimi olmakla birlikte, kişinin söylediği söze kuvvet kazandırmak ve söylenene inanmamakta ayak direyen muhatabı ikna etmek için de kullanılır. Yemin sözleri her dilde özel biçimlere sahiptir ve genellikle o dilin ait olduğu kültürün kutsalları, namus anlayışı ve toplumsal cinsiyet ilişkileri hakkında fikir verir. Yeminlerin dince kutsal bilinen şeyler üzerine söylenmesi yaygındır. Türkçede Allah, Kitap, Kur’ân, Peygamber üzerine edilen yeminler, Vallahi-Billahi, Tallahi, yemin billâh etmek gibi sözler bu kategoriye girer” şeklinde açıklamalarda bulunmuştur.¹⁶³

Osmanlılara baktığımızda kase m anlamında ant yerine genellikle yemin sözcüğü kullanılmıştır. Örneğin Fatih Sultan Mehmet’in Bosna’yı fethettiği zaman, 1478 senesinde buradaki Latin papazlarına gönderdiği ferman da şöyle buyuruyor: “Nişan-ı Hümayunum şudur ki; ben ki Sultan Mehmed Hânım; üst ve alt tabakalardaki bütün ahali tarafından şu şekilde biline ki, bu fermanı taşıyan Bosna rahiplerine lütufta bulunup şu hususları buyurdum; mevzubahis rahiplere ve kiliselere hiç kimse tarafından mâni olunmayıp rahatsızlık verilmeyecektir. Bunlardan, gerek ihtiyatsızca memleketimde duranlara ve gerekse kaçanlara emn-ü eman olsun ki, memleketimize gelip korkusuzca sakin olsunlar ve kiliselerde yerleşsinler, ne ben, ne vezirlerim, ne de halkım tarafından hiç kimse bunlara herhangi bir şekilde karışıp incitmeyecektir... Kendilerine, canlarına, mallarına, kiliselerine ve dışarıdan memleketimize getirecekleri kimselere, yeri ve göğü yaratan Allah hakkı için, Peygamberimiz Muhammed Mustafa (sallallahü aleyhi ve sellem) hakkı için, mushaf hakkı için, yüzyirmidört bin küsûr Peygamber hakkı için ve kuşandığım kılıç için en ağır **yemin ile yemin ederim ki**, yukarıda belirtilen hususlara mevzu olan rahipler, benim hizmetime ve benim emrime itaatkâr olduğu müddetçe hiç kimse tarafından muhalefet edilmeyecektir.”¹⁶⁴

Osmanlılarda gayri Müslimlerin de yemini söz konusu ydu. Mahkemelerde veya sultanlara olan bağılılıklarında yeminlerine başvurulmuştur. Bunun bir örneği II. Mahmud döneminde, Hristiyan din adamlarının yeminlerine dair 1822 tarihli bir hatt-ı hümayunda,

¹⁶³ Aydın, Suavi “**Yeminler, Halk Bilimi Sözlü Anlatımlar**”, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye kültür portalı projesi, 2009, s. 24.

¹⁶⁴ Avşar, Zakir, “**Biat’ten Yemin’e... Kamusal Sorumluluk Üstlenenlerin ve Temsilcilerinin And İçmesi**”, Gazi Türkiyat Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi (GÜTBAD), 2012, s. 27.

papazların sağ ellerini Hazret-i Meryem'in tasviri üzerine koyarak ettikleri yemindir. "Ektûm-ı selâse üzre mu'tekid olan Hazret-i Hâkk'ın ism ü vahdâniyyetine **yemin ve kasem ederim**" diye başlayan ve padişaha sadakatı içeren bu metinde hem kendi inançlarında hem de İslâm inancında kutsal olana yemin edilmiştir.¹⁶⁵

Tarih boyunca Türklerin yapmış olduğu yemin şekilleriyle ilgili "Türk mitolojisinde yemin/ant müessesesi" adıyla bir çalışma yapan Gönül Gökdemir çalışmasını "kan", "silah", "hediye alıp verme", "bir nesneyi kertme", "ayı veya at kafası veya derisi", "tırnak yalamak", "kurban kesmek", "bayrak", "ekmek ve tuz" şeklinde başlıklara ayırarak incelemiş ve her bir başlıkla ilgili yemin şekillerini detaylarıyla anlatmıştır.¹⁶⁶

Günümüzde ise kişiler mahkemelerde sözlerini doğrulamak için Kur'an-ı Kerîm üzerine; herhangi bir kuruluşa, örgüte tabii olurken bayrak, silah, şeref ve namus üzerine; ülkeler arası antlaşmalarda barışı sağlamak için kutsal kitaplar, şeref ve namus üzerine yemin ederler. Yine toplumda aileler arası ilişkileri kuvvetlendirmek için karşılıklı kız alıp verme; kişilerin kendilerini doğrulamak için ekmek, Kur'an, namus, şeref üzerine; kardeşleşme, kan kardeşliği için karşılıklı kan yalayarak veya kanları birbirine karıştırarak yemin verilmektedir. Yemin edilirken en çok kullanılan ifadeler ise "ekmek çarpsın", "ölünü öpeyim", "Allah belamı versin", "iki gözüm önüme aksın" vb. beddua sözleridir.¹⁶⁷

Türklerin demiri kutsal saymalarından ötürü İlhami Durmuş, Türklerde kılıç başta olmak üzere balta ve mızrağın da yemin törenlerinde kullanılan diğer nesneler olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Durmuş'a göre Türklerde üç çeşit yemin vardır. Birincisi bireysel yemindir. Bu, bir kişinin "sözümde durmazsam" "yalan söylersem" diyerek kendisini bağladığı/bağlayan bir yemindir. İkincisi ise kan kardeşliğine dayalı bir yemindir. Karşılıklı iki kişinin ömür boyu dost olmalarına dayalı olarak gerçekleştirilmekteydi. İki kişinin kanlarını karıştırmak suretiyle dost olmaları için "ant içmek" tabiri kullanılmaktaydı. Kan kardeşliğine dayalı bu andın gerçekleştirilmesinde birbirlerinin kanını bir içkiye karıştırarak içmeleri de söz konusuydu. Üçüncü yemin ise uzlaşmaya dayalıydı ve burada boylar ve milletler adına anlaşma sağlanmaktaydı. Bunların dışında

¹⁶⁵ Metnin tamamını görmek için bkz: Yarcı, Güler, "*Osmanlı'da Yemin ve Tahlif*", Acta Turcica Dergisi, Temmuz 2013, s. 6.

¹⁶⁶ Daha fazla bilgi için bkz: Gökdemir, Gönül, "*Türk Mitolojisinde Yemin/Ant Müessesesi*", Milli Folklor, yıl: 15, sayı: 59, s. 60-72.

¹⁶⁷ Gökdemir, Gönül, a.g.m., s. 68.

Türkler “çöven atlama” dedikleri bir değneğin üzerinden atlayarak yemin ettikleri veya kılıcıyla yeri yararak “yeminimi bozarsam kettiğim yer gibi kertileyim” diyerek de yemin ettikleri mevcuttur.¹⁶⁸

“And” sözcüğü genelde içmek fiili ile kullanılmıştır. Bunun nedeni ise yemin, eski zamanlarda bir nesnenin içilişi ile gerçekleşmekteydi. Bununla birlikte anlaşılabilmek için sadece ant yeterli görülmemekte, ritüeller sırasında karşılıklı içme de söz konusu olmaktadır.¹⁶⁹ Türkçe kelimelerle ilgili etimolojik açıdan sözlük hazırlayan Tietze de Türklerin kan kardeşliği için yemin ettiklerinde yemin esnasında kan içtiklerini ve bu kardeşliğin âhiret kardeşliği de olduğunu ifade eder.¹⁷⁰

Son olarak Türkçe’de hangi ifadelerin yemin sayıldığı ile ilgili olarak şu bilgilere değinmek istiyoruz: “Kasem suretiyle yapılan yemin Allah’ın isim veya sıfatlarından birine ant içmekle yapılır. ‘Vallahi, tallahi, billahi, Allah şahit, rahim olan Allah hakkı için ant olsun, Allah adına yemin ederim’ gibi ifadeler böyledir. Aynı şekilde Allah’ın isim ve sıfatlarıyla bağlantı kurularak söylenen ‘yemin ederim, üzerine andolsun, şu yemeği yemek bana haram olsun’ gibi ifadeler birer yemin sayılır. ‘Şöyle yaparsam Yahudi, kâfir vb. olayım’ veya ‘Müslüman olmayayım’ tarzında sözlerin birer yemin sayılabilmesi için bunların yemin niyetiyle yani sözü teyit maksadıyla söylenmiş olması gerekir. Allah’ın isim ve sıfatları zikredilmeden söylenen bir sözün yemin sayılıp sayılmamasında toplumun örfü ve kutsal hakkındaki değerlendirmesi ölçü alınır. Toplumumuzda ‘Kâbe hakkı için’, ‘Kur’ân çarpsın’, ‘ekmek çarpsın’, gibi toplumun üst ve kutsal değerlerini sözünü teyit etmek için kullanma da örfen yemin telakki edildiği sürece, diğer yeminlerin tâbi olduğu hükme tâbidir.”¹⁷¹

II. TARİHTE YEMİN

Tarihte ilk defa kim yemin etmiştir veya nasıl yemin etmiştir? Bu sorunun cevabını teolojik açıdan Kur’ân bize veriyor. Şeytan Hz. Âdem ve eşini Cennet’ten çıkarmak için onlara: “Rabbiniz size bu ağacı sırf melek olursunuz veya ebedî yaşayanlardan olursunuz

¹⁶⁸ Durmuş, İlhami, “*Türklerde Kan Kardeşliği ve Antla İlgili Unsurlar*”, Milli Folklor, 2011, s. 101-105.

¹⁶⁹ Nazlı, Kadri, “*Türkçe Yemin İfadeleri Üzerine Toplum Dilbilimsel Bir İnceleme*”, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013, s. 60.

¹⁷⁰ Tietze, Andreas, “*Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı*”, İstanbul: Simurg Yayınları, 2002, I, 175.

¹⁷¹ Heyet, “*İlmihal*” (I-II), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007, II, 26.

diye yasakladı.” der.¹⁷² Bunu dedikten sonra da “Ben gerçekten sizin iyiliğinizi isteyenlerdenim” diye de yemin eder.¹⁷³ Bu âyetlere dayanarak ilk yemin eden mahlukun şeytan olduğunu söyleyebiliriz. Yine Kur’ân’a baktığımızda Hz. Âdem’in iki oğlunun (Hâbil ve Kâbil) anlatıldığı kıssada kardeşini öldürmek isteyen Kâbil’in bu eylemini yemin ederek söylemesi (لَأَقْتُلَنَّكَ)¹⁷⁴ bize ilk insanla beraber yeminin de kullanıldığını gösterir. Peki din dışı tarihi kaynaklarda yeminle ilgili hangi bilgiler mevcuttur?

Tarihin babası olarak bilinen Herotodos’un (ö. m.ö. 425), tarih kitabında İskitlerin kendi inanışları çerçevesinde şu şekilde yemin ettikleri yazılıdır: “Toprak bir kupanın içerisine şarap doldurulur. Ant içecek olanlar buna kanlarını karıştırırlar, bunun için sivri bir şeyle küçük bir delik açılır, sonra kabın içerisine bir pala, oklar, bir balta ve mızrak daldırılır. Daha sonra öfke üzerine ant içerler ve kaptaki şaraptan azıcık içerler. Orada bulunanların ileri gelenleri de onlarla beraber içerler.”¹⁷⁵

Yeminde genellikle kutsal hürmet söz konusudur. Kutsal şeyler ise her medeniyet ve dinde farklıdır. Bazen insan vücudunda bulunan saç ve sakala el sürmekle yemin edildiği gibi, Hıristiyanlık gibi bazı dinlerde kutsal metinler üzerine, Germanler’de ise erkek domuz kılına dokunmak suretiyle yemin edildiği kaynaklarda mevcuttur.¹⁷⁶ Türkler için yeminde kullanılan demir veya kılıç Germanler, İskitler, Romalılar ve eski Yunanlılar tarafından da yemin malzemesi olarak kullanılmıştır.¹⁷⁷ Yine eski Türkler tarafından dağ “Tanrı’nın makamı” olarak görüldüğü için dağın üzerine yemin etmişlerdir.¹⁷⁸

Eski Mısır’da yemin genelde kişinin hayatı üzerine yapılırken, Hitit imparatorluğu sırasında devletler arası yapılan antlaşmalarda yeminler “yemin tanrıları” üzerine yapılırdı. Hinduizm’de ise yemin kutsal nehir olan Ganj nehrinden alınan su üzerine yapılmıştır.¹⁷⁹ Su üzerine yapılan bir başka yemin çeşidine de eski Yunan medeniyetinde rastlıyoruz. Yunan mitolojisinde “ölüler diyarını kuşatan nehir” olarak bilinen Styx nehri kenarında yapılan yemin en etkili yemindi. Çünkü inanışa göre bu nehir yalan yere

¹⁷² A’râf 7/20. "وَقَالَ مَا نَهَيْكُمَا رَبُّكُمَا عَنْ هَذِهِ الشَّجَرَةِ إِلَّا أَنْ تَكُونَا مَلَكَينَ أَوْ تَكُونَا مِنَ الْخَالِدِينَ".

¹⁷³ A’râf 7/21. "وَقَاسَمَهُمَا إِنِّي لَكُمَا لَمِنَ النَّاصِحِينَ".

¹⁷⁴ el-Mâide 5/27. “Andolsun seni öldüreceğim”.

¹⁷⁵ Herotodos, “*Herodotod Tarihi*”, (ter: Müntekim Ökmen), Kültür yayımları, t.y., IV,70.

¹⁷⁶ Heyet, “*Die Religion in Geschichte und Gegenwart*”, C. 2, Tübingen, 1986, “*Eid*” md.

¹⁷⁷ Heyet, “*Ana Britannica*”, İstanbul: y.y., 1994, C. 22, “*Yemin*”, s. 356.

¹⁷⁸ Turan, Osman, “*Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi*”, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2003, s. 73.

¹⁷⁹ Ana Britannica, C. 22, İstanbul, 1994, “*Yemin*” md, s. 356.

yapılan yeminle zarar gören kişiyi temize çıkarır, bu günahı işleyen kişiyi de cezalandırırdı.¹⁸⁰

Asurlu tüccarlar ile Kanişliler arasında yapılan ticaret antlaşmasının metni, yapılan bir kazıda iki tablet halinde bulunmuştur. Türkçe'ye de tercüme edilen bu antlaşmaya göre Asurlu tüccarların malı kaybolduğunda sorumluluk Kanişlilerde olacaktı. Aranılan mal bulunmaz ise Kanişliler onu karşılamak zorunda kalacaktı. Bunun da tek şartı mal sahibi Asurlu tüccarların malının kaybolduğunu yemin ederek söylemesiydi. Asurlu'ların da ancak "Tanrı Aşşur"un hançeri veya amblemi önünde yemin etmeleri gerekiyordu. Daha birçok antlaşma şartı yazılı olan bu tabletin sonunda "Kaniş'in büyük kralının antlaşma üzerine yemini" kaydının da olması,¹⁸¹ bu iki uygarlık için yeminin ne kadar önemli bir yere sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Yemin genelde "içmek" fiiliyle kullanılır. Eski uygarlıklarda da böyledir. Hitit kaynaklarında "Tanrı'yı içmek, Tanrı'nın kadehini içmek" şeklinde de geçmiştir. Konuyla ilgili özel bir araştırma yapan Kahya, yemin ile ilgili "içmek" ve "dökmek" fiillerinin yemin esnasında yapılan ritüellere bağlı olduğunu söyler. Örneğin Türkler kan kardeşliği için bir kaptan içecek içerek yaptıkları yeminde "içmek" fiili ön planda iken Hititlerde hizmetçilerin her ay suyu dökerek; "krala temiz su taşımayan Tanrılar ruhunu bu su gibi akıtsın" diyerek ettikleri yeminde ise "dökmek" fiili ön plandadır.¹⁸²

Yemin eski çağlardan beri gerek devletler arası ve gerekse devletin başında bulunan kral ile halkı arasında bir güven aracı olarak da kullanılmıştır. Örneğin eski Mısır kralları tahta geçince gerçekleştirmiş oldukları ayinde kendisine bağlı kalanlardan yemin etmesini istemiş ve yemin edenler için özel prosedürler uygulamışlardır.¹⁸³ Anadolu'da kurulan ilk devlet olarak bilinen Hatti kralı gün geçtikçe güçlenen prens Kurunta'yı sadakat yemini yapmaya davet etmiştir. Eğer prens Kurunta vermiş olduğu sadakat yeminine sadık kalmazsa tanrıların onu ve soyunu yok edeceğini bildirdiği bu yemin metni yapılan kazılarda bulunmuştur.¹⁸⁴ Meksika kralları da görevlerine başlarken güneşin

¹⁸⁰ Eliade, Mircea, *The Encyclopedia of Religion "Vows and Oaths"*, New York: 1987, C. XV, s. 302.

¹⁸¹ Günbattı, Cahit, *"Kultepe-Kaniş Anadolu'da İlk Yazılar İlk Belgeler"*, Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2017, s. 135, 136.

¹⁸² Kahya, Ömer, *"Kultepe'den Tanrı'nın Kadehini İçme Örneği"*, ArAn 11/2, 2017, s. 54-55.

¹⁸³ Kuhrt, Amelie, *"Eski Çağda Yakındoğu"*, (ter: Dilek Şendil), İstanbul: Kültür Yayınları, 2010, s. 281.

¹⁸⁴ Daha fazla bilgi için bkz: Amelie Kuhrt, *"Eski Çağda Yakındoğu"*, s. 346.

parlamasını, bulutların yağmur vermesini, nehirlerin akmasını, toprağın bol ürün vermesini sağlayacaklarına dair yemin etmişlerdir.¹⁸⁵

Tarihe “Hammurabi Kanunları” diye geçen ve Bâbil kralı Hammurabi (m.ö.1728-1686) tarafından 278 madde olarak yazılan anayasanın 5 maddesinde yemin etmek şu şekilde geçer:¹⁸⁶

103. Seyahatte iken düşmanlar sahip olduğu her şeyi ondan alırlarsa simsar Tanrı adına yemin eder ve yükümlülüğünden kurtulur.¹⁸⁷

131. Bir adam başka birisinin karısını (zina ile) itham ederse ancak o kadın başka bir adamla basılmazsa kadın yemin etmek zorundadır ve ancak ondan sonra kendi evine dönebilir.¹⁸⁸

206. Bir kavga sırasında bir adam diğerine vurur ve onu yaralarsa ve daha sonra “onu kasıtlı olarak yaralamadım” diye yemin ederse doktorların masrafını öder.¹⁸⁹

227. Herhangi bir kişi bir berberi aldatır ve köle işaretini satılık olmayan köle işaretiyle değiştirirse öldürülür ve evi yakılır. Berber “onu kasıtlı olarak işaretlemedim” diye yemin ederse suçlanmaz.¹⁹⁰

249. Bir kimse bir öküz kiralar da ölsün diye ona vurursa onu kiralayan kişi Tanrı adına yemin eder ve suçsuz olduğu kabul edilir.¹⁹¹

Bu beş maddeye baktığımızda kişinin kendisini savunacak yegâne şeyin yemin olduğunu görüyoruz. Malı çalınan kişinin zararının karşılanması, zinayla suçlanan kadının suçsuz olduğunu ispatlaması, kavga esnasında çıkacak mali sorumluluklar, yanlışlıkla ölüme sebebiyet verme ve kiralanın malın zararından dolayı çıkan mali sorumlulukta sorunlar yemin etmekle çözülmüştür. Özellikle zina ile suçlanan kadın örneği çarpıcı bir örnektir. Çünkü İslâm’da da bir kadın kocası tarafından dört şahit olmadan zina ile suçlanırsa suçsuz olduğuna dair yemin etmek zorundadır.¹⁹²

¹⁸⁵ Frazer, James, “*Altın Dal*”, (ter: Mehmet H. Doğan) İstanbul: Payel Yayınevi, 2004, s. 51.

¹⁸⁶ Saygılı, Tahsin, “*Babil Hukuku ve Hamurabi Kanunları*”, Sosyal Araştırmalar ve Davranış Bilimleri Dergisi, S. 2, s.1-22.

¹⁸⁷ Agm, s. 9.

¹⁸⁸ Agm, s. 12.

¹⁸⁹ Agm, s. 18.

¹⁹⁰ Agm, s. 19.

¹⁹¹ Agm, s. 20.

¹⁹² en- Nûr 24/6.

İslâm siyaset tarihinde de yemin ayrı bir öneme sahipti. Özellikle halifenin meşruluğunu ispatlamak için başvurduğu yöntem olan “biat” kavramında da yemini görüyoruz. Bilindiği gibi İslâm tarihinde ilk biat “Akabe biatıdır.” Medîneli Müslümanlar bu buluşmada Allah’a şirk koşmayacaklarına, hırsızlık ve zina gibi günahları işlemeyeceklerine dair peygambere biat etmiştir.¹⁹³ İkinci biat ise Hudeybiye’de yapılan Rıdvân biatıdır. Hz. Peygamber elçi olarak gönderdiği Hz. Osmân’ın ölüm haberinin duyulması üzerine sahâbeyi bir ağacın altında ölümüne kendisine bağlı kalmaları üzerine biat almıştır.¹⁹⁴ Ama bu biatlarda yemin ibareleri geçmez.

Biat ile yemin ilişkisi hakkında Mehmet Zeki Pakalın, hazırlamış olduğu sözlükte şu bilgileri vermektedir: “Halifeye biat edildiği zaman evvelâ ekâbir-i devlet, daha sonra ikinci derecede ashâb-ı menâsıb (ikinci dereceli görevliler) biat ederlerdi. Abbâsîlerde en evvel biat edenler asker ve serdarlar ve Bağdat kudatıydı (kadı). Biat zamanında ordu kâtibi durup biat edenlere yemin ettirmek vazifesini ifa ederdi. Kâtip, herkesi ismiyle birer birer davet ederek yemin ettirirdi. Halifelere biat yemini ve hilâfet alayı merasimi her yerde ve her zamanda bir şekilde vuku bulmuyordu. Her devlet bunu başka bir şekilde yapardı. Mamafih biat yemini esas itibarıyla birdi. Çünkü bu yemin halife ile reayası arasında kitap ve sünnet ahkâmına tatbikan hareket edileceğine dair mütekabilen taahhüt teati etmekten ibaretti.¹⁹⁵ Pakalın, yapılan bu yeminin önceleri birkaç kelimeden ibaret olduğunu daha sonra ise dört sayfaya kadar uzadığını da söylemektedir.¹⁹⁶

Osmanlılarda da biat kültürü vardı ama biat edilirken yemin edildiğine dair bir kayda rastlayamadık. Sultan Mehmet Reşat Osmanlı tahtına otururken 1876’da ilan edilen kanuni esasının hükümlerine riayet edeceğine dair Meclis’te yemin eder.¹⁹⁷ Böylece Meclis’te yemin ederek tahta oturan ilk padişah olur.¹⁹⁸ Aslında Sultan Abdülmecid de devlet yönetiminde tek yetkili olmadığını ve oy çokluğuyla alınan kararlara uyacağına

¹⁹³ İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdulmelik (218/833), *es-Sîretu’n-Nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sekkâ, İbrahim el-Elyârî, Abdulhafız Şelbî, Mısır: Matbaatu Mustafa el-Bâbi’l-Halebi, 1955, I, 433.

¹⁹⁴ İbn Hişâm, *es-Sîretu’n-Nebeviyye*, 316.

¹⁹⁵ Pakalın, M. Zeki, *“Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü”*, İstanbul: MEB Yayını, 1993, s. 229.

¹⁹⁶ Pakalın, M. Zeki, a.g.e., 229.

¹⁹⁷ Kili, Suna, Gözübüyük, Şeref, *“Türk Anayasa Metinleri “Senedi İttifaktan Günümüze”*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1985, s. 75.

¹⁹⁸ Avşar, Zakir, *“Biat’ten Yemin’e... Kamusal Sorumluluk Üstlenenlerin ve Temsilcilerinin And İçmesi”*, s. 36.

dair Kur'ân'a el basıp yemin etmişti.¹⁹⁹ Ama bu yemin zorunlu bir yemin değildi ve kanunla belirlenmemiştir. Sultan Mehmet Reşat'ın yemini ise kanunla belirlenmiş yemin cümlelerinden oluşuyordu.

III. SOSYOLOJİDE YEMİN

Toplumun kendisini ya da sosyal davranışları inceleyen sosyoloji, Latince toplum (socius) ve Yunanca bilgi (logia) kelimelerinin terkihi olup “toplum bilgisi” anlamına gelen bir bilim dalıdır.²⁰⁰ Dolayısıyla her toplumda olan ve insanın kendisini savunma, karşısındakini ikna etme gibi sebeplere bağlı olarak başvurdukları yemin sosyolojinin de konusu olmuştur. Çünkü yemin sadece bireyi değil toplumu da etkileyen bir değer olarak karşımıza çıkar. Yemine değer yükleyen toplumlardaki kişiler toplumdan dışlanmamak veya güven duygusunu sarsmamak için yemine sarılmış ve yeminlerine sadık kalmaya özen göstermişlerdir.

Aslında bizim konumuz olan yemin biraz da din sosyolojisinin konusudur. Çünkü yeminde genellikle kutsal olanla kurulan bir bağ mevcuttur ve bu da teolojinin konusudur. Din sosyolojisi denilince akla ilk gelen İbn Haldun'un (ö. 808/1406) asabiyet kuramı, din ile sosyolojik bağı açıklar. Ona göre asabiyet aynı nesilden gelenlerin bir araya toplanarak birbirlerine üstünlük kurma veya bir ideal etrafında toplanmaktır.²⁰¹ Bu üstünlük kurma çabaları ise kıskançlık ve nice zararlı davranışı ortaya çıkarır. İşte burada din devreye girer ve insanları aynı menfaatle birleştirir, basiret sahibi kılar.²⁰² Yani İbn Haldun'a göre din, toplumu şekillendiren, kültüre yön veren temel taşlardan biridir. Dini, toplumun temel taşı olarak gören bir başka sosyolog ise ünlü Fransız sosyolog Emile Durkheim'dir. (1858-1917) Durkheim'a göre din, kutsal şeylere ilişkin inanç ve uygulamalar bütünüdür.²⁰³ Durkheim'in tanımındaki din ile yemin etme eylemi arasındaki ilişkiye baktığımızda Durkheim'in haklılığı ortaya çıkmış olur. Çünkü yemin genelde din veya kutsal olanla bağlantılı olarak gelişmiştir. Örneğin daha önce de değindiğimiz gibi eski Türklerde kan kardeşliği için yapılan yeminlerde karşılıklı olarak kan akıtılmış, bu kan

¹⁹⁹ Sarıyıldız, Gülden, “*Tanzimat ve Osmanlı Bürokrasisinde Yemin Müessesesi*”, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi, 2002, S. I, 253.

²⁰⁰ Bilgin, Vejdî, “*Bizi Kuşatan Toplum*”, İstanbul: Düşünce Kitabevi, 2012, s. 9.

²⁰¹ İbn Haldun, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî (ö. 808/1406), *Mukaddime*, (ter. Zakir Kadiri Ugan), İstanbul: MEB Yayınları, 1997, C. I, s. 373.

²⁰² İbn Haldun, *Mukaddime*, 403.

²⁰³ Akyüz, Niyazi, Çapçioğlu, İhsan, “*Din Sosyolojisi El Kitabı*”, Ankara, y.y, 2012, s. 82.

içilmiş ve yemin etmek genelde “ant içmek” şeklinde ifade edilmiştir. Türklerin İslâm’ı kabulünden sonra kan içmek haram olduğundan buna son verilmiş ve “ant içmek” tabiri yerine “kasem olsun” veya “yemin olsun” tabirleri kullanılmıştır. Bu da dinin yani kutsalın kültür üzerindeki etkisinden kaynaklanmıştır.

Sosyolojide yemin iki ana başlık altında incelenmiştir. Birincisi, kaynağını dinden alan, Allah, peygamber, Kur’ân, kutsal sayılan mabetler, şahıslar gibi değerler vasıtasıyla yapılan yeminlerdir. Bu tür yeminlere “dinsel yeminler” denir. İkincisi ise kaynağını dinden almayan, şeref ve namus veya ölümler üzerine yapılan “dinsel olmayan yeminler” dir.²⁰⁴ Yunanistan gibi ülkelerin mahkemelerinde kişinin dilerse “dinsel” dilerse de dinsel olmayan “medeni” yemin ederek konuşmasına başlaması²⁰⁵ yeminin dinsel ve dinsel olmayan çeşidine bir başka örnektir.

Konumuzla ilgili Yüksek Lisans tezi hazırlayan Kadri Nazlı’ya göre yemin ifadeleri eski çağlardan günümüze genel itibariyle şu amaçlar doğrultusunda kullanılmıştır: “Bireyler veya toplumlar arasında yapılan akitleri kutsal bir değer huzurunda perçinlemek, kişiler arasında oluşan bağları kuvvetlendirmek, karşılıklı güven inşa etmek veya güven vermek, karşıdaki kişiyi ikna etmek ya da inandırmak, verilen bir sözün tutulacağına dair etkiyi güçlendirmek.”²⁰⁶ Nazlı, aynı tezde Dicle Üniversitesi’nde (Tıp Fakültesi, Mühendislik Fakültesi ve İlahiyat Fakültesi) toplamda 154 kişiyle yaptığı araştırmanın sonuçlarını da paylaşmıştır. Bu araştırmaya göre en çok kullanılan yeminli ifadeler %28,5 oranla “Allah ve Allah ile bağlantılı yeminler”, %18,4 oranla “yemin ifadesi kullanılarak yapılan yeminler”, %14,1 oranla “kutsal kitap ifadeleri içeren yeminler” %9,9 oranla “beddua ve ölüm içeren yeminler” olmuştur. Toplamda on beş başlıkta oluşan yemin çeşitlerinde en az yapılan yemin çeşitleri ise %3 oranla “peygambere, saygı duyulan bir kişi veya şahit tutularak” yapılan yeminler olmuştur.²⁰⁷ Yeminle ilgili yapılan araştırmanın bizim için önemli olan ikinci sorusu da niçin yemin edildiğinin tespitidir. Bu araştırmaya göre %42,9’u doğruluğunu kanıtlamak, %18,6’sı alışkanlık, %15,8’i kendini doğrulamak için

²⁰⁴ Daha fazla bilgi için bkz: Yalçın, Abdulkerim, *“Sözleşme Aracı Olarak Yeminin Ticarete Kullanımı”*, Iğdır: Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015, s. 24.

²⁰⁵ Heyet, *“Türkiye’de Din ve Vicdan Özgürlüğü”*, Ankara: TBBY Yayınları, 2016, s. 26.

²⁰⁶ Nazlı, Kadri, *“Türkçe Yemin İfadeleri Üzerine Toplum Dilbilimsel Bir İnceleme”*, s. 60.

²⁰⁷ Nazlı, Kadri, a.g.t., 68.

yemin ettiğini söylemiştir. Toplamda on iki başlık altında sorulan bu soruya %0,4 oranında sitem veya sinir cevabı verilmiştir.²⁰⁸

Yeminin sosyolojik açıdan başka bir boyutu da kamusal yapılan yeminlerdir. Kamusal yemin de diyebileceğimiz bu yemin türüne hemen hemen bütün ülkelerde rastlarız. Tarihte de bunun örneklerini görmekteyiz. Örneğin Osmanlı devletinde artan rüşvet olaylarına karşı II. Mahmud'un aldığı önlemler arasında görevli memurların belli bir dönem aralıklarında yemin etmeye mecbur bırakılmaları vardı.²⁰⁹ Günümüzde ise Amerika'daki senatörler ile birçok Avrupa ülkesindeki milletvekilleri İncil'e, İsrail'deki milletvekilleri Tevrat'a el basarak yemin ederek görevlerine başlarlar. Başka dine mensup olan milletvekilleri de inandıkları dinin kutsal kitabı üzerine yemin ederler. Örneğin Yunan parlamentosuna girmeyi başaran Sadık Ahmet (ö. 1995), Kur'an'a el basarak yemin etmiştir.²¹⁰ Ülkemizde ise milletvekilleri kutsal kitap (Kur'an, Tevrat, İncil) üzerine değil, namus ve şeref üzerine şu şekilde yemin ederler: "Devletin varlığı ve bağımsızlığını, vatanın ve milletin bölünmez bütünlüğünü, milletin kayıtsız ve şartsız egemenliğini koruyacağıma; hukukun üstünlüğüne, demokratik ve lâik Cumhuriyete ve Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlı kalacağıma; toplumun huzur ve refahı, millî dayanışma ve adalet anlayışı içinde herkesin insan haklarından ve temel hürriyetlerden yararlanması ülküsünden ve Anayasaya sadakatten ayrılmayacağıma; Büyük Türk Milleti önünde namusum ve şerefim üzerine ant içerim."²¹¹

Türkiye'de olduğu gibi diğer ülkelerde de kamusal alanda çalışmaya başlayan bir kişinin yemin etme zorunluluğu mevcuttur. Örneğin İngiltere ve Kanada gibi ülkelerde bir kişinin resmi görev alabilmesi için şu yemin cümlelerini kullanması gerekiyor: "Kraliçenin bendesi olacağıma, ona, mirasçılara ve haleflerine yasalar çerçevesinde sadık kalacağıma yemin ederim."²¹² Ülkemizde ise memur olan kişinin elini bayrağın üzerine koyarak şu şekilde yemin etmesi gerekir: "Türkiye Cumhuriyeti Anayasasına, Atatürk İnkılap ve İlkelerine, Anayasada ifadesi bulunan Türk Milliyetçiliğine sadakat ile bağlı kalacağıma; Türkiye Cumhuriyeti kanunlarını Milletin hizmetinde olarak tarafsız ve

²⁰⁸ Nazlı, Kadri, a.g.t., 95.

²⁰⁹ Sarıyıldız, Gülden, agm, 253-254.

²¹⁰ Avşar, Zakir, "*Biat'ten Yemin'e... Kamusal Sorumluluk Üstlenenlerin ve Temsilcilerinin And İçmesi*", s. 26.

²¹¹ <https://hukukbook.com/milletvekili-yemini/> (Erişim Tarihi: 04.02.2023).

²¹² Avşar, Zakir, agm, 26.

eşitlik ilkelerine bağlı kalarak uygulayacağıma; Türk Milletinin milli, ahlaki, insani, manevi ve kültürel değerlerini benimseyip, koruyup, bunları geliştirmek için çalışacağıma; insan haklarına ve Anayasanın temel ilkelerine dayanan milli, demokratik, laik bir hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyetine karşı görev ve sorumluluklarımı bilerek, bunları davranış halinde göstereceğime namusum ve şerefim üzerine yemin ederim.”²¹³

Son olarak vereceğimiz yemin metni, yüksek lisans ve doktora çalışmaları hakkında, yapılan çalışmanın tez yazım kurallarına uygun olduğuna ve çalışmada intihal olmadığına dair oluşturulan yemin metnidir. Bu yemin metni her üniversitede farklı olsa da hepsinde mutlaka şu iki özellik aranır. Birincisi tez yazım kurallarına uygunluğu ikincisi ise intihal olmadığıdır. Örneğin bizim de bağlı olduğumuz Bursa Uludağ Üniversitesi’nde yüksek lisans ve doktora yemin metni şu şekildedir: “Yüksek Lisans / Doktora tezi olarak sunduğum “.....” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntılarının kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.”²¹⁴

IV. HUKUKTA YEMİN

İnsan sosyal bir varlıktır. Gerek toplum hayatında ve gerek aile hayatında sürekli birtakım kurallara uymak zorunda kalmıştır. Bu kuralları Allah Teâlâ peygamber göndererek bizzat kendisi koyduğu gibi bazen de gelişen ve oluşan durumlara göre insanların kendileri koymuştur. Tarih öncesine kadar uzanan ve insanların koymuş olduğu bu kurallardan bazıları da hukuk kurallarıdır. Biz bu başlık altında günümüzde mevcut olan hukuk kurallarında yemine değineceğiz.²¹⁵

Yargılamada yemin zorunluluğu ilk kez m.ö. beşinci yüzyılda Atina’da uygulanmıştır. Yargılamayı yapan Beş Yüzler Meclisi²¹⁶ bazı kaynaklara göre bir kez, bazı kaynaklara göre iki kez yemin ederdi. Yemin, son derece ciddi ve törensel bir havada gerçekleşirdi.

²¹³ <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/3.5.85483.pdf> (Erişim Tarihi: 04.02.2023).

²¹⁴ https://uludag.edu.tr/dosyalar/sosyalbilimler/formlar/buu_sbe_tez_sablon_aciklamali_1.pdf (Erişim Tarihi: 05.02.2023).

²¹⁵ Selçuklu ve Osmanlı devletlerinde uygulanan hukuk İslâm Hukuku olduğundan biz burada sadece Modern Hukuku ele aldık. İslâm hukukunda yemini ise “*Fıkıh’ta Yemîn*” başlığı altında detaylı inceleyeceğiz.

²¹⁶ Beş yüzler Meclisi Sokrates’in mahkumiyetine karar veren, Atina halkı tarafından seçilen bir halk jürisi idi.

Yemin metni şu şekilde idi: “Atina halkının ve Beş yüzler Senatosunun yasa ve yönetmeliklerine uygun şekilde oy kullanacağım. Yasaların yetersiz olduğu hallerde doğru olanı yapacağım. Korku ya da kibre, gösterişe kapılmayacağım. Sadece mahkemenin incelemesine sunulan konular hakkında oy kullanacağım. Davacıyı, davalıyı ve müştekiyi savunmanı, dikkatlice dinleyeceğim. Zeus hakkı için, Apollo hakkı için, Demetr hakkı için **yemin ederim**. Yeminimi tutarsam çok yaşayayım. Tutmazsam bana ve aileme lanet olsun.”²¹⁷ Bu metinde yargılamayı yapan yargıçların en doğru kararı uygulayacaklarına dair yaptıkları yemini açıkça görüyoruz.

Tarih boyunca yemin mahkemelerde sürekli tespit aracı olarak kullanılmıştır. İnsanların inandıkları kutsal değerler üzerine yemin etmesi istenmiş ve yapılan yemin üzerine vakalar sonuçlara bağlanmıştır. Günümüzde ise mahkemelerdeki yemin eski önemini kaybetmiş ve hatta birçok ülkede bir ispat aracı olarak görülmemektedir. Örneğin Almanya, Avusturya, İsveç, İngiliz ve Amerikan hukuk sisteminde şahısların yeminiyle ilgili tüm maddeler kaldırılmıştır. Bu ülkelerde davalı veya davacı yemin etmek zorunda değildir. Olayla ilgili üçüncü şahıslar da beyan ettikleri hususlar konusunda yemin etmezler. Bunun yanında Fransa ve İtalya mahkemelerinde yemin halen bir delil aracı olarak kabul edilir ve kanunlarında da yeminin yerine getirilmesiyle ilgili maddeler bulunur.²¹⁸

Türk yargı sisteminde ise yemin önemini korumaya devam etmektedir. 1934 yılında Türkiye’nin ileri gelen hukukçuları tarafından “Türk Hukukçular Cemiyeti” adında bir cemiyet kurulmuş ve bu cemiyetin hazırlamış olduğu “Türk Hukuk Lûgatı”nda yeminin tarifi şu şekilde yapılmıştır: “Bir kimsenin verdiği sözü temin veya sözünün doğruluğunu tasdik için kanun ile muayyen sözleri söylemesi veya hareketleri yapmasıdır.”²¹⁹ Buna göre mahkemedeki tarafların veya tanıkların “Allah’ım ve namusum üzerine yemin ediyorum” şeklinde Allah Teâlâ ve namus üzerine yemin etmeleri gerekir.²²⁰ Bu yemin cümlesi 1927 tarihindeki kanunla belirlenmişti. Bu kanun maddesi 12.01.2011 tarihli ve 6100 sayılı Hukuk Mahkemeleri Kanununun “Yemin Şekli” başlığı altında yeniden

²¹⁷ Çelik, Giray, “*Savunma Mesleğinde Yemin*”, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, 2001, s. 235.

²¹⁸ Türkmen, Ali, “*Türk Özel Hukuk Yargı Sisteminde Yemin Müessesesi*”, International Journal of Legal Progress, S. 2, 2015, s. 110-111.

²¹⁹ Heyet, “*Türk Hukuk Lûgatı*”, Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1991, s. 363.

²²⁰ A.g.e., 363.

düzenlendi.²²¹ Halen yürürlükte olan bu kanuna göre şu üç husus yemine konu olamaz: “Tarafların üzerinde serbestçe tasarruf edemeyeceği vakıalar, bir işlemin geçerliliği için kanunen iki tarafın irade açıklamalarının yeterli görülmediği hâller ve yemin edecek kimsenin namus ve onurunu etkileyecek veya onu ceza soruşturması ya da kovuşturması ile karşı karşıya bırakacak vakıa”²²² Kendisinden yemin etmesi istenilen kişi eğer yemin etmeyi kabul ederse bu teklifi yapan kişi yeni bir delile başvuramaz ve yemin teklifini geri alamaz.²²³ Bazen yemin daveti de yapılabilir. Kişi bir başkasını yemin için mahkemeye davetini istemesi halinde davet olunan kişiye mahkeme tarafından bir tebligat gönderilir. Bu tebligatta, belirlenen gün ve saatte mahkemeye gelinmediği takdirde kişinin yemine konu olan vakıaları da kabul ettiği belirtilir.²²⁴

Yemin, mahkeme huzurunda eda olunur. Hâkim, yeminin icrasından önce yemin edecek kimseye, hangi konuda yemin edeceğini açıklar, yeminin anlam ve önemini anlatır ve yalan yere yemin etmesi hâlinde cezalandırılacağı hususunda dikkatini çeker. Sonra “Size sorulan sorular hakkında, gerçeğe uygun cevap vereceğinize ve hiçbir şey saklamayacağınıza namusunuz, şerefiniz ve kutsal saydığınız bütün inanç ve değerler üzerine yemin eder misiniz?” diye sorar. O kimse de “Bana sorulan sorular hakkında gerçeğe uygun cevap vereceğime ve hiçbir şey saklamayacağıma namusum, şerefim ve kutsal saydığım bütün inanç ve değerlerim üzerine yemin ediyorum” demekle yemin eda edilmiş sayılır. Yemin eda edilirken, hâkim de dâhil olmak üzere hazır bulunan herkes ayağa kalkar.²²⁵ 1927 tarihindeki kanunla belirlenen yeminde “Allah” lafzı bulunurken yani muksemin bîh Allah Teâlâ iken, halen yürürlükte olan bu kanuna göre ise yemin Allah Teâlâ yerine kutsal sayılan bütün inanç ve değerler şeklinde düzenlenmiştir. Ayrıca okuma yazma bilen sağır ve dilsizlerin yemin hakkındaki beyanlarını yazarak, okuma yazma bilmeyen sağır ve dilsizlerin ise işaret dilinden anlayan bir bilirkişi ile yemin etmeleri gerekir.²²⁶

Bazı ülkelerin mahkemelerinde yemin önemini kaybetse de savunma mesleği olan avukatların yemini halen önemini korumaktadır. Ülkemizde avukatların mesleklerine

²²¹ Heyet, “*Türkiye’de Din ve Vicdan Özgürlüğü*”, Ankara: TBBY Yayınları, 2016, s. 28.

²²² Madde 226, <https://www5.tbmm.gov.tr/kanunlar/k6100.html> (Erişim Tarihi: 02.03.2023).

²²³ Madde 227, <https://www5.tbmm.gov.tr/kanunlar/k6100.html> (Erişim Tarihi: 02.03.2023).

²²⁴ Madde 229, <https://www5.tbmm.gov.tr/kanunlar/k6100.html> (Erişim Tarihi: 02.03.2023).

²²⁵ Madde 233, <https://www5.tbmm.gov.tr/kanunlar/k6100.html> (Erişim Tarihi: 02.03.2023).

²²⁶ Madde 234, <https://www5.tbmm.gov.tr/kanunlar/k6100.html> (Erişim Tarihi: 02.03.2023).

başlamaları için şu yemin metnini okumaları gerekir: “Hukuka, ahlaka, mesleğin onuruna ve kurallara uygun davranacağıma namusum ve vicdanım üzerine ant içerim”²²⁷ Avukatların zorunlu olarak yaptıkları yemin metinlerinde daha önce kanun sözcüğü kullanılırken şu anki mevcut metinde hukuk sözcüğü kullanılmış olması da hukukun üstünlüğü açısından çok önemli bir gelişmedir.²²⁸

V. TIPTA YEMİN

“Tıpta yemin” denilince aklımıza gelen ilk şey Hipokrat yeminidir. İslâm kaynaklarında ismi Ebukrât veya İbukrât şeklinde geçen Hippocrates (Hipokrat) milattan önce 460 yılında Kos (İstanköy) adasında doğmuştur. Yunan şifa Tanrısı Asklepios’un soyundan geldiği düşünülmektedir. Modern tıp ilminin babası kabul edilmiştir. Çünkü o hastalarını dini ve sihirli tedavi yöntemleriyle değil akla ve tecrübeye dayalı tedavi yöntemiyle iyileştiriyordu. Larissa şehrinde milâttan önce 380-375 arasındaki bir tarihte ölmüş ve buraya gömülmüştür. Tıp ilmi ile ilgili kendisine atfedilen birçok eser mevcuttur.²²⁹ Onu dünya çapında tanınan bir doktor olmasını sağlayan tek neden tıpta uyguladığı akılcı ve bilimsel yöntemler değildi. Doktorların görevlerine başlarken yemin etmelerini gündeme getirip kendisine ait bir yemin metninin olmasıydı. Türkçeye de tercüme edilen bu yemin metni şu şekildedir: “Hekim Apollon, Asklepios, Higiya, Panacea üzerine ve bütün Tanrı ve Tanrıçaların huzurunda yemin ederim ki, yeteneğim ve gücüm elverdiğince bu ant ve sözleri tutacağım. Bu sanatta hocamı, babam gibi tanıyacağım, rızkımı onunla paylaşacağım, ihtiyacı olursa kesemi onunla bölüşeceğim, çocuklarına kardeşim gibi bakacağım ve öğrenmek isterlerse bu sanatı ücretsiz öğreteceğim. İlaç reçetelerini, şifai bilgileri ve diğer bilgileri sadece ve sadece kendi evlâtlarıma, hocamın çocuklarına ve hekimlik kurallarına uygun sözleşmeye bağlı ve ant içmişlere öğreteceğim. Yeteneğim ve hâkimiyetim ölçüsünde hastalarımın iyiliği için tedaviler önereceğim ve asla kimseye zarar vermeyeceğim. İsteyen hiç kimseye öldürücü bir eczayı ne vereceğim ne de bunu tavsiye edeceğim. Benzer şekilde, bir gebe kadına çocuk düşürmesi için ilaç vermeyeceğim. Hayatımın ve sanatımın saflığını koruyacağım. İç organlarındaki taşı keserek almayı, hastalığı çok açık olan hastalarda bile, işin ehli olan (cerrah)lara bırakacağım. Hangi eve girersem gireyim, bütün kasıtlı kötülük ve suistimallerden ve

²²⁷ Madde 9, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.1136.pdf> (Erişim Tarihi: 09.03.2023).

²²⁸ Çelik, Giray, “*Savunma Mesleğinde Yemin*”, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, 2001, s. 240.

²²⁹ Kahya, Esin, “*Hipokrat*”, TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1998, XVIII, 119-121.

özellikle de ister hür ister köle olsun erkek ve kadınların vücudunu kötüye kullanmaktan kaçınarak, sadece hastaya yardım için gireceğim. Gerek sanatımın icrası sırasında gerekse insanlarla gündelik ilişkideyken edindiğim bilgileri ortalığa saçmayacağım, bir sır olarak saklayacağım ve kimseye açmayacağım. Bu yemine sadık kalırsam hayatımı ve mesleki uygulamalarımı, insanların tümünden ve her zaman saygı görerek mutlulukla sürdüreyim, ama ona ihanet eder ya da çiğnersem tam tersini yaşayayım.”²³⁰

Hipokrat yeminiyle ilgili kaynaklarda başka şekillerde de yeminler mevcuttur. Bu yeminler yukarıdaki yemin metniyle benzer olsa da bazı ilaveler veya değişiklikler olmuştur. Örneğin İbn Ebû Usaybia (ö. 668/1269) tıp tarihiyle ilgili yazmış olduğu “Uyûnü’l-Enbâ” adlı kitabında “Hipokrat’ın yemini” (قسم أبقراط) başlığı altında vermiş olduğu yemin metni şu şekilde başlar: “Hayatın ve ölümün Rabbine, şifayı bahşedene, her türlü tedavinin yaratıcısına yemin ederim. Asklepios’a, kadın ve erkek Allah’ın tüm dostlarına yemin ederim.”²³¹ İbn Ebû Usaybia’nın vermiş olduğu yemin metni ile Hipokrat’ın yemin metnini karşılaştırdığımızda İbn Ebû Usaybia’nın Asklepios dışında hiçbir isme yer vermediğini görüyoruz. Bunun nedeni ise İslâm medeniyetinde, Arapça’ya tercüme edilen Antik Yunan eserleriyle tanınan Asklepios, tıp tanrısı yerine, Tanrı’nın ilhamına nail olmuş kabiliyetli bir hekim olarak algılanması ve tıbbi deneyerek bulan ilk hekim olarak kabul edilmesidir.²³²

Hipokrat yemini tarih boyunca birçok defa değişikliğe uğramış olsa da genelde şu prensipler hep korunmuştur: “Hekimin hayatını insanlık hizmetine adanması, kendini yetiştirenlere karşı evlât bağlılığı duyması, bizzat istese bile hiçbir hastayı öldürmemesi, ana karnındaki çocuğa kasten zarar vermemesi, hastanın sırrını kimseye açıklamaması, hayatını ahlâk ve namus kuralları çerçevesinde geçirmesi”²³³ Ülkemiz dahil olmak üzere bugün tüm dünya ülkelerinde okunan “hekimlik andı” dünya tabipler birliğinin 2017 yılında belirlediği şu yemin metnidir: “Hekimlik mesleğinin bir üyesi olarak, yaşamımı insanlığın hizmetine adayacağıma, hastanın sağlığına ve esenliğine her zaman öncelik vereceğime, hastamın özerkliğine ve onuruna saygı göstereceğime, insan yaşamına en üst

²³⁰ https://tr.wikipedia.org/wiki/Hipokrat_Yemini (Erişim Tarihi: 10.03.2023).

²³¹ İbn Ebû Usaybia, Ebû’l-Abbâs Muvaffakuddîn Ahmed b. el-Kâsım b. Halîfe b. Yûnus es-Sa’dî el-Hazrecî (ö. 668/1269), *‘Uyûnü’l-enbâ fî Tabakâti’l-Etbbâ*, thk. Doktor Nezar Rıza Beyrut: Daru’l-Mektebetü’l-Hayât, t.y., 45.

²³² Bayat, Ali Haydar, *“Tıp Tarihi”*, İstanbul: Pınarbaşı Matbacılık, 2010, s. 108.

²³³ Kahya, Esin, *“Hipokrat”*, XVIII, 119-121.

düzeyde saygı göstereceğime, görevimle hastam arasına yaş, hastalık ya da engellilik, inanç, etnik köken, cinsiyet, milliyet, politik düşünce, ırk, cinsel yönelim, toplumsal konum ya da başka herhangi bir özelliğin girmesine izin vermeyeceğime, hastamın bana açtığı sırları, yaşamını yitirdikten sonra bile gizli tutacağıma, mesleğimi vicdanımla, onurumla ve iyi hekimlik ilkelerini gözeterek uygulayacağıma, hekimlik mesleğinin onurunu ve saygın geleneklerini bütün gücümle koruyup geliştireceğime, mesleğimi bana öğretenlere, meslektaşlarıma ve öğrencilerime hak ettikleri saygıyı ve minnettarlığı göstereceğime, tıbbi bilgimi hastaların yararı ve sağlık hizmetlerinin geliştirilmesi için paylaşacağıma, hizmeti en yüksek düzeyde sunabilmek için kendi sağlığımı, esenliğimi ve mesleki yetkinliğimi korumaya dikkat edeceğime, tehdit ediliyor olsam bile, tıbbi bilgilerimi, insan haklarını ve bireysel özgürlüklerini çiğnemek için kullanmayacağıma, kararlılıkla, özgürce ve onurum üzerine, ant içerim.”²³⁴

²³⁴ https://tr.wikipedia.org/wiki/Hipokrat_Yemini (Erişim Tarihi: 11.03.2023).

İKİNCİ BÖLÜM
DÎNÎ İLİMLERDE “YEMÎN” KAVRAMI

I. TEFSİR'DE YEMİN

A. GENEL OLARAK YEMİN/KASEM

“Yemîn” kavramı tefsirin iki kısmıyla ilgili bir kavramdır. Birincisi “Ulûmu'l-Kur'ân” diye bilinen ve tefsirin usûl yönünü teşkil eden kısmı, ikincisi ise kavram olarak Kur'ân'da geçtiği âyetlerle ilgili yapılan yorumlarla ilgili kısımdır. Biz bu başlık altında birinci kısmı ele alıp, ikinci kısmını ise tezimizin üçüncü bölümünde işleyeceğiz.

“Ulûmu'l-Kur'ân” terkihi Arapçada ilmin çoğulu olan “ulûm”²³⁵ ile “Kur'ân” sözcüğünden oluşur. Kaynaklarda ilimle ilgili, âlimlerin ilgilendikleri ilim dallarıyla bağlantılı olarak yaptıkları değişik tarifler mevcuttur. Biz bu tartışmalara girmeden ilmi şöyle tarif edebiliriz: “İlim, cehaletin zıddı olup²³⁶ vakıya uygun kesin inanç²³⁷ ve bir şeyi hakikatiyle idrak etmektir.”²³⁸

Kur'ân lafzının anlamı ve köküyle ilgili ihtilâflar vardır. İmâm Şâfiî'nin de içinde bulunduğu bazı âlimlere göre Kur'ân sadece son ilâhî kitaba mahsus özel bir isimdir ve hiçbir kelimedenden türetilmemiştir.²³⁹ Ebu'l-Hasen el-Eş'arî'ye göre ise Kur'ân, Arapça'da bir şeyi birbirine yakınlaştırmak, bitiştirmek anlamına gelen "قرن" fiilinden türemiş bir kelimedir. Çünkü Kur'ân'daki sûreler ve âyetler birbirine bitişiktir. İslâm âlimleri arasında en çok tercih edilen görüşe²⁴⁰ göre ise Kur'ân “okudu” anlamına gelen "قرأ" fiilinden türemiş "فُعْلَان" vezninde bir mastar olup mef'ûl manasında son ilâhî kitabın özel ismidir.²⁴¹ Kur'ân'ın terim anlamı ise: “Hz. Peygamber'e vahiy yoluyla indirilmiş, Mushaflara yazılıp tevâtüren nakledilmiş, okunmasıyla ibadet edilen muciz bir kelâm” şeklinde tanımlanmıştır.²⁴²

İzâfet terkihi olarak Ulûmü'l-Kur'ân, “Kur'ân'la ilgili ilimler” demektir. Bu terkinin terim olarak ilk defa ne zaman ortaya çıktığı, bu başlığı taşıyan ilk eserin hangisi olduğu

²³⁵ ez-Zürkânî, Muhammed Abdülazîm (ö. 1367/1948), *Menâhilü'l-İrfân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân* (I-II), 3. B., Mısır: Matbaatü 'İsâ el-Bâbî el-Halebî, t.y., s. 16.

²³⁶ İbn Fâris *Mücmelu'l-Luğa*, 624.

²³⁷ el-Cürcânî, Ebu'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Hanefî (ö. 816/1413), *et-Ta'rîfât*, Beyrut: Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1983, s.155.

²³⁸ er-Râğıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, 580.

²³⁹ es-Süyûtî, Ebu'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî (ö. 911/1505), *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, y.y., 1974, I, 181.

²⁴⁰ Demirci, Muhsin, *“Tefsir Usûlu”*, İstanbul: MÜİFVY, 2021, s.62.

²⁴¹ ez-Zürkânî, *Menâhil*, 14.

²⁴² ez-Zürkânî, *Menâhil*, 19; Subhî es-Sâlih, (1926-1986), *Mebâhis fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut: Daru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 2000, s. 21.

konusunda kesin bir bilgi yoktur.²⁴³ Ayrıca Ulûmü'l-Kur'ân'dan hangi ilimlerin kastedildiği ile ilgili görüş birliği de yoktur. ez-Zürkânî (ö. 1367/1948), Menâhil'de: "Ulûmü'l-Kur'ân terkiibinde ilim çoğul olarak gelmiş ve bu ilimlerden kasıt Kur'ân'a hizmet eden ve ona dayanan bütün ilimlerdir. Örneğin Tefsir, Kıraat, Resm-i Osmânî, İ'cazu'l-Kur'ân, Esbâbü'n-Nüzûl, Nâsih-Mensûh, İ'râbu'l-Kur'ân, Ğarîbu'l-Kur'ân ilimleri, din, lugat ilimleri, buna benzer birçok ilim Ulûmü'l-Kur'ân olarak değerlendirilir"²⁴⁴ dedikten sonra Ulûmü'l-Kur'ân'ın tarifini şöyle yapmıştır: "İnişi, tertibi, toplanması, yazılması, okunması, tefsiri, icâzı, nâsihi, mensûhu ve hakkındaki şüphelerin giderilmesi bağlamında Kur'ân'ın anlaşılmasına yardımcı olan ilimlerdir."²⁴⁵

es-Süyûtî (ö. 911/1505) de el-İtkân'ın altmış beşinci bölümünü "Kur'ân'dan İstinbât Edilen İlimler" diye adlandırmış ve Kur'ân'dan bazı âyetleri delil getirerek tıp, matematik, hendese gibi ilimler ile kuyumculuk, denizcilik, fırıncılık başta olmak üzere birçok zanaatın kaynağının Kur'ân olduğunu açıkça ifade etmiştir.²⁴⁶ Konuyla ilgili yapılan tarife uygun ilk derleyici eser²⁴⁷ olan "el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân"ın yazarı ez-Zerkeşî (ö. 794/1392) kitabında bu ilimlerle ilgili bir sınırlamadan bahsetmeyerek kitabında Kur'ân'la ilgili kırk yedi ilme yer vermiştir.²⁴⁸

Ebû Bekir İbnü'l-'Arabî (ö. 543/1148), "Kur'ân'da bulunan her kelimenin zâhiri, bâtını, haddi (helal-haram) ve matla' (va'd-va'id) olmak üzere dört anlamı vardır" demiştir. Bu bakış açısıyla yola çıkarak Kur'ân'da bulunan kelime sayısını dörtle çarparak Kur'ân'daki ilim sayısını 77450 olarak bulmuştur.²⁴⁹ Bu bilgilere baktığımızda "Kur'ân ilimleri" ile ilgili karşımıza iki sorun çıkıyor. Birincisi Kur'ân ilimlerinin sayısı, ikincisi ise hangi ilimleri kapsadığı.

Konuyla ilgili yazılan eserlere baktığımızda Kur'ân ilimlerinin kaç tane olduğunu söylemek mümkün görünmüyor. İbnü'l-'Arabî'nin vermiş olduğu abartılı rakamı bir tarafa bırakacak olursak âlimler de zaten bir sayı vermekten kaçınmışlardır. İkinci soruya

²⁴³ Birişik, Abdulhamit, "*Ulûmü'l-Kur'ân*", TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2012, XLII, 132-135.

²⁴⁴ ez-Zürkânî, *Menâhil*, 23.

²⁴⁵ A.g.e., 27

²⁴⁶ es-Süyûtî, *el-İtkân*, IV, 33-36.

²⁴⁷ Demirci, Muhsin, "*Tefsir Usûlu*", s. 131.

²⁴⁸ ez-Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî el-Minhâcî eş-Şâfiî (ö. 794/1392), *el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 1957, I, 13.

²⁴⁹ ez-Zürkânî, *Menâhil*, 23.

gelecek olursak “Kur’ân’dan istinbât edilen ilimler” ile “Kur’ân ilimleri” farklı şeylerdir. Bu yüzden tıp, hendese, biyoloji gibi ilimlerin, kendilerine Kur’ân’dan yer bulmaları onları Kur’ân ilimleri arasında yer almaları için yeterli bir sebep olmamalıdır. Kur’ân’ın anlaşılmasında dolaylı olarak yardımcı olan bu vb. ilimlerin Ulûmü’l-Kur’ân olarak değerlendirilemeyeceği tezine katılıyoruz.²⁵⁰

Ulûmü’l-Kur’ân hakkında yapılan bir başka değerlendirme de bu ilmin ne zaman ortaya çıktığı ile ilgilidir. Bu sorunun cevabı Ulûmü’l-Kur’ân’ın tarifinde gizlidir. ez-Zürkânî’ye ait olan ve bizim de vermiş olduğumuz tanıtımda geçen ilimlere baktığımız zaman bu ilmin Hz. Peygamber zamanında var olduğu gerçeğine varmış oluruz. Tefsir, Kıraat, Esbâbü’n-Nüzûl, Nâsih-Mensûh, Muhkem-Müteşâbih vb. ilimlerin kaynağı bizzat Resulullah’tı. Peygamber Efendimiz hayatta iken kendisinden Kur’ân dışında bir şey yazılmasını yasakladığı için²⁵¹ sahâbe bu ilimleri öğrenmiş, ezberlemiş ve sonraki nesile şifâhî olarak aktarmıştı. Açıkçası sahâbe de peygamber hayatta olduğu müddetçe soru veya sorunlarını Hz. Peygamber çözdüğü için ondan birtakım bilgilerin yazılmasına ihtiyaç duymuyordu.²⁵² Bu ilimlerin Peygamber döneminde yazılmaması bu ilimlerin sonradan çıktığı anlamı taşımamaktadır.

Hz. Peygamber’den sonra sahâbe bu ilimleri şifâhî olarak birbirlerine aktarmaya devam ettiler.²⁵³ Bunun dışında Hz. Osmân zamanında genişleyen İslâm devletinin topraklarında yeni Müslüman olmuş kişilerin Kur’ân’ı farklı şekillerde okumasıyla ilgili yapılan çalışma “İlm-ü Resm-i Osmânî” olarak karşımıza çıkmıştır. Hz. Alî’nin hilafetinde halifenin emriyle Ebu’l-Esved ed-Düelî (ö. 69/688) Arap dilinin korunması için çalışmalar yapmış ve bu da “İcâzu’l-Kur’ân”ın doğuşuna zemin hazırlamıştır.²⁵⁴ Kur’ân’da geçen bazı lafızların anlamıyla ilgili tartışmalar yaşanmış ve İbn Abbâs bu lafızların tercüme ve tefsirini yapmış²⁵⁵ bu da “Ğarîbu’l-Kur’ân” ilmini ortaya çıkarmıştır. Örnekleri çoğaltabiliriz. Ama biz bu kadarıyla iktifa edip asıl konumuz olan Kur’ân ilimlerinden sayılan ve Kur’ân’da geçen kasem yani yeminleri inceleyen “Aksâmu’l-Kur’ân” konusunu ele alacağız.

²⁵⁰ Birışık, Abdulhamit, “*Ulûmü’l-Kur’ân*”, (DİA).

²⁵¹ Subhî es-Sâlih, *Mebâhis*, 120.

²⁵² ez-Zürkânî, *Menâhil*, 28.

²⁵³ A.g.e., 29.

²⁵⁴ Subhî es-Sâlih, *Mebâhis*, 120; ez-Zürkânî, *Menâhil*, 30.

²⁵⁵ es-Süyûtî, *el-İtkân*, II, 6.

1. Sözlük ve Terim Anlamı

“Kasem” (قَسَمَ) sözcüğünün sözlüklerdeki birinci anlamı “bir şeyi bölmek”, “parçalarına ayırmak” şeklinde karşımıza çıkar.²⁵⁶ “Miras veya ganimeti paylara bölmek” anlamında “قَسَمَةُ الْمِيرَاثِ، وَقَسَمَةُ الْغَنِيمَةِ” ifadeleri kullanılmıştır.²⁵⁷ Kur’ân’da da bu anlamda âyetler vardır. Örneğin “وَتَنَبِّئُهُمْ أَنَّ الْمَاءَ قَسَمَةٌ بَيْنَهُمْ كُلُّ شِرْبٍ مُحْتَضَرٌ” “Bir de onlara, suyun aralarında paylaşımlı olacağını bildir. Her hissenin sahibi (suyun) başına gelsin” âyetinde²⁵⁸ bu anlamda kullanılmıştır. Kasemin cem’i “aksâm” (أَقْسَامٌ), onun da cem’i “ekâsîm” (أَقْسَامِيْمٌ) şeklindedir.²⁵⁹ “Nasib” veya “kısmet” Allah Teâlâ tarafından insanlar arasında paylara bölündüğüne inanıldığı için Araplar “kişiye verilen nasibi veya kısmeti” de bu sözcükle ifade etmişlerdir.²⁶⁰ Aynı zamanda yemin etmek anlamına gelen²⁶¹ kasem sözcüğünün diğer anlamları hakkında sözlüklerde çok geniş izahlar mevcuttur.²⁶²

Terim anlamı olarak kasem, “Yemin eden kişinin tazim kastıyla bir şeyi yapmaya veya ondan imtina etmesiyle nefsi raptetmesidir.”²⁶³ es-Süyûtî, el-İtkân’da kasemi “bir ifadeyi doğrulamak ve ona vurgu yapmak” şeklinde açıklar.²⁶⁴ “Yemin” ile “kasem” sözcükleri arasındaki ilişki ise maktûlun yakınlarına **paylaştırılarak** verilen ve “kasâm”e (الْقَسَامَةُ) olarak terimleşen diyetten gelmektedir.²⁶⁵ Çünkü Câhiliye Araplarında hiçbir delilin bulunmadığı cinayetlerde maktûlun ailesinden, bu diyeti almaları için (kendi aralarında **paylaşmaları** için) katilin suçu işlediğine dair yemin etmeleri isteniyordu.²⁶⁶ Böylece zaman içinde kasem, yapılan bütün yeminlerin genel adı olmuş oldu.²⁶⁷ Yani maktûlun ailesine pay edilen diyet olan “kasâme”, kasem sözcüğünün anlamlarından olan “paylaştırmak” eyleminden gelmektedir.

²⁵⁶ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, XII, 478; el-Cevherî, *es-Sihâh*, V, 2010; er-Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 670; el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsû’l-Muhît*, 1149.

²⁵⁷ er-Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 670.

²⁵⁸ el-Kamer 54/28.

²⁵⁹ el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsû’l-Muhît*, 1149.

²⁶⁰ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, XII, 478.

²⁶¹ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, XII, 481; el-Cevherî, *es-Sihâh*, V, 2011.

²⁶² Daha fazla bilgi için bkz.: İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, XII, 478-483.

²⁶³ Kattân, Mennâ’ Halîl (ö.1999), *Mebâhis fî ‘Ulûmi’l-Kur’ân*, Riyad: Mektebetü’l-Meârif, 2000, s. 301.

²⁶⁴ es-Süyûtî, Ebû’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî (ö. 911/1505), *el-İtkân fî ulûmi’l-Kur’ân*, thk. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrâhîm, y.y., 1974, IV, 53.

²⁶⁵ er-Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 670; el-Cevherî, *es-Sihâh*, V, 2010.

²⁶⁶ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, XII, 481.

²⁶⁷ er-Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 670.

2. Dilbilgisinde Yemin/Kasem

Dilbilgisinde yemine baktığımızda karşımıza genellikle “kaseme” (قَسَم) fiili çıkar. İlgili eserlerde bu fiil, Aksâmu’l-Kur’ân başlığı altında gerek dilbilgisi ve gerek tefsir yönüyle açıklanmıştır. Biz şimdilik sadece Arapça dilbilgisi açısından “kaseme” değineceğiz. Yeminin eş anlamı olan “kasem”, isim veya fiil cümlesini olumlu ya da olumsuz tekit eden söz veya cümlelerdir.²⁶⁸ Nahivcilere göre ise kendisiyle haberin güçlendirildiği cümledir.²⁶⁹ Bir yemin cümlesi kasem, muksemun bih ve muksemun aleyh olmak üzere üç unsurdan oluşur.²⁷⁰

a) Kasem (قَسَم): Cümleye yemin anlamını veren asıl ögedir. Eğer fiil olarak kullanılacaksa "أَقْسَمُ" veya "أَخْلَفُ" filleriyle “ba” (ب) harf-i ceriyle birlikte kullanılır.²⁷¹ Genellikle bu iki fiil hafzedilir onların yerine bazı harfler getirilerek yemin edilir. En önemli dört kasem harfi “vav” (و), “ba” (ب), “ta” (ت) ve “hemze” (ء) dir.²⁷² Örneğin Allah Teâlâ lafzıyla yapılan kasemler şöyledir: "الله , تالله , بالله , والله "

Bu harflerden “ta” (ت) harfi sadece Allah Teâlâ lafzı için kullanılmıştır.²⁷³ Bu dört harfin dışında bir de “lam” (ل) harfi vardır ki bu da kasem olarak kullanıldığında cümleye bazen taaccüp anlamı katar.²⁷⁴ Aslolan kasem harfinin hangisi olduğu ile ilgili bir tartışma da mevcuttur. Mâverî (ö. 450/1058) bu harflerden asıl kasem harfinin “vav” (و) harfi olduğunu söylerken, İbn Sabbâh lügatçılar nezninde aslolan kasem harfinin ba (ب) harfi olduğunu söylemiştir. İbn Rif’a (ö. 710/1310) da “وَأَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ” “Allah Teâlâ adına kuvvetle yemin ettiler”²⁷⁵ âyetini delil getirerek İbn Sabbâh’ı

²⁶⁸ ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal*, 482.

²⁶⁹ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, III, 40.

²⁷⁰ Kattân, Mennâ’ *Mebâhis*, 300.

²⁷¹ A.g.e., 300.

²⁷² İbn Hâleveyh, Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Ahmed b. Hamdân el-Hemedânî en-Nahvî el-Lugavî (ö. 370/980), *İ’râbû Selâsîne Sûre*, Mısır: Dar’ul-Kutubu’l-Mısriyye, 1941, s, 37; ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal*, 484.

²⁷³ el-Kastallânî, Ebû’l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr (ö. 923/1517), *İrşâdü’s-Sârî li’ş-Şehri Sahîhi Buhârî* (I-X), Mısır: Matbaatü’l-Kübrâ el-Emîriyye, t.y., IX, 367.

²⁷⁴ ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal*, 484.

²⁷⁵ el-En’âm 6/109.

desteklemektedir.²⁷⁶ Nahivciler ise “vav (و), ba (ب) nın fer’idir, aslolan ‘ba’ dır” demişlerdir; lakin literatürde en çok kullanılan kasem harfi “vav”dır.”²⁷⁷

Kasem, açık (مُظْهَر) ve gizli (مُضْمَر) olmak üzere iki şekilde yapılabilir. Açık kasem, kasem fiili veya harfiyle birlikte kendisiyle yemin edilen yani “muksemun bih”in de olduğu yeminlerdir.²⁷⁸ Örneğin "فَوَرَبِّ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ" “Göğün ve yerin rabbine andolsun ki” âyetinde²⁷⁹ kasem zâhirdir. Bu âyette kasem harfi “vav” ve muksemun bih ise “Rab” sözcüğüdür.

Gizli kasem ise, sadece kasem harfi olup “muksemun bih”in olmadığı yeminlerdir.²⁸⁰ Örneğin "الْتَّبَلُونَّ فِي أَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ" “Andolsun ki mallarınız ve canlarınız konusunda denemeden geçirilirsiniz” âyetinde²⁸¹ sadece kasem harfi olan “lam” ile yemin edilmiştir.

b) Muksemun bih (مُقَسَم بِهِ): “Kendisiyle yemin edilen” demektir. Her medeniyet ve toplum kendi kutsalı üzerine yemin etmiştir. İslâm dininde “muksemun bih” sadece Allah Teâlâ veya sıfatları olmuştur. Muksemun bih, yemin anlamına gelen fiillerden (قسم, حلف) sonra “ba” (ب) harfiyle beraber kullanılır.²⁸² Fiil kullanılmadığı zaman ise yukarıda bahsettiğimiz kasem harflerinden sonra Allah Teâlâ veya sıfatlarından birisinin gelmesiyle olur. Kur’ân’a baktığımızda Allah’ın kendi zatı dışında mahlûkât ile de yemin ettiğini görüyoruz. Örneğin fecre²⁸³, gökyüzüne²⁸⁴, yeryüzüne²⁸⁵ daha nice mahlûkâta yemin edilmiştir. Bu durumda “muksemun bih”in Allah Teâlâ dışındaki varlıklarla olması mümkün mü?” diye bir soru aklımıza gelebilir. Buradaki soruya âlimler iki şekilde cevap vermişlerdir: “Birincisi ‘Bu âyetlerde muksemun bih hazfedilmiştir. Aslında buradaki âyetlerin anlamı ‘fecrin Rabbine, gökyüzünün Rabbine yemin olsun ki’ dir.”²⁸⁶ İkincisi ise Allah Teâlâ yaratmış olduğu mahlûkât üzerine yemin edebilir. Allah Teâlâ için bu câizdir, insanlar için ise câiz değildir. Allah’ın bu varlıklara yemin etmesi onlara değer verdiği,

²⁷⁶ el-Kastallânî, *İrşâdü’s-Sârî*, IX, 367.

²⁷⁷ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, III, 44.

²⁷⁸ Kattân, Mennâ’, *Mebâhis*, s. 304.

²⁷⁹ ez-Zâriyât 51/23.

²⁸⁰ Kattân, Mennâ’, *Mebâhis*, s. 304

²⁸¹ Âl-i İmrân 3/186.

²⁸² Kattân, Mennâ’, *Mebâhis*, 300.

²⁸³ el-Fecr 89/1.

²⁸⁴ eş-Şems 91/5.

²⁸⁵ eş-Şems 91/6.

²⁸⁶ es-Süyûtî, *el-İtkân*, IV, 54; İbn Hâleveyh, *İ’râb*, 37.

yemin edilen varlıklarda insanlar için fayda olduğu içindir.” Bu görüşün sahipleri şu hadisi de delil olarak kullanmışlardır: “Allah Teâlâ dilediği mahlûk üzerine yemin edebilir, ama hiç kimse Allah Teâlâ dışında bir varlık ile yemin edemez.”²⁸⁷

c) Muksemun aleyh (مُقْسَم عَلَيْهِ): “Muksemun bih”ten sonra kasemin cevabı olarak gelir.²⁸⁸ Yeminle gelen cümlelerin çoğunda muksemun aleyh gelse de murad edilen şeyin ne olduğu anlaşılan cümlelerde muksemun aleyh hafzedilmiştir.²⁸⁹ Özellikle Kur’ân’da bunun örnekleri çoktur. Kasem edildikten sonra kasem edilen şeyle ilgili bir âyet gelmesi gerekirken başka bir âyet gelmiştir. Örneğin Sâd Sûresi’nin birinci âyetinde “ص وَالْقُرْآنِ” “Sâd. Öğüt ve uyarı dolu Kur’ân’a andolsun ki” şeklinde Kur’ân’a yemin edilmiştir.²⁹⁰ Kâide gereği, Kur’ân’a yemin edildikten sonra Kur’ân’la ilgili bir âyetin gelmesi gerekirdi ki işte bu da muksemun aleyhtir. Ama bu âyetten sonra gelen âyet kâfirlerin ayrılıklarından bahsetmiştir.²⁹¹ Bu ve buna benzer âyetlerdeki muksemun aleyh ile ilgili iki görüş vardır. Birinci görüş muksemun aleyh hafzedilmemiştir, sûrenin bütün âyetlerine bakıldığı zaman muksemun aleyh daha sonraki âyetlerde gelmiştir. Sâd Sûresi’nin başında Kur’ân’a yemin edilmiş ve niçin Kur’ân’a yemin edildiğiyle ilgili yani bu kasem cümlesinin muksemun aleyhi 64. âyetinde “إِنَّ ذَلِكَ لَحَقٌّ” “Şüphesiz bu hak” şeklinde gelmiştir.²⁹² Bu görüş çok zayıf kalmıştır. İkinci görüş ise muksemun aleyh hafzedilmiş, çünkü bununla ne anlatılmak istendiği çok açıktır. Bu âyetlerdeki muksemun bihin varlığı muksemun aleyhe delâlettir. Sözün uzayıp, vecizliğini kaybetmemesi için muksemun aleyh hafzedilmiştir. Sâd Sûresi’nde Kur’ân’a yemin edilmiş ve buradaki maksat da gâyet açıktır. Çünkü Kur’ân kâfirlerin dediği gibi uydurma bir kitap değil, insanların tüm ihtiyaçlarına cevap veren, değerli, şerefli ve hak bir kitaptır.²⁹³ Kur’ân’ın bu özellikleri bilindiği için ayrıca tekrardan ifade edilmemiştir.

²⁸⁷ es-Süyûtî, *el-İtkân*, IV, 55; Kattân, Mennâ’, *Mebâhis*, 303.

²⁸⁸ Kattân, Mennâ’, *Mebâhis*, 300.

²⁸⁹ İbn Kayyim, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî el-Cevziyye (ö. 751/1350), *et-Tibyân fî Aksâmi’l-Kur’ân*, thk. Muhammed Hamid Fıkî, Beyrut: Daru’l-Marife, t.y., s. 2; Kattân, Mennâ’, *Mebâhis*, s. 304.

²⁹⁰ Sâd 38/1.

²⁹¹ Sâd 38/1.

²⁹² ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, III, 45.

²⁹³ İbn Kayyim, *et-Tibyân*, 11; es-Süyûtî, *el-İtkân*, IV, 58.

3. Arap Tarihi ve Örfünde Yemin/ Kasem

Araplar, Sâmi kavimleri arasında hem dil hem de nüfus yönüyle en gelişmiş kavimdir. Anavatanları Yemen olan ve asıl Arap grubunu oluşturan “Arab-ı Ârîbe” ile sonradan Araplaşan “Arab-ı Müsta‘rîbe” şeklinde iki gruba ayrılmışlardır. Birinci gruba Kahtânîler de denilmiştir. İkinci grub ise Hz. İbrâhîm’in, eşi Hz. Hacer ile oğlu Hz. İsmâîl’i Mekke’ye bırakmasından sonra o bölgeye gelen ve Kahtânîler’in bir kolu olan Cürhümlülerin Mekke’ye yerleşmesiyle oluşmuştur. Hz. İsmâîl, Arap değildi, Araplardan olan Cürhümlülerden bir kız ile evlenmiş ve yıllar içinde Mekke’de bu aile çok büyümüş ve kabilelere ayrılmıştı. Mekke’yi oluşturan kabilelerin soyu, sonradan Araplaşan (Arab-ı Müsta‘rîbe) ve Hz. İsmâîl’in soyundan gelen ve en büyük kabileyi teşkil eden Adnânîlerden geliyordu.²⁹⁴

Her medeniyetin olduğu gibi Araplar’ın da bir kültürü, geleneği ve örfü vardı. Çöl hayatı, kabilecilik, putperestlik gibi etkenlerin tesiriyle bu gelenek İslâm dininin gelmesiyle tamamen reddedilmemiştir. Zaten bir toplumu tamamıyla örfünden koparmak sosyolojik açıdan mümkün değildir. “Örf” sözcüğü Kur’ân’da iki yerde geçmektedir; Birincisi "وَالْمُرْسَلَاتِ عُرْفًا" âyetidir²⁹⁵ ve burada “birbiri ardına gelen” anlamındadır.²⁹⁶ İkincisi ise el-A‘râf Sûresi’ndeki "خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ" âyetidir.²⁹⁷ Bu âyette geçen “el-urf” sözcüğünü ez-Zemahşerî, “güzel olarak bilinen fiiller” olarak açıklamıştır.²⁹⁸ et-Taberî “el-urf” sözcüğü için “Allah, peygamberine Arap dilinde ma’ruf olarak bilinen örfleri emretmesini buyurmuş” demiştir.²⁹⁹ et-Taberî’nin söylemiş olduğu “el-ma’rûf” (المَعْرُوفُ) sözcüğü “urf” kelimesinden türeyen, “aklî ve şer’î olarak bilinen güzel fiillere” denir.³⁰⁰ İlgili âyetin tefsirinde er-Râzî ise örfü, “yapılması gerekli olan ve varlığı yokluğundan daha hayırlı olan işler” şeklinde ta’rif etmiştir.³⁰¹

²⁹⁴ Yıldız, Hakkı Dursun, “*Arap*”, TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1991, III, 272-276.

²⁹⁵ el-Mürselât 77/1.

²⁹⁶ <https://www.kuranayetleri.net/murselat-suresi/ayet-1> (Erişim Tarihi: 23.07.2023).

²⁹⁷ el-A‘râf 7/199.

²⁹⁸ ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer (ö. 538/1144), *el-Keşşâf ‘an Hakâiki Ğavâmidî’t-Tenzîl ve Uyûnu’l-Ekâvîl fi Vucûhi’t-Te’vîl* (I-IV), 3. B., Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî, 1986, II, 190.

²⁹⁹ et-Taberî, Ebû Ca‘fer Muhammed b. Cerîr (ö. 310/923), *Câmi‘u’l-Beyân fi Te’vîli Âyi’l-Kur’ân* (I-XXVI), thk. Abdullâh et-Türki, 1. B., Kâhire: Dâru Hicr, 2001, XIII, 331.

³⁰⁰ er-Râğîb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 561.

³⁰¹ er-Râzî, Ebû Abdillâh (Ebu’l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin (ö. 606/1210), *Mefâtihu’l-Ġayb* (I-XXXII), Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arab, 1999, XV, 434.

Bu bilgiler ışığında örf “İslâm hukukuna, genel ahlâk ve âdâba aykırı olmayan, insanların yaşayışlarını düzene koyan, akl-ı selim sahibi kimseler tarafından kabul gören, toplumca benimsenip uygulanan makul davranış ve sözler bütünüdür. Diğer bir ifadeyle, şerîatın ve aklın güzel gördüğü, nefislerin rahat bir şekilde benimseyip kabul ettiği, sürekli yapılagelen işlerin yolunda gitmesini temin eden söz ve fiiller toplamıdır³⁰² diyebiliriz. Örfün önemine binaen İslâm hukukunda “Şer’î Deliller” arasında “örf” de vardır. İslâm öncesi Arap âdetlerinden alım-satım, kira, rehine, evlilik, miras, diyet vb. konularla ilgili bazı hükümlerin İslâm sonrasında varlığını koruduğunu görüyoruz.³⁰³ Bu konular arasında olan ve tezimizin konusuyla bağlantısı olduğu için “kasâme” (الْقَسَامَةُ) terimine değinmek istiyoruz. Câhiliye Araplarında fâili meçhûl cinayetler için maktûlün bulunduğu konum itibari ile en yakın kabileden elli kişinin yemin edip cinayeti işlemediğini söylemesi gerekirdi. Yapılan bu yemine “kasâme” denilirdi.³⁰⁴ Ancak bu şekilde masum oldukları ispatlanırdı. es-Serahsî (ö. 483/1090), “el-Mebsût”ta bu başlık altında Hz. Peygamber’in de fâili meçhul cinayetler için bu yola başvurduğunu söylemiştir.³⁰⁵ Müslim’de “bâbu’l-kasâme” (بَابُ الْقَسَامَةِ) başlığı altında geçen hadise göre Ensâr, Hayber’de yaşayan Yahudilerin arazilerine yakın bir yerde öldürülen Abdullah b. Sehl için Yahudilerden diyet istemiştir. Ama cinayeti gören kimse olmadığı için Hz. Peygamber Ensâr’dan elli kişinin cinayeti Yahudilerin işlediğine dair yemin etmelerini istemiş, Ensâr ise bu yeminden kaçınmıştır. Aynı teklif masum olduklarını ispatlamaları için Yahudilere de teklif edilmek istenmiş ancak Ensâr, “kâfirin yeminine itimat edilmez” diyerek kabul etmemiştir. Bunun sonucunda Efendimiz maktulün diyetini kendisi ödemiştir.³⁰⁶ Bu rivayete dayanarak İslâm’dan önce Arap örfünde olan bir uygulamanın İslâm’dan sonra da devam ettiğini söyleyebiliriz. Bu da, ilâhî mesajın örf ve gelenekle ilişkisini gösteren güzel bir örnektir.

Câhiliye Arapları yemine önem verir, yemini bozanı hakir görürlerdi. Yemini bozmak büyük suçlardan sayılırdı.³⁰⁷ Nasıl ki modern hukukta hakikati ortaya çıkarmak için

³⁰² Şenocak, İhsan, “İslâm Hukukunda Örfün Hükümlere Etkisi”, Samsun: Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011, s. 13.

³⁰³ Şa’bân, Zekiyyüddîn, “İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlü’l-Fıkḥ)”, (ter: İbrahim Kâfi Dönmez), 2. B., Ankara: TDVY., t.y., s. 289.

³⁰⁴ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, XII, 481.

³⁰⁵ es-Serahsî, *el-Mebsût*, XXVI, 107.

³⁰⁶ Müslim, “el-Kasâme”, 2.

³⁰⁷ Cevâd Ali, (ö. 1987) *el-Mufasssal fî Târîhi’l-‘Arab Kable’l-İslâm*, (I-XX), b.y.: Daru’s-sâkî, 2001, VII, 372.

yemin bir ispat aracı olarak kabul edilmişse Araplarda da aynı şekilde kabul ediliyordu. Yemin edecek kişi "بِنَفْسِي" veya "بِحَيَاتِي" gibi ifadeleri kullanarak bütün benliğiyle yemin ederdi.³⁰⁸ Ayrıca bazı durumlarda fiili yeminlere de başvuruyorlardı. Bir kâsenin içine konulan güzel koku, kan veya küle ellerini batırarak yemin ettikleri gibi bazen de ateş gibi nesneler üzerine yemin ederlerdi.³⁰⁹ Kendisinden yemin alınacak kişi için bir ateş yakılırdı. Ateş alev alınca taraflara, yapılan akit veya yemine sadık kalmadıklarından dolayı bu alevin onu yakması için beddua edilirdi ki bu ateşe "nâru'l-muhevvil" (نار (المُهْوَل) denilirdi.³¹⁰ Bu yeminin halen Arap bölgesinde önemini koruduğuna dair kaynaklarda bilgiler mevcuttur.³¹¹ Yine Câhiliye Arapları ekmek ve tuzu kutsal saydıkları için bunların üzerine ant içerek o ekmek ve tuzu yerlerdi.

Arap kültüründe kendisiyle yemin edilen varlıklar yani "muksemun bih" genelde Allah, Ka'be, putlar olmuştur. Ünlü Arap şairi İmru'ü'l-Kays (ö. 540) bir şiirinde Allah'a şöyle yemin etmiştir:

"فَقَالَتْ يَمِينُ اللَّهِ مَالِكٌ حِيلَةٌ"

"(Beni görünce) dedi ki: 'Allah'a yemin olsun ki senin elinden kurtuluş yok.'"³¹²

Arap toplumunda putperestlik ve politeizm inancı hâkim olmasına rağmen Araplar Allah'ı biliyorlardı. Kur'ân-ı Kerîm'de bu hakikat şöyle ifade edilmiştir: "Şayet o inkârcılara, 'Gökleri ve yeri yaratan, güneşi ve ayı yasalarına boyun eğdiren kimdir?' diye soracak olsan, hiç tereddütsüz 'Allah'tır' derler."³¹³ "Yaratıcı" sıfatını verdikleri Allah ile yemin etmeleri de doğaldı.

Züheyr b. Ebî Sülma (ö. 609) nın bir şiirinde muksemun bih "tallahi" şeklinde gelmiştir: "Tallahi, yeminle söylüyorum Zubyan kavmi, bağlanıp hapsedildiği yılı iyi bilir. Şunu iyi bil ki, Allah'a yeminle söylüyorum. Yapmayacağın işe girişme, işin sonu nereye varacak düşün."³¹⁴ Başka bir şiirde, "Göğü yerine koyana, dolunay ve hilâl durumundaki ayı

³⁰⁸ Pedersen, Johannes, (ö. 1977), "*Kasem*", İslâm Ansiklopedisi, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1977, VI, 374.

³⁰⁹ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, VII, 382.

³¹⁰ el-Cevheri, *es-Sihâh*, VI, 1855; Kılıç, Sadık, "*Yemin Olsun Ki*", İstanbul: İhtar Yayıncılık, 1996, 10.

³¹¹ Pedersen, Johs, "*Kasem*", VI, 376.

³¹² Hasib, Musullu Abdullah, "*İmru'ü'l-Kays Kasîde-i Mu'allaka'nun Şerhi*", (haz: Zehra Gözütok Tandoğan), Kahramanmaraş: SAMER (Siyer-i Nebi Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi), 2021, 78.

³¹³ el-Ankebût 29/61.

³¹⁴ Bulut, Ali, "*Câhiliye Şiirinde Bazı Dinî Motifler*", OMÜİFD, S. 18-19, 2005, s. 221.

yerine yerleştirene ant içerim” şeklinde yemin edilmiştir. Bu şiirde de üzerine ant içilen yaratıcının Allah Teâlâ olduğunu söyleyebiliriz.³¹⁵

Hız. Peygamber’in da’veti sürecinde Mekke müşriklerinin Hız. Peygamber’e düşmanlığı esnasında amcası Ebû Tâlib uzunca bir şiir okumuş ve şiirini şu cümlelerle bitirmiştir:

"فَوَاللّٰهِ لَا تَنْفَكُ مِنَّا عَدَاوَةٌ ... وَلَا مِنْهُمْ مَا كَانَ مِنْ نَسْلِنَا شَفَرٌ"
neslimizden bir kişi kaldığı müddetçe düşmanlık ne bizden ne de onlardan ayrılacaktır.”³¹⁶ Ebû Tâlib’in Müslüman olmamasına rağmen Allah Teâlâ adına yemin etmesi müşrik Araplar nezdinde ilahlar arasında “Allah”ın yüceliğine işarettir. Tabi ki onlar için tek tanrı “Allah” değildi. Putlarla doldurdukları Ka’be’de üç yüzden fazla put vardı. Kendileri için ilâh kabul ettikleri putların ismini zikrederek de yemin ederlerdi.³¹⁷ En çok adına yemin ettikleri putları ise Lât ve Uzzâ idi.³¹⁸ Putlarla bağlantılı olarak “dikili taş” anlamına gelen “el-Ensâb”³¹⁹ sözcüğünün de yeminlerde geçtiğini görüyoruz:

"أَطْرَدْتَنِي حَذَرَ الْهَجَاءِ وَلَا ... وَاللَّاتِ وَالْأَنْصَابِ لَا تَنْلِي"

“Seni hicvederim endişesiyle sürdün; fakat hayır, Lât ve dikilmiş taşlar hakkı için benden kurtulamazsın.”³²⁰

Evs b. Hacer (ö. 620) bir şiirinde hem Allah’a hem de putlara aynı anda yemin etmiştir: "وَبِاللَّاتِ وَالْعُزَّى وَمَنْ دَانَ دِينَهَا ... وَبِاللّٰهِ إِنَّ اللَّهَ مِنْهُمْ أَكْبَرُ" (Lât ve Uzzâ’ya ve ona boyun eğen herkese yemin ederim. Ve Allah’a da yemin ederim ki, Allah Teâlâ hepsinden yücedir.)³²¹ Bu şiirde Allah’ın diğer ilahlar arasındaki yüceliği de dikkat çekicidir.

Araplarda, Allah Teâlâ ve putlar dışında Ka’be’nin yanında bazen de Ka’be’ye el sürerek yaptıkları yeminin önemi de çok büyüktü. Onlar için Ka’be hem ticaret hem de dînî bir fonksiyona sahip önemli bir yerdi. Dedeleri tarafından inşa edilen, ilahlarının evi olan ve hac görevini yerine getirenleri tertemiz kılan Ka’be’nin kutsallığından dolayı, Ka’be’nin yanında bulunan bir kuyudan suyu alarak önce ellerini o suya batırırlardı sonra da

³¹⁵ Izutsu, Toshihiko, “*Kur’ân’da Allah ve İnsan*”, (ter: Süleyman Ateş), Ankara: AÜİFY, 1975, 116.

³¹⁶ İbn Hişâm, *es-Sîretu’n-Nebeviyye*, I, 268.

³¹⁷ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, VII, 382.

³¹⁸ el-Kalkaşendî, *Subhu’l-A’sâ fi Sinâ’ati’l-İnşâ*, XIII, 206.

³¹⁹ Ensâb, Arapların putları adına üzerinde Kurban kesmek için Ka’benin etrafına diktikleri taşlardır. Bkz: et-Taberî, *Câmi’u’l-Beyân fi Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, VIII, 71.

³²⁰ İbn Kelbî, Ebû’l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. Sâib b. Bişr el-Kûfî (ö. 204/819 [?]), *Kitâbü’l-Esnâm*, thk: Ahmed Zekî Pâşâ, 4. B., Kâhire: Dar’ul-Kutubu’l-Mısriyye, 2000, 16.

³²¹ İbn Kelbî, a.g.e., 17.

akitleşip, ellerini Ka'be'ye sürerlerdi.³²² Bu yemin şeklini Arapların atalarında da görüyoruz. Hz. İbrâhîm'den kalma rifâde (hac ibadeti için Mekke'ye gelen hacılara yemek ikramı), sikâye (hac ibadeti için Mekke'ye gelen hacılara zemzem suyu ikramı), hicâbe (Ka'be'nin bakım ve anahtarlarının muhafaza edilmesi), liva (sancak) ve nedvenin (önemli işlerin görüşüldüğü yer) hangi kabilede kalacağı tartışması yaşanmıştır. Eskiden tek bir kabilede olan ve Mekke halkı için çok önemli bir yere sahip bu işlerde her kabile kendini hak sahibi görüyordu. İbn Hişâm'ın verdiği bilgiye göre aralarında savaş çıkmak üzereyken bir antlaşmaya vardılar. Abdi Menâf oğullarına rifâde ve sikâye Abdidâr oğullarına ise hicâbe, liva ve nedvenin verilmesi üzerine antlaştılar. Bu iki kabile arasında yaşanan gerginlikten dolayı Mekke halkı da ikiye bölünmüştü. Abdi Menâf oğulları bir kâse dolusu güzel kokuyla Ka'be'nin olduğu yere geldiler. Ellerini kâseye soktular. Sonra kendilerine yardım edecek kabileler için ahitleştiler, yeminler ettiler. Sonra da ellerindeki kokuları Ka'beye sürdüler. Bu olaydan sonra onlara “güzel kokulular” anlamına “Mutayyebûn” denilmiştir. Abdi Menâf oğullarının başka kabilelerle Ka'be'nin yanında yeminleşip, ahitleştiğini gören Abdidâr oğulları da müttefikleriyle beraber Ka'be'nin yanına gelir ve onlar da birbirlerine her türlü yardımda bulunacaklarına dair yeminler ederler. Böylece Abdidâr oğullarına da “yemin edenler” anlamında “Ahlâf” denilmiştir. Hz. Ömer'in Ahlâf'tan Hz. Peygamber ve Hz. Ebû Bekir'in de “Mutayyebûn” dan olduğu rivayet edilmiştir.³²³

Ka'be'nin yanında yapılan yemine başka bir örnek ise Hz. Peygamber'in dedesi Abdulmuttâlîb'in yapmış olduğu yemindir. Yemen valisi Ebrehe (ö. 570), ordusuyla Ka'be'yi yıkmaya geldiği ve İslâm tarihine “Fîl hadisesi” olarak geçen olayda Abdulmuttâlîb, Mekke'nin önde gelenlerini Ka'be'nin etrafına toplamış ve Allah'a yemin ederek şu niyazda bulunmuştur: “Ey Allah'ım! Şüphesiz kul kendi yükünü korur. O halde sen de kendi beytini koru. **Ant** olsun ki elbette onların haçları ve kuvvetleri senin kuvvet ve şiddetine galip olamayacaktır”³²⁴

Ka'be'nin kutsallığına binaen Zuheyr b. Ebî Sulmâ (ö. 609/610) bir şiirinde doğrudan Ka'be'ye yemin etmiştir:

³²² Kılıç, Sadık, “*Yemin Olsun Ki*”, s. 12.

³²³ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 132.

³²⁴ A.g.e., I, 51.

"رَجَالٌ بَنَوْهُ مِنْ قُرَيْشٍ وَجَزُهُمْ فَأَقْسَمْتُ بِالْبَيْتِ الَّذِي طَافَ حَوْلَهُ"

“Kureyş ve Cürhümlü kişilerin inşa edip etrafını tavaf ettikleri eve (Ka’be) yemin ederim.”³²⁵

Câhiliye Araplarının İslâm’dan önceki tarihiyle ilgili ayrıntılı bir eser yazan Cevâd Ali, Araplarda yemin, hilf, ahd ve mîsâk kelimelerinin aynı anlamlarda kullanıldığını ifade eder. Taraflar yapılan antlaşmalara uymak ve her bir taraf yükümlülüğünü yerine getirmek zorundaydı.³²⁶ Bu kavramlardan özellikle “hîlf” çölde yaşayan ve her an ölüm korkusuyla hayatlarını devam ettiren Araplar için çok önemliydi. Dostluk antlaşması da diyebileceğimiz “hîlf” ile Araplar kendilerini güvenceye almaya çalışmışlardır. Şahıslar, kabileler ve Arap devletleri kendi aralarında barış antlaşmaları yapmışlar ve bu antlaşmalara uyacaklarına dair yemin etmişlerdir. Yemin ile yapılan bu barış antlaşmalarına “hîlf” adı verilmiş³²⁷ ve yapılan antlaşma herkese duyurulmuştur. Özellikle Kureyş kendi ekonomik gücünü korumak ve geliştirmek için bu yeminli antlaşmalara çok ihtiyaç duyuyordu.³²⁸

Kureyş Sûresi’nde geçen “îlâf” sözcüğü ile “hîlf” arasında da bir bağlantı söz konusudur. Çünkü bu âyetlerde Mekke’nin îlâf (yapılan ticari antlaşmalar) ile güvenilir bir belde olduğu ifade edilmiştir. Bu ticari antlaşmalar Hz. Peygamber’in dedesi Hâşim zamanında yapılmış ve Araplar bu antlaşmalara sadık kalarak yaz ve kış seferlerinde eşkıyaların baskınlarından kendilerini korumuşlardır. Bu antlaşmalar dönemin sınır devletleri ve kabilelerle yapılmıştır.³²⁹ “Hîlf” de yemin mevcutken “îlâf”ta ise sadece antlaşma vardır.

Mekke’ye ticarete gelen bir tüccarın malının gasp edilmesi üzerine tüccar yardım çağrısında bulunmuş ve Mekke’nin ileri gelenleri Abdullah b. Cud’an’ın evinde toplanmış ve yardım isteyen tüccara yardım etmişlerdir. Daha sonra kendilerine “Hîlfu’l-fudûl” denilecek olan bu dayanışma örgütüne Hz. Peygamber de katılmıştır. Hz. Peygamber nübüvvetinden önce katıldığı bu dayanışma örgütü için, “Bu topluluğa peygamber olduktan sonra da katılmam istenirse yine katılırdım” diye beyanda

³²⁵ Bulut, Ali, “Câhiliye Şiirinde Bazı Dinî Motifler”, s. 222.

³²⁶ Cevâd Ali, a.g.e., 372.

³²⁷ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, IX, 53.

³²⁸ Cevâd Ali, a.g.e., 372.

³²⁹ Hamidullah, Muhammed, (ö. 1908/2002) “*Îlâf*”, TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2000, XXII, 63.

bulunmuştur.³³⁰ Bu topluluğa katılan insanlar yani mensupları şu şekilde yemin etmişlerdir: “Allah’a andolsun ki hepimiz, zulmeden zulmettiği kişiye hakkını geri verinceye kadar zulmedene karşı zulme uğrayanla birlikte tek bir el gibi olacağız. Bu birlikteliğimiz denizin bir kıl tanesini suya batırmaya güç yetirebileceği zamana kadar, Hirâ ve Sebîr dağları yerlerinde kalacağı sürece ve zulme uğrayanın maddi durumunda tam bir eşitlik sağlanıncaya kadar devam edip gidecektir.”³³¹

Bu dayanışma örgütünün kendilerine neden bu ismi verdiklerine dair İbn Hişâm’da geçen bir rivayet şöyledir: “Kureyşliler kendilerinden önce Cürhüm kabilesinden yardımlaşma ve dayanışmaya dair yaptıkları yemini biliyorlardı. Bu isim Cürhüm kabilesinden olan ve isimleri Fazl ve Fuzayl olan kişilerin yapmış olduğu bir antlaşmaydı. Onlar da bu isimdeki şahısların yapmış olduğu yemin ve antlaşmaya binaen “Fâzılların antlaşması (yemini)” anlamına gelebilecek “Hılfu’l-fudûl” tabirini kullanmışlardır.”³³²

Kur’ân’daki yemin şekillerine baktığımız zaman Arap örfündeki yemin şekilleriyle paralellik arz ettiğini görürüz. Kur’ân, Arap örfünde şirke bulaşmış meseleleri tashih ettiği gibi yemin meselesinde de şirki kabul etmemiş, Allah Teâlâ dışında bir varlığa yemini yasaklamıştır. Kur’ân Arapların bilmediği bir yemin şeklini kullanmamıştır. Bunun en büyük delili, Arapların bu yeminlerle ilgili bir itirazlarının olmamasıdır. Ayrıca aşağıdaki örnekler de bizi bu teze yönlendirmiştir. Bir kâhin yaptığı kehanetinin yakında çıkacağını şu şekilde yemin ederek söylemiştir:

وَالشَّقَقِ (Şafak hakkı için)

وَالْعَسَقِ (Karanlık hakkı için)

وَالْفَلَقِ (Şafak hakkı için)

إِذَا التَّسَقِ (Aydınlık getirdiği zamana ki)

Kâhinin söylediği ve bizim de tercümeyle sadık kalarak verdiğimiz bu ifadeler³³³ birer yemin ifadeleridir. el-İnşikâk Sûresi’nde "فَلَا أُفْسِقُ بِالشَّقَقِ" (Hayır hayır! Yemin ederim o

³³⁰ İbn Hişâm, I, 133.

³³¹ Hamidullah, Muhammed, “İslâm Peygamberi”, (ter: Mehmet Yazgan), İstanbul: Beyan Yayınları, 2017, s. 60.

³³² İbn Hişâm, *es-Sîretu’n-Nebeviyye*, I, 133.

³³³ Izutsu, Toshihiko, “Kur’ân’da Allah ve İnsan”, 164.

şafağa) şeklinde geçen âyette³³⁴ şafak üzerine kasem edilmiştir. Bu da gösteriyor ki Kur'an'daki bu yemin şekli Arapların kullandığı ve bildiği bir yemin çeşididir. İbn Hişâm, “Devs hakkında bir şiir” başlığı altında yer verdiği uzun bir şiirde “ömre” şu şekilde yemin edilmiştir:

"لَعَمْرُكَ مَا لِلْفَتَى مِنْ مَفَرٍّ ... مَعَ الْمَوْتِ يَلْحَقُهُ وَالْكِبَرُ"

“Ömrüne ant olsun ki, kişi için erişen ölümden ve yaşlılıktan kaçış yeri yoktur.”³³⁵

“Ölüme çarenin olmadığıyla” ilgili okunan bir şiirde yine "لَعَمْرُكَ" şeklindeki yemine rastlıyoruz.³³⁶ "لَعَمْرُكَ إِنَّهُمْ لَفِي سَكْرَتِهِمْ يَعْمَهُونَ" (Ey resulüm!) Hayatına yemin olsun ki onlar, sarhoş (sersem) halleriyle saçmalayıp duruyorlardı” âyetinde³³⁷ görüldüğü gibi Kur'an'da yine Arapların kullandığı "لَعَمْرُكَ" şeklindeki yemine rastlıyoruz.

Kur'an'da kullanılan bir yemin çeşidi de nefy edatı olan “lâ” (لا) ile başlayan yeminlerdir. Örneğin "فَلَا وَرَبِّكَ" “Hayır, Rabbine andolsun ki”³³⁸ veya "لَا أَقْسِمُ" şeklinde Kur'an'da sekiz yerde geçen³³⁹ yemin şekli de Arapların bildiği ve kullandığı bir yemin çeşididir. Örnek olarak İmru’l-Kays’ın şu şiirini verebiliriz:

"فَلَا وَأَبِيكَ ابْنَةَ الْعَامِرِيِّ ... لَا يَدَّعِي الْقَوْمُ أَنِّي أَفْرُ"

“Hayır, baban hakkı için ey Âmirî’nin kızı, insanlar benim kaçacağımı iddia etmez.”³⁴⁰

Bu bilgilere dayanarak şunu söylemek mümkündür. Arapların yemini kullanım şekilleri, yemine yükledikleri fonksiyon, amaç veya gaye ne ise Kur'an'daki yeminlerin de fonksiyon ve amacı odur. Bu ifadeyle bağlantılı olarak daha geniş bilgiyi “Kur'an'da Kasem” başlığı altında vereceğiz.

³³⁴ el-İnşikâk 84/16.

³³⁵ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 39.

³³⁶ Izutsu, Toshihiko, “*Kur'an'da Allah ve İnsan*”, 120.

³³⁷ el-Hicr 15/72.

³³⁸ en-Nisâ 4/65.

³³⁹ el-Vâkıa 56/75; el-Hâkka 69/38; el-Meâric 70/40; el-Kıyâmet 75/1-2; et-Tekvîr 81/15; el-İnşikâk 84/16; el-Beled 90/1.

³⁴⁰ İmru’l-Kays, Hunduc b. Hucr b. el-Hâris Âkilü'l-Mürâr (ö. 540 dolayları), “*Dîvân*”, thk. Abdurrahman el-Mustâvî, Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 2004, s. 105.

B. KUR'ÂN'DA YEMİN (AKSAMU'L-KUR'ÂN)

Kur'ân'da yer alan yemin âyetleriyle ilgili çok yönlü tartışmalar mevcuttur. Bazı âlimler bu konuyu, yazmış oldukları tefsir kitaplarında detaylarıyla tartışırken³⁴¹ bazı âlimler de konuyla ilgili müstakil eser yazmıştır.³⁴² Biz bu konuyu iki başlık altında inceleyeceğiz. İlk olarak Allah Teâlâ'nın neden yemin ettiğine ve Kur'ân'daki yeminin sebeplerine değineceğiz. Daha sonra ise Kur'ân'da yer alan yemin âyetlerini belli bir kategoriye ayırarak, örneklerle açıklayacağız.

1. Kur'ân'daki Yeminlerin/Kasemlerin Nedenleri

Kasem, insanların kendilerini haklı çıkarmak ve söylediklerinin doğru olduğunu ispatlamak için başvurdukları bir yöntemdir. Bu yöntem Allah Teâlâ için de câiz midir? Yüce Yaratıcı verdiği bilgilerle ilgili bu bilgilerin mutlak doğru olduğuna dair neden yemin etmiştir? Ulema bu vb. sorulara kafa yormuş, bu tür soruları cevaplandırmaya çalışmış ve verilen cevaplar bazı tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Bu soruları cevaplandırırken Kur'ân'da kasemin nedenleriyle ilgili de cevaplar vermişlerdir. Biz bu tartışmaları ana hatlarıyla vermeye çalışacağız. Kur'ân'daki yeminlerle ilgili temelde şu tartışmalar mevcuttur:

1. Yemin, Müslümanları ikna etmek içinse Müslüman zaten ikna olmuş ve iman etmiştir. Eğer kâfiri ikna etmek içinse ona da bir fayda sağlamaz. O zaman Allah niçin yemin etmiştir?³⁴³ Bu soruya iki şekilde cevap verilmiştir. Birincisi Arap geleneğinde/örfünde yeminin geniş ve önemli bir kullanım alanının olması, ikincisi ise yeminle haberlerin/verilen bilgilerin tekit edilmesi. Bilindiği üzere Hz. Peygamber, Arap örfünün hâkim olduğu Hicaz'da doğmuş, büyümüş ve Arapça konuşulan bu kavme peygamber olmuştu. Peygamberler kendi kavimlerinin dili ile vahye muhatap olduklarından Hz. Peygamber'e inen vahyin dili Arapça olmuştur.³⁴⁴ Hz. Peygamber'in yetişmiş olduğu çevre, bu çevrenin örfü, fikirleri, gelenekleri ve inançları ile Hz. Peygamber'in nübüvveti ve dolayısıyla vahiy arasında çok sağlam bir bağ vardır.³⁴⁵ Bunun içindir ki Kur'ân'ın ilk

³⁴¹ Örnek olarak bkz: er-Râzî, *"Mefâtihu'l-Ğayb"* isimli tefsir kitabında "es-Saffât Sûresi"nin ilk âyetleriyle ilgili yapmış olduğu tefsirde konuyla ilgili detaylı bilgiler vermiştir.

³⁴² Örnek olarak İbn Kayyim el-Cevziyye'nin *"et-Tibyân fî Aksâmi'l-Kur'ân"* isimli eseri.

³⁴³ es-Süyûtî, *el-İtkân*, IV, 53; ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, III, 41.

³⁴⁴ En-Nahl 16/103.

³⁴⁵ Derveze, Muhammed İzzet, (ö. 1984), *et-Tefsîru'l-Hadîs* (I-X), Kâhire: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-'Arabîyye, 1383(h), I, 144.

muhatapları Kur'ân'ı anlama noktasında zorluk çekmemişlerdir. Kur'ân, Arapça'nın tüm dil üslûbunu, fesâhatini, belâğatini kullanmıştır. Bu üslûp içerisinde yer alan tekrar, temsîl, hurûf-u mukattaa, kıssa, mecâz ve mübhemler Kur'an'ın anlatım özellikleri arasında nasıl bir etkinliğe sahipse yeminler de aynı şekilde etkin/etkilidir.³⁴⁶

Arap örfünde yeminin önemine daha önce değinmiştik. Onlar yemine önem verir, yeminle sözlerini pekiştirir, yeminle kutsallarına tazimde bulunurlardı. Savaş, sulh veya herhangi bir antlaşma mevzubahis olduğunda onlar için vazgeçilmez olan yine kişinin yeminiydi. Bundan dolayı Kur'ân'da yeminin olmasının sebebi yeminin, Arap örfünde çok güçlü bir yere sahip olmasından dolayıdır. Nitekim "Arap örfünde yemin" başlığı altında açıkladığımız üzere, Kur'ân'da yer alan yemin şekillerinin hiçbirisi Arapların bilmediği veya yadırgadığı bir yemin çeşidi olmamıştır.

Kur'ân'da yer alan yeminin ikinci sebebi ise, söylenen sözün yeminle tekit edilip, pekiştiriliyor olmasıdır. Arapların geleneklerinde sözün tekiti için yemine başvurduğunu biliyoruz.³⁴⁷ Örneğin kâfirler asla dirilmeyeceklerine dair Allah Teâlâ adına şöyle yemin etmişlerdir: "وَأَفْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَا يَبْعَثُ اللَّهُ مَنْ يَمُوتُ" "Onlar, Allah'ın ölen birini diriltmeyeceğine dair en büyük yeminleri ettiler."³⁴⁸ Onların bu hezeyanlarına cevap olarak gelen âyet şu şekildedir: "رَعَمَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنْ لَنْ يُبْعَثُوا قُلْ بَلَىٰ وَرَبِّي لَتُبْعَثُنَّ ثُمَّ لَتُنَبَّؤُنَّ" "İnkârcılar asla diriltilmeyeceklerini iddia ediyorlar. De ki: 'Hayır, öyle değil! Rabbime yemin ederim ki mutlaka diriltileceksiniz. Sonra da yapıp ettikleriniz size bildirilecek.' Bu da Allah'a göre kolaydır."³⁴⁹ Görüldüğü gibi Allah'ın kâfirlerin büyük yemin ederek söyledikleri bu iddialarına karşı peygamberine kendi zatı üzerine yemin ederek cevap vermesini istemiştir. İlgili âyetin tefsiriyle ilgili el-Mâtürîdî (ö. 333/944) şunları söylemiştir: "Yemin mümkün olan bir töhmeti reddetmek için yapılır. Bundan dolayıdır ki Allah Teâlâ, sözü pekiştirmek ve insanların ithamlarını reddetmek için peygamberine yemin etmesini buyurmuştur."³⁵⁰ Ayrıca bu âyetteki tek kasem Allah'ın zâtına değildir. Kâfirlerin diriltilecek (لَتُبْعَثُنَّ) ve diriltildikten sonra yaptıklarının

³⁴⁶ Çalışkan, Mehmet, *"Kur'ân Dilinde Kasem (Yemin) Üslûbu"*, Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016, s. 50.

³⁴⁷ es-Süyûtî, *el-İtkân*, IV, 53.

³⁴⁸ en-Nahl 19/38.

³⁴⁹ et-Teğâbün 34/7.

³⁵⁰ el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, X, 35.

onlara haber verilecek olması (لَتُنَبِّؤَنَّ) ve bu haberlerin kasem harfi olan “lam” ve tekit “nun”u ile birlikte verilmesi tekit ile yemin arasındaki güçlü bağa örnektir.

Allah Teâlâ’nın, kendi zâtına yemin ettiği bir başka âyet ise Yûnus Sûresi’ndedir: “وَيَسْتَنْبِئُونَكَ أَحَقُّ هُوَ قُلْ إِي وَرَبِّي إِنَّهُ لَحَقٌّ وَمَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ” “Sahi bu doğru mu?’ diye sana soruyorlar. De ki: ‘Elbette! Rabbime yemin ederim ki bu söylenenler kuşku götürmez bir gerçektir. Siz de bunları önleyemeyeceksiniz!’”³⁵¹ Bu âyetin tefsiriyle ilgili er-Râzî: “Allah, kendi zatına yemin ederek birincisi, onların alaya aldıkları bir konunun kendi katında ne kadar ciddi bir konu olduğunu hatırlatmış; ikincisi ise bunu yeminle ifade ederek bu gerçeği asla şüpheye yer bırakmayacak derecede tekit etmiştir. Çünkü bazı insanlar için yeminle tekit ikna vasıtalarından bir tanesidir” demiştir.³⁵²

Kuşeyrî (ö. 465/1072) de yeminin tekit için olduğunu şu şekilde ifade etmiştir: “Allah Teâlâ hüccetinin kemâli ve tekit için yemin etmiştir. Hüküm iki şey üzerine bina edilir. Bunlardan birincisi şehâdet diğeri de yemindir. Allah Teâlâ bu iki ispat aracını da kullanmıştır.”³⁵³

Kur’ân’ın yemine başvurmasının sebebi olarak bu iki görüş yani Arapların geleneğinde/örfünde yeminin önemi ve tekit amacının olduğu görüşü ön plana çıkmıştır. Bu iki sebep dışında da bazı yorumlar yapılmış ve âlimler arasında bu yorumlar tartışılmıştır. Örneğin er-Râzî’ye göre Kur’ân’da yemine yer verilmesinin hikmetlerinden biri de müşriklerin yemine konu olan âyetlerle ilgili şüpheye düşmeleri idi. Çünkü onlar bir kişinin yalan yere yemin etmesi halinde ilahları tarafından cezalandırılacağına inanıyorlardı. Oysa Hz. Peygamber bırakın cezalandırılmayı gün geçtikçe güçleniyordu. Bu da onların kuşkuya düşmesine sebep oluyordu.³⁵⁴ Konuyla ilgili Mennâ’ Kattân: “Kelâmullah’taki kasemler şüpheyi giderir, kuşkuları siler, hücceti kâim, haberi de tekit eder” demiştir.³⁵⁵

2. Allah dışında başka varlıklara yemin câiz değilken Allah Teâlâ’nın mahlûkata yemini nasıl mümkün olur? Ulema bu soruya çeşitli yorumlar getirerek cevap vermeye çalışmışlardır. Bilindiği gibi Kur’ân’da Allah Teâlâ dışında bir varlığa yemin etmenin

³⁵¹ Yûnus 10/53.

³⁵² er-Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, IV, 264.

³⁵³ es-Süyûtî, *el-İtkân*, IV, 53; ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, III, 41.

³⁵⁴ er-Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XXVI, 251.

³⁵⁵ Kattân, Mennâ, *Mebâhis*, 302.

câiz olmadığıyla ilgili bir âyet yoktur. Bu yasak Hz. Peygamber tarafından insanlar için getirilmiş bir yasaktır. Allah’a bu veya başka bir konuda herhangi bir yasak getirilmesi asla câiz değildir. "لَا يُسْأَلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْأَلُونَ" “Allah, yaptığından sorumlu tutulamaz; onlar ise sorguya çekileceklerdir” âyeti ³⁵⁶ gereği O, yaptıklarından dolayı sorgulanamaz.³⁵⁷

Yapılan bir başka yorum ise bu âyetlerde muksemin bihin hazfedilişiyle ilgilidir. Yani aslında Allah Teâlâ incire, güneşe kasem etmemiştir. Bu âyetler aslında "وَرَبِّ النَّيْنِ", "وَرَبِّ الشَّمْسِ" şeklinde olup burada “Rab” sözcüğü hazfedilmiştir.³⁵⁸ Bu yoruma göre âyetlerin anlamı “İncirin Rabbine yemin olsun, güneşin Rabbine yemin olsun” şeklinde olur. Ancak bu yorum diğer kasem âyetleri delil getirilerek tenkit edilmiştir. Örneğin "وَالسَّمَاءِ وَمَا بَنَاهَا" “Sema’ya ve onu bina edene yemin olsun” âyetinde görüldüğü gibi Allah önce “semaya” sonra “onu bina edene” yani kendisine yemin etmiştir. Eğer “semaya yemin”, “semayı bina edene” yani Allah’a yemin anlamına geliyorsa o zaman neden onu “bina edene” tekrar yemin edilmiştir?³⁵⁹

Kuşeyrî, Allah’ın mahlûkata yeminle ilgili sorulan bu sorunun cevabını: “Allah Teâlâ bir varlığa ya faziletinden dolayı ya da faydasından dolayı yemin etmiştir. Örneğin: ‘وَالنَّيْنِ’ ‘Ve şu güvenli beldeye! (yemin olsun ki)’ âyetinde ³⁶⁰ fayda, ‘وَهَذَا الْبَلَدِ الْأَمِينِ’ ‘Yemin olsun incire ve zeytine’ âyetinde ³⁶¹ ise faziletler vardır” şeklinde cevaplandırmıştır.³⁶² Kuşeyrî’ye göre bu varlıklara yapılan yemin onların faziletlerinden ve canlılar için birçok fayda sağlamalarından dolayıdır. Ünlü müfessir ez-Zemahşerî, kaleme yemin edildiği el-Kalem Sûresi’nin ilk âyetinin tefsirinde: “Allah kalemi yüceltmek için ona yemin etmektedir; çünkü kalemin yaratılıp düzenlenmesinde büyük bir hikmete işaret vardır. Aynı şekilde kalemde tarif edilemeyecek kadar çıkar ve fayda vardır” şeklinde bir yorum yapmıştır.³⁶³ Katâde (ö. 118/736), el-Leyl Sûresi’ndeki kasem âyetleriyle ilgili “Allah ancak kendi katındaki azâmetlerinden dolayı bu varlıklara yemin

³⁵⁶ el-Enbiyâ 21/23.

³⁵⁷ Yılmaz, M. Faik, “Aksâmu’l-Kur’ân Bağlamında ‘Allah Nelere, Niçin ve Neden Yemin Eder?’ Sorularını Yeniden Düşünmek”, İslâmi İlimler Dergisi, C. 5, S.1, 2010, s.144.

³⁵⁸ es-Süyûtî, *el-İtkân*, IV, 54; ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, III, 41.

³⁵⁹ er-Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XXVI, 316.

³⁶⁰ et-Tîn 95/1.

³⁶¹ et-Tîn 95/3.

³⁶² es-Süyûtî, *el-İtkân*, IV, 55.

³⁶³ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 584.

etmiştir. Gece ve gündüz Allah Teâlâ'nın bütün mahlûkatı kapsadığının iki büyük delilidir” demiştir.³⁶⁴

Bu örneklerde görüldüğü gibi Kur'an'da Allah Teâlâ'nın mahlûkata yemin etmesinin sebebi, yemin edilen varlıkların Allah katındaki fazilet veya yüceliği gösterilmiştir. Bu görüş müfessirler tarafından kabul edilmişse de sonraki âlimler tarafından tenkide uğramıştır. Özellikle el-Ferâhî (m. 1930), Kur'an'da mahlûkata olan yeminlerin kesinlikle onları tazim için olmadığını şu şekilde ifade eder: “Yemin edilen şeyle (muksemin bih) yeminin hedeflediği şey (muksemin aleyh) arasında bir ilgi vardır. Ancak bu ilgi ne yemin edilen şeyi yüceltmek ne de kendisine yemin edilen şeyi desteklemek değil, yeminle bir delil ve şahit sunmaktır. Kur'an'daki yeminler kanıt türünden yeminlerdir.”³⁶⁵ el-Ferâhî, insanların yemini ta'zîm ve takdîs anlamı içerisinde değerlendirmeye tabi tutmalarını, kendi yanlış anlayışlarının bir sonucu olarak değerlendirir.³⁶⁶

Kur'an'da “kendisine kasem edilen varlıkları” delil getirenlere göre bu yeminler o varlıklar için tazim anlamına gelmemektedir. Çünkü Kur'an'da “görülen veya görülmeyenlere yemin edilirken”³⁶⁷ tüm varlıklar kastedilmiştir. Erkeğe, dişiye³⁶⁸ yemin edilirken cinsiyeti olan tüm varlıklar; teke çifte³⁶⁹ yemin edilirken de canlı-cansız tüm varlıklar bu yeminin kapsamına girmektedir.³⁷⁰ Buna göre Allah Kur'an'da her şeye yemin etmiştir. O zaman Allah katında her şey çok değerlidir ve tazime layıktır. Bundan dolayı bunu tazim dışında başka bir sebeple açıklamak gerekecektir.

Âdiyât Sûresi'nin ilk beş âyetine baktığımızda yemin edilen varlıklar arasında “koşan atlar, kıvılcım saçanlar, baskın yapanlar, tozu dumana katanlar”³⁷¹ vardır. Yemine konu olan bu varlıklara gerçekten fâziletlerinden dolayı mı yemin edilmiştir? Çağdaş müfessir el-Mevdûdî (1979) de yemin edilen mahlûkata yapılan yeminleri, onların büyüklüğü ve kemalinden dolayı olmadığını ve yemini söz konusu meseleyi ispatlamak için yemin

³⁶⁴ et-Taberî, *Câmi 'u'l-Beyân fî Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, XXIV, 455.

³⁶⁵ el-Ferâhî, Abdülhamîd b. Abdilkerîm el-Ensârî (1930), *İm'an fî Aksâmi'l-Kur'an*, Beyrut: b.y., 1994, s. 32.

³⁶⁶ A.g.e., 84.

³⁶⁷ el-Hâkka 69/38-39.

³⁶⁸ el-Leyl 92/3.

³⁶⁹ el-Fecr 89/3.

³⁷⁰ Yılmaz, M. Faik, “*Aksâmu'l-Kur'an Bağlamında 'Allah Nelere, Niçin ve Neden Yemin Eder?' Sorularını Yeniden Düşünmek*”, s.141-142.

³⁷¹ el-Âdiyât 100/1-5.

edilen şeyin delili olarak görür.³⁷² Bu görüşün sahipleri, müfessirlerin “muksemun bih”e takılıp kaldıkları için asıl mesaj olan “muksemun aleyh”i gözardı ettiklerini, kendisine kasem edilen varlıklara sayfalar dolusu yer ayırmalarına rağmen, niçin yemin edildiğini yani asıl mesajı birkaç cümleyle geçiştirdiklerini iddia etmişlerdir.³⁷³

3. Kur’ân’daki yeminlerle ilgili önemli bir tartışma da nefîy edatı olan "لا" ile ilgilidir. Bu yemin çeşidi Kur’ân’da sekiz sûrede dokuz defa geçmektedir.³⁷⁴ Nefîy edatı olan "لا" ile yapılan yeminleri nasıl anlamamız gerekir? el-Kıyâme Sûresi’nin ilk âyetlerinin tefsirinde ez-Zemahşerî, bu sorunun cevabı için Arap şiirlerinden deliller getirerek, böyle bir kasem şeklinin Arap örfünde çok yaygın olduğunu ifade ettikten sonra bu kasemleri nasıl anlamamız gerektiğiyle ilgili görüşleri şu şekilde özetlemiştir: “Yeminin amacı bir şeyi yüceltmek içindir. Burada nefîy edatı olan "لا" gelerek şu söylenmek istenmiştir: ‘Benim ona yemin ederek onu yüceltmem, yüceltmek değildir; yani o bundan daha fazlasına lâyıktır.’”³⁷⁵ Bu görüşten anlıyoruz ki "لَا أَقْسِمُ بِیَوْمِ الْقِيَمَةِ" âyetinde³⁷⁶ olduğu gibi nefîy edatı olan "لا" gerçek anlamıyla kullanıldığından, muksemun aleyh yani verilen haberin azametinden dolayı "لَا أَقْسِمُ" “yemin etmiyorum” şeklinde anlaşılabilir. İkinci görüş, nefîy edatı olan "لا" nın kâfirlerin görüşleri için bir reddiye olduğudur. Öldükten sonra yeniden dirilişi inkâr ettikleri için onlara; “Hayır! Durum sizin bahsettiğiniz gibi değil!” denilmiş, sonra da “Kıyamet gününe yemin ederim ki” buyrulmuştur.³⁷⁷ Bu görüşe göre nefîy edatı olan "لا" yeminden önce hangi konu inkâr edilmişse, onların bu inkârlarına karşı bir reddiyedir. Nahiv âlimlerinin de çoğu, nefîy edatı olan "لا" nın kasem fiili ile beraber kullanıldığı zaman kasemi olumsuz yapmadığını, tam aksine inkâr edilen konuya bir reddiye olduğu kanısındadırlar.³⁷⁸

³⁷² Mevdûdî, Ebu’l-A’lâ (1979), *Tefhimu’l-Kur’ân* (I-VII), (ter: Muhammed Han Kayanî v.d.), İstanbul: b.y., 1988, VII. 224.

³⁷³ Yılmaz, M. Faik, “*Aksâmu’l-Kur’ân Bağlamında ‘Allah Nelere, Niçin ve Neden Yemin Eder?’ Sorularını Yeniden Düşünmek*”, s. 146-147.

³⁷⁴ en-Nisâ 4/65; el-Vâkıa 56/75; el-Hâkka 69/38-39; el-Meâric 70/40; el-Kıyâme 75/1-2; et-Tekvîr 81/15; el-İnşikâk 84/16; el-Beled 90/1.

³⁷⁵ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 658.

³⁷⁶ el-Kıyâme 75/1.

³⁷⁷ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 659.

³⁷⁸ el-Ferrâ, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Ziyâd, , *Meâni’l-Kur’ân*, (ö. 207/823), thk. Ahmed Yûsuf Necâtî – M. Ali en-Neccâr – Abdülfettâh İsmâîl Şelebî, (I-III), 1. B., Mısır: Dar’ul-Mısriyye, t.y, III, 207; ez-Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. Serî, (ö. 311/923), *Meâni’l-Kur’ân ve İ’râbuhu* (I-V), 1. B., thk: Abdulcelîl Şelebî, Beyrut: ‘Âlimu’l-Kutub, 1988, V, 251.

Üçüncü görüş için ez-Zemahşerî, İmam Mushafında bu âyetlerin elifsiz yani "لَ أَقْسِمُ" şeklinde yazıldıklarının bilgisini vererek bu âyetlerin "Muhakkak ben yemin ederim" anlamına da gelebileceğini söylemiştir.³⁷⁹ er-Râzî de, ez-Zemahşerî gibi bu âyetlerin tefsiriyle ilgili söylenen tüm görüşlere yer verip bu görüşler arasında en doğru görüşün "لَا"nın kasemi nefyettiği görüşü olduğunu söylemektedir. Ona göre âyette ne kıyamet gününe ne de nefsi-i levvâmeye yemin vardır.³⁸⁰ Görüldüğü kadarıyla er-Râzî, âyeti ilk akla gelen anlamda anlamış ve yorumlamıştır. Bu yemin şeklini biz başka âyetlerde de görüyoruz. Örneğin: "فَلَا أَقْسِمُ بِمَوَاقِعِ النُّجُومِ" âyetinde³⁸¹ nefîy edatı olan "لَا" ile yıldızların konumuna kasem edilmiş ve bu kasem için "وَإِنَّهُ لَقَسَمٌ لِّو تَعْلَمُونَ عَظِيمٌ" "Bilseniz, bu gerçekten pek büyük bir yemindir"³⁸² denilmiştir. Bu âyet, kasemin başında gelen "لَا"nın olumsuz anlamda anlaşılabilmesi gerektiğine³⁸³ dair en büyük delildir. "لَا"nın olumsuz anlamda olmadığıyla ilgili İbn Kesîr (ö. 774/1373), şu bilgileri vermektedir: "Hasan el-Basrî (ö. 110/728), 'Bu âyette Kıyamet'e kasem edilmiş ama nefsi-i levvâmeye kasem edilmemiştir' demiştir. Katâde ise İbn Abbâs'tan rivayetle 'her ikisine de kasem edilmiştir' demiştir. Sahîh olan kasemin her ikisini de kapsadığıdır."³⁸⁴ Görüldüğü gibi "Kur'ân'da yemin" konusu âlimler arasında tartışma konusu olmuş ve bir görüş birliğine varılamamıştır. Oryantalistler ise bu konuyu istismar etmişlerdir. Örneğin Nöldeke (ö. 1930), câhiliye dönemindeki kâhinlerin, sözlerine gece-gündüz, ılık-karanlık, güneş, ay, yıldızlar, gök ve yer gibi figürlere kasem ederek başladıklarını gerekçe göstererek, Hz. Peygamber'in bu kasem şeklini kâhinlerden öğrendiğini iddia etmiştir.³⁸⁵ Nöldeke'nin bu iddiası bizzat müşrik kâhin ve şairler tarafından çürütülmüştür. Örneğin Kureyş'in şiir, kehanet ve sihir alanlarında en mahir kişilerinden biri olan Utbe b. Rabîa'nın Hz. Peygamber'e meydan okuması sonucu, Peygamberin ona Fussilet Sûresi'yle cevap vermesinin ardından Utbe kavmine dönüp şu itirafta

³⁷⁹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 659.

³⁸⁰ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXX, 720.

³⁸¹ el-Vâkıa 56/75.

³⁸² el-Vâkıa 56/76.

³⁸³ ez-Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbuhu*, V, 251.

³⁸⁴ İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn el-Kaysî el-Kureşî (ö. 774/1373), *et-Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-'Azîm* (I-IX), thk. Muhammed Hüseyin Şemsüddîn, 1. B., Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998, VIII, 283.

³⁸⁵ Yıldırım, Müslim, *"Theodor Nöldeke'nin Kur'ân'a Yaklaşımı 'Geschichte Des Qorâns Örneği'"* İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019, s. 95.

bulunmuştur: “Ben Muhammed’e gittim, ona durumu anlattım. Bana öyle bir şeyle cevap verdi ki; vallahi o ne şiiirdir ne kehanettir ne de sihirdir.”³⁸⁶ Sadece bu örnek bile tek başına Nöldeke’nin iddiasını çürütmüştür.

Peygamberler gönderildikleri toplumların meziyetleriyle ilgili en iyi dereceyi yakalamışlardır. Örneğin Hz. Mûsâ sihrin yaygın olduğu bir toplumda tüm sihirbazları çaresiz bırakırken, Hz. İsâ tıbbın geliştiği bir toplumda iyileşmesi imkânsız olan hastaları iyileştirmiştir. Hz. Peygamber’in de şiirin, edebiyatın, belâğatın zirvede olduğu bir toplumda sözü en etkili şekilde kullanması gerekirdi. Etkili söz söyleme alanına elbette ki yeminler de giriyordu. Çünkü yemin insanlık tarihi kadar eski ve iletişimde çok etkin bir argümana sahipti. Hatta Kur’ân’ın verdiği bilgiye göre Şeytan bile yemin etmiştir. Hz. Âdem ve eşi Cennet’te iken yasaklı ağaçtan yemeleri için Şeytan: "وَقَاسَمَهُمَا إِنِّي لَكُمَا لَمِنَ النَّاصِحِينَ" "Onlara, ‘Ben gerçekten sizin iyiliğinizi isteyenlerdenim’ diye de yemin etti.”³⁸⁷

Allah’ın neden yemin ettiğine dair son söz olarak şunları söylemek isteriz. Allah Teâlâ insanlara, insanlıkla ilgili meseleleri insanların anlayacağı şekillerde, buna darb-ı mesel ve mecâz gibi konular da dahil olmak üzere yemini kullanması doğal olsa gerek. Bunun ardında başka anlamlar, gizemli mesajlar aramak doğru değildir. Kur’ân’daki yeminlerle ilgili müşriklerin herhangi bir itiraz veya yorum yaptığına dair kaynaklarda hiçbir bilgi yoktur. Müslümanların da peygambere “Ya Rasulallah! Allah nasıl oluyor da yemin eder?” şeklinde bir suâl sormadıklarını bildiğimize göre bu yeminler normal karşılanmış, Arapların geleneklerinde/örflerinde yemin ne ifade etmişse ilâhî mesajda da yemin öyle anlaşılmıştır.

2. Kur’ân’daki Yemin /Kasem Âyetleri

Kur’ân’da 200’den fazla yemin ifadesi kullanılmıştır.³⁸⁸ Bundan dolayı bütün yemin âyetlerine yer vermemiz mümkün değildir. Örnek olması açısından belli başlıklandırmalar altında bazı yemin örneklerine yer vereceğiz. Yemin âyetlerinin

³⁸⁶ İbn Kesîr, *et-Tefsîrü'l Kur’âni'l- ‘Azîm*, V, 147.

³⁸⁷ el-A‘râf 7/21.

³⁸⁸ Abdurrahîm, Abdülhalîl *Lügatü'l-Kur’âni'l-Kerîm*, Umman: Matba’atü’r-Risâleti’l-Hadîse, 1981, s. 265.

tefsirine de değinmeyip diğer âyetlerde olduğu gibi âyetlerin sadece Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından hazırlanan meallerine yer vermekle yetineceğiz.³⁸⁹

Kur'ân'da on yedi sûre kasemle başlar.³⁹⁰ Bazı sûrelerde ise Hurûf-u Mukattaa'dan sonra kasem gelmiştir.³⁹¹ Kur'ân'daki kasem âyetleri değişik şekillerde tasnif edilmiştir. Biz ise “muksemun bih” (kendisi ile yemin edilen) ve muksemun aleyh (üzerine yemin edilen) şeklinde iki ana başlık altında inceleyeceğiz.

a. Kasemde Üzerine Yemin Edilen Konular (Muksemun Aleyh)

aa. İman Konularında Yemin/Kasem

"لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ"

“Andolsun ki, ‘Allah, Meryem oğlu Mesîh’tir’ diyenler hakikati inkâr etmiş olurlar.”³⁹²

"وَأَنْذِرِ النَّاسَ يَوْمَ يَأْتِيهِمُ الْعَذَابُ فَيَقُولُ الَّذِينَ ظَلَمُوا رَبَّنَا آخِرْنَا إِلَىٰ آجَلٍ قَرِيبٍ نُنْجِبْ دَعْوَتَكَ وَتَتَّبِعِ الرُّسُلَ أَوَلَمْ تَكُونُوا أَقْسَمْتُمْ مِنْ قَبْلُ مَا لَكُمْ مِنْ زَوَالٍ"

“Kendilerine azabın geleceği, bu yüzden zalimlerin, ‘Rabbimiz! Bize kısa bir süre daha ver de senin davetine uyalım, peygamberlere tâbi olalım’ diyecekleri ve onlara, ‘Sizin için bir yok oluş bulunmadığına daha önce yemin etmemiş miydiniz?’ diye sorulacağı güne karşı insanları uyar.”³⁹³

ab. İmtihan Konularında Yemin/Kasem

"وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ"

“Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla; mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltmekle sinayacağız. Sabredenleri müjdele!”³⁹⁴

"يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِيَبْلُوَنَّكُمُ اللَّهُ بِشَيْءٍ مِنَ الصِّيْدِ تَنَالَهُ آيِدْيُكُمْ وَمِمَّا حَكُمَ لِيَعْلَمَ اللَّهُ مَنْ يَخَافُهُ بِالْغَيْبِ فَمَنْ أَعْتَدَىٰ بَعْدَ ذَلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ"

³⁸⁹ Heyet; “*Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*”, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.

³⁹⁰ es-Sâffât, ez-Zâriyât, et-Tûr, en-Necm, el-Mürselât, el-Kıyâmet, en-Nâziât, el-Burûc, et-Târk, el-Fecr, el-Beled, eş-Şems, el-Leyl, ed-Duhâ, et-Tîn, el-Âdiyât ve el-Asr.

³⁹¹ Örnek olarak bkz: Yâsîn, es-Sâd, el-Zuhrûf, ed-Duhân, Kâf ve el-Kalem.

³⁹² el- Mâide 5/17.

³⁹³ İbrâhîm 14/44.

³⁹⁴ el-Bakara 2/155.

“Ey iman edenler! Allah, görmedikleri halde kendisinden korkanları ortaya çıkarmak için ellerinizin ve mızraklarınızın yetişebileceği bir miktar av ile andolsun ki sizleri sınayacaktır. Bundan sonra kim sınırı aşarsa onun için elem verici bir azap vardır.”³⁹⁵

ac. Rahmet Konularında Yemin/Kasem

"وَلَيْنُ قُتِلْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ مُتُّمْ لَمَغْفِرَةٌ مِنَ اللَّهِ وَرَحْمَةٌ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ"

“Andolsun ki eğer Allah yolunda öldürülür veya ölürseniz biliniz ki Allah’tan gelecek bir bağışlama ve bir rahmet, onların biriktirdiklerinden daha hayırlıdır.”³⁹⁶

"أَهَؤْلَاءِ الَّذِينَ أَقْسَمْتُمْ لَا يَنَالُهُمُ اللَّهُ بِرَحْمَةٍ ادْخُلُوا الْجَنَّةَ لَا خَوْفٌ عَلَيْكُمْ وَلَا أَنْتُمْ تَحْزَنُونَ"

“Allah’ın, kendilerini hiçbir rahmete erdirmeyeceğine dair yemin ettiğiniz kimseler bunlar mı? ‘Girin cennete; artık size korku yoktur ve siz üzülecek de değilsiniz’”³⁹⁷

ad. Kıssalarda Yemin/Kasem

"فَوَسَّوَسَ لَهُمَا الشَّيْطَانُ لِيُبْدِيَ لَهُمَا مَا وُورِيَ عَنْهُمَا مِنْ سَوَاتِهِمَا وَقَالَ مَا نَهَاكُمَا رَبُّكُمَا عَنْ هَذِهِ الشَّجَرَةِ إِلَّا أَنْ تَكُونَا مَلَكَتَيْنِ أَوْ تَكُونَا مِنَ الْخَالِدِينَ وَقَاسَمَهُمَا إِنِّي لَكُمَا لَمِنَ النَّاصِحِينَ"

“Derken şeytan, kapalı olan avret yerlerini birbirine göstermek için onlara fısıldayıp kafalarını karıştırdı ve ‘Rabbiniz size bu ağacı sırf melek olursunuz veya ebedî yaşayanlardan olursunuz diye yasakladı’ dedi. Onlara, ‘Ben gerçekten sizin iyiliğinizi isteyenlerdenim’ diye de yemin etti”³⁹⁸

"وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ لِي آيَةً قَالَ فَإِنَّكَ مِنَ الْمُنْتَفِينَ"
 "وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ لِي آيَةً قَالَ فَإِنَّكَ مِنَ الْمُنْتَفِينَ"

“Onlara Âdem’in iki oğlunun haberini gerçeğe uygun olarak anlat: Hani ikisi de birer kurban sunmuşlar, birininki kabul edilmiş, diğerkinki kabul edilmemişti. Kurbanı kabul edilmeyen, diğerkine, ‘Andolsun seni öldürecekim!’ dedi. O da dedi ki: “Allah ancak takvâ sahiplerinden kabul eder.”³⁹⁹

"إِنَّا بَلَوْنَاهُمْ كَمَا بَلَوْنَا أَصْحَابَ الْجَنَّةِ إِذْ أَقْسَمُوا لَيَصْرِمُنَّهَا مُصْبِحِينَ وَلَا يَسْتَأْذِنُونَ"

³⁹⁵ el- Mâide 5/94.

³⁹⁶ Âl-i İmrân 3/157.

³⁹⁷ el- A'râf 7/49.

³⁹⁸ el- A'râf 7/14-15.

³⁹⁹ el-Mâide 5/27.

“Biz, vaktiyle Şu bahçe sahiplerine belâ verdiğimiz gibi onlara da belâ verdik. Hani bahçe sahipleri, (“Allah izin verirse” gibi) bir kayıt koymaksızın sabah erkenden bahçenin mahsulünü kesinlikle devŐireceklerine yemin etmişlerdi.”⁴⁰⁰

b. Kasemde Kendisi ile Yemin Edilenler (Muksemun Bih)

ba. Allah İle Yemin/Kasem

"وَلَوْ تَرَىٰ إِذْ وَقَفُوا عَلَىٰ رَبِّهِمْ قَالَ أَلَيْسَ هَٰذَا بِالْحَقِّ قَالُوا بَلَىٰ وَرَبِّنَا قَالَ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ"

“Rablerinin huzuruna getirilirken sen onları bir görsen! Allah ‘Bu (yeniden dirilme haberi) hak değil miymiŐ?’ diyecek. Onlar da ‘Evet rabbimize andolsun ki öyleymiŐ’ diyecekler. Allah da ‘inkâr ettiğinizden dolayı tadın azabı!’ diyecek.”⁴⁰¹

"قَالُوا تَاللَّهِ لَقَدْ عَلِمْتُمْ مَا جِئْنَا لِنُفْسِدَ فِي الْأَرْضِ وَمَا كُنَّا سَارِقِينَ"

“Onlar, ‘Allah’a andolsun ki bizim bu yerde fesat çıkarmak için gelmediğimizi siz de biliyorsunuz, biz hırsız da değiliz’ dediler.”⁴⁰²

"فَوَرَبِّكَ لَنَسْأَلَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ"

“Rabbine andolsun ki yaptıklarından dolayı muhakkak surette onların hepsini sorguya çekeceğiz!”⁴⁰³

"فَوَرَبِّكَ لَنَحْشُرَنَّهُمْ وَالشَّيَاطِينَ ثُمَّ لَنُحْضِرَنَّهُمْ حَوْلَ جَهَنَّمَ جِثِيًّا"

“Rabbine andolsun ki onları muhakkak Őeytanlarla birlikte mahŐerde toplayacağız; sonra onları cehennemin çevresinde diz üstü kmŐ vaziyette hazır tutacağız.”⁴⁰⁴

"وَمَا خَلَقَ الذَّكَرَ وَالْأُنثَىٰ"

“Erkeği ve diŐiyi yaratan ilâhî kudrete ant olsun ki”⁴⁰⁵

⁴⁰⁰ el-Kalem, 68/17-18.

⁴⁰¹ el-En‘âm 6/30.

⁴⁰² Yûsuf 12/73.

⁴⁰³ el-Hicr 15/92-39.

⁴⁰⁴ Meryem 19/68.

⁴⁰⁵ el-Leyl 92/3.

bb. Âlem İle Yemin/Kasem

bba. Zaman İle Yemin/Kasem

"وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَىٰ وَالنَّهَارِ إِذَا تَجَلَّىٰ"

“Yemin olsun, bürüyüp örttüğünde geceye, aydınlandığında gündüze.”⁴⁰⁶

"وَالْفَجْرِ وَلَيَالٍ عَشْرٍ"

“Yemin olsun şafak vaktine, on geceye”⁴⁰⁷

"وَالضُّحَىٰ وَاللَّيْلِ إِذَا سَجَىٰ"

“Yemin olsun kuşluk vaktine, kararıp sakinleştiğinde geceye.”⁴⁰⁸

"فَلَا أُقْسِمُ بِالشَّفَقِ وَاللَّيْلِ وَمَا وَسَقَ"

“Hayır hayır, yemin ederim o şafağa, geceye ve onun topladığı şeylere.”⁴⁰⁹

"وَاللَّيْلِ إِذَا عَسَسَ وَالصُّبْحِ إِذَا تَنَفَّسَ"

“Kararmakta olan geceye andolsun, ağarmakta olan sabaha andolsun”⁴¹⁰

bbb. Kalem İle Yemin/Kasem

"ن وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ"

“Nûn. Kaleme ve (yazanların) onunla yazdıklarına andolsun ki!”⁴¹¹

bbc. Yer İsimleri İle Yemin/Kasem

"وَطُورِ سِينِينَ"

“Sînâ dağına yemin olsun.”⁴¹²

"وَهَذَا الْبَلَدِ الْأَمِينِ"

“Ve bu güvenli beldeye! (Mekke) yemin olsun.”⁴¹³

⁴⁰⁶ el-Leyl 92/1-2.

⁴⁰⁷ el-Fecr 89/1-2.

⁴⁰⁸ ed-Duhâ 93/1-2.

⁴⁰⁹ el-İnşikâk 84/16-17.

⁴¹⁰ et-Tekvîr 81/17-18.

⁴¹¹ el-Kalem 68/1-2.

⁴¹² et-Tîn 95/2.

⁴¹³ et-Tîn 95/3.

"لَا أُقْسِمُ بِهَذَا الْبَلَدِ"

"Yemin ederim şu beldeye (Mekke)"⁴¹⁴

"وَالْبَيْتِ الْمَعْمُورِ"

"Beyt-i Ma'mûra andolsun ki!"⁴¹⁵

bbd. Gök Cisimleri İle Yemin/Kasem

"وَالشَّمْسِ وَضُحَيْهَا وَالْقَمَرِ إِذَا تَلَّيَهَا"

"Yemin olsun, güneşe ve aydınlığına, ışığı onun ardından geldiğinde aya."⁴¹⁶

"وَالسَّمَاءِ وَمَا بَنَيْهَا وَالْأَرْضِ وَمَا طَحْيَهَا"

"Yemin olsun, göğe ve onu kuran kudrete, yeryüzüne ve onu yayıp döşeyene."⁴¹⁷

"فَلَا أُقْسِمُ بِالْخُنَّسِ الْجَوَّارِ الْكُنَّسِ"

"Hayır hayır! Yörüngelerinde akıp giderek doğan ve batan yıldızlara andolsun!"⁴¹⁸

"وَالنَّجْمِ إِذَا هَوَىٰ"

"Doğduğu sırada yıldıza andolsun ki."⁴¹⁹

bbe. Yiyecekler ile Yemin/Kasem

"وَالَّتَيْنِ وَ الزَّيْتُونِ"

"Yemin olsun incire ve zeytine."⁴²⁰

bbf. Mübhem Varlıklar İle Yemin/Kasem

"وَالصَّافَّاتِ صَفًّا فَالزَّاجِرَاتِ زَجْرًا فَالتَّالِيَاتِ ذِكْرًا"

"Sıra sıra dizilmiş olanlara, (yanlışları) engellemeye çalışanlara ve anmak için okuyanlara andolsun ki."⁴²¹

⁴¹⁴ el- Beled 90/1.

⁴¹⁵ et- Tûr 52/4.

⁴¹⁶ eş-Şems 91/1-2.

⁴¹⁷ eş-Şems 91/5-6.

⁴¹⁸ et-Tekvîr 81/15-16.

⁴¹⁹ en-Necm 53-1.

⁴²⁰ et-Tîn 95/1.

⁴²¹ es-Saffât 37/1-3.

"وَالذَّارِيَّاتِ ذُرُوءًا فَالْحَامِلَاتِ وُفْرًا فَالْجَارِيَّاتِ يُسْرًا فَاَلْمُقْسِمَاتِ أَمْرًا"

“Savurdukça savuranlara, yükü taşıyanlara, kolaylıkla akıp gidenlere, işleri taksim edenlere andolsun ki.”⁴²²

"وَالنَّازِعَاتِ غَرْقًا وَالنَّاشِطَاتِ نَشْطًا وَالسَّابِحَاتِ سَبْحًا فَالسَّابِقَاتِ سَبْقًا فَالْمُدَبِّرَاتِ أَمْرًا"

“Batmak üzere yükselenlere; sakın ve düzenli hareket edenlere, yüzdükçe yüzenlere, yarıştıkça yarışanlara, emri uygun yol ve yöntemle yerine getirenlere andolsun ki!”⁴²³

bc. Kur’ân-ı Kerîm İle Yemin/Kasem

"يُسِّ وَالْقُرْآنِ الْحَكِيمِ"

“Yâ-sîn. Hikmet dolu Kur’ân’a andolsun ki”⁴²⁴

"ق وَالْقُرْآنِ الْمَجِيدِ"

“Kâf. Şanı yüce Kur’ân’a yemin olsun!”⁴²⁵

bd. Âhiret İle Yemin/Kasem

"لَا أُقْسِمُ بِيَوْمِ الْقِيَمَةِ"

“Sandıkları gibi değil, kıyamet gününe yemin ederim!”⁴²⁶

II. HADİS’TE YEMİN

Hadis ilmi Kur’ân’ın doğru anlaşılması için vazgeçilmez bir ilim olarak karşımıza çıkar. Çünkü Hz. Peygamber’in birçok söylem ve davranışları kayıt altına alınmış ve günümüze kadar bir ilim olarak gelmiştir. Kur’ân’da “yemîn” kavramını daha doğru anlamak için hadislerde bu kavramın hangi anlamlarda kullanıldığını tespit etmemiz gerekecektir. Bütün hadis kitaplarında araştırmamızı yapmak güç olduğundan çalışmamızda başvurduğumuz hadis kaynakları şunlardır: el-Buhârî (ö. 256/870) ve Müslim’in (ö.261/875) Sahih’leri, et-Tirmizî (ö. 279/892), Ebû Dâvud, (ö. 275/889), İbn Mâce (ö. 273/887) ve en-Nesâî’nin (ö. 303/915) Sünen’leri, Mâlik b. Enes’in (ö. 179/795) el-Muvatta’sı ve Ahmed b. Hanbel’in (ö. 241/855) Müsned’i. Bu kitaplardan Ahmed b.

⁴²² ez-Zâriyât 51/1-4.

⁴²³ en-Nâziât 79/1-5.

⁴²⁴ Yasîn 1-2.

⁴²⁵ Kâf 50/1.

⁴²⁶ el-Kıyâme 75/1.

Hanbel dışındaki müellifler kitaplarını “kitap” veya “bab”lara ayırarak yazmışlardır. Müsned dışındaki bu hadis kitaplarının müellifleri ilgili hadisleri kitaplarında “eymân” yani yeminler ve adaklar başlığı altında toplamışlardır. Tespit ettiğimiz bu başlıklar şunlardır: el-Buhari, Ebû Dâvud ve en-Nesâî’de ‘Kitâbü’l-Eymân ve’n-Nuzûr’ (كِتَابُ الْأَيْمَانِ وَالنُّذُورِ), Müslim’de ‘Kitâbü’l-Eymân’ (كِتَابُ الْأَيْمَانِ), et-Tirmizi’de ‘Ebvâbu’n-Nuzûri ve’l-Eymân’ (أَبْوَابُ النُّذُورِ وَالْأَيْمَانِ), el-Muvatta ve ed-Dârimî, “Kitâbü’n-Nuzûri ve’l-Eymân” (كِتَابُ النُّذُورِ وَالْأَيْمَانِ) İbn Mâce ise yemini “Kitâbü’l-Keffârât” (كِتَابُ الْكَفَّارَاتِ) yani “keffaretler” başlığı altında işlemiştir.

Bu başlıklar altındaki hadisler kasem veya ant anlamında kullanılan “yemîn” sözcüğü ile ilgili hadisleri içerir. Oysa biz biliyoruz ki yemîn sözcüğünün yegâne anlamı “kasem” değildir. Amacımız bu “kitap” başlıkları altında verilen hadisleri incelemekten ziyade kitapların tamamında yemin ve yemin sözcüğünün türevleri ne şekilde kullanıldığını, hangi anlamlar ihtiva ettiğini ortaya koymaktır. “Yemîn” (يَمِين) sözcüğünü türevleriyle tarattığımızda karşımıza muazzam sayıda hadis çıkıyor. Bu da bu sözcüğün hem Arap dili ve kültüründe hem de din ilimlerinde önemli bir yere sahip olduğunu gösterir. Ayrıca hadis kitaplarında bab başlığı olarak da yemîn kelimesi geçmiştir. Örnek verecek olursak; “İmâma uyan kişi eğer tek başına ise imamın sağında ve hizasında olması gerekir babı”⁴²⁷ (بَابُ يَقُومُ عَنْ يَمِينِ الْإِمَامِ بِحِذَائِهِ سَوَاءً إِذَا كَانَ أَتْنِينَ), “Yemin ettikten sonra delil getirenin durumu babı”⁴²⁸ (بَابُ مَنْ أَقَامَ الْبَيِّنَةَ بَعْدَ الْيَمِينِ), “Hz. Peygamber nasıl yemin ederdi babı”⁴²⁹ (بَابُ لَا كَيْفَ كَانَتْ يَمِينُ النَّبِيِّ), “Kişi namazda iken sağ tarafına tükürmesin babı”⁴³⁰ (بَابُ لَا يَبْصُقُ عَنْ يَمِينِهِ فِي الصَّلَاةِ) gibi içinde yemîn lafzı geçen bab başlıkları mevcuttur. Müslim’de “Namaz bittikten sonra sağ ve sol taraftan ayrılmanın câizliği babı”⁴³¹ (بَابُ جَوَازِ الْإِنْصِرَافِ مِنَ الصَّلَاةِ عَنِ الْيَمِينِ وَالشِّمَالِ) “İmamın sağında bulunmanın müstehablığı

⁴²⁷ el-Buhârî, “el-Cemaati ve’l-İmâme”, 29.

⁴²⁸ el-Buhârî, “eş-Şehâdât”, 27.

⁴²⁹ el-Buhârî, “el-Eymân ve’n-Nuzûr”, 2; Ayrıca bkz: et-Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezid) (ö. 279/892), *Sünenu’t-Tirmizî*, thk. Beşar Avad Ma’ruf, Beyrut: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 1996, “el-Ebvâbu’n-Nuzûri ve’l-Eymân”, 13; Ebû Dâvud, Süleymân b. el-Eş’as b. İshâk es-Sicistânî (ö. 275/889), *Sünenu Ebî Dâvud*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd, Beyrut: Mektebetü’l-Asriyye, t.y., “el-Eymân ve’n-Nuzûr”, 12; İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid Mâce el-Kazvîni (ö. 273/887), *Sünenu İbn Mâce* (I-II), thk. Muhammed Fuâd Abdulbâki, Kâhire: Dâru İhyâi Kutubi’l-Arabiyye, t.y., “el-Keffârât”, 1.

⁴³⁰ el-Buhârî, “el-Ebvâbu’l-Mesâcid”, 3.

⁴³¹ Müslim, “Salâtü’l-Müsâfirîn”, 7.

babı”⁴³² (بَابِ اسْتِحْبَابِ يَمِينِ الْإِمَامِ), “Süt, su veya benzeri bir içeceğin sağ taraftan başlanarak sırayla içilmesi babı”⁴³³ (بَابِ اسْتِحْبَابِ إِدَارَةِ الْمَاءِ وَاللَّبَنِ وَنَحْوِهِمَا عَنْ يَمِينِ الْمُتَّبِعِ), et-Tirmizî, İbn Mâce ve en-Nesâî’de “Yemin ettiğinden daha hayırlısını gördüğünde yeminini bozma babı”⁴³⁴ (بَابُ مَا جَاءَ فِيمَنْ حَلَفَ عَلَى يَمِينٍ فَرَأَى غَيْرَهَا خَيْرًا مِنْهَا), el-Muvatta’da “Bekar bir kimsenin eşini boşamasına dair olan yemini babı”⁴³⁵ (بَابُ مَا جَاءَ فِي يَمِينِ الرَّجُلِ بِطَلَاقِ مَا لَمْ يَنْكِحْ) gibi bab başlıkları fazlasıyla mevcuttur. Şimdi ise hadis literatüründe yemin kelimesinin anlam dünyasına geçebiliriz.

A. KASEM, ANT

Yemîn sözcüğünün anlamlarından biri olan kasem veya and, şer’î ilimlerde önemli bir yere sahiptir. Gerek Allah’ın Kur’ân’da kasem ifadelerini kullanması ve gerekse Hz. Peygamber’in kaseme başvurması bunun en önemli nedenidir. Daha sonra açıklayacağımız üzere Arap örfünde, kültüründe ve tarihinde yemin önemli bir yere sahiptir.⁴³⁶ Peygamber Efendimiz “İslâm’da hilf (yemin, akit, ittifak) yoktur” (لَا حِلْفُ فِي الْإِسْلَامِ) buyurmuştur. Buradan “hif” ten kasıt câhiliye Araplarının öldürme, zulüm, fitne, haddi aşma ile ilgili yaptıkları ittifak veya yeminlerdir. Mazluma yardım veya dayanışma içinde yapılan antlaşma veya yeminlerin elbette İslâm’da yeri vardır.⁴³⁷

İslâm âlimleri yemini genelde “yemin-i lağv”, “yemîn-i gamûs” ve “yemîn-i mün’akide/ma’kûde” şeklinde üç kısma ayırmışlardır. Yemin ile ilgili birçok mesele olduğundan bizler de bu meseleleri başlıklar altında sunacağız.

⁴³² Müslim, “es-Salâtü’l-Müsâfirîn”, 8.

⁴³³ Müslim, “el-Eşribe”, 17.

⁴³⁴ et-Tirmizî, “en-Nuzûr ve’l-Eymân”, 5; İbn Mâce, “el-Keffârât”, 7; en-Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî (ö. 303/915), *Sünenü’n-Nesâî* (I-VIII), Kâhire: Mektebetü’t-Ticâratî’l-Kübrâ, 1930, “el-Eymân ve’n-Nuzûr”, 14.

⁴³⁵ Mâlik b. Enes, Ebû Abdullâh Mâlik b. Enes b. Mâlik el-Medenî (ö. 179/795), *el-Muvatta*, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî, Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-‘Arabî, 1985, “et-Talâk”, 27.

⁴³⁶ Tezimizin “*Arap Tarihi ve Örfünde Kasem /Yemin*” başlığına bkz.

⁴³⁷ İbnu’l-Esîr, *en-Nihâye*, I, 424.

1. Yemin Çeşitleri

a. Yemîn-i Lağv

Yanlışlıkla veya doğru olduğu sanılarak yapılan yemindir. Örneğin borcunu ödediğini zannederek, “Vallahi borcumu ödedim” diye yemin etmek gibi.⁴³⁸ Âyette de ifade edildiği üzere bu tür yeminlerden kişi sorumlu tutulmamıştır.⁴³⁹ Bu yemin çeşidi el-Muvattaa’ da bab başlığı olarak "بَابُ اللَّغْوِ فِي الْيَمِينِ" şeklinde gelir. Bu bab başlığı altında tek bir hadis mevcut olup o da Hz. Âişe’nin şu sözüdür: “Yemîn-i Lağv, bir insanın ‘hayır vallahi’ (لَا وَاللَّهِ), ‘evet vallahi’ (بَلَى وَاللَّهِ) şeklinde yaptığı yemindir.” el-Muvatta’ yazarı İmam Mâlik bu hadisten sonra kendisi de bu yemin çeşidini şöyle açıklar: “Bir insan bir şeyi kesin olarak bildiğini sanıp yemin ettikten sonra o işin öyle olmadığını anlaşılmıştır.”⁴⁴⁰

Lağv (اللَّغْوُ) sözcüğünün hadislerde doğrudan yemin anlamında kullanıldığı da olmuştur. Örneğin en-Nesâî’de "فِي اللَّغْوِ وَالْكَذِبِ" şeklindeki bab başlığının altında gelen hadiste Peygamber Efendimiz esnafı şu şekilde uyarmıştır:

"إِنَّ هَذِهِ السُّوقَ يُخَالِطُهَا اللَّغْوُ وَالْكَذِبُ، فَشُوبُوهَا بِالصَّدَقَةِ"

Esnafın yalan ve yemine başvurarak yaptıkları ticaretin temizlenmesi için sadaka vermesini emreden Efendimizin (s.a.v.) bu hadisinde⁴⁴¹ yeminin doğrudan “lağv” sözcüğü ile ifade edildiğini görüyoruz.

b. Yemîn-i Gamûs

Geçmişteki bir hadiseyle ilgili olarak kasten yalan yere yapılan yemindir.⁴⁴² el-Buhârî’de bab başlığı olarak, "بَابُ الْيَمِينِ الْغَمُوسِ" şeklinde⁴⁴³ gelen bu yemin çeşidi Müslim’de, “Bir Müslümanın hakkını yalan yere yeminle elinden alan kimsenin Cehennemle tehdidi babı” (بَابُ وَعِيدِ مَنْ اقْتَطَعَ حَقَّ مُسْلِمٍ بِيَمِينٍ فَاجِرَةٍ بِالنَّارِ) şeklinde⁴⁴⁴ Ebû Dâvud’da ise, “Yalan yere

⁴³⁸ Boynukalın, Ertuğrul, “*Yemîn*”, TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2013, XLIII, 419.

⁴³⁹ el-Bakara 2/225.

⁴⁴⁰ Mâlik b. Enes, “*en-Nuzûr ve’l-Eymân*”, 9.

⁴⁴¹ en-Nesâî, “*el-Eymân ve’n-Nuzûr*”, 23.

⁴⁴² Boynukalın, Ertuğrul, “*Yemîn*”, XLIII, 417/420.

⁴⁴³ el-Buhârî, “*el-Eymân ve’n-Nuzûr*”, 15.

⁴⁴⁴ Müslim, “*el-İmân*”, 61.

yemin’de tağlîz” (بَابُ التَّغْلِيظِ فِي الْأَيْمَانِ الْفَاجِرَةِ) şeklinde gelmiştir.⁴⁴⁵ Kişiyi günaha daldırdığı için “gamûs”, kişinin yalan söyleyerek günah işlemesine sebep olduğu için de “fâcîre” denilmiştir.⁴⁴⁶

Ebû Ümâme’den gelen Müslim rivayetinde Efendimiz şöyle buyurmuştur: “Her kim ki Müslüman’ın hakkını yalan yere yemin ederek gasp ederse, Allah Teâlâ ona cehennemi vacip kılar ve ona cennet haram olur.”

"مَنْ أَقْتَطَعَ حَقَّ امْرِئٍ مُسْلِمٍ بِيَمِينِهِ فَقَدْ أَوجَبَ اللَّهُ لَهُ النَّارَ وَحَرَّمَ عَلَيْهِ الْجَنَّةَ"⁴⁴⁷

Müslim’de geçen bir başka hadiste: "ثَلَاثَةٌ لَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، وَلَا يَنْظُرُ إِلَيْهِمْ وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ قَالَ فَقَرَأَهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثَلَاثَ مَرَارٍ قَالَ أَبُو ذَرٍّ: خَابُوا وَخَسِرُوا. "Üç kişi vardır ki, kıyamet gününde Allah onlarla konuşmayacak, onlara bakmayacak, onları tezkiye de etmeyecektir. Hem onlar için elim bir azap vardır buyurdular. Hz. Peygamber bu cümleyi üç kere tekrarlayınca Ebû Zer: ‘Adları batsın! Umduklarına ermesinler! kim onlar ya Resulallah? diye sorunca Efendimiz: ‘Elbisesini (kibirinden) yerde sürükleyen, verdiğini başa kakan ve ticaret malına **yalan yere yeminle** özendirip satandır” buyurmuştur.⁴⁴⁸

el-Buhârî’de geçen hadiste ise Efendimiz şöyle buyurmuştur: “Kim Müslüman bir kimsenin malından bir parça koparıp almak için yalan yere yemin ederse Allah’ı karşısında gazaplanmış olarak bulur.”⁴⁴⁹

"مَنْ حَلَفَ عَلَى يَمِينٍ، وَهُوَ فَاجِرٌ، لِيَقْطَعَ بِهَا مَالَ امْرِئٍ مُسْلِمٍ، لَقِيَ اللَّهَ وَهُوَ عَلَيْهِ غَضَبَانٌ"

Hadislerden anlaşılacağı üzere yalan yere yapılan yemin ile, aldatma yoluyla dünya malı elde etmeye çalışmak kebâirden sayılmış, bu günahı işleyen kişilerin âhirette en ağır cezaya muhatap olacakları açıkça ifade edilmiştir. Hz. Peygamber başka bir hadisinde ise minberini işaret ederek şöyle buyurmuştur: "مَنْ حَلَفَ بِيَمِينٍ آثِمَةٍ عِنْدَ مَنْبَرِي هَذَا فَلْيَتَّبِعُوا مَقْعَدَهُ"

⁴⁴⁵ Ebû Dâvud, “el-Eymân ve’n-Nuzûr”, 1.

⁴⁴⁶ Boynukalın, Ertuğrul, “Yemîn”, XLIII, 417/420.

⁴⁴⁷ Müslim, “el-Îmân”, 218.

⁴⁴⁸ Müslim, “el-Îmân”, 179; et-Tirmizî, “el-Buyu”, 5.

⁴⁴⁹ el-Buhârî, “eş-Şehâdât”, 19.

"Kim, bir yeşil misvak için bile olsa benim şu minberimin yanında bile bile yalan yere yemin ederse, ateşten oturağını hazırlasın."⁴⁵⁰

Bu hadiste geçen yemin ifadesi "يَمِينِ آثِمَةٍ" şeklindedir ve "yalan yere yapılan yemin" diye şerh edilmiştir. Bu yemini de yemîn-i gamûs olarak anlayabiliriz. Efendimiz burada Mekke bölgesindeki Harem bölgesi gibi kendi minberine dikkat çekerek o bölgeyi kutsal saymıştır. Bundan dolayı sahâbe kendi aralarındaki bazı ihtilâflı meseleler için Hz. Peygamber'in minberinin yanında birbirlerini yemine davet etmişlerdir. Bazısı bunu kabul etmişse de bazısı kabul etmemiştir.⁴⁵¹ Hz. Peygamber'in minberinin yanında yapılan yeminler, işin ciddiyetini ve önemini vurgulaması bakımından bir nevi duruşma salonu görevi görüyordu diyebiliriz.

c. Yemîn-i Mün'akide / Ma'kûde

Şartlarına uygun yapılan yemindir.⁴⁵² Bir başka ifadeyle gelecekte bir şeyi yapmak veya yapmamak üzerine yapılan yemindir.⁴⁵³ Bu yemin çeşidine en güzel örnek Efendimizin şu sözüdür: "Her kim ki bir şey için yemin edip daha sonra ondan daha hayırlısını görürse, hayırlı olanı yapsın ve yeminini bozup keffâret ödesin."

"مَنْ حَلَفَ عَلَى يَمِينٍ فَرَأَى غَيْرَهَا خَيْرًا مِنْهَا فَلْيَكْفُرْ عَنْ يَمِينِهِ وَلْيَفْعَلْ"⁴⁵⁴

2. Hz. Peygamber'in Yemini

a. Hz. Peygamber'in Yemine Başvurmasının Sebepleri

Hz. Peygamber anlatımlarında yemine sık sık başvurmuştur. Putlar adına yemin etmenin önemli ve kutsal görüldüğü bir toplumda büyüyen Allah Resûlü, Allah Teâlâ adına yemin etmekten çekinmemiştir. Ünlü müsteşrik Theodor Nöldeke'ye göre Kur'ân'da ve hadislerde yeminlerin kullanılması bir zaaftır. Ona göre vahyin muhatapları mantikî delillerle değil, hitabet kuvvetine dayanarak ikna edilmeye çalışılmıştır. Oysa bizzat Kur'ân'daki mantikî delil ve hüccetler Nöldeke'nin bu görüşünü çürütür.⁴⁵⁵ Ayrıca

⁴⁵⁰ İbn Mâce, "el-Ahkâm", 9.

⁴⁵¹ Hatipoğlu, Haydar, "Sünen-i İbni Mâce Tercemesi ve Şerhi", İstanbul: Kahraman Yayınları, t.y., VI, 390-392.

⁴⁵² Boynukalın, Ertuğrul, "Yemîn", XLIII, 417/420.

⁴⁵³ el-Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed (ö. 587/1191), *Bedâ'i'u's-Sanâ'i' fi Tertîbi's-Şerâ'i'*, (I-VII), Mısır: Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, t.y., III, 4.

⁴⁵⁴ el-Buhârî, "el-Ahkâm", 5; Müslim, "el-Eymân", 12.

⁴⁵⁵ Cerrahoğlu, İsmail, "Tefsir Usûlü", Ankara: Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, 2021, s.197.

Efendimizin cevâmiü'l-kelim yani az sözle çok derin anlamlar ifade eden bir şahsiyet olması,⁴⁵⁶ Arapçayı konuşan en fasih kişi olması⁴⁵⁷ da onun hitabetinin zaten çok güçlü olduğunu gösterir. İslâm'ı anlatan bir peygamberin kendi kültürünün objelerini kullanması kadar doğal bir şey olmasa gerek. Bundan dolayı yemin bir zaaf olarak görülmemelidir. Hz. Peygamber'in yemine başvurmasının nedenlerini şöyle sıralayabiliriz:

aa. Dikkat Çekmek, Merak Uyandırmak

Hız. Peygamber dikkat çekmek yani anlatacağı konunun ehemmiyetini vurgulamak için yemin etmiştir. Buna şu hadisi örnek verebiliriz; Ebû Hüreyre'nin bildirdiğine göre Hz. peygamber üç kere: “Canım kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki” dedi ve ağlamaya başladı. Bunun üzerine hepimiz ağlamaya başladık. Rasulullah' ın (s.a.v) niçin yemin ettiğini bilmiyorduk. Daha sonra Rasulullah (s.a.v.) başını kaldırdı yüzünde sevinç belirtileri vardı. Onun bu hali bizim için kırmızı develere sahip olmaktan daha sevimli idi. Rasulullah (s.a.v.) daha sonra şöyle devam etti: “Herhangi bir kul ki, beş vakit namaz kılar, Ramazan orucunu tutar ve zekâtını verir ve yedi günahdan da sakınıp kaçınırsa ona Cennet kapıları açılır ve selâmetle oraya gir denilir.”⁴⁵⁸ Bu hadiste görüldüğü gibi Efendimiz üç kere Allah Teâlâ adına yemin ettikten sonra merak uyandırmış, sonra da asıl anlatmak istediğı mesajı sahâbeye vermiştir.

ab. Vahye Atıfta Bulunarak Güven Tesis Etmek

Peygamber Efendimiz'in yemine başvurmasının sebeplerinden birisi de söylenen sözün vahiy kaynaklı olmasına dikkat çekmek istemesiydi. Örneğın iki kişinin arasında çıkan bir meseleyi çözümü için peygambere arz etmeleri sonucu Hz. Peygamber'in “Ant olsun aranızda Allah'ın kitabı ile hükmedeceğim”⁴⁵⁹ (لَأَقْضِيَنَّ بَيْنَكُمَا بَكْتَابِ اللَّهِ) buyurması dikkat çekicidir. Zira bir peygamberden beklenen şey zaten vahiy ile hüküm vermesidir. Ama verilen hükümler bazen bir tarafı memnun etmeyebilir. Hükümden memnun olmayan kişinin duyabileceğı bir şüpheyi Hz. Peygamber yemin ederek ortadan kaldırmıştır. Çünkü verdiği hüküm Allah'ın kitabında olan bir hükümdür ve peygamber de bu hükme uyacağına dair yemin etmiştir. Yine Hz. Âişe'den gelen bir rivayette Hz. Peygamber'in

⁴⁵⁶ el-Buhârî, “Cihâd”, 120; Müslim, “el-Mesâcid”, 6.

⁴⁵⁷ el-Buhârî, “en-Nihâh”, 48; Müslim, “el-Cum'a”, 47.

⁴⁵⁸ en-Nesâî, “ez-Zekât”, 1.

⁴⁵⁹ el-Buhârî, “el-İ'tisâm”, 2.

bir konuda ruhsat vermesini bazı sahâbiler yadırgamış ve uygulamaktan kaçınmışlardır. Bunun üzerine Hz. Peygamber sinirlenmiş ve bu ruhsatın kendi görüşü değil vahiy olduğunu Allah Teâlâ adına yemin ederek söylemiştir.⁴⁶⁰

ac. Te'kid

Gerek Kur'an'da ve gerekse hadislerde te'kid çokça kullanılmıştır. Hz. Peygamber sözlerini bazen vurgulayarak, bazen cümleleri tekrarlayarak⁴⁶¹ bazen de yeminle te'kid etmiştir. Örneğin "Benim gördüklerimi görseydiniz, az güler çok ağlardınız" hadisinde Efendimiz bu cümlenin başında Allah'a yemin etmiştir.⁴⁶² Bazen de bir yemini üç kere tekrar ederek sözlerini vurgulamıştır. Örneğin "Allah'a yemin olsun ki iman etmiş olmaz" (وَاللّٰهُ لَا يُؤْمِنُ، وَاللّٰهُ لَا يُؤْمِنُ، وَاللّٰهُ لَا يُؤْمِنُ) hadisindeki yemini üç kere tekrarlamıştır. Sahâbe "Ya Rasulullah! Kim iman etmez diye sorunca Efendimiz: "Komşusu şerrinden emin olmayan kimse" diye cevap vermiştir.

"وَاللّٰهُ لَا يُؤْمِنُ وَاللّٰهُ لَا يُؤْمِنُ قِيلَ وَمَنْ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ الَّذِي لَا يَأْمَنُ جَارَهُ بَوَائِقِهِ"⁴⁶³

ad. Ta'zim

İslâmiyet'ten önce câhiliye Arapları putlar adına yeminler ederlerdi. En çok adına yemin ettikleri putları ise Lât ve Uzzâ idi.⁴⁶⁴ Yani onlar için en kutsal varlıkları olan Allah'a yakınlaştırmaya vesile olan putlarla yemin ediyorlardı. Onlar adına yeminler ederek hem ilahlarını yüceltiyorlardı hem de sözlerinin doğruluğunu ispatlamaya çalışıyorlardı. Hz. Peygamber de yeminlerinde Allah'ın adını veya Allah'ın sıfatlarını ve kudretini ifade eden yemin kalıplarını kullanmıştır. Kur'an'a baktığımızda ise birçok cansız varlığa yemin edilirken insanlardan ise sadece Hz. Peygamber'in hayatına yemin edilmiştir. el-Hicr Sûresi'nde Rabbimiz: "Hayatına yemin olsun ki onlar, sarhoş (sersem) halleriyle saçmalayıp duruyorlardı"⁴⁶⁵ (لَعَمْرُكَ إِنَّهُمْ أَفِي سَكْرَتِهِمْ يَعْمَهُونَ) Allah'ın sadece Hz. Peygamber için kullandığı bu kasemin başka hiçbir kimse için kullanmaması, yaratılmışların en şereflişinin nebisinin olduğunu bize bildirmesi içindir.⁴⁶⁶ Bu da

⁴⁶⁰ el-Buhârî, "el-İ'tisâm", 5; Müslim, "Fedâil", 127.

⁴⁶¹ Müslim, "el-Îmân", 38.

⁴⁶² Müslim, "es-Salât", 25; el-Buhârî, "el-Eymân ve'n-Nuzûr", 2.

⁴⁶³ el-Buhârî, "el-Edep", 29.

⁴⁶⁴ el-Kalkaşendî, Ebu'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Ali (ö. 1418) *Subhu'l-A'sâ fi Sinâ'ati'l-İnşâ*, Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, XIII, 206.

⁴⁶⁵ el-Hicr 15/72.

⁴⁶⁶ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XIX, 156.

gösteriyor ki yeminin kullanım amaçlarından biri de muksemun bih yani yemin edilen varlığın tazimidir. Hz. Peygamber'in yeminlerine baktığımızda bazen Allah'ın ismini söyleyip yemin ettiği gibi bazen Allah'ın bir sıfatına vurgu yaparak yemin etmiştir. Örneğin “kendisinden başka ilah olmayana yemin olsun ki”⁴⁶⁷ (وَالَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ) veya “Muhammed'in nefsinde tutana yemin olsun ki”⁴⁶⁸ (وَالَّذِي نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ) şeklinde yemin ederek Allah'ı ta'zîm etmiştir.

ae. Tasdîk, Tashîh ve Nefy

Hz. Peygamber'in, olayları ve davranışları tasdîk, tashîh veya reddettiğinde yemine başvurduğunu görüyoruz. Bir sahâbinin sürekli İhlâs Sûresi'ni okuyan bir kişiden bahsederken onu küçümsemesi üzerine Efendimizin sözlerine yeminle başlaması ve “İhlâs Sûresi'nin Kur'ân'ın üçte birine denk geldiğini”⁴⁶⁹ söylemesini örnek olarak verebiliriz. Burada sürekli İhlâs Sûresi'ni okuyan kişiyi Hz. Peygamber tasdik etmiştir ve bunu da yeminli ifade kullanarak yapmıştır. Hz. Ömer ile Hz. Peygamber arasında geçen şu konuşmada ise peygamberin sahâbenin yanlış düşündüğü bir konuyu düzelttiğini yani tashih ettiğini görüyoruz. Hz. Ömer: “Ya Rasulullah! Sen bana nefsim dışındaki her şeyden daha sevimlisin” deyince Efendimiz: ‘Olmaz ey Ömer! Nefsim elinde bulunan Allah'a yemin ederim ki, benim sana nefsin dahil her şeyden daha sevimli olmam gerekiyor’ cevabını verir. Bunun üzerine Hz. Ömer: ‘Sen bana her şeyden daha sevimlisin’ deyince Efendimiz: ‘Şimdi tamam oldu’ buyurur.⁴⁷⁰ Bu hadiste Hz. Peygamber Müslümanların kalbinde en sevilen kişinin kendisi olması gerektiğini yemin ederek ifade etmiştir. Başka bir olayda zekât memurlarına verilen hediyein câiz olduğunu düşünüp hediyeyi kabul eden sahâbi için Efendimiz bir hutbede: “Nefsim elinde bulunan Allah'a yemin ederim ki” diye sözlerine başlamış ve bu hediyelerin alınmasının doğru olmadığını söylemiştir.⁴⁷¹ Bu örneklerden anlıyoruz ki Hz. Peygamber sahâbenin kafasındaki yanlış düşünceleri yemin ifadelerini kullanarak tashih etmiştir.

Peygamber Efendimiz'in onaylamadığı olayları kabul etmediğini belirtmek için de yemin ettiğine dair hadisler mevcuttur. Örneğin Mekke'nin fethinde Ka'be'nin içine giren Hz.

⁴⁶⁷ İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî (ö. 241/855), *Müsned*, thk. Suayb el-Arnâvut-Âdil Mürşîd, Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 2001, XLV, 58, (27101).

⁴⁶⁸ el-Buhârî, “es-Savm”, 9; Müslim, “el-İmân”, 183.

⁴⁶⁹ el-Buhârî, “el-Eymân ve'n-Nuzûr”, 2.

⁴⁷⁰ el-Buhârî, “el-Eymân ve'n-Nuzûr”, 2.

⁴⁷¹ el-Buhârî, “el-Eymân ve'n-Nuzûr”, 2.

Peygamber Ka'be'nin duvarlarına ellerinde fal okları (ezlâm) olduğu halde çizilen Hz. İbrâhîm ve oğlu Hz. İsmâîl'in resimleriyle ilgili “Allah Teâlâ onları kahretsin, Allah’a andolsun ki onlar bunu hiç yapmadılar” buyurmuştur.⁴⁷² Böylece Câhiliye âdetlerinden olan fal oklarıyla yapılan taksim reddedilmiştir.

af. Ğayb Olgusu

Peygamberler insanları görünmeyene yani ğayba iman etmeye davet etmişlerdir. Allah, melek, âhiret, cennet ve cehennem gibi ğayb âlemine iman, Müslüman olmanın şartlarından. Kur’ân’da da ğayb âlemiyle ilgili bilgiler verilirken bazen te’kîd edilerek⁴⁷³ veya doğrudan onlar üzerine yemin edilerek⁴⁷⁴ verilmiştir. Hz. Peygamber’in de ğayb âlemiyle ilgili konuşmalarında yemine başvurduğunu görüyoruz. Örneğin dünyada iken kendisine istilam edenlere şahitlik edebilmesi için Kıyamet gününde Hacer’ül-Esved’e iki göz ve bir ağız verileceğini buyuran Hz. Peygamber sözlerine “vallahî” (وَاللّٰهِ) diye yemin ederek başlamıştır.⁴⁷⁵ Cehenneme atılan bir taşın yetmiş sene geçmesine rağmen halen cehennemin dibine düşmediğini anlatan hadiste de Efendimiz vermiş olduğu bu bilgiyi yeminle tekit etmiştir.⁴⁷⁶ Ebû Zer’in Cennet kap/çanaklarıyla ilgili sorduğu soruya Hz. Peygamber’in (وَالَّذِي نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ) yemin cümlesiyle başlayıp anlatması,⁴⁷⁷ mescitte şeytanla olan diyalogunu anlatırken: “Vallahî kardeşim Süleyman’ın duası olmasaydı onu direğe bağlayacaktım” buyurması da bu konuya başka bir örnektir.⁴⁷⁸ Yine bir yemek esnasında “Allah’a ant olsun ki bu nimetlerden hesaba çekileceksiniz”⁴⁷⁹ buyurarak âhirette insanları nasıl bir hesap beklediğini anlatırken de yemin etmiştir.

b. Hz. Peygamber’in En Çok Kullandığı Yemin İfadeleri

Arap kültüründe yemin çoğu kez putlar adına yapıldığı için Hz. Peygamber de yemini Allah Teâlâ adına yapmıştır. Bunu bazen bizzat Allah adını anarak bazen de Allah’ın kudretini gösteren ifadeler kullanarak yapmıştır. Hadis kitaplarında “Hz. Peygamber’in

⁴⁷² el-Buhârî, “**el-Megâzî**”, 46; Ebû Dâvûd, “**el-Menâsik**”, 92.

⁴⁷³ et-Tekâsür 102/ 5,6.

⁴⁷⁴ el-Kıyâme 75/1.

⁴⁷⁵ et-Tirmîzî, “**el-Hac**”, 113.

⁴⁷⁶ Müslim, “**ez-Zühhd**”, 14.

⁴⁷⁷ Müslim, “**Fedâil**”, 36; İbn Mâce, “**ez-Zühhd**”, 36.

⁴⁷⁸ Müslim, “**el-Mesâcid**”, 40.

⁴⁷⁹ Müslim, “**el-Eşribe**”, 140.

yemini” adıyla bab başlıkları da bulunmaktadır. Tespitlerimize göre el-Buhârî, et-Tirmîzî, Ebû Dâvud ve en-Nesâî’de bu bab başlığı mevcuttur. Hz. Peygamber’in yeminlerini iki başlık altında inceleyebiliriz. Birincisi Allah Teâlâ’nın ismini zikrederek yaptığı yeminler, ikincisi ise Allah’ın sıfat veya kudretini ifade ederek yaptığı yeminler.

ba. Allah’ın İsmi Zikrederek Yaptığı Yeminler

Allah Teâlâ adına yapılan yeminler genelde “billahi” (بِاللّٰهِ) şeklinde yapılırsa da ez-Zemahşerî el-Mufasssal’da Arapça’da “bi” harf-i cer’in yerine “vav” “ta” ve “lam” harfleri getirilerek de yemin edildiğinin bilgisini "الواو والتاء واللام ومن مكان الباء" başlığı altında bizlere vermektedir.⁴⁸⁰ Hadis kitaplarında yaptığımız taramalarda bu yeminlerden en fazla kullanılan “vav” harfi ile yapılan (وَاللّٰهِ) yemin türü olduğunu tespit ettik. Sadece el-Buhârî’de bile bu yemin 289 yerde geçmektedir. Örneğin Hendek savaşında Hz. Ömer’in ikinci namazını kıldıktan sonra Hz. Peygamber’e gelip ikinci namazını çok geç kıldığını söylemesi üzerine Efendimiz’in: “Vallahi (Allah’a yemin olsun ki) ben daha kılamadım” (وَاللّٰهِ مَا صَلَّيْتُهَا)⁴⁸¹ buyurması⁴⁸¹, bir namaz esnasında sahâbeye: “Vallahi sizin rükûnuz veya huşûnuz bana gizli kalmaz. Ben sizi arkama bakmadan da görebiliyorum”⁴⁸² şeklindeki uyarısını bu yeminle tekit etmiştir. Ümmeti hakkındaki endişesini “Ben sizin müşrik olmanızdan korkmuyorum ama dünya malı için yarışıp birbirinizle didişmenizden korkuyorum” şeklinde dile getirirken de “vallahi” sözcüğünü kullanıp Allah Teâlâ adına ant içtiğini görüyoruz.⁴⁸³

Hz. Peygamber’in “billahi” (بِاللّٰهِ) şeklinde yemin ettiği hadislerle baktığımızda bu kelimeyi yemini ifade edecek başka bir kelime veya fiille kullandığını görüyoruz. Arapça’da yemini ifade eden fiiller "حلف" ve "قسم" fiilleridir. Kıyameti soran kişiye Efendimiz cevap verirken; “Allah’a yemin olsun ki (أقسم بالله) onun ilmi ancak Allah Teâlâ katındadır” buyurmuştur.⁴⁸⁴ Yine kim yemin edecekse sadece Allah Teâlâ adına yemin etsin buyururken bunu "فَلْيَحْلِفْ بِاللّٰهِ" şeklinde ifade etmiştir.⁴⁸⁵

⁴⁸⁰ ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal fî San’ati’l-İrâb*, thk. Ali Mulhim, Beyrût: Mektebetü’l-Hilâl, 1993, 484.

⁴⁸¹ el-Buhârî, “*el-Mevâkîtü’s-Salâh*”, 35.

⁴⁸² el-Buhârî, “*es-Sıffetü’s-Salâh*”, 7; Müslim, “*es-Salâh*”, 109.

⁴⁸³ el-Buhârî, “*el-Cenâiz*”, 71; Müslim, “*Fedâil*”, 30.

⁴⁸⁴ Müslim, “*Fedâil*”, 218.

⁴⁸⁵ el-Buhârî, “*eş-Şehâdât*”, 26.

“Tallahi” (تَالِهِي) şeklinde yapılan yeminlere baktığımızda hadislerde bu yeminin çok fazla kullanılmadığını ama Kur’ân’da sekiz yerde kullandığını tespit ettik. Bunlardan dört tanesi Yûsuf Sûresi’nde anlatılan kıssada geçerken, peygamber gönderdiğini ifade eden bir âyette yine Allah’ın da bu şekilde yemin ettiğini görüyoruz.⁴⁸⁶ Tallahi (تَالِهِي) şeklinde geçen hadis ise Âmir b. Ekva'nın Hayber gazvesine gidilirken okuduğu bir beyitte bu yemini kullandığı hadistir.⁴⁸⁷

Arapça’da kullanılan bir yemin çeşidi de "أَيْمُ اللَّهِ" şeklindedir. Hem Hz. Peygamber’in hem de sahâbenin bu yemin şekliyle yemin ettiklerini kaynaklarda görüyoruz. Örneğin bir yolculuk esnasında bir kadının bindiği deveye lanet etmesi üzerine Hz. Peygamber’in; “Hayır, Allah’a ant olsun ki (لَا أَيْمُ اللَّهِ) lanetlenmiş bir binek bizimle beraber gelmesin”⁴⁸⁸ şeklindeki buyruğunda ve Cebrâîl’in bir insan şeklinde gelip Peygambere vahiy getirirken Ümmü Seleme’nin onun Cebrâîl olduğunu bilmediğini ifade ederken şaşkınlığını ifade etmesinde⁴⁸⁹ bu yemin şeklini görüyoruz.

bb. Allah Teâlâ’nın Sıfatlarını veya Kudretini Ön Plana Çıkararak Yaptığı Yeminler

Allah’a şirk koşulduğu bir topluma peygamber olarak gönderilen Hz. Muhammed bulduğu her fırsatta tevhid inancını anlatmaya çalışmıştır. Allah’tan başka ilah olamayacağını, “kendisinden başka ilah olmayana ant olsun ki” şeklinde yemin ederek de sık sık vurgulamıştır. Daha önceki ümmetler de bu şekilde yemin etmiştir. Örneğin Hz. İsâ zamanında yaşanan bir hırsızlık olayında hırsızlıkla suçlanan adam وَالَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا " şeklinde yemin ederek hırsızlık yapmadığını söylemiştir.⁴⁹⁰ Kaynaklarda da hem Hz. Peygamber’in⁴⁹¹ hem de sahâbenin⁴⁹² bu şekilde yemin ettikleri mevcuttur. Bu başlık altında yaptığımız araştırmada Hz. Peygamber’in en çok kullandığı yeminin, “Nefsim elinde (kudret ve tasarrufunda) bulunana yemin olsun ki” (وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ) şeklinde yaptığı yemin olduğunu tespit ettik. el-Buhârî’de geçen bir hadiste Hz. Peygamber’in en

⁴⁸⁶ en-Nahl 16/63.

⁴⁸⁷ el-Buhârî, “ed-Daavât”, 18; Müslim, “Cihâd”, 132.

⁴⁸⁸ Müslim, “el-Birr”, 83.

⁴⁸⁹ el-Buhârî, “el-Menâkıb”, 22.

⁴⁹⁰ Müslim, “Fedâil”, 149.

⁴⁹¹ İbn Hanbel, *Müsned*, XLV, 58, (27101).

⁴⁹² el-Buhârî, “Cihâd”, 110; Müslim, “et-Talâk”, 21.

çok “kalpleri eviren çevirene yemin olsun ki” (لَا وَمُقَلِّبِ الْقُلُوبِ) şeklinde yemin ettiği söylenmiştir. Ancak buna rağmen el-Buhârî’de bu yemin lafzı sadece üç yerde geçmektedir ki bu üç hadis de aynı anlamdadır. Ama “وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ” lafzıyla yapılan yemin 58 yerde geçmektedir. Bu da Hz. Peygamber’in en çok bu ifadeyle yemin ettiğini gösterir. Ayrıca bu ifadeye benzeyen ve aynı anlama gelen başka yemin ifadeleri de vardır. Örneğin Efendimiz: “Muhammed’in nefsi elinde (kudret ve tasarrufunda) bulunana yemin olsun ki”⁴⁹³ (وَالَّذِي نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ), künyesini ön plana çıkararak “Ebu’l-Kâsım’ın nefsi elinde (kudret ve tasarrufunda) bulunana yemin olsun ki”⁴⁹⁴ (وَالَّذِي نَفْسُ الْقَاسِمِ بِيَدِهِ) ifadeleriyle de yemin etmiştir. Efendimiz bazen “Ka’be’nin Rabbine yemin olsun ki” (وَرَبِّ الْكَعْبَةِ)⁴⁹⁵ şeklinde de yemin etmiştir. Hadis kitaplarına baktığımızda sahâbenin de “Muhammed’i hak din ile gönderene yemin olsun ki” şeklinde yemin ettiğini görüyoruz. Örneğin Abdullah b. Mes’ûd Hz. Peygamber’e eziyet eden yedi kişinin peygamberin yaptığı beddua ile Bedir savaşında ölmesini anlatırken “فَوَالَّذِي” şeklinde yemin etmiştir.⁴⁹⁶ Bu yeminlerde Allah’ın ismi açıkça anılmasa da Allah’ın sıfat ve kudreti ön plana çıkarılarak yine Allah Teâlâ adına yemin edilmiştir.

c. Hz. Peygamber’in Yalan Yere Yemin Edenlere Yönelik Vaîdi

Yalan söylemek semavi dinler başta olmak üzere birçok din ve medeniyette yasaklanmıştır. Kişileri ve toplumları felakete sürükleyen bu hastalığın zıddı ise doğruluktur. Tezimizin konusu olan yemin ile doğruluk arasında güçlü bir bağ vardır. Çünkü yemine yüklenen en önemli fonksiyon kişinin söylediği sözünün doğru ve yapacağı akde sadık kalmasıdır. Kur’ân’daki “Söz bakımından Allah’tan daha doğru kim olabilir!”⁴⁹⁷, “Bu Allah’ın vaadidir. Allah vaadinden caymaz”⁴⁹⁸ gibi âyetler Allah Teâlâ için sözün doğruluğu ve verilen sözlere sadık kalmanın ne kadar önemli olduğunu bize gösterir. Peygamberlerin sıfatları arasında “sıdk” ve “emanet” in olması, Hz. Peygamber’in nübüvvetinden önceki lakabının “Muhammedeni’l-Emin” olması, Allah

⁴⁹³ el-Buhârî, “el-Eymân ve’n-Nuzûr”, 2; İbn Mâce, “el-Keffârât”, 1; İbn Hanbel, *Müsned*, III, 29, (1412).

⁴⁹⁴ Ebû Dâvud, “el-Eymân ve’n-Nuzûr”, 12; İbn Hanbel, *Müsned*, III, 157, (1604)

⁴⁹⁵ el-Buhârî, “el-Eymân ve’n-Nuzûr”, 2; İbn Hanbel, *Müsned*, II, 60, (626).

⁴⁹⁶ Müslim, “Cihâd”, 107.

⁴⁹⁷ en-Nisâ 4/122.

⁴⁹⁸ er-Rûm 30/6.

Teâlâ'nın bize vahiy getiren meleği "مُطَاعٍ تَمَّ آمِينَ" "İtaat edilen ve güvenilir"⁴⁹⁹ şeklinde vasıflandırması bu kavramın insanların zihninde oluşturduğu anlam dünyasından kaynaklanmıştır. Zaten "Mü'min" sözcüğü de "güven vermek, güven içinde olmak" anlamına gelen "el-emn" (الْأَمْنُ) kökünden türemiştir.⁵⁰⁰

Yemini önemli kılan en önemli etken söylenen sözün doğru olduğuna dair Allah'ı şahit göstermektir. Başka delillerin olmadığı davalarda yemin bir ispat aracı olarak kullanılmıştır. Bu yüzden bazen haksız mal elde etmeye yönelik insanlar bu günaha yönelebilmişlerdir. Bundan dolayı Hz. Peygamber bu konuda insanları çok sert bir dille uyarmıştır: "من أَقْتَطَعَ حَقَّ امْرِئٍ مُسْلِمٍ بيمينه، فَقَدْ أَوْجَبَ اللَّهُ لَهُ النَّارَ، وَحَرَّمَ عَلَيْهِ الْجَنَّةَ" "Her kim ki Müslüman'ın hakkını **yalan yere yemin ederek** gasp ederse, Allah Teâlâ ona cehennemi vacip kılar ve ona cennet haram olur."⁵⁰¹ Başka bir hadiste ise Efendimiz şöyle buyurmuştur: "ثَلَاثَةٌ لَا يَنْظُرُ اللَّهُ إِلَيْهِمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، وَلَا يُرَكِّبُهُمْ، وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ قُلْنَا: مَنْ هُمْ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ فَقَدْ خَابُوا وَخَسِرُوا فَقَالَ: الْمَتَانُ وَالْمُسِيلُ إِزَارَهُ وَالْمُنْفِقُ سِلْعَتُهُ بِالْحَلْفِ الْكَاذِبِ" "Üç gurup insan vardır ki kıyamet günü Allah onların yüzüne bakmayacak onları günahlarından temize çıkarmayacak ve onlara acıklı azabını tattıracaktır. Biz de: 'Kimdir bu zarar ve ziyan da olanlar Ey Allah'ın Rasûlü' dedik. Şöyle buyurdular: Yaptığı iyiliği başa kakan, kibir ve gurur için elbisesini yerlerde sürüyen kimse ve **ticari eşyasını yalan yeminle satıp tüketen kimse**."⁵⁰²

d. Hz. Peygamber'in Yemine İhanet Edenlere Yönelik Vaîdi

İhanet, emanetin zıddı olup, yapılan antlaşmaları gizlice bozmak, yapılan antlaşmaya muhalif hareket etmek ve dolayısıyla hakka muhalefet etmek demektir.⁵⁰³ İhanet, toplumu ifsâd eden, ülkelerin bölünmesine yol açan çok ciddi bir suçtur. Bu yüzden ihanetin bedeli genellikle ölüm olmuştur. Yeminlere ihanet ile ilgili Kur'an-ı Kerîm'de çok çarpıcı bir âyet mevcuttur: "إِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ وَأَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا قَلِيلًا أُولَٰئِكَ لَا خَلَاقَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ وَلَا يَنْظُرُ إِلَيْهِمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَا يُرَكِّبُهُمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ" "Allah'a verdikleri sözü ve yeminlerini az bir bedelle satanlara gelince, işte onların âhirette hiç

⁴⁹⁹ et-Tekvîr 81/21.

⁵⁰⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, XIII, 21; er-Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 90.

⁵⁰¹ Müslim, "el-İmân", 218.

⁵⁰² et-Tirmizî, "el-Buyu", 5.

⁵⁰³ er-Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 305.

nasipleri yoktur. Kıyamet günü Allah onlarla konuşmayacak, onlara bakmayacak ve onları temize çıkarmayacaktır. Onlar için elem veren bir azap vardır.”⁵⁰⁴

Kur’ân-ı Kerîm’de işlenen günahlarla ilgili cezalara baktığımızda genelde “onlar için acıklı bir azap vardır” şeklinde bir ifade bulunurken bu âyette bu ifadenin dört ceza söylendikten sonra gelmesi düşündürücüdür. Âhiret’te hâinlerin nasipleri olmayacak, Allah onlarla konuşmayacak, onlara rahmet nazarıyla bakmayacak, onları tezkiye etmeyecek ve onlar için acıklı bir azap olacaktır. Detaylı olarak beş cezanın art arda söylenmesi bu günahın kebâîrden (büyük günahlardan) olduğuna delildir. Çünkü ahde vefasızlık ve yemine ihanet, sadece kişi için bir problemden ibaret değildir; toplumu ifsad eden, kişiler ve toplumlar arası güvensizliğe neden olan, dolayısıyla emniyeti ortadan kaldırıp yerine güvensizliği var eden bir kötülüktür.

Bu âyetle ilgili hadis kitaplarında geçen bir olay şu şekilde cereyan eder: “İmruu’l-Kays b. Âbis ve bir kişi arazi için tartışırlar ve aralarında hüküm vermesi için Hz. Peygamber’e gelirler. İmruu’l-Kays’ın kendisiyle tartıştığı kişi Allah adına yeminler ederek arazinin kendisinin olduğunu iddia edince Hz. Peygamber bu âyeti hatırlatıp sonra da: مَنْ حَلَفَ ‘Her kim ki kardeşinin malını عَلَى يَمِينٍ كَاذِبَةٍ لِيَقْطَعَ بِهَا مَالَ أَخِيهِ لَقِيَ اللَّهَ وَهُوَ عَلَيْهِ غَضْبَانُ’ **yalan yere yemin ederek** gasp ederse, Allah Teâlâ’yı (âhirette) gazaplanmış bulacak’ buyurur. Bunun üzerine İmruu’l-Kays haklı olmasına rağmen arazisinden vaz geçer.”⁵⁰⁵

e. Hz. Peygamber’in Yasakladığı Yeminler

Hz. Peygamber tevhid inancı gereği yemin edilirken sadece Allah Teâlâ adına yemin edilmesini emretmiş “Sizden her kim yemin edecekse ya Allah Teâlâ adına yemin etsin ya da sussun” buyurmuştur.⁵⁰⁶ Çünkü yeminde tazim var ve bu da ancak Allah için câiz olurdu. Konuyla ilgili hadis kitaplarına baktığımızda “Yeminler” bölümünün başlığı altında konuyla ilgili bablar mevcuttur. Bu bab başlıkları birbirine benzer olmakla beraber özetle şu şekildedir: “babalar üzerine yemin edilmemesi”,⁵⁰⁷ “anneler üzerine yemin

⁵⁰⁴ Âl-i İmrân 3/77.

⁵⁰⁵ İbn Hanbel, Müsned, XXIX, 254, (17716).

⁵⁰⁶ el-Buhârî, “eş-Şehâdât”, 26; et-Tirmizî, “en-Nuzûr ve’l-Eymân”, 8; ed-Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdîrrahmân b. el-Fazl (ö. 255/869), *Müsnedü’l-Dârimî* (I-IV), thk. Hüseyin Selim Esed’ü-Dârânî, Su‘ûdi Arabistan: Daru’l-Muğni, 1. B., 2000, “Kitâbü’n-Nuzûri ve’l-Eymân”, 6.

⁵⁰⁷ el-Buhârî, “el-Eymân ve’n-Nuzûr”, 3; en-Nesâî, “el-Eymân ve’n-Nuzûr”, 5; Ebû Dâvud, “el-Eymân ve’n-Nuzûr”, 5.

edilmemesi”,⁵⁰⁸ “Lât, Uzzâ ve tâğûtlar adına yemin edilmemesi”,⁵⁰⁹ “Allah Teâlâ dışındaki varlıklar üzerine yeminin yasaklanması”,⁵¹⁰ “İslâm dışında başka dinler üzerine yemin edilmemesi”.⁵¹¹ Bu bab başlıkları altında Hz. Peygamber’in, Allah Teâlâ adına yapılmayan hiçbir yemini kabul etmediği ile ilgili hadisler mevcuttur.

Allah Teâlâ adına yapılsa bile kişinin güç yetiremeyeceği, kişiyi günaha sürükleyecek, silâ-ı rahim gibi akrabalık bağlarını koparmak üzerine yapılan yeminler de yasaklanmıştır.⁵¹² Bunlar dışında Hz. Peygamber’in yasakladığı bir yemin daha vardır ki o da yalan yere yapılan yemindir. Yemîn-i gamûsu açıklarken de değindiğimiz bu yemin çeşidi için Efendimiz: “Her kim ki Müslüman’ın hakkını yalan yere yemin ederek gasp ederse, Allah Teâlâ ona cehennemi vacip kılar ve ona cennet haram olur”⁵¹³ diye buyurmuştur. Bu da gösteriyor ki bağışlanması âhirette mümkün olmayan yemin, yemîn-i gamûstur. Çünkü yasaklanan diğer yeminlerle ilgili hadislere baktığımızda hiçbirinde Allah’ın ona azap edeceği ile ilgili bir bilgi verilmemiştir. “Baba”nın üzerine yemin edilmesiyle ilgili Müslim’de geçen bir hadise göre Hz. Peygamber’e İslâm’ın ne olduğunu soran bir kişiye Efendimiz, ona İslâm’ın şartlarını bildirir. Soru soran kişi bunları yapacağını söyler ve gider. Bunun üzerine Efendimiz: “أَفْلَحَ وَأَبِيهِ إِنَّ صَدَقَ”⁵¹⁴ “Andolsun ki eğer doğru söylediyse kurtuluşa erdi”⁵¹⁴ buyurur. Hz. Peygamber’in hem ataların üzerine yemin etmeyi yasaklaması hem de bu hadiste soruyu soran kişinin babası adına yemin etmesi çelişki gibi duruyorsa da en-Nevevî Müslim’in şerhinde bu hadis ile ilgili şunları kaydetmektedir: “Burada kullanılan ifade (أَفْلَحَ وَأَبِيهِ إِنَّ صَدَقَ) Arapların günlük kullanım sözlerinden biri olup kasem anlamı taşımamaktadır.”⁵¹⁵

⁵⁰⁸ en-Nesâî, “el-Eymân ve’n-Nuzûr”, 6.

⁵⁰⁹ el-Buhârî, “el-Eymân ve’n-Nuzûr”, 4; Müslim, “el-Eymân”, 2; en-Nesâî, “el-Eymân ve’n-Nuzûr”, 12.

⁵¹⁰ Müslim, “el-Eymân”, 1; et-Tirmizî, “en-Nuzûr ve’l-Eymân”, 8; en-Nesâî, “el-Eymân ve’n-Nuzûr”, 4; İbn Mâce, “el-Keffârât”, 2; Ebû Dâvud, “el-Eymân ve’n-Nuzûr”, 4.

⁵¹¹ el-Buhârî, “el-Eymân ve’n-Nuzûr”, 6; et-Tirmizî, “en-Nuzûr ve’l-Eymân”, 16; en-Nesâî, “el-Eymân ve’n-Nuzûr”, 7; İbn Mâce, “el-Keffârât”, 3; Ebû Dâvud, “el-Eymân ve’n-Nuzûr”, 9.

⁵¹² Ebû Dâvud, “el-Eymân ve’n-Nuzûr”, 15; İbn Hanbel, *Müsned*, XI, 568, (6989).

⁵¹³ Müslim, “el-İmân”, 218.

⁵¹⁴ Müslim, “el-İmân”, 2.

⁵¹⁵ en-Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî ö. (676/1277), *el-Minhâc fî Şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc* (I-XVIII), Beyrut: Dâru İhyai’t-Turâsî’l-‘Arabî, 1972, I, 168.

f. Yeminde Keffâret

Kur'ân-ı Kerîm'de yeminin keffaretiyle ilgili âyet şu şekildedir: "لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَّدْتُمُ الْأَيْمَانَ فَكَفَّارَتُهُ إِطْعَامُ عَشْرَةِ مَسَاكِينَ مِنْ أَوْسَطِ مَا تُطْعَمُونَ أَهْلِيكُمْ أَوْ كِسْوَتُهُمْ أَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ ذَلِكَ كَفَّارَةُ أَيْمَانِكُمْ إِذَا حَلَفْتُمْ" Allah, boş bulunarak ettiğiniz yeminlerle sizi sorumlu tutmaz. Ama bile bile yaptığınız yeminlerle sizi sorumlu tutar. Bu durumda yeminin keffâreti, ailenize yedirdiğinizin orta hâllisinden on yoksulu doyurmak yahut onları giydirmek ya da bir köle azat etmektir. Kim (bu imkânı) bulamazsa, onun keffâreti üç gün oruç tutmaktır. İşte yemin ettiğiniz vakit yeminlerinizin keffâreti budur."⁵¹⁶ Âyette yemini bozan bir kimsenin yerine getirmesi gereken keffâretin neler olacağı sırasıyla açıkça belirtilmiştir. Gerek âyette ve gerekse hadislerdeki yemin keffâreti yemîn-i mün'akide ile ilgili olan yeminlerde geçerlidir. Yani kişinin gelecekte bir şey yapmaya veya yapmamaya dair olan yeminlerinde, vazgeçme söz konusu olursa keffâret vardır. Yanlışlıkla yapılan yeminlerde (yemîn-i lağv) veya kişinin bilerek ve isteyerek yaptığı yalan yere yaptığı yeminlerde (yemîn-i gamûs) keffâret yoktur.⁵¹⁷ Yemin ve keffâret kavramlarının geçtiği bir hadiste Hz. Âişe şöyle demiştir: "Ebû Bekir, yeminde keffâret âyeti gelinceye kadar hiç yeminini bozmadı. Kendisi de: 'Ben yemin ettiğim şeyden daha hayırlısını görmeyene kadar yeminimi bozmazdım. Eğer görsem o zaman yeminimi bozar keffâretimi de öderdim'" demiştir.⁵¹⁸ İbn Abbâs'tan gelen bir rivayette ise "فِي الْحَرَامِ يَمِينٌ" şeklinde geçen bir ifade vardır.⁵¹⁹ Yani Allah'ın helal kıldığı bir şeyi haram sayarak onu yapmamak da yemin sayılır. Kendi nefesine helal olan bir şeyi haram kılan kimse bundan vazgeçer ve kendisine haram kıldığı o şeyi yaparsa bundan dolayı yemin keffâreti gibi keffâret ödemesi gerekir.⁵²⁰ Şu ana kadar değindiğimiz hadislerde yeminin birinci anlamı olan "kasem, ant" anlamına değindik. Şimdi ise hadislerde "yemîn" sözcüğünün geldiği diğer anlamlara geçebiliriz.

⁵¹⁶ el-Mâide, 5/89.

⁵¹⁷ Bu başlık ile ilgili detaylı bilgiler "*İslâm Fıkında Yemin ve Keffâret*" başlığı altında verilecektir.

⁵¹⁸ el-Buhârî, "el-Eymân ve'n-Nuzûr", 6247.

⁵¹⁹ Müslim, "et-Talâk", 3; İbn Mâce, "et-Talâk", 28; İbn Hanbel, *Müsned*, III, 437, (1976).

⁵²⁰ Hatipoğlu, Haydar, "*Sünen-i İbni Mâce Tercemesi ve Şerhi*", V, 643.

B. SAĞ YÖN

Hadislerde geçen “yemîn” sözcüğünün bir diğer anlamı ise “sağ yön”, “sağ taraf”tır. Bu anlamda birçok hadiste ve hatta bab başlıklarında bile kullanılmıştır. el-Buhârî ve Müslim’de, namaz bittikten sonra sağ veya sol taraftan dönüp gitmeyle ilgili bir hadiste, Abdullah b. Mes’ûd şöyle demiştir: “Hiç kimse namazdan ayrılırken sağ taraftan ayrılmam gerekir zannıyla hareket ederek şeytana bir pay ayırmasın. Andolsun ki ben Hz. Peygamber’in birçok defa sol tarafına dönerek namazdan ayrıldığını gördüm.”⁵²¹

"لَا يَجْعَلْ أَحَدُكُمْ لِلشَّيْطَانِ شَيْئًا مِنْ صَلَاتِهِ، يَرَى أَنَّ حَقًّا عَلَيْهِ أَنْ لَا يَنْصَرِفَ إِلَّا عَنْ يَمِينِهِ، لَقَدْ رَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَثِيرًا يَنْصَرِفُ عَنْ يَسَارِهِ"

Bu hadiste geçen “yemîn” sözcüğü Arapça’da sol taraf anlamındaki “yesâr”ın (يسار) zıddıdır. Zaten hadiste de Hz. Peygamber’in sağ tarafına dönmesi “yemîn” sözcüğü ile ifade edilirken, sol tarafa dönmesi “yesâr” sözcüğü ile ifade edilmiştir. Miraç hadisinde de Hz. Âdem’in sağ tarafına bakıp sevinmesi ve sol tarafına bakıp üzülmesi ile ilgili kıssayı anlatırken Hz. Peygamber: "فَأَهْلُ الْيَمِينِ مِنْهُمْ أَهْلُ الْجَنَّةِ وَالْأَسْوَدَةُ الَّتِي عَنْ شِمَالِهِ أَهْلُ النَّارِ" şeklinde ifade etmiştir.⁵²² Bu hadiste de sağ ve sol iki zıt kavram aynı cümlede geçmiştir. Birinci hadiste sol yön “yesâr” sözcüğü ile ifade edilirken ikinci hadiste “şimâl” sözcüğü ile ifade edilmiştir.

Hız. Âişe’den gelen başka bir rivayette, Hız. Peygamber’in ayakkabı giyerken, saçını tararken ve başka güzel işler yaparken de hep sağdan başlayarak yaptığını ifade eden hadise baktığımızda ise “sağdan başlamayı severdi” cümlesini "الْيُحِبُّ النَّيْمَنَ" şeklinde ifade ettiğini görüyoruz.⁵²³ Başka bir hadiste Hız. Peygamber kendisine sunulan bir içeceği içtikten sonra sağ tarafında bulunan bir bedeviye vererek “sağdan sağa, elden ele” anlamına gelecek "الْأَيْمَنَ فَالْأَيْمَنَ" buyurmuştur.⁵²⁴ Böylece herkes sağındaki kişiye bu içeceği vererek ikramda bulunmuştur. Hız. Ebû Bekir’in Hız. Peygamber’in sağ tarafına oturması⁵²⁵ İbn Abbâs’ın Hız. Peygamber’in solunda namaza dururken Efendimiz’in onu elleriyle sağ tarafına yönlendirmesi⁵²⁶, bir sahâbinin dua ederken Cennet’in sağında

⁵²¹ el-Buhârî, “es-Sıffetü’s-Salâh”, 75; Müslim, “es-Salâtü Müsâfirîn”, 59.

⁵²² el-Buhârî, “el-Enbiya”, 7; Müslim “el-İmân”, 263.

⁵²³ el-Buhârî, “el-Libâs”, 37; Müslim “et-Tahâret”, 66.

⁵²⁴ Müslim, “el-Eşribe”, 124.

⁵²⁵ el-Buhârî, “Fedâil”, 5; Müslim “Fedâilu’s-Sahâbe”, 29.

⁵²⁶ et-Tirmizî, “es-Salâh”, 57.

bulunan bir köşkü istemesi⁵²⁷ ile ilgili hadislerin hepsinde geçen “yemîn” sözcüğü sağ taraf anlamına gelmektedir.

“Yemîn” sözcüğü insan vücudunda bulunan çift uzuvların sağ tarafta bulunana ifade etmek için de kullanılır. Genellikle zikredilen ilgili uzuv ile beraber "الْيُمْنَى" kalıbıyla kullanılmıştır. Bu uzuvlardan sağ ayak, sağ diz, sağ göz, sağ kulak ve sağ yanak hadis kaynaklarında geçmektedir.

1. Sağ Ayak

Sağ ayak ile ilgili hadislerin birçoğu namaz kılarken sağ ve sol ayağın nasıl olması gerektiğiyle ilgili hadislerdir. Hz. Peygamber teşehhüdde iken sağ ayağının parmak uçlarını kibleye doğru bükerken sol ayağını yere yaymıştır. en-Nesâî’de teşehhüdün nasıl olması gerektiğiyle ilgili bab başlığı altında geçen hadiste İbn Ömer şöyle demiştir: "إِنَّ" "Sol ayağını yatırıp, sağ ayağını dikerek oturmak namazın sünnetlerindendir"⁵²⁸

Hz. Peygamber’in nasıl namaz kıldığını merak edip Medîne’ye gelen Vâil b. Hucr teşehhüdü anlatırken Hz. Peygamber’in sağ ayağını dik tutmasını "وَنَصَبَ رِجْلَهُ الْيُمْنَى" şeklinde ifade etmiştir.⁵²⁹ Hz. Osmân abdest alırken üç kere sağ ayağını yıkaması⁵³⁰ ile ilgili hadis el-Buhârî ve en-Nesâî’de "رِجْلَهُ الْيُمْنَى" şeklinde ifade edilirken, Ebû Dâvud’da "قَدَمَهُ الْيُمْنَى" şeklinde ifade edilmiştir.⁵³¹ Yine abdest alan kişinin sağ ayağını her kaldırışında kendisine bir iyilik yazılması⁵³² ile ilgili hadiste de sağ ayak "قَدَمَهُ" şeklinde geçmiştir.

2. Sağ Diz / Sağ Uyluk

Hz. Peygamber’in namazda iken yaptığı tüm davranışları izleyip onu taklit eden sahâbe bu bilgileri en ince ayrıntısına kadar bizlere de ulaştırmışlardır. Bu bilgilerden biri de teşehhüdde iken oturuş şekli ile ilgili bilgilerdir. Bir önceki başlıkta Hz. Peygamber’in namazda sağ ve sol ayakların duruşuyla ilgili hadislere değindik. Bu başlık altında gelen

⁵²⁷ Ebû Dâvud, “et-Tahâret”, 45.

⁵²⁸ en-Nesâî, “et-Tatbîk”, 95; el-Buhârî, “es-Sıffetü’s-Sâlah”, 61; Mâlik b. Enes, “es-Salâh”, 12.

⁵²⁹ en-Nesâî, “et-Tatbîk”, 97.

⁵³⁰ el-Buhârî, “es-Savm”, 27; en-Nesâî, “et-Tahâret”, 68.

⁵³¹ Ebû Dâvud, “et-Tahâret”, 50.

⁵³² Ebû Dâvud, “es-Salâh”, 51.

hadislerin ortak özelliği ise Efendimizin sağ elini sağ dizinin üzerine sol elini ise sol dizinin üzerine koymasıyla ilgili haberlerdir. Nümejr el-Huzâî'nin Hz. Peygamber'i namaz kılarken sağ elini sağ dizinin üzerine koyduğunu görmesiyle ilgili gelen rivayet buna bir örnektir.⁵³³

"رَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَاضِعًا يَدَهُ الْيُمْنَى عَلَى فَخِذِهِ الْيُمْنَى فِي الصَّلَاةِ"

3. Sağ Göz

Hadislerde "sağ göz" (عَيْنُ الْيُمْنَى) sadece Deccal için kullanılmıştır. Hz. Peygamber Deccal için şöyle buyurmuştur: "Muhakkak ki Allah Teâlâ şaşı değildir ama Deccal'ın sağ gözünde şaşılık vardır."

"إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى لَيْسَ بِأَعْوَرَ إِلَّا إِنَّ الْمَسِيحَ الدَّجَالَ أَعْوَرُ عَيْنِ الْيُمْنَى"⁵³⁴

Hz. Peygamber'in Deccal'ın sağ gözünün şaşı olduğunu ifade ederken Allah'ın neden şaşı olmadığını ifade etmesiyle ilgili en-Nevevî şöyle demektedir: "Allah Teâlâ için mahluklar gibi kusurlar söz konusu olamaz. Allah, her türlü kusurdan münezzehtir. Deccal gibi mahluklarda sonradan oluşan kusurlar olduğu gibi, en başından beri de kusurlar olması mümkün iken Rabbimiz böyle şeylerden beridir"⁵³⁵

4. Sağ Kulak

"Sağ kulak" ifadesi hadislerde genelde İbn Abbâs ile ilgili bir olayda geçmektedir. İbn Abbâs Hz. Peygamber'in evinde yatarken peygamber gece namazı için kalkar. İbn Abbâs da onunla beraber namaz kılmak için Hz. Peygamber'in solunda namaza durur. Peygamber Efendimiz onun sağ kulağını sağ eliyle tutar ve sağ tarafına getirir.⁵³⁶ İbn Abbâs ilgili bölümü şöyle anlatmıştır:

"فَوَضَعَ يَدَهُ الْيُمْنَى عَلَى رَأْسِي، وَأَخَذَ بِأُذُنِي الْيُمْنَى"

Bundan dolayı da imama uyan kişinin imamın sağında durması efdaldır.

⁵³³ İbn Mâce, "el-İkâme", 27; en-Nesâî, "es-Sehv", 36. Benzer hadisler için bkz: Müslim, "el-Mesâcid", 114; en-Nesâî, "et-Tatbîk", 97; Mâlik b. Enes, "es-Salâh", 12.

⁵³⁴ el-Buhârî, "el-Enbiya", 49; Müslim, "el-Îmân", 274; et-Tirmizî, "el-Fiten", 60; Mâlik b. Enes, "es-Sıffetü'n-Nebi", 2; İbn Hanbel, *Müsned*, VIII, 365, (4743).

⁵³⁵ en-Nevevî, *el-Minhâc*, II, 236.

⁵³⁶ el-Buhârî, "el-Vudû", 35; Müslim, "es-Salâtü'l-Müsâfirîn", 182; İbn Mâce, "el-İkâme", 181; Mâlik b. Enes, "es-Salâtü'l-Leyl", 2; İbn Hanbel, *Müsned*, IV, 59, (2164).

5. Sağ Yanak

el-Buhârî’de “Sağ elin sağ yanağın altına konulması babı” (باب وضع اليد اليمنى تحت الخد) (اليمنى) şeklinde gelen bab başlığında da ifade edildiğine göre Hz. Peygamber uyuduğu zaman sağ tarafa uzanıp sağ elini sağ yanağının üzerine koyarak uyumuştur.⁵³⁷

"كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا أَخَذَ مَضْجَعَهُ جَعَلَ كَفَّهُ الْيُمْنَى تَحْتَ خَدِّهِ الْأَيْمَنِ"

C. SAĞ EL

Arap dilinde “yemîn” sözcüğünün anlamlarından birinin “sağ el” olduğunu daha önce ifade etmiştik. Bu sözcüğün tek başına sağ el anlamına geldiği hadis sayısı oldukça azdır. Yemin sözcüğünün “el” sözcüğü kullanılmadan “sağ el” anlamına geldiğine dair Müslim ve Ebû Dâvud’da bab başlığı halinde de gelen şu hadisi örnek verebiliriz: “Sizden biriniz tuvalet sonrası temizliğini (istibra) sağ eliyle yapmasın.”⁵³⁸ Bu hadiste geçen sağ el, "بِيَمِينِهِ" şeklinde gelmiştir. Ama genellikle sağ el "يَدَ الْيُمْنَى" şeklinde ifade edilmiştir. Hz. Peygamber’in namazda iken sağ elini sol elinin üzerine koyması,⁵³⁹ Hudeybiye’de Hz. Osmân’ın Mekke’de olmasına rağmen Hz. Peygamber’in kendi sağ elini kaldırıp sol elinin üzerine koyup Hz. Osmân adına biat alması,⁵⁴⁰ Hz. Peygamber’in gerek kendi ve gerekse ailesine dua okurken sağ eliyle mesh etmesi⁵⁴¹ ile ilgili hadislerle baktığımızda "يَدَ الْيُمْنَى" ifadesinin geçtiğini görüyoruz.

D. SAĞ ELİN MALİK OLDUĞU ŞEYLER "مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ"

Bu ifade Kur’ân’da câriye veya köle anlamında kullanılmış olup türevleriyle beraber on dört âyette toplamda on beş defa geçer.⁵⁴² İbarenin anlamı “sağ elin malik olduğu şeyler”dir. Hadislere baktığımızda ise bu ta’birin genelde en-Nisâ Sûresi’nde geçen ve câriyelerden bahseden âyetlerle ilgili olduğunu görüyoruz. Örneğin Huneyn savaşında esir alınan evli kadınların câriye olması konusunda sahâbenin tereddüt etmesi sonucu en-Nisa Sûresi’nin yirmi dördüncü âyeti nazil olmuştur.⁵⁴³ el-Muvatta sahibi İmâm Mâlik

⁵³⁷ el-Buhârî, “ed-Da’vât”, 8; en-Nesâî, “es-Siyâm”, 70; İbn Hanbel, *Müsned*, VII, 47, (3931).

⁵³⁸ Müslim, “et-Tahâret”, 63; Ebû Dâvud, “et-Tahâret”, 18.

⁵³⁹ el-Buhârî, “el-Mesâcid”, 54; İbn Mâce, “el-İkâme”, 3.

⁵⁴⁰ el-Buhârî, “Fedâil”, 7.

⁵⁴¹ el-Buhârî, “et-Tıb”, 37.

⁵⁴² Daha fazla bilgi için tezimizin: “Kur’ân’da Yemîn Kavramı” başlığına bkz.

⁵⁴³ Müslim, “er-Rıdâ”, 33; et-Tirmizî, “en-Nikâh”, 36; en-Nesâî, “en-Nikâh”, 59; Ebû Dâvud, “en-Nikâh”, 45

hadis kitabında câriye ile ilgili hükümlerin bir kısmını câriyeyi "بِمَلِكِ الْيَمِينِ" şeklinde ifade ederek açıklamıştır.⁵⁴⁴ Bu ta'bir ile "مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ" ta'biri aynı anlama gelmektedir. Yine İmam Mâlik Mecûsî câriyelerin Müslümanlara helal olmadığını şu şekilde ifade etmiştir:

"وَلَا يَحِلُّ وَطْءُ أَمَةٍ مَجُوسِيَّةٍ بِمَلِكِ الْيَمِينِ"⁵⁴⁵

Hiz. Peygamber ailesine ait bir câriyenin işlediği suçtan dolayı Hiz. Ali'yi câriyeye had uygulaması için görevlendirir ve şöyle buyurur: "Sahibi olduğunuz kölelere (ve câriyelere) hadleri uygulayınız"⁵⁴⁶ (وَأَقِيمُوا الْحُدُودَ عَلَى مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ) Konuyla ilgili bir başka hadis ise Hiz. Peygamber'in vefatı esnasında dili dönene kadar sürekli tekrarladığı şu cümledir:

"الصَّلَاةُ وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ"⁵⁴⁷

Hiz. Peygamber'in vefatına az bir süre kala sürekli tekrarladığı bu cümlede iki önemli meseleyi görüyoruz. Bunlardan biri namaz ikincisi ise elimizin altında bulunan şeylerdir. Acaba Hiz. Peygamber "مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ" ifadesiyle sadece köle veya câriyeleri mi kastetmiştir? Bu ifadeyi Kur'an ile beraber düşündüğümüzde câriye ve köle olarak anlamamız gerekir. Öncelikli birinci anlamı budur. Ama burada insanın sahip olduğu malların da kastedilme ihtimali vardır. Çünkü namaz ve zekât Kur'an'da beraber zikredilen kavramlardır. Hadiste önce namaz sonra sağ elinizin malik olduğu şeyler zikredilmiştir. Buradan Hiz. Peygamber'in mallarınızın hakkını verin, zekât konusunda gevşeklik göstermeyin demiş olma ihtimali de vardır.⁵⁴⁸

E. MÜTEŞÂBİH

Âl-i İmrân Sûresi'nin yedinci âyetinde Allah Teâlâ Kur'an'ın bir kısmının muhkem bir kısmının da müteşâbih olduğunu bizlere beyan ediyor. Muhkem ve müteşâbih âyetlerin tanımını da yine bu âyetten öğreniyoruz: "Sana kitabı indiren O'dur. Onda (kitabın) temeli olan muhkem âyetler vardır, diğerleri de müteşâbihtir. Kalblerinde eğrilik olan kimseler, fitne çıkarmak, kendilerine göre yorumlamak için müteşâbihin peşine düşerler. Oysa

⁵⁴⁴ Mâlik b. Enes, "en-Nikâh", 14.

⁵⁴⁵ Mâlik b. Enes, "en-Nikâh", 16.

⁵⁴⁶ Ebû Dâvud, "el-Hudûd", 33.

⁵⁴⁷ İbn Mâce, "el-Cenâiz", 64; İbn Hanbel, *Müsned*, XIX, 209, (12169).

⁵⁴⁸ Hatipoğlu, Haydar, "Sünen-i İbni Mâce Tercemesi ve Şerhi", IV, 498.

onların yorumunu ancak Allah bilir. İlimde derinleşmiş olanlar: ‘Ona inandık, hepsi Rabbimiz’in katındandır’ derler. Bunu ancak akıl sahipleri düşünür.”⁵⁴⁹ Kur’ân’da olduğu gibi hadislerde de bazı ifadelerin müteşâbih olduğunu görüyoruz. Hadislerde geçen müteşâbih ifadelerden biri de konumuzla ilgili olan “yemînullah” (يَمِينُ اللَّهِ) ifadesidir. Konuyla ilgili birinci hadis şu şekildedir:

"إِنَّ يَمِينَ اللَّهِ مَلَأَى لَا يَغِيضُهَا نَفَقَةً، سَحَاءَ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ، أَرَأَيْتُمْ مَا أَنْفَقَ مِنْ خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ، فَإِنَّهُ لَمْ يَنْقُصْ مَا فِي يَمِينِهِ، وَعَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ، وَبِيَدِهِ الْآخَرَى الْفَيْضُ، يَرْفَعُ وَيَخْفِضُ"

“Şüphesiz Allah’ın yemîni (يَمِينُ اللَّهِ) doludur, harcamak onu eksiltmez. O, gece gündüz daima çok cömert olup devamlı verir durur. Allah ’in gökleri ve Yer’i yarattığı günden beri infak ettiği nimetlerinin mahiyetini bana bildirebilir misiniz? Şu muhakkak ki, O’nun sağ elindeki ni’metler hiç eksilmez. O’nun Arş’ı su üzerindedir. O’nun diğer elinde kabz vardır ki, (bir kısım kavimleri) yükseltir, (diğer bazılarını da) alçaltır”⁵⁵⁰ Bu hadiste geçen yemîn (يَمِينُ), arş (عَرْشُ) ve yed (يَد) kelimeleri müteşâbih olarak kabul edilmiştir. Selef ve cumhur ulemaya göre müteşâbih olan bu kelimeler te’vil edilmez. Bu tür ifadeleri zahiri olarak anlamak da mümkün değildir. Çünkü Allah Teâlâ için zahiri olarak yorumlamak Allah’ın şanına yakışmaz ve anlamını sadece Allah Teâlâ bilir.⁵⁵¹

et-Tirmîzî (ö. 279/892) bu hadisi Mâide Sûresi’nin tefsirinde verir. Çünkü Yahudiler Allah’ın cimri olduğunu "يَدُ اللَّهِ مَغْلُولَةٌ" şeklinde ifade edince gelen âyette Allah’ın cimri değil tam aksine cömert olduğu "بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ يُنفِقُ كَيْفَ يَشَاءُ" şeklinde ifade edilmiştir.⁵⁵² Âyette “el” anlamında “yed” (يَد) ifadesi kullanılmış hatta Allah’ın iki “yed”i olduğu buyrulmuştur. et-Tirmîzî bu hadisten sonra şöyle bir açıklama yapmıştır: “Bu tür hadislerle bize geldiği şekilde yoruma gitmeksizin vehme kapılmaksızın inanırız. Bu tür hadisler aktarılır onlara inanılır nasıl ve niçin diye sorulmaz.”⁵⁵³

“Yemînullah” ifadesini zâhiri olarak anlamamıza engel olan başka karineler de mevcuttur. Çünkü yemin, sağ el veya sağ yön anlamına gelir. Allah Teâlâ için bunu

⁵⁴⁹ Âl-i İmrân 3/7.

⁵⁵⁰ el-Buhârî, “**et-Tevhîd**”, 22; Müslim, “**ez-Zekat**”, 37; et-Tirmizî, “**et-Tefsir**”, 6; İbn Mâce, “**el-İftitâh**”, 13; İbn Hanbel, *Müsned*, XII, 247, (7298).

⁵⁵¹ en-Nevevî, *el-Minhâc*, XII, 211.

⁵⁵² el-Mâide 5/64.

⁵⁵³ et-Tirmizî, “**et-Tefsir**”, 6.

düşünmek mümkün değildir. Allah'ın sağ elinin olmayacağına nakli delil yine başka hadiste mevcuttur. Allah Teâlâ için sağ ve sol elin mümkün olmayacağını Hz. Peygamber "وَكُلْنَا يَدَيْهِ يَمِينٌ" (Allah'ın iki "yed"i de sağdır) şeklinde ifade etmiştir.⁵⁵⁴

Yemîn sözcüğünün Allah Teâlâ için kullanıldığı ikinci hadis ise şudur:

"إِنَّ الْمُفْسِطِينَ عِنْدَ اللَّهِ عَلَى مَنَابِرٍ مِنْ نُورٍ عَنْ يَمِينِ الرَّحْمَنِ عَزَّ وَجَلَّ"

Adaletle hükmedenlerin Allah'ın yemîninde nurdan minberler üzerinde olacakların ifade edildiği bu hadiste⁵⁵⁵ yine yemîn sözcüğü müteşâbih olarak kabul edilmiştir. Müteşâbih ifadelerin te'vil edilebileceğini savunanlar ise (kelam ulemâsı) bu ifadeler hakkında görüşlerini bildirmekten çekinmemişlerdir. Örneğin Kâdî İyâz (ö. 544/1149) yemîni iyi hal, yüksek mertebe olarak yorumlamıştır. İbn 'Arafe'nin (ö. 803/1401) beyanına göre Araplar iyi ve makbul işleri sağ tarafa, zıddı olan işleri ise sol tarafa nispet etmişlerdir.⁵⁵⁶ Yine "yed" kelimesi ni'met, hazine şeklinde yorumlanırken, yemîn sözcüğü birinci hadiste mel'e (مَلَأَ) sözcüğü ile kullanıldığı için "Allah Teâlâ katında bitip tükenmeyen bir zenginlik" şeklinde anlaşılmıştır.⁵⁵⁷

Son olarak bir hadise daha değineceğiz. Bu hadisi tam olarak müteşâbihattan kabul etmesek bile âlimlerin üzerinde ittifak edemediği, birçok yorumun yapıldığı bir hadistir. Hadisin Arapça metni şu şekildedir:

"الْفَخْرُ وَالْخِيَلَاءُ فِي الْفَدَّادِينَ مِنْ أَهْلِ الْوَبَرِ وَالسَّكِينَةِ فِي أَهْلِ الْغَنَمِ وَالْإِيمَانُ يَمَانٌ وَالْحِكْمَةُ يَمَانِيَّةٌ"

Efendimiz bu hadiste kendini beğenen kibirli insanları deve sahibi bedevilerde, sekîneti ise koyun sahiplerinde gördüğünü ifade ettikten sonra: "İman Yemenli'dir, hikmet Yemen'e mensûbdur" buyurmuştur.⁵⁵⁸ Müslim'de Yemenli insanların imanda üstün olduğunu ifade eden bab başlığı altında gelen bu hadis ile ilgili başka bilgiler de mevcuttur. Bir gün Yemen'den bir heyet gelmiş, Efendimiz onlar için "Onların gönülleri nazik,

⁵⁵⁴ Müslim, "el-İmâre", 18; İbn Hanbel, *Müsned*, XI 32, (6492).

⁵⁵⁵ Müslim, "İmâre", 18; İbn Hanbel, *Müsned*, XI 32, (6492).

⁵⁵⁶ en-Nevevî, *el-Minhâc*, XII, 212.

⁵⁵⁷ İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Şehabeddîn Ahmed el-Askalânî (ö. 852/1449), *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (I-XIII), (terkim ve tebvîb: Muhammed Fuâd Abdülbâkî; tashîh ve tahrir Muhibbu'd- Dîn el-Hatîb), Beyrut: Dâru'l-Marife, 1959, XIII, 395.

⁵⁵⁸ el-Buhârî, "el-Menâkıb", 1; Müslim, "el-İmân", 89; İbn Hanbel, *Müsned*, XIII, 90, (7651). "Kendini beğenme ve büyüklenme, (yüzlerce) deve sahibi olan çığırtkan bedevilerde, sekînet ise koyun sâhiblerindedir. İmân Yemenli'dir, hikmet Yemen'e mensûbdur".

kalpleri yumuşaktır” buyurduktan⁵⁵⁹ sonra yukarıdaki hadisi söylemiştir. Hadisi te’vil edenler şu üç yorumda bulunmuşlardır. Birincisi “İman Yemenlidir” cümlesinde kastedilen “Yemen” Mekke’dir. Çünkü İslâm ilk oradan çıktı. Zaten Peygamber de Mekke’yi Tihâme bölgesinden saymıştır ki Tihâme de Yemen sınırları içindedir.⁵⁶⁰ İkinci görüş ise Hz. Peygamber’in bu hadisi Tebûk gazvesinde söylemesinden dolayı kaynaklanan bir yorumdur. Tebûk’ta iken Mekke ve Medîne konum olarak Yemen tarafına düştüğü için buradaki “Yemen”den kastedilen Mekke ve Medîne’dir. Üçüncü görüş ise Ensâr’ın aslen Yemenli olduklarından dolayı onların kastedildiği görüşüdür.⁵⁶¹ Ancak bu üç görüş de İbn Salâh (ö. 643/1245) tarafından tenkide uğramıştır. Çünkü İbn Salâh hadisi zahiri anlamıyla anlamış te’vile gerek olmadığını şu şekilde ifade etmiştir: “Eğer ki ulema bu hadisi tüm tarihiyle beraber dikkate alarak yorumlasaydı, burada kastedilen ‘Yemen’ in hakiki anlamda ‘Yemen ülkesi’ ve ‘Yemenliler olduğunu anlarlardı. Çünkü Hz. Peygamber Ensâr’ın da içinde bulunduğu bir toplulukta konuşurken Yemen’den bir heyet gelmesi (جَاءَ أَهْلُ الْيَمَنِ) üzerine onlarla ilgilenmiş ve bu hadisi söylemiştir. Bu yüzden bu sözcük “Ensâr” olarak te’vil edilirse hatalı olur. Yine Hz. Peygamber Yemenli heyet için “Onların gönülleri nâzik, kalpleri yumuşaktır” buyurmuştur. Bu ifadeyi de gelen Yemenliler için kullanmıştır. Bu ifadeler Efendimiz’i ziyarette gelen Yemenlilere bir iltifat olarak söylenmiştir. Hadisi zahiri olarak anlamakta bir beis de yoktur.”⁵⁶²

İbn Salâh Müslim’de geçen başka bir hadiste Hz. Peygamber’in: “İman Hicazlılardır⁵⁶³ buyurduğuna değinerek bu iki hadis arasında çelişki olmadığını da söylemiştir. Çünkü bu söz söylendiği zamanı bağlar. Her zaman ve herkese şamil değildir.⁵⁶⁴ Bu konuda İbn Salâh’ın tezlerine katılıyoruz. Hz. Peygamber Yemen’den kendisine gelen Yemenli’lere iltifaten “İman Yemenlidir, hikmet Yemen’e mensuptur” buyurması çok normaldir. Bu “İman sadece onlara aittir” anlamına gelmez. Örneğin Hz. Peygamber’e “hangi ibadet daha faziletlidir?” sorusu sorulduğunda Efendimiz duruma göre farklı cevaplar vermiştir.

⁵⁵⁹ Müslim, “el-Îmân”, 89.

⁵⁶⁰ Tihâme, batıda Kızıldeniz kıyısı boyunca kuzey-güney yönünde genişliği 8-65 km. arasında değişen ve yer yer kıyı kumulları ile kesintiye uğrayan yarı çöl özelliğinde düzlüklerden meydana gelen Yemen’de bir bölge. Daha fazla bilgi için bkz: Kurt, Halil, “*Yemen*”, TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), XLIII, 400.

⁵⁶¹ İbn Hacer el-Askalânî *Fethu’l-Bârî*, VI, 532; en-Nevevî, *el-Minhâc*, II, 32.

⁵⁶² en-Nevevî, *el-Minhâc*, II, 32-33.

⁵⁶³ Müslim, “el-Îmân”, 92.

⁵⁶⁴ İbn Hacer el-Askalânî *Fethu’l-Bârî*, VI, 532; en-Nevevî, *el-Minhâc*, II, 32.

Aynı şekilde Hicazlı'lar iman konusunda önde gelirken, Hz. Peygamber'i ziyaret eden Yemenli Müslümanlar da aynı imana sahip olmaları vesilesiyle de bu cümle söylenmiş olabilir.

III. FIKİH'TA YEMİN

Biz bu bölümde Fıkıh'ta yeminin teşrî delillerine, terim anlamına, çeşitlerine, yemin etmenin şartlarına, yeminin keffâretine ve İslâm hukuk sisteminde yeminin önemine değineceğiz. Hadis kitaplarında kitap veya bab başlıkları altında ayrı bir bölümde anlatılan yemin, fıkıh kitaplarında da aynı şekilde ele alınmıştır. Bu da bu kavramın İslâm hukukundaki önemini gösterir. Her ne kadar yemin etmek meşru olsa da gereksiz yere yapılan yeminler hoş karşılanmamıştır. Bunun nedenini, Allah'ın adını sürekli anarak "O'nu hafife alma", "küçük görme" ve "Allah'a karşı cüretkâr davranmak" şeklinde gösterenler olmuştur.⁵⁶⁵ Âyetlere baktığımızda da bunu açıkça görüyoruz. Örneğin Kalem Sûresi'nde itaat edilmemesi gerekenler arasında "çokça yemin eden"⁵⁶⁶ (حَلَّافٍ) kişinin olması buna delildir. Konuyla ilgili İmam Şâfiî'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Ne doğru yere ne de yalan yere Allah Teâlâ adına hiç yemin etmedim"⁵⁶⁷ Yemin, bir vacibin işlenmesi veya bir haramın terki gibi bir itaat söz konusu olduğunda ise ibadet olur.⁵⁶⁸

A. YEMİNİN TEŞRÎ DELİLLERİ

Fıkıh ilminin önemli bir konusu olan yemin kitap, sünnet ve icmâ' ile sabittir.⁵⁶⁹ Kitaptan delile Mâide Sûresi'nin şu âyetini gösterebiliriz: "Allah Teâlâ sizi kasıtsız olarak yaptığınız yeminlerden ötürü sorumlu tutmaz, fakat bilerek ettiğiniz yeminlerden dolayı sizi sorumlu tutar. Bunun da keffâreti, ailenize yedirdiğinizin ortalama seviyesinden on fakire yedirmek yahut onları giydirmek ya da bir köle azat etmektir. Buna imkânı olmayan ise üç gün oruç tutmalıdır. Yemin ettiğinizde (bozarsanız) yeminlerinizin keffâreti işte budur. Yeminlerinize bağlı kalın"⁵⁷⁰ Kur'ân'a baktığımızda Allah'ın da yemin ettiğini görüyoruz. Aynı şekilde Hz. Peygamber'in de yemin ettiğini biliyoruz.

⁵⁶⁵ Vehbe Zuhayli, *et-Tefsîru'l-Munîr* (I-XXXII), Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1991, II, 307.

⁵⁶⁶ el-Kalem 68/10.

⁵⁶⁷ Vehbe Zuhayli, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletuhu* (I-X), 4. B., Dimeşk: Daru'l-Fikr, t.y., IV, 2443.

⁵⁶⁸ Vehbe Zuhayli, a.g.e., IV, 2443.

⁵⁶⁹ İbn Kudame, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed el-Cemmâilî el-Makdisî (ö. 620/1223), *el-Muğnî* (I-XV), 3. B., thk., Abdullah b. Abdu'l-Muhsin et-Türkî, Riyâd: Daru Alemu'l-Kutub, 1997, XIII, 435.

⁵⁷⁰ el-Mâide 5/89.

Yeminle ilgili Efendimiz buyuruyor ki: “Sizden her kim yemin edecekse ya Allah Teâlâ adına yemin etsin ya da sussun”⁵⁷¹ Başka bir hadiste “İspat edip delil getirmek davacıya, yemin etmek ise davalıya gerekir” buyurmuştur.⁵⁷² Kitap ve sünnette yer alan bir konuda icmânın olması da kaçınılmazdır.

B. YEMİN KAVRAMININ TERİM ANLAMI

Yeminin lügat anlamını çalışmamızın birinci bölümünde yer alan “Arap Dilinde ‘Yemîn’ Kavramı” başlığı altında detaylarıyla açıklamıştık. Şimdi ise yeminin terim anlamına değineceğiz. Yemin, kuvvetli bir sözleşme yapmak ve bu sözleşmeye bağlanmaktan ibarettir. Yemini yapan kişi bir işi yapmaya veya yapmamaya azmeder.⁵⁷³ Başka bir deyişle yemin, bir kimsenin yapmaya ya da terketmeye azmetmiş olduğu güçlü bir kararlılığın ifadesidir. Bu karara yemin adının verilmesi azmin bununla güç kazanması sebebiyledir.⁵⁷⁴ Terim anlamı ise: “Bir kimsenin bir işi yapıp yapmaması veya bir olayın doğru olup olmaması yönünde söylediği sözlerini Allah’ın adını veya sıfatını zikrederek kuvvetlendirmesi, taraflardan birinin bir olayın doğru olup olmadığı hakkında Allah’ı şahit göstererek açıklamalarda bulunması” şeklindedir.⁵⁷⁵

Fıkıh’ta yemin ikiye ayrılmıştır. Birincisi “kasem”dir. Bununla kastedilen şey kendisiyle yemin edilen şeyin yani muksemun bihin tazimidir. Bu da sadece Allah Teâlâ adına yapılan yeminlerdir. Allah Teâlâ dışında başka bir varlığa tazim câiz olmadığından bu yeminin gerçekleşmesi için muksemun bih Allah’ın adı, fiilleri veya sıfatları olmak zorundadır.⁵⁷⁶ Lât ve Uzzâ gibi başka ilahlar adına yapılan yeminler eğer o ilahları tazim içinse bu küfürdür, değilse haramdır.⁵⁷⁷ İmam Şâfi’ye göre Allah Teâlâ adı ile yapılmayan kasemler yemin sayılmadığı için keffâreti de gerekmez.⁵⁷⁸

⁵⁷¹ el-Buhârî, “eş-Şehâdât”, 26; et-Tirmizî, “en-Nuzûr ve’l-Eymân”, 8.

⁵⁷² et-Tirmizî, “el-Ahkâm”, 12; İbn Mâce, “el-Ahkâm”, 7.

⁵⁷³ Heyet, *Fetâvâyi Hindiyye* (I-VI), 2. B., Mısır: Matbaatü’l-Kübrâ el’Emiriyye, t.y., II, 51.

⁵⁷⁴ es-Serahsî, Ebû Bekr Şemsü’l-eimme Muhammed b. Ebî Schl Ahmed (ö. 483/1090), *el-Mebsût* (I-XXX), Beyrut: Dâru’l-Mârifet, t.y., VIII, 126; Vehbe Zuhaylî, *el-Fıkhu’l-İslâm*, IV, 2442.

⁵⁷⁵ el-Begâvî, Ebû Muhammed b. Mes’ûd b. Muhammed b. Ferra (ö. 516/1122), *et-Tehzîb fî Fıkhi İmâmi’s-Şâfi’*, Beyrut: Dâru’l-Kitabü’l-İlmiye, 1997, VIII, 97.

⁵⁷⁶ es-Serahsî, *el-Mebsût*, VIII, 126; el-Mevsilî, Ebu’l-Fazl Mecdüddîn Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd (ö. 683/1284), *el-İhtiyâr li-Ta’lîl-i-Muhtâr* (I-V), Beyrut: Daru’l-Kutubu’l-İlmiyye, 1937, IV, 45.

⁵⁷⁷ Vehbe Zuhaylî, *el-Fıkhu’l-İslâm*, IV, 2443.

⁵⁷⁸ eş-Şâfi’î, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs (ö. 204/820), *el-Ümm* (I-VIII), 2. B., Beyrut: Daru’l-Fikr, 1990, VII, 64.

Fakihlere göre ikinci yemin ise şart ve cezaya bağlı olan yeminlerdir.⁵⁷⁹ Yani kişinin bir konuda bir şart öne sürüp daha sonra o şart gerçekleştiği takdirde ceza olarak niçin niyet etmişse onu yapmasıdır. Örneğin “yarın sana gelmezsem kölem hür olsun” diyen bir kişi fukahaya göre yemin etmiş sayılır.⁵⁸⁰ Şart ve cezaya bağlı olan yeminlerde Allah Teâlâ adı ile yemin edilmediği için dilbilimciler bunu yeminden saymazlar.⁵⁸¹

C. YEMİN ÇEŞİTLERİ

Fıkıh kitaplarında yemin bölümüne baktığımızda mezheplerin yemini değişik başlıklar altında sınıflandırdıklarını görüyoruz. Hatta aynı mezhebe bağlı fıkıh kitaplarında bile farklı kategorilere göre farklı yemin çeşitleri mevcuttur.⁵⁸² Bütün yemin çeşitlerini dikkate alarak bu konuyu yazmamız mümkün olmadığından dolayı bizler de genel kabul görmüş başlıklar altında yemin çeşitlerine değineceğiz. Allah Teâlâ adı ile yapılan üç çeşit yemin vardır. Bunlar “yemîn-i gamûs”, “yemîn-i lağv” ve “yemîn-i mün’akide”dir. İmam Muhammed (ö. 189/805), bu yeminler için şöyle der: “Allah Teâlâ’nın adına yapılan yemin üçtür. Birincisi keffâreti olmayan yemin (yemini gamûs), ikincisi keffâreti olan yemin (yemini lağv), üçüncüsü ise Allah’ın affedeceği umulan yemindir (yemini mün’akidedir).⁵⁸³

1. Yemîn-i Gamûs

Geçmişte veya halihazırda bulunan bir durum için bilinçli olarak yalan söyleme ile yapılan yemindir. Büyük günahlardandır ve yapan kişinin tövbe istiğfarda bulunması gerekir.⁵⁸⁴ Sahibini günaha daldırması ve ateşe sokması sebebiyle bu yemine “gamûs” denilmiştir.⁵⁸⁵ Cumhur ulema bu yeminle ilgili gelen hadislerle bakarak bu yeminin keffâretinin olamayacağını savunur. Örneğin Ebû Ümâme’den gelen Müslim rivayetinde Efendimiz şöyle buyurmuştur: “Her kim ki Müslüman’ın hakkını yalan yere yemin ederek gasp ederse, Allah Teâlâ ona cehennemi vacip kılar ve ona cennet haram olur.”⁵⁸⁶

⁵⁷⁹ es-Serahsî, *el-Mebsût*, VIII, 126; el-Mevsilî, *el-İhtiyâr*, IV, 46.

⁵⁸⁰ el-Mevsilî, *el-İhtiyâr*, IV, 46.

⁵⁸¹ es-Serahsî, *el-Mebsût*, VIII, 126; el-Mevsilî, *el-İhtiyâr*, IV, 46.

⁵⁸² Örnek olarak Hanefî fıkıhını anlatan el-Mebsût ve Fetâvâyî Hindîyye kitaplarının “Yeminler” bölümüne bkz.

⁵⁸³ el-Kâsânî, *Bedâ’i’u’s-Sanâ’i’*, III, 3; es-Serahsî, *el-Mebsût*, VIII, 126.

⁵⁸⁴ es-Serahsî, *el-Mebsût*, VIII, 127; Heyet, *Fetâvâyî Hindîyye*, II, 52.

⁵⁸⁵ eş-Şirbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb Kâhirî (ö. 977/1570), *Muğni’l-Muhtâç İlä Ma’rifeti Me’ânî Elfâzi’l-Minhâc* (I-VI), 1. B., b.y.: Daru’l-Kutubu’l-İlmiyye, 1994, VI, 188; İbn Kudame, *el-Muğni*, XIII, 448; Vehbe Zuhaylî, *el-Fıkhu’l-İslâm*, IV, 2445.

⁵⁸⁶ Müslim, “*el-İmân*”, 218. “من اقتطع حقَّ امرئٍ مسلمٍ بيمينه فقد أوجب الله له النارَ وحَرَّمَ عليه الجنةَ”.

Buna benzer sahih kaynaklardaki hadisleri delil getirenler bu yeminin keffâretinin asla mümkün olmayacağını, böylesine büyük bir günahın keffâret ile yok olamayacağını söylemişlerdir.⁵⁸⁷

Hanefîlere göre, yemîn-i gamûs, yemin bile sayılamaz. Ona yemin denilmesi tamamen mecâzidir. Bu yüzden bu yeminin tövbe ve istiğfar dışında bu dünyada başka bir cezası yoktur.⁵⁸⁸ Hanefî uleması ayrıca şu âyeti de delil getirir: “Allah’a verdikleri sözü ve yeminlerini az bir bedelle satanlara gelince, işte onların âhirette hiç nasipleri yoktur. Kıyamet günü Allah Teâlâ onlarla konuşmayacak, onlara bakmayacak ve onları temize çıkarmayacaktır. Onlar için elem veren bir azap vardır”⁵⁸⁹ Bu âyette kastedilen yemin, “yemîn-i gamûs”tur. Buna karşılık Şâfiî uleması: “Yeminlerinizin kasıtlı olmayanlarından dolayı Allah Teâlâ sizi sorumlu kılmaz, fakat kalplerinizin yöneldiği yeminden sizi sorumlu tutar. Allah Teâlâ çok bağışlayıcıdır, aceleci değildir”⁵⁹⁰ âyetini delil getirerek bu âyetin umumi bir âyet olduğunu söyleyerek bu yemin için keffâretin vacip olduğunu iddia ederler.⁵⁹¹ Onlara göre burada büyük günah olması keffâretin yok sayılacağı anlamına gelmez. Çünkü ziharda⁵⁹² da büyük günah var ama aynı şekilde onda da keffâret mevcuttur.⁵⁹³ Mâliki ve Hanbeli mezhebinin zâhir görüşüne göre de yemîn-i gamûs için keffâret gerekmez.⁵⁹⁴

2. Yemîn-i Lağv

Bu yemin ile ilgili değişik tanımlar yapılmıştır. Hanefîlere göre yemîn-i lağv, bir kimsenin geçmiş veya şimdiki zamanda bir şey için, doğru olduğunu sanarak yemin etmesi, ama onun aksinin ortaya çıkmasıdır.⁵⁹⁵ Bu tanımın İbn Abbâs’a ait olduğu da rivayet edilmiştir.⁵⁹⁶ İmam Şafîî ise bu yemini, “Manası kastedilmeyerek dilin söylediği yahut da bir başka şey hakkında yemin etmek isterken dili ile başka bir şey söylemesi

⁵⁸⁷ Vehbe Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâm*, IV, 2445.

⁵⁸⁸ es-Serahsî, *el-Mebsût*, VIII, 127.

⁵⁸⁹ Âl-i İmrân 3/77. *إِنَّ الَّذِينَ يَتْلُونَ كِتَابَ اللَّهِ وَأَيَّمَانِهِمْ تُمَنَّا قَلِيلًا أُولَٰئِكَ لَا خَلَاقَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ وَلَا يَنْظُرُ إِلَيْهِمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ*.

⁵⁹⁰ el-Bakara 2/225.

⁵⁹¹ es-Serahsî, *el-Mebsût*, VIII, 127; Vehbe Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâm*, IV, 2446.

⁵⁹² Bkz: Mücadele Süresi’nin ilk dört âyeti.

⁵⁹³ eş-Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, VI, 188; Vehbe Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâm*, IV, 2446.

⁵⁹⁴ İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî (ö. 595/1198), *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid* (I-IV), Kâhire: Daru'l-Hadîs, 2004, II, 172; İbn Kudame, *el-Muğnî*, XIII, 448.

⁵⁹⁵ es-Serahsî, *el-Mebsût*, VIII, 129; Heyet, *Fetâvâyi Hindîyye*, II, 52.

⁵⁹⁶ es-Serahsî, *el-Mebsût*, VIII, 129.

şeklinde yapılan yemindir” şeklinde tarif eder.⁵⁹⁷ Yani Şâfiîlere göre kişi kesinlikle yemin niyetiyle bu yemini yapmaması gerekir.⁵⁹⁸ Hz. Âişe de bu yemin için “kişinin yemin kastı olmaksızın söylediği "لَا وَاللَّهِ", "بلى والله", gibi sözleridir” demiştir.⁵⁹⁹ Tanımlara bakarak “yemîn-i lağv, yemin kastı olmaksızın yapılan yeminlerdir” diyebiliriz. Burada asıl tartışma bu yeminin gelecek ile ilgili bir meseleyi de kapsayıp kapsamadığı ile ilgilidir. Şâfiîler geçmiş, şu an ve gelecek ile ilgili yemin kastı olmadan yapılan bütün yeminleri yemîn-i lağv olarak değerlendirirken,⁶⁰⁰ Hanefiler gelecek ile ilgili bir mesele için yemin kastı olmaksızın bile olsa yapılan yeminleri yemîn-i lağv olarak kabul etmezler.⁶⁰¹ Yemîn-i lağv için keffâret gerekir diyenler olmuşsa da bu görüş rağbet görmemiş ve bu yemin için keffâretin gerekli olmadığı ile ilgili Mâide 89’u delil getiren cumhur ulema keffâretin gerekli olmadığı konusunda ittifak etmiştir.⁶⁰²

3. Yemîn-i Mün’akide

Gelecekte bir şeyi yapmak veya yapmamak üzerine yapılan yemindir.⁶⁰³ Bunun delili, "وَاحْفَظُوا أَيْمَانَكُمْ" “Yeminlerinizi koruyun” âyetidir.⁶⁰⁴ Yeminleri korumak, ona aykırı davranmamak, ancak gelecekte olan bir olgudur.⁶⁰⁵ Yapılan bu yemin, vacip bir işi yapmak veya terk etmek ile bir günahı işlemek gibi hangi konuda yapılırsa yapılsın yeminin bozulması durumunda keffâret gerektiği ittifakla vaciptir. Örneğin kişi şarap içeceğine yemin ederse yeminini bozup keffâret ödemek zorundadır.⁶⁰⁶ Mün’akide yemini eğer bir farzı yerine getirmek veya günahattan sakınmak üzere yapılmışsa uyulması vacip, bir farzı terk veya günah işlemek üzere yapılmışsa da uyulması haramdır.⁶⁰⁷ Ulema, "وَأَوْفُوا بِعَهْدِ اللَّهِ إِذَا عَاهَدْتُمْ" “Antlaşma yaptığınız zaman Allah’a verdiğiniz sözü yerine getirin”⁶⁰⁸ âyetini delil getirerek bir elbiseyi giymek, bir yemeği yemek gibi mübah

⁵⁹⁷ Vehbe Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâm*, IV, 2446.

⁵⁹⁸ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, II, 171.

⁵⁹⁹ el-Buhârî, “*el-Eymân ve'n-Nuzûr*”, 13.

⁶⁰⁰ Vehbe Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâm*, IV, 2446.

⁶⁰¹ es-Serahsî, *el-Mebsût*, VIII, 130; el-Kâsânî, *Bedâ'i'u's-Sanâ'i*, III, 3; Vehbe Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâm*, IV, 2446.

⁶⁰² İbn Kudame, *el-Muğnî*, XIII, 448; Vehbe Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâm*, IV, 2447.

⁶⁰³ el-Kâsânî, *Bedâ'i'u's-Sanâ'i*, III, 4.

⁶⁰⁴ el-Mâide 5/89.

⁶⁰⁵ Vehbe Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâm*, IV, 2448.

⁶⁰⁶ Vehbe Zuhaylî, *a.y.*

⁶⁰⁷ el-Mevsılî, *el-İhtiyâr*, IV, 47.

⁶⁰⁸ en-Nahl 16/91.

olan bir iş için yemin edilirse yemine sadık kalınması gerektiğini savunur. Buna rağmen kişi yeminini bozarsa keffâret ödemesi gerekir.⁶⁰⁹

Gelecek ile ilgili neyin kastedildiğine dair bazı şartlar ve meseleler vardır. Örneğin bir vakit belirtmeksizin bir şeyin yapılması üzerine yemin edilirse o şeyi yapmak imkânsız oluncaya kadar yemini bozulmuş sayılmaz. Yapma imkânı olmayınca da yemin bozulduğundan keffâret ödenir. Bazen yemin eden kişi “ebediyen bunu yapmayacağım” diyerek ömür boyu bir işi yapmayacağını belirterek yemin edebildiği gibi “yapmayacağım” diyerek bir süre belirtmeden de yemin edebilir. Bu tür yeminler söz ve anlam olarak süresiz yeminlerdir. Eğer kişi “bu işi bugün yapacağım” şeklinde muayyen bir vakit belirterek yemin ederse buna “muvakkat yemin” denilir. Bir de fevr yemini vardır ki o da söz olarak süresiz ama anlam olarak süreli olan yeminlerdir. Örneğin yemek davetine bir kişi “vallahı yemek yemem” derse bu sadece davet edilen o yemek için geçerli olan bir yemindir, başka bir yerde yemek yemesiyle yemini bozulmaz.⁶¹⁰

Belli bir süre ile sınırlandırılmayan yeminlerde, kişi yemin ettiği şeyi yapmadan ölürse ölen kişi için keffâret vacip olur. Vakti belirlenmiş muvakkat yeminlerde de süre içinde yapılan yeminin şartlarına uymayan kişinin keffâret ödemesi gerekir. Muvakkat yeminlerde vakit dolmadan ölen bir kişinin keffâreti konusunda ise ihtilaf vardır. Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed'e göre yemini bozulmuş olmaz. Ebû Yusuf'a göre bozulmuş olur.⁶¹¹ Hanefî ve Mâlikilere göre ister kasten ister bilerek isterse yanılarak olsun hatta mükreh bile olsa bozulan yeminler için mutlaka keffâretin ödenmesi gerekir. Şâfiî ve Hanbelilere göre ise çocuğun, mükrehin, sarhoşun, delinin, uyuyanın yeminini bozması keffâret gerektirmeyen yeminlerdendir.⁶¹²

Yemin edilecek bir şeyin imkânsız bir şey olması konusunda da ihtilaf vardır. Bunlardan birincisi tasavvuru mümkün olmayan yeminlerdir. Örneğin testide suyun olmaması halinde kişinin “Allah’a yemin olsun ki bu testideki suyu içeceğim” demesi Şâfiîler dışındaki üç mezhebe göre mün’akid bir yemin sayılmaz. Çünkü bunun tasavvuru aklen mümkün değildir, yemin şartları gerçekleşmediği için keffâret de gerekmez. Ama Şâfiîlere göre kişi yapılması aklen mümkün olmayan bir şeye de yemin etse bu mün’akid

⁶⁰⁹ Vehbe Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâm*, IV, 2449.

⁶¹⁰ es-Serahsî, *el-Mebsût*, VIII, 131.

⁶¹¹ es-Serahsî, *a.y.*

⁶¹² Vehbe Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâm*, IV, 2450.

yemindir ve bundan dolayı keffâret gerekir. İkincisi ise yapması mümkün olmayan yeminlerdir. Örneğin “Allah’a yemin olsun ki havada uçacağım, Dicle suyunun tamamını içeceğim” gibi insan gücünün üstünde olan yeminler bu kapsamdadır. Bu tür yeminler İmam Züfer dışındaki tüm müctehid imamlar için geçerli bir yemindir.⁶¹³

D. YEMİN LAFIZLARI

Yemin ile ilgili bir başka önemli mesele de yemin harfleri ve yemin lafızlarıyla ilgilidir. Kasem harfleri olarak bilinen yemin harfleri ba (ب) ta (ت) ve vav (و) harfleridir.⁶¹⁴ Bu harflerden asıl olan “ba” harfidir, “vav” harfi “ba” harfinden bedel ve “ta” harfi de “vav” harfinden bedel olup Kur’ân ve sünnette en çok kullanılan kasem harfi vav harfidir.⁶¹⁵ Bu harflerden “ba” ve “vav” harfleri Allah’ın tüm esması için kullanılırken “ta” harfi sadece “Allah” lafzı için kullanılmıştır.⁶¹⁶ Bu harfler Arapçadaki bazı kelimelerde birbirlerinin yerine kullanıldığı zamanlar da olmuştur. Bu üç harfle yapılan vallahi (وَاللّٰهُ), billahi (بِاللّٰهِ), tallahi (تَاللّٰهِ) şeklindeki üç yemin de “Allah’a ant olsun” anlamına gelir ve birbirinin aynıdır. Yine Allahi (اللّٰهِ) ve lillâhi (لِلّٰهِ) şeklinde yapılan yeminler de aynı anlama geldiği için yemin lafızları olarak kabul edilmiştir.⁶¹⁷

Yeminde ta’zîm söz konusu olduğundan İslâm dininde kendisiyle yemin edilen yani muksemin bih “Allah” olmak zorundadır. Allah Teâlâ dışında başka varlıklar ile yemin etmek câiz değildir. Bundan dolayı Ka’be, Kur’ân-ı Kerîm ve peygamber gibi hiçbir mukaddesat ile yemin câiz değildir.⁶¹⁸ Hanefîler dışındaki üç mezhebe göre ise Kur’ân-ı Kerîm üzerine yapılan yemin geçerlidir. Çünkü Kur’ân, Allah Teâlâ kelâmıdır ve Allah Teâlâ dışında bir varlık olarak değerlendirilemez.⁶¹⁹

Ulema Allah’ın bütün isimleriyle yemin etmenin câiz olduğu konusunda ittifak etmiştir. “Allah”, “Rab” ve “Rahmân” gibi sadece Allah Teâlâ için kullanılan isimlerle yemin edilirken yemin için niyet şartı aranmaz. “Alîm” veya “Hakîm” gibi hem Allah Teâlâ hem

⁶¹³ Vehbe Zuhaylî, *a.g.e.*, IV, 2455.

⁶¹⁴ es-Serahsî, *el-Mebsût*, VIII, 132; İbn Kudame, *el-Muğnî*, XIII, 457; eş-Şirbînî, *Muğni’l-Muhtâc*, VI, 184.

⁶¹⁵ İbn Kudame, *el-Muğnî*, XIII, 457.

⁶¹⁶ Vehbe Zuhaylî, *el-Fıkhü’l-İslâm*, IV, 2460.

⁶¹⁷ es-Serahsî, *el-Mebsût*, VIII, 132.

⁶¹⁸ el-Mevsılî, *el-İhtiyâr*, IV, 51.

⁶¹⁹ Vehbe Zuhaylî, *el-Fıkhü’l-İslâm*, IV, 2463.

de beşer için kullanılan isimlerde niyet şartı aranır.⁶²⁰ Örneğin kişi: “Alîm olana andolsun ki” derse ve buradaki “Alîm”den kastettiği Allah Teâlâ ise yemin geçerlidir, değilse yemin geçersiz olur.

Allah’ın sıfat ve fiilleriyle yemin etme konusunda ihtilaf vardır.⁶²¹ Bu ihtilafın sebebi, “مَنْ كَانَ حَالِفًا فَلْيَحْلِفْ بِاللَّهِ أَوْ لِيَصْمُتْ” “Sizden her kim yemin edecekse ya Allah Teâlâ adına yemin etsin ya da sussun”⁶²² hadisinde geçen “Allah Teâlâ adı” ile neyin kastedildiğiyle ilgilidir. Bu ifadenin sadece Allah’ın isimlerini değil aynı zamanda sıfatlarını ve fiillerini de kapsadığını düşünen âlimler Allah’ın hem isimleriyle hem de sıfat ve fiilleriyle yemin etmenin câiz olduğunu savunurlar.⁶²³

Hanefîlere göre kudret, izzet, azamet gibi Allah’ın zıddıyla vasıflanamayacağı zâtî sıfatlar ile yemin câiz iken; rahmet, gazap, şefkat ve merhamet gibi Allah’ın zıddıyla vasıflanması mümkün olan fiiller ile yemin etmek câiz değildir.⁶²⁴ es-Serahsî konuyla ilgili şu bilgileri vermektedir: “Yemin lafızları örf ve âdete göre de belirlenir. İnsanların yemin etmeyi alışkanlık haline getirdikleri lafızlarla yemin edilebilir. Allah’ın kudreti, azâmeti ve kibriyâsı ile yemin etmek örf olarak da bilindiği için bu sıfatlarla yemin etmek mümkün iken Allah’ın azabı, rahmeti gibi fiiller örf olarak yemin lafızları sayılmadığı için bu tür fiillerle yemin etmek câiz değildir.”⁶²⁵ Bundan dolayı Hanefîlere göre ilim sıfatı zatî bir sıfat olmasına rağmen örf olarak böyle bir yemin lafzı kullanılmadığı için Allah’ın ilmi ile yemin etmek yemin sayılmamıştır.⁶²⁶

Cumhura göre kişi kasem harfleriyle Allah Teâlâ adına yemin etmeyip (vallahî, billahî, tallahî), “Allah’a yemin ederim, Allah’a kasem ederim, Allah Teâlâ adına şهادet ederim” şeklinde yemin cümlesi kurarak yemin ederse bu geçerli bir yemin olur. Şâfiîlere göre ise bu yeminin geçerli olabilmesi için bu cümlelerin yemin niyetiyle söylenmesi gerekir.⁶²⁷ Hatta Hanefî ve Hanbelilerde tercih edilen görüşe göre kişi Allah Teâlâ adını

⁶²⁰ el-Mevsîlî, *el-İhtiyâr*, IV, 50; İbn Kudame, *el-Muğnî*, XIII, 453; eş-Şirbînî, *Muğnî’l-Muhtâc*, VI, 182.

⁶²¹ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, II, 170.

⁶²² el-Buhârî, “eş-Şehâdât”, 26; et-Tirmizî, “en-Nuzûr ve’l-Eymân”, 8.

⁶²³ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, II, 171.

⁶²⁴ el-Mevsîlî, *el-İhtiyâr*, IV, 50.

⁶²⁵ es-Serahsî, *el-Mebsût*, VIII, 133.

⁶²⁶ el-Mevsîlî, *el-İhtiyâr*, IV, 50.

⁶²⁷ Vehbe Zuhaylî, *el-Fıkhu’l-İslâm*, IV, 2465.

bile anmasa yani sadece “yemin ederim” bile dese bu geçerli bir yemindir. Çünkü bu tür yeminlerde muksemun bih Allah’tır ve hazfedilmiştir.⁶²⁸

E. YEMİNİN ŞARTLARI

İslâm dininde kişinin yaptıklarından sorumlu olabilmesi için birtakım şartlar aranır. Bu şartlara mükellef olma şartları denir ve genelde bu şartlar şunlardır: “Kişinin ergenlik yaşına girmiş olması, Müslüman olması ve akıllı olması.” Yeminin geçerlilik şartları arasında da bu şartlar vardır.⁶²⁹ Hanefîler dışındaki mezhep imamlarına göre kâfirin de yemini geçerlidir. Müslüman olan bir kişi kâfir iken yaptığı yeminine sadık kalmak veya keffâretini ödemek zorundadır.⁶³⁰ Çocuğun veya delinin yemini geçerli olmadığı gibi yeminde hür olma şartı da yoktur, kölelerin yemini de geçerlidir.⁶³¹ Yine mükrehin yani baskı altında zorla yaptırılan yemin de geçerli olup bozulması halinde keffâret gerektirir.⁶³²

Yeminin kabul şartlarından biri de yeminde “istisna”nın olmamasıdır. İstisna “inşallah” veya “illa enyeşaallah” gibi “Allah’ın dilemesiyle”, “Allah’ın yardımıyla” anlamına gelebilecek bir sözün söylenmesi yemini geçersiz kılar.⁶³³ Bütün fâkihlere göre yeminde istisnanın olmaması yeminin rûknüdür.⁶³⁴

F. YEMİNDE KEFFÂRET

Keffâret (كَفَّارَةٌ) sözcüğü, Arapça’da örtmek anlamına gelen kefera (كَفَّرَ) fiilinden müştaktır. Bu cezaya keffâret denilmesinin sebebi de günahı örten bir perde işlevi görmesinden dolayıdır. Delili kitap, sünnet ve icmâya dayanır. Zihâr, hata ile adam öldürme, oruç ve yemin keffâreti olmak üzere dört çeşit keffâret vardır.⁶³⁵ Biz çalışmamızın gereği sadece yemin keffâretine değineceğiz.

Yemin keffâretinin kitaptan delili Mâide Sûresi’nin 89. âyetidir: لَا يُؤَاذِنُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَٰكِنْ يُؤَاذِنُكُم بِمَا عَقَّدْتُمُ الْأَيْمَانَ فَكَفَّارَتُهُ إِطْعَامُ عَشْرَةِ مَسَاكِينَ مِنْ أَوْسَطِ مَا تُطْعَمُونَ أَهْلِيكُمْ

⁶²⁸ Vehbe Zuhaylî, *a.g.e.*, 2466; İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, II, 174.

⁶²⁹ Heyet, *Fetâvâyi Hindiyye*, II, 51; Vehbe Zuhaylî, *el-Fıkhu’l-İslâm*, IV, 2476.

⁶³⁰ Vehbe Zuhaylî, *el-Fıkhu’l-İslâm*, IV, 2477.

⁶³¹ Heyet, *Fetâvâyi Hindiyye*, II, 51; Vehbe Zuhaylî, *el-Fıkhu’l-İslâm*, IV, 2477.

⁶³² Heyet, *Fetâvâyi Hindiyye*, II, 51; İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, II, 177; Vehbe Zuhaylî, *el-Fıkhu’l-İslâm*, IV, 2477.

⁶³³ Heyet, *Fetâvâyi Hindiyye*, II, 51; İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, II, 175.

⁶³⁴ Vehbe Zuhaylî, *el-Fıkhu’l-İslâm*, IV, 2481.

⁶³⁵ Vehbe Zuhaylî, *a.g.e.*, IV, 2574.

“Allah Teâlâ או כִּסּוּתָהֶם או תַּחֲרִיר רַבָּהּ פֶּמֶן לֹא יִגְדַּ פְּסִיָּאָם תְּלָתָה אַיָּאָם דְּלִיךְ כְּפָרָה אִימָנִיכֶם אִדָּא חֲלָפְנִם” sizi kasıtsız olarak yaptığınız yeminlerden ötürü sorumlu tutmaz, fakat bilerek ettiğiniz yeminlerden dolayı sizi sorumlu tutar. Bunun da keffâreti, ailenize yedirdiğinizin ortalama seviyesinden on fakire yedirmek yahut onları giydirmek ya da bir köle âzat etmektir. Buna imkânı olmayan ise üç gün oruç tutmalıdır. Yemin ettiğinizde (bozarsanız) yeminlerinizin keffâreti işte budur.”⁶³⁶ Âyette de ifade edildiği gibi yeminini bozan kişinin keffâret olarak dört cezadan birisini yerine getirmesi gerekir. Bu konuda kişi özgürdür, yani dilerse on fakiri doyurur, dilerse on fakiri giydirir ve dilerse de köle azat eder. Bu üçünden birini yapamayan ise üç gün oruç tutar.⁶³⁷ Keffâret, zaman açısından mutlak bir vaciptir yani zaman kısıtlaması yoktur. Yeminini bozan kişi yeminini bozduğu andan itibaren ölüm anına kadar keffâretini istediği zaman yerine getirebilir.⁶³⁸

1. On Fakiri Doyurmak

Hanefîlere göre âyette geçen “fakiri doyurmaktan” kasıt bir fakire günlük iki öğün yemek yedirme zorunluluğudur. Bu yemeği fakirin elde etmesini sağlamak yani temlik koşulu yoktur. Cumhura göre ise diğer mali sorumluluklarda olduğu gibi keffârette de temlik şartı vardır.⁶³⁹ Yani kişi yiyeceği mala sahip olmak ve istediği gibi kullanma hakkına sahip olmak zorundadır. Keffâret olarak verilecek malın zekâtta olduğu gibi kurtlanmamış, tadı değişmemiş, çamura bulanmamış vb. kusurlardan arınmış olması gerekir.⁶⁴⁰

Hanefîlere göre verilecek ürün buğday ve un ise yarım sa’,⁶⁴¹ arpa ve hurma ise bir sa’ olmak zorundadır.⁶⁴² Bunun nedeni ise fakirin doyurulması ancak iki öğünden oluştuğu içindir. Bunu tek öğüne indirenlere göre de verilmesi gereken miktar bir müddür.⁶⁴³ Hanefîler kişiye bu ürünün ücretinin verilmesini câiz görürken diğer mezheplerde bu câiz

⁶³⁶ el-Mâide 5/89.

⁶³⁷ es-Serahsî, *el-Mebsût*, VIII, 144; İbn Kudame, *el-Muğnî*, XIII, 506; eş-Şirbînî, *Muğnî'l-Muhtâc*, VI, 191.

⁶³⁸ Vehbe Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâm*, IV, 2575.

⁶³⁹ Vehbe Zuhaylî, *a.g.e.*, 2577.

⁶⁴⁰ Vehbe Zuhaylî, *a.g.e.*, 2578.

⁶⁴¹ Bir sa’ yaklaşık olarak 3,264 kg dır. Bkz: Kallek, Cengiz, “*Sa*”, TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2008, XXXV, 317-319.

⁶⁴² Heyet, *Fetâvâyi Hindiyîye*, II, 63; İbn Rüşt, *Bidâyetü'l-Müctehid*, II, 180; Vehbe Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâm*, IV, 2579.

⁶⁴³ Bir müd yaklaşık olarak 513 gramdır. Bkz: Kallek, Cengiz, “*Müd*”, TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2008, XXXV, 317-319; İbn Rüşt, *Bidâyetü'l-Müctehid*, II, 179; Vehbe Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâm*, IV, 2578.

görülmemiştir. Onlara göre eğer câiz olsaydı âyette bunun açıkça ifade edilmesi lazımdı.⁶⁴⁴ Günlerin adedi fakirlerin adedine denk geldiğinden bir fakiri on gün boyunca yedirmekle de keffâret ödenmiş olur.⁶⁴⁵ Bir kişi beş fakiri yedirse beş fakiri de giydirse bu da câizdir.⁶⁴⁶ İmam Şafîî'ye göre ise bu câiz değildir.⁶⁴⁷ Yine âyette keffâret verilecek fakirlere Müslüman olma şartı getirilmediği için Ebû Hanîfe'ye göre gayri müslimlere de keffâret verilebilir.⁶⁴⁸

2. On Fakiri Giydirmek

Âyette geçen kisve (الْكِسْوَةُ), kişinin giyinik sayıldığı her türlü elbiseye verilen isimdir. Eğer giydiği şey için kişinin elbise giydiği kabul edilmemişse bu tür giysilere kisve denilmez.⁶⁴⁹ Bundan dolayı mest, ayakkabı, takke, sarık gibi bedenine sadece cüz'i bir miktarını örten giysiler kisve olarak kabul edilmemiştir.⁶⁵⁰ Hangi tür elbiselerin keffâret olarak kabul edilmesi gerekliliği ile ilgili tartışmalar mevcuttur. Bunun nedeni ise tamamen örfe bağlı olarak elbise (الْكِسْوَةُ) tanımının değişik yapılmasından dolayıdır. Hanefîlere göre kisvenin bedenine ekseriyetini örten bir elbise, Hanbeli ve Mâlikîlere göre ise kendisiyle en az namaz kılınacak kadar bedeni örtmesi gereken bir elbise olması gerekir.⁶⁵¹ Şâfiîlere göre de gömlek, izâr , pantolon gibi ismine elbise denilen her türlü giysi ile yemin keffâreti câizdir.⁶⁵² Bir fakire verilen tek bir elbisenin ücreti, on fakire verilen on farklı elbiseden daha fazla olsa bile bu câiz değildir.⁶⁵³ Bir fakire tek seferde on elbise alınması da keffâretin amacına uygun olmadığı için câiz değildir.⁶⁵⁴

3. Köle Azat Etmek

İslâm dininin ilk muhataplarının yaşadığı coğrafyada kölelik çok yaygındı. Köle pazarlarının kurulduğu, kölelerin mal olarak alınıp satıldığı, kölelerin birer eşya olarak kullanılıp, hiçbir hakka sahip olmadığı bir dönemde İslâm dini iyilik yapmak isteyen

⁶⁴⁴ İbn Kudame, *el-Muğnî*, XIII, 511.

⁶⁴⁵ Heyet, *Fetâvâyi Hindiyye*, II, 63; Vehbe Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâm*, IV, 2579.

⁶⁴⁶ Heyet, *Fetâvâyi Hindiyye*, II, 63.

⁶⁴⁷ İbn Kudame, *el-Muğnî*, XIII, 536.

⁶⁴⁸ Vehbe Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâm*, IV, 2580.

⁶⁴⁹ el-Mevsîlî, *el-İhtiyâr*, IV, 48.

⁶⁵⁰ el-Mevsîlî, *el-İhtiyâr*, IV, 48; Vehbe Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâm*, IV, 2582.

⁶⁵¹ İbn Kudame, *el-Muğnî*, XIII, 516; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, II, 180; Vehbe Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâm*, IV, 2582.

⁶⁵² eş-Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, VI, 191.

⁶⁵³ Heyet, *Fetâvâyi Hindiyye*, II, 62.

⁶⁵⁴ Heyet, *Fetâvâyi Hindiyye*, II, 62.

Müslümanlara bir iyilik yolu olarak köle azat etmeyi göstermiştir. Kitap ve sünnette köleliğin tamamen kaldırıldığı ile ilgili bir nass bulunmamakla beraber Müslümanların köleleri azat etmeleri sonucu bu müessese tamamen tarihe karışmıştır. Vehbe Zuhaylî'nin de ifade ettiği gibi bu vacip sakıt olmuş, köle azat edilmesi ile ilgili olan seçenek tarihe karışmış, dolayısıyla Müslümanların diğer seçeneklere yönelmesi gerekmektedir.⁶⁵⁵ Köle azat edilmesi ile ilgili yapılan en önemli tartışma ise kölenin Müslüman olup olmaması ile ilgilidir. Hanefîler, âyette köle azat etme ile ilgili bir kısıtlama olmadığını delil getirerek gayri Müslim bir kölenin de azat edilmesini câiz görürken diğer üç mezhep Nisa Sûresi'nin 92. âyetini⁶⁵⁶ delil getirerek azat edilecek kölenin mutlaka Müslüman olması şartını getirmişlerdir.⁶⁵⁷

4. Oruç Tutmak

Yemin keffâreti ile ilgili ilk üç madde maddi yükümlülük getirdiği için fakir olan Müslümanlara dördüncü bir seçenek olarak oruç tutma keffâreti getirilmiştir. Hanefîlere göre tutulan bu üç günlük oruç kesinlikle kesintisiz olmalıdır. Şâfiîlere göre ise böyle bir zorunluluk âyette geçmediği için yoktur.⁶⁵⁸ İmâm Mâlik de orucun art arda tutulma şartını kabul etmez.⁶⁵⁹ Yine oruç keffâreti eda edildiği an itibariyle kişinin durumuna göre değişebilir. Örneğin zengin iken yeminini bozan kişi daha sonra fakirleşirse oruç tutması câizdir.⁶⁶⁰

G. İSLÂM HUKUK SİSTEMİNDE YEMİNİN ÖNEMİ

Hukuk, insanlık tarihi kadar eski bir müessesedir. Yeryüzünde yaşayan ilk insanların aralarında çıkan birtakım problemlerle karşılaşması ve bu problemlere çözüm arayışı hukuk kurallarını doğurmuştur. Her din ve medeniyet kendi hukuk kurallarını zaman içinde oluşturmuştur. Biz tezimizin ilk bölümünde “Hukukta Yemin” başlığı altında “yemin” ve “hukuk” arasındaki ilişkiyi ortaya koyarken İslâm hukukundaki yemin konusuna değinmemiştik. İslâm yargı sisteminde yeminin önemini burada anlatmanın

⁶⁵⁵ Vehbe Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâm*, IV, 2583.

⁶⁵⁶ en-Nisâ 4/92. “Yanlışlıkla olması dışında, bir müminin bir mümini öldürmeye hakkı olamaz. Yanlışlıkla bir mümini öldüren kimsenin mümin bir köle azat etmesi ve ölenin ailesine teslim edilecek bir diyet vermesi gereklidir.” Bu âyette azat edilecek kölenin Müslüman olması şartı getirilmiştir.

⁶⁵⁷ İbn Kudame, *el-Muğnî*, XIII, 517; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, II, 181; Vehbe Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâm*, IV, 2584.

⁶⁵⁸ es-Serahsî, *el-Mebsût*, VIII, 144; eş-Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâç*, VI, 192.

⁶⁵⁹ İbn Kudame, *el-Muğnî*, XIII, 528.

⁶⁶⁰ Heyet, *Fetâvâyi Hindiyye*, II, 62.

daha doğru olduğunu düşündük. Fıkıh konuları genelde mezhepler arasında birçok ihtilafa neden olduğu için -burada çok önemli bir mesele olmadıkça- mezhepler arasındaki ihtilaflara değinerek sözü çok uzatmak istemiyoruz.

İslâm hukukunda davacı ile davalıdan birine yemin verdirmeye “tahlif”, yemin edene “hâlif”, yemin edilen şeye “mahlûfun aleyh”, yemin ettirmeye ve yemin istemeye “istihlâf”, yemin teklif eden hâkime “müstahlif”, tarafların karşılıklı yemin etmesine “tehâlûf” denilir.⁶⁶¹ Ulema bir davanın geçerli olabilmesi için o davanın sahih olma şartını öne sürmüşlerdir. Buna göre bir davanın sahih olabilmesi için davacı ve davalının aklı başında ve temyiz çağında olması, davanın yargı meclisinde olması, davacı, davalı ve davayla ilgili her türlü ispatın hakimle beraber hazır bulunması, dava edilen şeyin ma’lum (bilinen bir şey) olması ve dava konusu olan şeyin meşru bir şey olması gerekir.⁶⁶²

Sahihi bir davada kabul gören ispat delilleri ise şahitlik, yemin, nükûl (yeminden çekinme) ve ikrardır.⁶⁶³ Bu dört maddeden ikisinin yeminle alakalı olması yeminin yargıdaki önemine işaretir. Mahkemelerde yeminin meşru oluşuyla ilgili en önemli delil Nur Sûresi’ndeki âyetlerdir. Bu âyetlerde kişi eşinin zina ettiğini iddia edip dört şahit getirmediği takdirde dört kere Allah’ı şahit gösterip, yani Allah Teâlâ adına yemin edip, beşincisinde ise yalan söyleyen kişiye lanet okunması istenmiştir.⁶⁶⁴ “Liân yemini” de denilen bu davada kişi yemin ettiği için eşinden boşanmış sayılır.⁶⁶⁵ Bir başka âyette ise ““Bunu (yeminlerimizi) yakınımız hatırına da olsa hiçbir bedel karşılığında satmayız ve Allah’ın buyruğu olan bu tanıklığı asla gizlemeyiz, aksi halde apaçık günahkarlardan olacağımızda kuşku yoktur” diye Allah’ın adına yemin ederler” buyrulmuştur.⁶⁶⁶ Hz. Peygamber’in şu hadisi de yargılamada yeminin bir ispat delili olarak kullanıldığına delildir: “İspat edip delil getirmek davacıya, yemin etmek de davalıya gerekir”⁶⁶⁷

⁶⁶¹ Boynukalın, Ertuğrul, “*Yemîn*”, XLIII, 417/420.

⁶⁶² Vehbe Zuhaylî, *el-Fıkhu’l-İslâm*, VIII, 5981.

⁶⁶³ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, IV, 245.

⁶⁶⁴ en-Nûr 24/6-9.

⁶⁶⁵ Detaylı bilgi için bkz: Aydın, Mehmet Akif, “*Liân*”, TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2003, XXVII, 172-173.

⁶⁶⁶ el-Mâide 5/106. “فَيَقْسِمَانِ بِاللَّهِ إِنْ أَرَبْتُمْ لَا تَشْتَرِي بِهِ ثَمَنًا وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَىٰ وَلَا تَكُلُمُ شَهَادَةَ اللَّهِ إِنَّا إِذَا لَمِنَ الْأَمِينِ”

⁶⁶⁷ et- Tirmizî, “*el-Ahkâm*”, 12; İbn Mâce, “*el-Ahkâm*”, 7.

Davacı kendisini haklı çıkaracak bir beyyine veya şahitler ile gelirse yemin ortadan kalkar ve davalıya yemin teklifi yapılamaz.⁶⁶⁸ Ulema davacı eğer bir beyyine getirmezse davalının yemin etmesiyle bu davanın sona ereceği konusunda ittifak etmiştir.⁶⁶⁹ “Had” gerektiren suçlarda yemin gerekmediği,⁶⁷⁰ “kisas” davalarında ise yemine başvurma konusunda icmâ’ vardır. Davalı eğer yeminden kaçınırsa azalarında kısas uygulanır. Ölüm gerektiren kısas davalarında ise kişi yeminden kaçınırsa ölüm cezası verilmez. Suçunu ikrar etme veya yemin etme arasında bir tercihe tabi tutulur. Bu ikisini de yapmazsa hapsedilir.⁶⁷¹ Yemin verme hâkimin yetkisinde olduğundan kendisinden yemin istenmeyen kişinin yapacağı yeminler geçersizdir.⁶⁷²

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi kişi ancak Allah’ın isimleri veya sıfatları ile yemin etmek zorundadır. Davalarda gayri Müslimlerin de yemini câizdir. Yahudilerden “Tevrat’ı indirene yemin olsun”, Hristiyanlardan “İncili indirene yemin olsun”, Mecusilerden “Ateşi yaratana yemin olsun” şeklinde yemin etmeleri istenir.⁶⁷³

Hâkim yemin edecek kişiye: **إِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ وَأَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا قَلِيلًا أُولَٰئِكَ لَا خَلَاقَ لَهُمْ** “Allah’a verdikleri sözü ve yeminlerini az bir bedelle satanlara gelince, işte onların âhirette hiç nasipleri yoktur. Kıyamet günü Allah Teâlâ onlarla konuşmayacak, onlara bakmayacak ve onları temize çıkarmayacaktır. Onlar için elem veren bir azap vardır”⁶⁷⁴ âyeti ile: **مَنْ حَلَفَ عَلَى** “Kim Müslüman bir kimsenin malından bir parça koparıp almak için yalan yere yemin ederse Allah’ı karşısında gazaplanmış olarak bulur”⁶⁷⁵ hadisini hatırlatarak yemin etmesini ister.⁶⁷⁶

“Nükûl” ise yemin etmeyi kabul etmeme, yemin etmekten imtina etme⁶⁷⁷ anlamına gelen fıkhi bir terimdir. Kişinin “ben yemin etmiyorum” veya hâkimin “yemin et” sözünden sonra sükût etmesiyle gerçekleşir.⁶⁷⁸ Davacının delil getirmeyip davalının da yemin

⁶⁶⁸ Heyet, *Fetâvâyi Hindiyye*, IV, 14.

⁶⁶⁹ İbn Rüşt, *Bidâyetü'l-Müctehid*, IV, 249.

⁶⁷⁰ Heyet, *Fetâvâyi Hindiyye*, IV, 16.

⁶⁷¹ el-Mevsilî, *el-İhtiyâr*, II, 113.

⁶⁷² Heyet, *Fetâvâyi Hindiyye*, IV, 13.

⁶⁷³ el-Mevsilî, *el-İhtiyâr*, II, 114.

⁶⁷⁴ Âl-i İmrân 3/77.

⁶⁷⁵ el-Buhârî, “eş-Şehâdât”, 19.

⁶⁷⁶ el-Mevsilî, *el-İhtiyâr*, II, 113.

⁶⁷⁷ eş-Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâç*, VI, 423; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, XI, 678.

⁶⁷⁸ eş-Şirbînî, *a.g.e.*, VI, 423.

etmekten çekindiği davalarda Hanefilere göre davacı yemin etmez. Hâkim davalının yemin etmemesi sonucu hükmü onun aleyhine verir.⁶⁷⁹ Şâfiîlerde ise davalı yemin etmediği takdirde yemin hakkı davacıya geçer ve davacı yemin etmeyene kadar hâkim onun lehine hüküm veremez.⁶⁸⁰

IV. KELÂM'DA YEMİN

“Söz” anlamına gelen “kelâm” ile “ilim” lafzının bir araya gelmesiyle oluşan “Kelâm İlmi”nin birçok tanımı yapılmıştır. Genelde İslâm dininin inanç esaslarını inceleyen kelâm ilminin tarifiyle ilgili yapılan tartışmalara girmeyerek⁶⁸¹ bu ilmin tarifini kısaca: “Allah’ın zâtından ve sıfatlarından, nübüvvet konularından, başlangıç ve sonuç itibarıyla kâinatın hallerinden İslâm kanunu üzere bahseden bir ilim”⁶⁸² şeklinde yapabiliriz. Bu ilim “Akâid İlmi” olarak da karşımıza çıkar. “Akâid” (الْعَقَائِد), “düğüm bağlamak” anlamına gelen “akd” (عَقْد) sözcüğünden türemiş olup, “gönülden bağlanılan, kesin karar verilen, düğüm atmışçasına kesinlikle inanılan şey” demektir.⁶⁸³

İslâm Akâidi, sabit/değişmez, kat’î delillere dayanan, mutedil, ifrat ve tefritten uzak, apaçık ve en önemlisi de fitrata en uygun inanç sistemidir.⁶⁸⁴ İslâm Akâidi’nin özellikleri arasında yer alan “fitrat” kavramı üzerinde durmak istiyoruz. Fitrat, “yarmak, ikiye ayırmak, yaratmak, icat etmek” manalarına gelen “fatr” kökünden isim olup “yaratılış, belli yetenek ve yatkınlığa sahip oluş” anlamında kullanılmıştır. İlk yaratılış, bir bakıma mutlak yokluğun yarılarak, içinden varlığın çıkması şeklinde telakki edildiğinden fitrat kelimesiyle ifade edilmiştir. Buna göre fitrat ilk yaratılış anında varlık türlerinin temel yapısını, karakterini ve henüz dış tesirlerden etkilenmemiş olan ilk durumlarını belirtir.⁶⁸⁵

Bu sözcük Kur’ân-ı Kerîm’de şu şekilde geçmektedir: أَقِمَّ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ "O halde sen hanîf olarak bütün varlığınla dine, Allah insanları hangi fitrat üzere yaratmışsa ona yönel! Allah’ın yaratmasında değişme olmaz. İşte doğru din budur; fakat insanların çoğu

⁶⁷⁹ Vehbe Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâm*, VIII, 5988.

⁶⁸⁰ eş-Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, VI, 423.

⁶⁸¹ Geniş bilgi için bkz: “Topaloğlu, Bekir, *“Kelâm İlmi Giriş”*, İstanbul: Damla Yayınevi, s. 46-48.

⁶⁸² Topaloğlu, Bekir, *“Kelâm İlmi Giriş”*, İstanbul: Damla Yayınevi, s. 47.

⁶⁸³ Topaloğlu, Bekir, a.g.e., 43.

⁶⁸⁴ Kılavuz, A. Saim, “İslâm Akâidi ve Kelama Giriş”, İstanbul: Ensar Yayınları, 2012, s. 29.

⁶⁸⁵ Hökelekli, Hayati, *“Fitrat”*, TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1996, XIII, 47-48.

bilmezler.”⁶⁸⁶ Bu durumda Yüce Allah insanoğlunu İslâm fitratı üzerine yaratmış ve insanoğlundan bu fitrata uygun olarak yaşamasını istemiştir. Cenâb-ı Hak, her çocuğun yaratılışına Rabb’inin birliği ve rubûbiyetini bilmesini sağlayacak bir kuvveyi yerleştirmiştir.⁶⁸⁷ Bu yüzden Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Dünyaya gelen her insan fitrat üzere doğar; sonra anne ve babası onu Yahudi, Hristiyan, Mecûsî yapar.”⁶⁸⁸

el-‘A’râf Sûresi’nde anlatılan “Elest bezmi”yle ilgili âyete baktığımızda Allah Teâlâ Hz. Âdem’i yaratmış ve onun sulbünden tüm zürriyetini çıkarıp kendisinin tek bir ilah olduğunu bütün ruhlara ikrar ettirmiştir.⁶⁸⁹ Bütün bu bilgiler ışığında insanoğlunun İslâm dini üzerine doğduğunu ve bu din üzerine yaşayacağına dair söz verdiğini ve Allah Teâlâ’nın insanları bu fitrat üzerine yarattığını söyleyebiliriz. Bundan dolayı bazı müfessirler Kur’ân-ı Kerîm’de cennet ehli için kullanılan “Ashâbu’l-Yemîn” ifadesini “yemininde sâdık, ahdinde vefâkâr, işine sahip bahtiyarlar” olarak açıklamışlardır ki ⁶⁹⁰ bu ahd ve yemin “Elest Bezmi”nde verilen ahd ve yemindir ve bu yemine sadık kaldıkları için onlara “Ashâbu’l-Yemîn” denilmiştir.⁶⁹¹

Tam bu noktada tezimizin konusu olan “yemin” ile insanoğlunun Allah Teâlâ’ya verdiği ahdin veya yaptığı akdin bir bağlantısını kurabiliriz. Çünkü Arapça’da ahdin anlamları arasında “yemin etmek”, “uyulması gereken antlaşma”⁶⁹², bir şeyi koruma ve ona riayet etme⁶⁹³ itimat edilecek söz⁶⁹⁴ gibi anlamlar da vardır. Kur’ân-ı Kerîm’de “ahd”, Allah Teâlâ ile kul arasında, peygamber ile kavmi arasında ya da insanların kendi aralarında yaptığı antlaşmaların genel ismi olarak kullanılmıştır. Örneğin kişinin Allah ile ahitleşmesi “elest bezmi”nde olduğu gibi bir söz verme veya adak adaması, yemin etmesi şeklinde olur.⁶⁹⁵ “Ahid”de hem yemin hem de kesin söz verme anlamı vardır. Yemin, ahdin dînî ve kutsî yönünü, söz verme de ahlâkî yönünü teşkil eder.⁶⁹⁶ Dolayısıyla

⁶⁸⁶ er-Rûm 30/30.

⁶⁸⁷ el-Mâturîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, VIII, 271.

⁶⁸⁸ el-Buhârî, “Cenâ’iz”, 79; Müslim, “**Kâder**”, 22.

⁶⁸⁹ el-‘Araf 7/172.

⁶⁹⁰ Elmalılı, “*Hak Dini Kur’ân Dili*”, V, 373.

⁶⁹¹ Aytekin, Arif, “*Ashâbu’l-Yemîn*”, TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1991, III, 472.

⁶⁹² er-Râğîb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 591.

⁶⁹³ el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Luğâ*, I, 98.

⁶⁹⁴ Âsım Efendi, *el-Okyânûsu’l-Basît*, II, 1527.

⁶⁹⁵ Öz, Ahmet, “*Kur’ân’da Ahit ve Ahde Vefa*”, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1999, s. 6.

⁶⁹⁶ Küçük, Abdurrahman, “*Ahd*”, TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1988, I, 532.

mü'min, yaptığı tüm antlaşma ve yeminlere hem dînî hem de ahlâkî olarak uymak, sorumluluklarını yerine getirmek zorundadır. Ayrıca ahd, “Allah’tan gelen ve insanların kabul ettiği, Allah Teâlâ’nın onlara yüklediği sorumluluklardır. Yemin ise insanların (yerine getireceklerine dair) yapmış oldukları (dolayısıyla da yüklendiği) sorumluluklardır” şeklinde yorumlanmıştır.⁶⁹⁷

“Yemîn” ve “ahd” sözcüğü aynı âyetlerde birbirinin yerine de kullanılmıştır. Örneğin yapılan ahitlerin bozulmasıyla ilgili bir âyette⁶⁹⁸ (وَإِنْ تَكْتُمُوا آيْمَانَهُمْ مِنْ بَعْدِ عَهْدِهِمْ) bunu açıkça görüyoruz. Yine en-Nahl 91. âyetinde geçen “yemîn” ve “ahd” sözcüklerinin de aynı anlamda kullanıldığı ifade edilmiştir.⁶⁹⁹

İnsanoğlu dünyaya gelmeden önce yapmış olduğu bu ahdin sorumluluğunun bilinciyle hareket etmeli ve dünya ile âhiret mutluluğunu bu ahde vefâ göstermekle elde edeceğini bilmelidir. Yapmış olduğu ahde ihanet edenler âhirette bedbaht olacaklardır. İster Müslüman olsun ister kâfir yeminlerine ve ahitlerine ihanet edenlerin âhirette başlarına nelerin geleceği de âyetle açıkça ifade edilmiştir: “Allah’a verdikleri sözü ve yeminlerini az bir bedelle satanlara gelince, işte onların âhirette hiç nasipleri yoktur. Kıyamet günü Allah onlarla konuşmayacak, onlara bakmayacak ve onları temize çıkarmayacaktır. Onlar için elem veren bir azap vardır.”⁷⁰⁰

Yahudiler ahde vefasızlık yapıp, yeminlerini riyaset veya rüşvet gibi⁷⁰¹ dünya menfaati elde etmek için bozdular. Bunu yapan Yahudilerin âhirette başlarına ne gelecekse aynı ihanet içinde olan Müslümanların da aynı cezayla karşılaşacağı muhakkaktır. Konunun önemine binaen Hz. Peygamber Müslümanların yalan yere yemin etmesini kesin bir dille yasaklamış ve Allah’ın âhirette onlara gazap edeceğini, onlarla konuşmayacağını aynı şekilde vurgulamıştır.⁷⁰²

“Allah’a verdikleri sözü ve yeminlerini az bir bedelle satanlara” verilecek cezalara baktığımızda ilk olarak "لَا خَلَقَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ" “âhirette hiç nasipleri yoktur” buyrulmuştur. Oysa onlar âhirette kendileri için hayırlar ve güzellikler olduğunu iddia

⁶⁹⁷ el-Mâturîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, II, 412; er-Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, VIII, 266.

⁶⁹⁸ et-Tevbe 9/12.

⁶⁹⁹ el-Mâturîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, II, 412.

⁷⁰⁰ Âl-i İmrân 3/77.

⁷⁰¹ en-Nesefî, *Medâriku’t-Tenzîl ve Hakâiku’t-Te’vîl*, I, 267.

⁷⁰² Müslim, “el-İmân”, 179; et-Tirmizî, “el-Buyu”, 5.

etmişlerdi.⁷⁰³ Umdukları hiçbir hayır onlara verilmeyecektir. Bu ve diğer dört cezanın uygulanması için kişinin ihanetine tövbe etmeden ölmesi gerekir. Çünkü icmâ' ile sabittir ki kabul olunan bir tövbe günahları affettirir.⁷⁰⁴

İkinci ceza olarak "وَلَا يَكَلِّمُهُمُ اللَّهُ" "Allah Teâlâ onlarla konuşmayacak" buyrulmuştur. Bu cümlelerin Allah'ın gazabını ortaya çıkarması için söylediği kinayeli bir söz olduğunu söyleyenler olmuşsa da⁷⁰⁵ bize göre aslolan Allah'ın onlarla konuşmamasıdır. Bu ise bizzat Allah'ın zatı tarafından uygulanabildiği gibi melekler vasıtasıyla da uygulanabilir.⁷⁰⁶ Allah'ın onlarla konuşmaması başka bir âyette şu şekilde geçmektedir: "Yıkılın karşımdan! Ve artık bana bir şey söylemeyin!"⁷⁰⁷ Bu âyette olduğu gibi günahkârlar mazeretlerini dile getirmek istedikleri zaman Allah Teâlâ buna müsaade etmeyecek ve onlarla asla konuşmayacaktır. Bu konuşmanın melekler vasıtasıyla olacağı görüşü için yapılan yorum da şu şekildedir: "Kur'ân-ı Kerîm'de meleklerin cennet ehline selam getirip müjdeler verdiğiyle ilgili âyetlere⁷⁰⁸ baktığımızda ahde vefasızlık gösterip yeminlerine ihanet edenlerin bu nimetten mahrum kalması Allah'ın onlarla konuşmadığı anlamına gelmektedir."⁷⁰⁹

"Allah onlara bakmaz" (وَلَا يَنْظُرُ إِلَيْهِمْ) ifadesini ez-Zemahşerî, "ihanda bulunmaz" şeklinde tefsir etmiştir. Çünkü ez-Zemahşerî'ye göre bir kişi, bir kişiye değer verip ihanda bulunursa ona bakar. Burada "nazara" fiili kinaye yoluyla "ihanda bulunma" anlamındadır.⁷¹⁰ er-Râzî de bu görüşü savunur ve: "Burada 'nazara' fiilinin Allah Teâlâ için 'görme' anlamında olması caiz değildir" demiştir.⁷¹¹

Son olarak ise ahdine ve yeminine ihanet edenleri Allah Teâlâ'nın "وَلَا يُزَكِّيهِمْ" "onları temize çıkarmayacağı" buyrulmuştur. Bu ihaneti yapan kişiler velev ki dünyada bazı iyilikler yapmış olsalar bile bu iyilikleri karşılık bulmayacaktır.⁷¹² Ayrıca bu ifade: "Allah Teâlâ'nın cennet ehlinde övdüğü kimseler gibi onları övüp temize çıkarmaz" şeklinde

⁷⁰³ el-Mâturîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, II, 412.

⁷⁰⁴ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, VIII, 266.

⁷⁰⁵ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, VIII, 266; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, II, 53.

⁷⁰⁶ el-Mâturîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, II, 412.

⁷⁰⁷ el-Mü'minûn 23/108.

⁷⁰⁸ er-Ra'd 13/23-24; en-Nahl 16/32.

⁷⁰⁹ el-Mâturîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, II, 412.

⁷¹⁰ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 376.

⁷¹¹ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, VIII, 267.

⁷¹² el-Mâturîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, II, 413.

de tefsir edilmiştir.⁷¹³ Kur’ân-ı Kerîm’de işlenen günahlarla ilgili cezalara baktığımızda genelde “onlar için acıklı bir azap vardır” şeklinde bir ifade bulunurken bu âyette bu ifadenin dört ceza söylendikten sonra gelmesi düşündürücüdür. Âhiret’te hâinlerin nasipleri olmayacak, Allah onlarla konuşmayacak, onlara rahmet nazarıyla bakmayacak, onları tezkiye etmeyecek ve onlar için acıklı bir azap olacaktır. Detaylı olarak beş cezanın art arta söylenmesi bu günahın kebâîrden (büyük günahlardan) olduğuna delildir. Çünkü ahde vefasızlık ve yemine ihanet, sadece kişi için bir problemden ibaret değildir; toplumu ifsad eden, kişiler ve toplumlar arası güvensizliğe neden olan, dolayısıyla emniyeti ortadan kaldırıp yerine güvensizliği var eden bir kötülüktür.

V. DİNLER TARİHİ’NDE YEMİN

Dinler tarihi, tarihi süreçlerini dikkate alarak dinleri, inanış, ibadet/uygulama ahlaki kuralları ve kültürel özellikleri ile inceleyen bir bilim dalıdır.⁷¹⁴ Bu bilim dalı insanlık tarihiyle başlayan ve mensubu olan bütün dinleri inceler. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi yemin hemen hemen bütün dinlerde ve hatta medeniyetlerde olduğu için bütün dinlerdeki yemin kavramını ele almamız mümkün olmadığından biz burada sadece üç semavi dinde var olan yemini karşılaştırmalı olarak ele alacağız. “Fıkıhta Yemin” başlığı altında İslâm dinindeki yemini açıklamıştık. Şimdi ise Yahudilik ve Hristiyanlık dinlerindeki yemine değineceğiz. Bu iki semavi dinde yemini incelemek için elimizde tercümeleri de bulunan kutsal kitaplarını esas alacağız.

A. YAHUDİLİKTE YEMİN

Yahudilik, Sâmi kavimlerinin ilkel dinsel hayatından ortaya çıkan ve bugün de varlığını devam ettiren ilk büyük din olmasına rağmen⁷¹⁵ semâvî dinler arasında mensubu en az olan dindir.⁷¹⁶ Etnik köken olarak kendilerini Hz. İbrâhîm’e, dini olarak da milattan önce XIII. yüzyılda Hz. Mûsâ’nın Tûr dağında Tanrı ile ahitleşip Tanrı’dan Tevrat’ı almasına dayandırırılar.⁷¹⁷ Yahudiler, Hz. İbrâhîm ve onun çocuklarının soyundan geldikleri için

⁷¹³ er-Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, VIII, 267; ez-Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân ve İ’râbuh*, I, 434.

⁷¹⁴ Küçük, Abdurrahman, vd., “*Dinler Tarihi*”, 4. B., Ankara: Berikan Yayınevi, 2014, s. 31.

⁷¹⁵ Yurdaydın, Hüseyin-Dağ, Mehmet, “*Dinler Tarihi*”, Ankara: Gündüz Matbaacılık, 1978, s. 169.

⁷¹⁶ Küçük, Abdurrahman, vd., “*Dinler Tarihi*”, s. 315.

⁷¹⁷ Gürkan, Salime Leyla, “*Yahudilik*”, TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2013, XLIII, 226-232.

“İbrânî”, Hz. Yakup’a Tanrı tarafından verildiği iddia edilen “Tanrıyla uğraşan, güreşen” anlamında “İsrâîl”, Bâbil sürgününden sonra Bâbil halkı tarafından kendilerine Yahudalı anlamına gelen “Yahudi”, Hz. Mûsâ’nın şeriatına bağlı oldukları için de “Mûsevî” isimleriyle anılmışlardır.⁷¹⁸ Dünyanın birçok ülkesine dağılmalarına rağmen belirgin dinsel ve etnik özelliklerini kaybetmemişlerdir.⁷¹⁹

Yahudiler Hz. Mûsâ’nın önderliğinde Firavun’un zulmünden kurtulup Mısır’dan çıktıklarında Allah Teâlâ ile bir antlaşma (ahit) yapmış ve bu antlaşma “Ahd-i Atîk” olarak adlandırılmıştır. Hristiyanlara göre ise Yahudiler bu ahde sadık kalmamış, bu ahdi bozmuş ve Tanrı Hz. İsa’yı göndererek ikinci defa onlarla antlaşma yapmıştır. Yapılan bu ikinci antlaşmaya da “Ahd-i Cedîd” denilmiştir. Ahd-i Atîk (İslâm dinine göre Tevrat) hem Yahudi hem de Hristiyanların kutsal kitabı olduğu halde Ahd-i Cedîd (İslâm dinine göre İncil) ise sadece Hristiyanlar tarafından kutsal kabul edilmektedir. Kitâb-ı Mukaddes deyimi ise Ahd-i Atîk ile Ahd-i Cedîd’i ifade etmektedir.⁷²⁰

Ahd-i Atîk’in birçok âyetinde yemin geçmektedir. Bu yemin âyetlerine geçmeden önce şunu ifade etmemiz gerekir. İslâm’da meşru olan yemin ile ilgili Kur’ân ve hadiste bir yasak bulunmamasına rağmen bazı âlimler Allah’ın adını sürekli anarak O’nu hafife alma, küçük görme ve Allah’a karşı cüretkâr olma durumundan dolayı yemini hoş karşılamamışlardır.⁷²¹ Yahudilerin kutsal kitabında geçen şu âyet ise sadece yemin ederken değil, normal zamanlarda bile gereksiz yere ilahlarının adını telaffuz etmek yasaklanmıştır: “Tanrının adını boş yere ağzına almayacaksın. Çünkü Rab, kendi adını boş yere ağza alanı cezalandıracaktır.”⁷²² Yalan yere yemin ise: “Benim adıyla yalan yere yemin etmeyeceksiniz. Tanrınızın adını aşağılamış olursunuz”⁷²³ şeklindeki âyetle yasaklanmıştır.

Ahd-i Atîk’e baktığımızda gerek Tanrı Yehova’nın⁷²⁴ ve gerekse bahsi geçen insanların bolca yemin ettiklerini görürüz. Tanrı Yehova bazen kendi zatına⁷²⁵ bazen de kendi

⁷¹⁸ Kurt, Ali Osman-Aykıt, Dursun Ali, “*Dinler Tarihi*”, Ankara: Özgün Matbaacılık, 2022, s. 49.

⁷¹⁹ Yurdaydın, Hüseyin-Dağ, Mehmet, “*Dinler Tarihi*”, 168.

⁷²⁰ Tanyu, Hikmet, “*Ahd-i Cedid*”, TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1988, I, 501-507.

⁷²¹ Vehbe Zuhayli, *et-Tefsîru'l-Munîr* (I-XXXII), Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1991, II, 307.

⁷²² Çıkış XX/7.

⁷²³ Levililer XIX/12.

⁷²⁴ Ahd-i Atîk’te Tanrı’nın özel adı olarak geçen İbrânîce bir kelimedir. Daha fazla bilgi için bkz: Gürkan, Salime Leyla, “*Yehova*”, (DİA), XLIII, 390-391.

⁷²⁵ Tekvin XXII/16.

kutsiyeti üzerine yemin etmiştir.⁷²⁶ İslâm’da Allah’ın isim, sıfat veya fiilleriyle yeminin yapıldığını ifade etmiştik. Aynı şekilde Yahudilerde de bunu görüyoruz. “İsrail’i kurtaran Hay olan Rabbin adıyla yemin ederim”⁷²⁷, “Hay olan Rabbin adıyla yemin ederim”⁷²⁸ şeklindeki âyetlere baktığımızda Tanrının “kurtarıcı” ve “hayat veren” sıfatları ön plana çıkarılarak yemin edilmiştir.

İslâm dininde Allah’tan gayrisıyla yemin câiz değilken Yahudilerde bu câizdir. Örneğin Hz. Yûsuf ve kardeşlerinin kıssasının anlatıldığı bölümde Hz. Yûsuf Firavun’un hayatına yemin ederek sözlerini tekit etmiştir.⁷²⁹ Yahudilerde yapılan yeminler ile beddua arasında da bir bağ vardır. Örneğin “Bünyaminoğulları’na kız veren her İsraili lanetlenecek diye yemin ettik”⁷³⁰, “Bunun üzerine orada bulunan askerlere bugün kim yemek yerse lanetli olsun diye yemin ettirildi”⁷³¹, “Bütün İsrail halkı yasanı çiğnedi. Bu yüzden Tanrı kulu Mûsâ’nın Yasası’nda yazılan lanet başımıza yağdı ve içilen ant yerine geldi”⁷³² âyetlerine baktığımızda bozulan veya bozulacak yeminde lanete uğrama cezası vardır. Daha önce ifade ettiğimiz üzere Kur’ân’da yemin ve lanet ilişkisi açısından “liân” yemini denilen bir yemin çeşidi vardır. Bu yeminde de kişi Allah Teâlâ adına ant içip ve yalan söylediği takdirde lanete uğrayacağını beyan eder.

Arapça’da “yemîn” sözcüğünün birden fazla anlamı mevcuttur. Kur’ân ve hadislerde de bunu açıkça görüyoruz. Bu anlamlardan ikisi “sağ el” ve “kuvvet”tir. Ahd-i Atık’te geçen bir âyette “Rab, sağ elini, güçlü kolunu kaldırıp yemin etti”⁷³³ denilmektedir. Bu âyete bakarak Yahudilerde de yeminin güç ve kudret anlamlarıyla ilişkilendirildiğini söyleyebiliriz.

İslâm dininde yemin edilirken el ile yapılan herhangi bir hareket yok iken Yahudilerde yemin esnasında ellerin semaya kaldırıldığıyla ilgili âyetler mevcuttur. “Elimi semaya kaldırır ve ebedi varlığım hakkı için derim ki”⁷³⁴ âyetinde Tanrı’nın da yemin esnasında ellerini semaya kaldırdığını görüyoruz. Aynı şekilde “İrmağın suları üzerinde duran keten

⁷²⁶ Amos IV/2.

⁷²⁷ I. Samuel XIV/39.

⁷²⁸ Hakimler VIII/19.

⁷²⁹ Tekvin XLII/15.

⁷³⁰ Hakimler XXI/18.

⁷³¹ I. Samuel XIV/28.

⁷³² Daniel IX/11.

⁷³³ Yeşaya LXII/8.

⁷³⁴ Tesniye XXXII/40.

giysili adamın sağ ve sol elini göğse kaldırarak sonsuza dek hay olanın adıyla yemin etti”⁷³⁵ âyetinde kişilerin de yemin esnasında ellerini semaya kaldırdığını görüyoruz.

Kur’ân’da Allah’ın yemin ettiği mahluklar (güneş, ay, yıldız, gündüz, gece vb.) arasında hiçbir canlı mahluk mevcut değil iken Ahd-i Atık’ta canlılar üzerine de yemin edilmiştir. Örneğin “Dişi ceylanlar, dişi geyikler üzerine yemin olsun ki”⁷³⁶ âyetinde “ceylan” ve “geyik” gibi hayvanlar üzerine yemin edildiğini görüyoruz.

Yalan söylemek veya yalan yere yemin etmek (yemîn-i gamûs) İslâm’da olduğu gibi Yahudilikte de yasaklanmış ve bunu yapanlar uhrevi bir ceza ile şu şekilde tehdit edilmişlerdir: “Tanrının adını boş yere ağzına almayacaksın. Çünkü Tanrı, adını boş yere ağzına alanları cezasız bırakmayacaktır.”⁷³⁷ O zaman diyebiliriz ki Yahudilikte kabul edilebilir bir yeminin ilk şartı yemin edilen şeyin mutlaka doğru bir haber olmasıdır.

İslâm’da üç çeşit yemin vardır. Bunlardan bir tanesi de bir şeyi yapıp yapmamayla ilgili yapılan yemîn-i mün’akideydi. “Allah Teâlâ size (belli durumlarda) yeminlerinizi çözmeyi meşrû kılmıştır”⁷³⁸ âyeti ile Hz. Peygamber’in “Her kim ki bir şey için yemin edip daha sonra ondan daha hayırlısını görürse, hayırlı olanı yapsın ve yeminini bozup keffâret ödesin”⁷³⁹ hadisinde açıkça buyrulduğu gibi bu yemin, keffâreti ödenmesi şartıyla bozulabilir. Ancak Yahudilerin kutsal kitabında kendi zararına bile olsa yemin eden kişi yeminini yerine getirmesi övülen bir davranış olarak karşımıza çıkar.⁷⁴⁰ Ayrıca yeminine sadık kalmayanlar yüzünden Hz. Dâvûd zamanında Tanrı tarafından üç yıl kıtlıkla imtihan olunan İsrailoğullarının durumunu anlatan bölümlere⁷⁴¹ baktığımızda da yemine sadık kalmanın önemini anlıyoruz.

Yahudilikte yapılan yemin bozulmaz ve neye yemin edildiyse ona uyma mecburiyeti vardır. Ama bu mutlak bir mecburiyet değildir. Örneğin kocanın, eşinin yapmış olduğu yemini bozma yetkisi vardır.⁷⁴²

⁷³⁵ Daniel XII/7.

⁷³⁶ Ezgiler Ezgisi II/7.

⁷³⁷ Çıkış XX/7.

⁷³⁸ et-Tahrîm 66/2.

⁷³⁹ el-Buhârî, “el-Ahkâm”, 5; Müslim, “el-Eymân”, 12.

⁷⁴⁰ Mezmurlar XV/4.

⁷⁴¹ II. Samuel XXI/1-2.

⁷⁴² Sayılar XXX/12.

“İslâm Hukuk Sisteminde Yeminin Önemi” başlığı altında İslâm dininde davalı ve davacı arasında gerçekleşen hukuki olaylarda yeminin bir ispat aracı olarak kabul edildiğini anlatmıştık. Yargılamada yeminin bir ispat aracı olarak kullanıldığı başka bir din de Yahudiliktir. “Bir adam komşusuna korusun diye eşek, öküz, koyun ya da herhangi bir hayvan emanet ettiğinde, hayvan ölür, sakatlanır ya da kimse görmeden çalınır, komşusu adamın malına el uzatmadığına ilişkin Tanrı’nın huzurunda yemin etmelidir, mal sahibi bunu kabul edecek ve komşusu bir şey ödemeyecektir”⁷⁴³ âyetinde açıkça ifade edildiği üzere hiçbir şahit bulunmadığı zamanlarda davalı suçsuz olduğuna dair yemin ederse bu geçerlidir ve davacı başka delil getirmediği takdirde dava, davalının lehine sonuçlanır.

İslâm dininde yeminden çekinme yani “nükûl” diye bir kavram vardır. Kimse zorla şahitliğe veya yemin etmeye zorlanamaz. Yemin edilmediği takdirde hâkim davalının aleyhine hüküm verebilir. Yahudilikte “Lanetleneneğini bile bile gördüğüne veya bildiklerine tanıklık etmeyen kişi günahkâr olur ve suçunun cezasını çekecektir”⁷⁴⁴ şeklindeki âyete bakacak olursak onlarda nükûlün olmadığını söyleyebiliriz. Hakikatin ortaya çıkması ancak kişinin yemine bağlı olduğu durumlarda bir Yahudi yeminin bir tercih değil dînî bir zorunluluk olduğunu bilir.

B. HRİSTİYANLIKTAKİ YEMİN

Hristiyan, Hristos’a (Christ) bağlı ve ona inanan kimsedir. Hristos (Christ) sözcüğü İbrânice Mesîh sözcüğünün Yunancaya çevrilmiş halidir.⁷⁴⁵ Hristiyanlık vahye ve kutsal kitaba dayanan özde tek Tanrılı olmakla beraber sonradan üçleme yani teslis inancına yer verildiği kabul edilen ilâhî kaynaklı bir dindir.⁷⁴⁶ Teslis’e iman ile ilgili kutsal kitaplarında açık bir âyet olmasa da ““Onları Baba, Oğul ve Kutsal Ruh’un adıyla vaftiz edin”⁷⁴⁷ âyetinin yorumuyla ilgili toplanan din adamları Baba, Oğul ve Kutsal Ruh’un Tanrı olduğunu kabul etmişlerdir.⁷⁴⁸ Onlara göre Baba Allah yaratıcı, İsa Mesih kurtarıcı, Kutsal Ruh da takdis edicidir.⁷⁴⁹

⁷⁴³ Çıkış XXII/10-11.

⁷⁴⁴ Levililer V/1.

⁷⁴⁵ Challaye, Felicien, “*Dinler Tarihi*”, (ter: Samih Tiryakioğlu), İstanbul: Varlık Yayınları, t.y, s. 169.

⁷⁴⁶ Küçük, Abdurrahman, vd., “*Dinler Tarihi*”, 391.

⁷⁴⁷ Matta 28/19.

⁷⁴⁸ Küçük, Abdurrahman, vd., “*Dinler Tarihi*”, 411.

⁷⁴⁹ A.g.e., 415.

Hristiyanlık İsa Mesih anlayışı üzerine temellenen bir inanca sahiptir. Ana fikri Yeni Ahid’de (Ahd-i Cedid) bulunan bu inanca göre İsa Mesih hem tanrının oğlu hem de insanlığın kurtarıcısıdır. Tanrı insanlığı günahtan kurtarmak üzere “biricik oğlunu” yeryüzüne göndermiştir. İsa Mesih, “ilâhî planı” yürürlüğe koyacak şekilde insanlığı kurtarışının sembolü olarak önce çarmıha gerilmiş, sonra da “ölülerden kıyam ederek” Baba’nın yanındaki yerini almıştır.⁷⁵⁰

Mensuplarının sayısı bakımından dünyanın en büyük dini olan Hristiyanlık Katolik, Ortodoks ve Protestan olmak üzere üç büyük mezhep ile bunlara bağlı birçok cemaat ve tarikattan oluşur.⁷⁵¹ Asya’da (Filistin) ortaya çıkmasına rağmen etkileri ve tarihsel gelişmesi en fazla batıda olmuştur.⁷⁵²

Yahudiler, Hristiyanların kutsal kitabı olan Ahd-i Cedid’e iman etmezken Hristiyanlar Yahudilerin kutsal kitabı olan Ahd-i Atik’e de iman ederler. Ahd-i Atik’te yemin ile ilgili âyetlere, İslâm dini ile aynı ve farklı olan yönlerini ele alarak değinmiştik. Hristiyanların kutsal kitabındaki yemin âyetlerine baktığımızda karşımıza Ahd-i Atik’teki gibi net bilgiler çıkmıyor. Hatta yeminle ilgili çelişkili bir durum da söz konusudur. Örneğin Hz. İsa yeminle ilgili yaptığı bir konuşmada: “Yalan yere yemin etmeyeceksin, ama Rab’bin önünde ettiğin yeminleri yerine getireceksin” denildiğini duydunuz. Oysa ben size diyorum ki, hiç yemin etmeyin. Ne gök üzerine, çünkü orası Tanrı’nın tahtıdır; ne yer üzerine, çünkü orası O’nun ayak taburesidir; ne de Yerusâlim üzerine, çünkü orası Büyük Kral’ın kentidir. Başınızın üzerine de yemin etmeyin. Çünkü saçınızın tek telini ak ya da kara edemezsiniz. ‘Evet’iniz evet, ‘hayır’ınız hayır olsun. Bundan fazlası Şeytan’dandır”⁷⁵³ demiştir. Âyetin ilk bölümüne baktığımızda Ahd-i Atik’te var olan yeminin Hz. İsa tarafından yasaklandığını söyleyebiliriz. Yine nasihatlerden oluşan Ahd-i Cedid’in Yakup bölümünde yeminle ilgili “Kardeşlerim, öncelikle şunu söyleyeyim: ‘Ne gök üzerine ne yer üzerine ne de başka bir şey üzerine yemin etmeyin’”⁷⁵⁴ şeklindeki âyette de yeminden men vardır.

⁷⁵⁰ Demirci, Kürşat, “*Hristiyanlık*”, TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1998, XVII, s. 368-372.

⁷⁵¹ Demirci, Kürşat, “*Hristiyanlık*”, DİA, XVII, s. 368-372.

⁷⁵² Yurdaydın, Hüseyin-Dağ, Mehmet, “*Dinler Tarihi*”, s. 184.

⁷⁵³ Matta V/33-37.

⁷⁵⁴ Yakup V/12.

Bu iki âyete bakarak Hristiyanlıkta yeminin olmadığını veya yasaklandığını söylememiz mümkün değildir. Çünkü kendi kutsal kitaplarının başka bölümlerinde yemin edildiğini görüyoruz. “Tanrı İbrâhîm'e vaatte bulunduğu zaman, kendisinden üstün biri olmadığı için kendi üzerine yemin ederek şöyle dedi: ‘Seni kutsadıkça kutsayacağım, soyunu çoğalttıkça çoğaltacağım.’ Böylece İbrahim sabırla dayanarak vaade erişti”⁷⁵⁵ âyetinde Tanrı bile yemin etmiştir. Başka bir âyette de: “İnsanlar kendilerinden üstün biri üzerine yemin ederler. Onlar için yemin, söyleneni doğrular ve her tartışmayı sona erdirir. Tanrı da amacının değişmezliğini vaadin mirasçılarına daha açıkça belirtmek istediği için vaadini yeminle pekiştirdi”⁷⁵⁶ şeklinde Tanrı’nın yemin etmesinin gerekçesi belirtilmiştir. Aslında bu âyette geçen yeminle ilgili gerekçe çok doğru bir gerekçedir. Hem semâvî dinlerde hem de bâtıl dinlerde yapılan yeminlerin altında bu sebep vardır.

Ahd-i Cedîd’te sadece Baba Tanrı yemin etmemiştir. Hristiyanlar için Tanrı kabul edilen Hz. İsa ile bir kâhin arasında geçen diyalogda da kâhin: “Yaşayan Tanrı adına yemin etmeni buyuruyorum, söyle bize, Tanrı’nın Oğlu Mesîh sen misin?”⁷⁵⁷ diye sorunca Hz. İsa: “Evet, söylediğin gibidir”⁷⁵⁸ karşılığını vermiştir. Bu âyette Hz. İsa yeminli ifade kullanan kâhini uyarmamış tam aksine onu tasdik etmiştir. Yine Ahd-i Cedîd’de bir meleğin olağanüstü halleri anlatıldıktan sonra o meleğin yeminiyle ilgili şöyle denilmektedir: “Sağ elini göğze kaldırdı. Göğü ve göktekileri, yeri ve yerdekileri, denizi ve denizdekileri yaratanın, sonsuzluklar boyunca yaşayanın hakkı için yemin ederek dedi ki, ‘Artık gecikme olmayacak. Yedinci melek borazanını çaldığı zaman, Tanrı’nın sır olan tasarısı tamamlanacak. Nitekim Tanrı bunu, kulları peygamberlere müjdelemişti.’”⁷⁵⁹ Bu âyette dikkat çeken bir mesele meleğin yemin esnasında sağ elini gökyüzüne kaldırmasıdır. Yahudilerin kutsal kitabındaki yemin âyetlerinde de bunu görmüştük. İslâm dininde yemin edilirken hiçbir hareket yapılmazken diğer iki dinde sağ el gök yüzüne kaldırılmıştır.

Ahd-i Cedîd’te yeminle ilgili bulunan bu çelişkili âyetler Hristiyan din adamları tarafından da tartışılmıştır. Bazıları yemin yasağını savunmuş ve bunun şeytanın tuzağı olduğunu ifade ederken, bazıları da yeminin ciddiyet ile yapılması gerektiği ve yasağın

⁷⁵⁵ İbranilere Mektup VI/13-15.

⁷⁵⁶ İbranilere Mektup VI/16-17.

⁷⁵⁷ Matta XXVI/63.

⁷⁵⁸ Matta XXVI/64.

⁷⁵⁹ Vahiy X/5-7.

saygısızca yemin edenleri kapsadığını ifade etmiştir.⁷⁶⁰ Günümüzde Hristiyan devlet adamlarının görevlerine başlarken İncil üzerine yemin etmeleri ikinci görüşün daha etkili olduğunu gösteriyor.

⁷⁶⁰ Öztürk, Nermin, “*İlahi Dinlerde Yemin Kefaret ve Kurban*”, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1996, s. 38.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
KUR'ÂN'DA “YEMÎN” KAVRAMI

Kur'ân'da “yemîn” kavramını üç başlık altında analiz edeceğiz. İlk önce bu sözcüğün Kur'ân'da geçtiği âyetleri tespit edip belli bir sınıflandırma altında sunacağız. Daha sonra bu sözcüğün tefsirlerde nasıl yorumlanıp, beraberinde hangi anlayış ve tartışmaları getirdiğiyle ilgili geniş bilgiler sunacağız. Son olarak ise “yemîn” sözcüğünün Kur'ân'da geçen eş ve zıt anlamlılarına yer vereceğiz.

I. KUR'ÂN'DA Y-M-N MADDESİ

“Yemîn” (يَمِين) sözcüğü, türevleriyle beraber Kur'ân'da 34 sûrede, toplamda 70 defa geçmektedir. Bu sûrelerden 23'ü Mekkî, 11'i ise Medenî sûrelerdir. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi yemîn, “zû vucûh” yani Arapçada birden fazla anlama gelen bir sözcük olup, fiil kullanımı da Arapça'da çok sınırlıdır. Bundan dolayı bu sözcüğün fiil kullanımı Kur'ân'da yoktur. Kur'ân'da sadece isim olarak geçmiştir. Tekil olarak lââm-ı tarif ile sekiz yerde “el-yemîn” (الْيَمِين) şeklinde geçerken, lââm-ı tarifsiz ise sadece bir âyette geçmiştir. Yine tekil olarak dört yerde “bi-yemînihi” (بِيَمِينِهِ), üç yerde “bi-yemînike” (بِيَمِينِكَ), iki yerde de “ma meleket yemîn” (مَا مَلَكَتْ يَمِين) formatında geçmiştir.

Çoğul olarak ise “eymân” (أَيْمَان) şeklinde yirmi yedi yerde, yine çoğul olarak “ma meleket eymân” (مَا مَلَكَتْ أَيْمَان) formatında on üç yerde geçmiştir. Bunun dışında izâfet terkibi halinde altı yerde “Ashâbu'l-Yemîn” (أَصْحَابُ الْيَمِين), üç yerde “Ashâbu'l-Meymene” (أَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ), iki yerde “et-Tûru'l-Eymen” (الطُّورُ الْأَيْمَن) ve bir yerde ise “el-Vâdi'l-Eymen” (الْوَادِ الْأَيْمَن) şeklinde geçmiştir. Şimdi ise yemîn sözcüğünün geçtiği âyetlere geçebiliriz.

A. TEKİL OLARAK GEÇTİĞİ ÂYETLER

1. “el-Yemîn, Yemîn” (الْيَمِين / يَمِين):

1. en-Nahl, 16/48;

"أَوْ لَمْ يَرَوْا إِلَى مَا خَلَقَ اللَّهُ مِنْ شَيْءٍ يَتَفَتَّحُونَ ظِلَالُهُ عَنِ الْيَمِينِ وَالشَّمَائِلِ سُجَّدًا لِلَّهِ وَهُمْ دَاخِرُونَ"

“Allah’ın yarattığı nesneleri görmüyorlar mı? Onların gölgeleri sağa ve sola dönmekte, Allah’a secde edip yere kapanmaktadır.”⁷⁶¹

⁷⁶¹ <https://kuran.diyanet.gov.tr/Tefsir/> (Erişim Tarihi:17.08.2023). Bu bölümde kullanacağımız bütün âyet meâlleri Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından hazırlanan bu siteden alınmıştır.

2. el-Kehf, 18/17;

"وَتَرَى الشَّمْسَ إِذَا طَلَعَتْ تَرَاوِرُّ عَنْ كَهْفِهِمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَإِذَا غَرَبَتْ تَقَرُّضُهُمْ ذَاتَ الشِّمَالِ وَهُمْ فِي فَجْوَةٍ مِنْهُ ذَلِكَ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ مَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ وَمَنْ يُضِلِلْ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ وَلِيًّا مُرْشِدًا"

“(Mağaraya sığındılar. Orada baksan) güneşin, doğduğu zaman mağaralarının sağına vurduğunu; batarken de onlara dokunmadan sol taraftan geçip gittiğini görürsün. Onlar ise mağaranın ortasındalar. İşte bu, Allah’ın âyetlerindendir. Allah kime hidayet ederse işte o doğruyu bulmuştur; kimi de hidayetten mahrum ederse artık onu doğruya yöneltecek bir rehber bulamazsın.”

3. el-Kehf, 18/18;

"وَتَحْسَبُهُمْ آيِقَاطًا وَهُمْ رُقُودٌ وَنُقَلِّبُهُمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَذَاتَ الشِّمَالِ وَكَلْبُهُمْ بَاسِطٌ ذِرَاعَيْهِ بِالْوَصِيدِ لَوِ اطَّلَعْتَ عَلَيْهِمْ لَوَلَّيْتَ مِنْهُمْ فِرَارًا وَلَمُلِئْتَ مِنْهُمْ رُعبًا"

“Uykuda oldukları halde sen onları uyanık sanırdın. Onları sağa sola çeviriyorduk. Köpekleri de mağaranın girişinde ön ayaklarını uzatmış yatmaktaydı. Eğer o insanları görseydin dönüp kaçırdın ve gördüklerin yüzünden içini korku kaplardı.”

4. Sebe’, 34/15;

"أَلْقَدْ كَانَ لِسَبَإٍ فِي مَسْكِنِهِمْ آيَةٌ جَنَّتَانِ عَنْ يَمِينٍ وَشِمَالٍ كُلُوا مِنْ رِزْقِ رَبِّكُمْ وَاشْكُرُوا لَهُ بَلْدَةٌ طَيِّبَةٌ وَرَبٌّ غَفُورٌ"

“Andolsun ki oturdukları yerlerde Sebe kavmine ait büyük bir işaret vardı. Biri sağda diğeri solda iki bahçe. ‘Rabbinizin bahşettiği rızıktan yiyin ve O’na şükredin. Ne güzel bir belde, ne bağışlayıcı bir rab!’”

5. es-Sâffât, 37/28;

"قَالُوا إِنَّكُمْ كُنْتُمْ تَأْتُونَنَا عَنِ الْيَمِينِ"

“Derler ki: ‘Siz, evet siz, bize sağdan (haktan yana görünerek) gelirdiniz.’”

6. es-Sâffât, 37/93;

"فَرَأَى عَلَيْهِمْ ضَرْبًا بِالْيَمِينِ"

“Sonra onlara güçlü darbeler indirmeye başladı.”

7. Kâf, 50/17;

"إِذْ يَتَلَقَّى الْمُتَاقِيَانِ عَنِ الْيَمِينِ وَعَنِ الشِّمَالِ قَعِيدٌ"

“Üstelik, biri insanın sağında, biri solunda oturmuş iki alıcı melek de (onun yaptıklarını) alıp kaydetmektedir.”

8. el-Hâkka, 69/45;

"لَا خَذَنَّا مِنْهُ بِالْيَمِينِ"

“Elbette onu güçlü bir şekilde yakalardık.”

9. el-Meâric, 70/37;

"عَنِ الْيَمِينِ وَعَنِ الشِّمَالِ عِزِينَ"

“(O inkârcılara ne oluyor ki) grup grup sağdan soldan sana doğru koşuyorlar.

2. “bi-Yemînihi” (بِیْمِیْنِهِ):

1. el-İsrâ, 17/71;

"يَوْمَ نَدْعُوا كُلَّ أُنَاسٍ بِإِمَامِهِمْ فَمَنْ أُوْتِيَ كِتَابَهُ بِیْمِیْنِهِ فَأُولَٰئِكَ يَفْرَحُونَ كِتَابَهُمْ وَلَا يُظْلَمُونَ فَتِيلًا"

“Her insan topluluğunu önderleriyle birlikte çağıracağımız o günde kimlerin amel defterleri sağından verilirse işte onlar amel defterlerini okuyacaklar ve en küçük bir haksızlığa uğramayacaklar.”

2. ez-Zümer, 39/67;

"وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ وَالْأَرْضُ جَمِيعًا قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيَمَةِ وَالسَّمَوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِیْمِیْنِهِ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ"

“Onlar Allah’ı gereği gibi takdir edip tanımadılar. Kıyamet gününde bütün dünya O’nun avucundadır; gökler de O’nun kudret elinde dürülüp bükülmüştür. Allah, müşriklerin koştukları ortaklardan uzaktır ve yücedir.”

3. el-Hâkka, 69/19;

"فَأَمَّا مَنْ أُوْتِيَ كِتَابَهُ بِیْمِیْنِهِ فَيَقُولُ هَٰؤُلَاءِ أَقْرَبُوا كِتَابِيَّةً"

“Kitabı sağ tarafından verilen kimse der ki: ‘Alın kitabımı okuyun’”

4. el-İnşikâk, 84/7;

"فَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَسَوْفَ يُحَاسَبُ حِسَابًا يَسِيرًا"

“Kime kitabı sağından verilirse hesabı kolay bir şekilde görülecektir.”

3. “bi-Yemînike” (بِيَمِينِكَ):

1. Tâhâ, 20/17;

"وَمَا تِلْكَ بِيَمِينِكَ يَا مُوسَى"

“Nedir o sağ elindeki, ey Mûsâ?”

2. Tâhâ, 20/69;

"وَأَلْقَى مَا فِي يَمِينِكَ تَلْقَفَ مَا صَنَعُوا إِنَّمَا صَنَعُوا كَيْدٌ سَاجِرٌ وَلَا يُفْلِحُ السَّاجِرُ حَيْثُ أَتَى"

“Sağ elindekini at da onların yaptıklarını yalayıp yutsun; onların yaptığı sihirbaz hilesinden ibaret. Sihirbaz ise amacı ne olursa olsun başarıya ulaşamaz.”

3. el-Ankebût, 29/48;

"وَمَا كُنْتَ تَتْلُوا مِنْ قَبْلِهِ مِنْ كِتَابٍ وَلَا تَخُطُّهُ بِيَمِينِكَ إِذَا لَارْتَابَ الْمُبْطِلُونَ"

“Sen bundan önce ne bir kitap okuyabiliyor ne de onu elinle yazabiliyordun; öyle olsaydı gerçeği çürütmeye çalışanlar kuşkuya düşerlerdi.”

B. ÇOĞUL OLARAK GEÇTİĞİ ÂYETLER

1. “el-Eymân” (الْأَيْمَان):

1. el-Bakara, 2/224;

"وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ أَنْ تَبَرُّوا وَتَتَّقُوا وَتُصْلِحُوا بَيْنَ النَّاسِ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ"

“Yeminlerinizden dolayı Allah’ı, iyilik etmeye, kötülükten sakınmaya ve insanların arasını düzeltmeye engel kılmayın. Allah her şeyi işitir ve bilir.”

2. el-Bakara, 2/225;

"لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِالْعُذُوبَةِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُم بِمَا كَسَبْتُمْ فُلُوبُكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ"

“Yeminlerinizin kasıtlı olmayanlarından dolayı Allah sizi sorumlu kılmaz, fakat kalplerinizin yöneldiği yeminden sizi sorumlu tutar. Allah çok bağışlayıcıdır, aceleci değildir.”

3. Âl-i İmrân, 3/77;

"إِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ وَأَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا قَلِيلًا أُولَٰئِكَ لَا خَلَاقَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ وَلَا يَنْظُرُ إِلَيْهِمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ"

“Allah’a verdikleri sözü ve yeminlerini az bir bedelle satanlara gelince, işte onların âhirette hiç nasipleri yoktur. Kıyamet günü Allah onlarla konuşmayacak, onlara bakmayacak ve onları temize çıkarmayacaktır. Onlar için elem veren bir azap vardır.”

4. en-Nisâ, 4/33;

"وَلِكُلِّ جَعَلْنَا مَوَالِيَ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ وَلِلَّذِينَ عَقَدْتَ أَيْمَانُكُمْ فَأَتَوْهُمْ نَصِيْبُهُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدًا"

“Anne, baba ve akrabanın geride bıraktıklarından her biri için yakın vârisler belirledik. Yeminlerinizin bağladığı (ahitleştiğiniz) kimselere de hisselerini verin. Bilin ki Allah her şeyi görmektedir.”

5. el-Mâide, 5/53;

"وَيَقُولُ الَّذِينَ آمَنُوا أَهَؤُلَاءِ الَّذِينَ أَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ إِنَّهُمْ لَمَعَكُمْ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فَاصْبَحُوا خَاسِرِينَ"

“İman edenler de ‘Sizinle beraber olduklarına dair en güçlü yeminleriyle Allah’a yemin edenler bunlar mıydı?’ derler. Onların bütün yaptıkları boşa gitmiş, sonuçta hüsrana uğramışlardır.”

6. el-Mâide, 5/89;

"لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّعْنَةِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَّدْتُمُ الْأَيْمَانَ فَكَفَّارَتُهُ إِطْعَامُ عَشْرَةِ مَسَاكِينَ مِنْ أَوْسَطِ مَا تُطْعَمُونَ أَهْلِيكُمْ أَوْ كِسْوَتُهُمْ أَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ ذَلِكَ كَفَّارَةُ أَيْمَانِكُمْ إِذَا حَلَفْتُمْ وَاحْفَظُوا أَيْمَانَكُمْ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ"

“Allah sizi kasıtsız olarak yaptığınız yeminlerden ötürü sorumlu tutmaz, fakat bilerek ettiğiniz yeminlerden dolayı sizi sorumlu tutar. Bunun da keffâreti, ailenize yedirdiğinizin ortalama seviyesinden on fakiri yedirmek yahut onları giydirmek ya da bir köle âzat etmektir. Buna imkân olmayan ise üç gün oruç tutmalıdır. Yemin ettiğinizde (bozarsanız) yeminlerinizin keffâreti işte budur. Yeminlerinize bağlı kalın. Allah âyetlerini sizin için bu şekilde açıklıyor ki şükredesiniz.”

7. el-Mâide, 5/108;

"ذَٰلِكَ أَذْنَىٰ أَنْ يَأْتُوا بِالشَّهَادَةِ عَلَىٰ وَجْهَهَا أَوْ يَخَافُوا أَنْ تُرَدَّ أَيْمَانٌ بَعْدَ أَيْمَانِهِمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاسْمَعُوا وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ"

“İşte bu, şahitliği gereğince yapmalarını sağlayacak veya yemin etmelerinden sonra yeminlerin reddedilmesinden korkmalarını önleyecek en uygun usuldür. Allah’a âsi olmaktan sakının ve iyi dinleyin. Allah yoldan çıkmış topluluğu doğruya erdirmez.”

8. el-En‘âm, 6/109;

"وَأَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَئِنْ جَاءَتْهُمْ آيَةٌ لَّيُؤْمِنُنَّ بِهَا قُلْ إِنَّمَا الْآيَاتُ عِنْدَ اللَّهِ وَمَا يُشْعِرُكُمْ أَنَّهَا إِذَا جَاءَتْ لَا يُؤْمِنُونَ"

“Kendilerine bir mûcize gelirse ona mutlaka inanacaklarına dair en güçlü yeminleriyle Allah’a yemin ettiler. De ki: ‘Mûcizeler ancak Allah’a aittir.’ Ama mûcize geldiğinde de inanmayacaklarının farkında mısınız?”

9. el-A‘râf, 7/17;

"ثُمَّ لَا تَأْتِيَنَّهُمْ مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ وَمِنْ خَلْفِهِمْ وَعَنْ أَيْمَانِهِمْ وَعَنْ شَمَائِلِهِمْ وَلَا تَجِدُ أَكْثَرَهُمْ شَاكِرِينَ"

“Sonra elbette onlara önlerinden, arkalarından, sağlarından, sollarından sokulacağım ve sen onların çoklarını şükredenlerden bulmayacaksın.”

10. et-Tevbe, 9/12;

"وَإِنْ نَكَثُوا أَيْمَانَهُمْ مِنْ بَعْدِ عَهْدِهِمْ وَطَعَنُوا فِي دِينِكُمْ فَقَاتِلُوا أَلِئِمَّةَ الْكُفْرِ إِنَّهُمْ لَا أَيْمَانَ لَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَنْتَهُونَ"

“Şayet antlaşma yaptıktan sonra yeminlerini bozarlar ve dininizi karalamaya kalkıştırlarsa, siz de küfrün elebaşılarıyla vuruşun; çünkü onların yeminleri yok sayılır. (Böyle yaparsanız) belki vazgeçerler.”

11. et-Tevbe, 9/13;

"أَلَا تَقَاتِلُونَ قَوْمًا نَكَثُوا أَيْمَانَهُمْ وَهُمْ بِاخْرَاجِ الرَّسُولِ وَهُمْ بِدُوكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ اتَّخَشَوْنَهُمْ قَالَ اللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَوْهُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ"

“Yeminlerini bozan, peygamberi sürüp çıkarmaya karar veren ve size karşı saldırıyı ilk başlatan topluluğa karşı savaştan geri mi duracaksınız? Yoksa onlardan korkuyor musunuz? Eğer müminler iseniz asıl çekinmeniz gereken Allah’tır.”

12. en-Nahl, 16/38;

"وَأَقْسَمُوا بِاللّٰهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَا يَبْعَثُ اللّٰهُ مَنْ يَمُوتُ بَلَىٰ وَعْدًا عَلَيْهِ حَقًّا وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ"

“Onlar, Allah’ın ölen birini diriltmeyeceğine dair en güçlü yeminleriyle Allah’a yemin ettiler. Aksine bu, Allah’ın bizzat üstlendiği gerçek bir vaaddir, fakat insanların çoğu bilmez.”

13. en-Nahl, 16/91;

"وَأَوْفُوا بِعَهْدِ اللّٰهِ إِذَا عَاهَدْتُمْ وَلَا تَنْفُضُوا الْأَيْمَانَ بَعْدَ تَوْكِيدِهَا وَقَدْ جَعَلْتُمُ اللّٰهَ عَلَيْكُمْ كَفِيلًا إِنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا تَفْعَلُونَ"

“Antlaşma yaptığınız zaman Allah’a verdiğiniz sözü yerine getirin; Allah’ı kendinize kefil tutarak kesinliğe kavuşturduktan sonra yeminlerinizi bozmayın. Unutmayın ki yaptıklarınızı Allah bilmektedir.”

14. en-Nahl, 16/92;

"وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَفَضَتْ غَرْلَهَا مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ أَنْكَاثًا تَتَّخِذُونَ أَيْمَانَكُمْ دَخَلًا بَيْنَكُمْ أَنْ تَكُونَ أُمَّةٌ هِيَ أَرْبَىٰ مِنْ أُمَّةٍ إِنَّمَا يَبْلُوكُمُ اللّٰهُ بِهِ وَلِيُبَيِّنَ لَكُمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ مَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ"

“Sakın, bir grubun diğer gruptan daha güçlü olması sebebiyle yeminlerinizi aranızda (güçsüzler aleyhine) bir kandırma aracı yaparak, ipliğini iyice büktükten sonra geri çözen kadın gibi olmayın. Allah bu şekilde sizi imtihan etmektedir. Ve O, hakkında görüş ayrılığına düştüğünüz şeyleri kıyamet gününde size mutlaka açıklayacaktır.”

15. en-Nahl, 16/94;

"وَلَا تَتَّخِذُوا أَيْمَانَكُمْ دَخَلًا بَيْنَكُمْ فَتَزِلَّ قَدَمٌ بَعْدَ ثُبُوتِهَا وَتَذُوقُوا السُّوءَ بِمَا صَدَدْتُمْ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ وَلَكُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ"

“Evet, yeminlerinizi aranızda bir kandırma aracı yapmayın; sonra sapasağlam basmışken ayağınız kayar ve insanları Allah yolundan saptırmanızın kötü azabını tadarsınız, ayrıca (âhirette de) ağır bir azapla da cezalandırılırsınız.”

16. en-Nûr, 24/53;

"وَأَقْسَمُوا بِاللّٰهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَئِنْ أَمَرْتَهُمْ لَيَخْرُجُنَّ قُلْ لَا تُفْسِمُوا طَاعَةٌ مَّعْرُوفَةٌ إِنَّ اللّٰهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ"

“Emir verirken mutlaka çıkacaklarına dair en güçlü yeminleriyle Allah’a yemin ettiler. De ki: ‘Boşuna yemin etmeyin, itaat belli bir şeydir; Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır.’”

17. Fâtır, 35/42;

"وَأَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَئِنْ جَاءَهُمْ نَذِيرٌ لَّيَكُونُنَّ أَهْدَىٰ مِنْ إِحْدَى الْأُمَمِ فَلَمَّا جَاءَهُمْ نَذِيرٌ مَّا زَادَهُمْ إِلَّا نُفُورًا"

“Onlar kendilerine bir uyarıcı gelirse herhangi bir ümmetten daha fazla doğru yolu tutacaklarına dair en güçlü yeminleriyle Allah’a yemin ettiler. Ama onlara uyarıcı gelince bu sadece (haktan) uzaklaşmalarını arttırdı.

18. el-Hadîd, 57/12;

"يَوْمَ تَرَى الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ يَسْعَىٰ نُورُهُمْ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِمْ بُشْرَاكُمُ الْيَوْمَ جَنَّتُ تَجْرَىٰ مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ"

“Mümin erkeklerle mümin kadınları, önlerinden ve sağlarından, (amellerinin) nurları aydınlatıp giderken gördüğün günde, (onlara): ‘Bugün müjdeniz, zemininden ırmaklar akan ve içlerinde ebedî kalacağınız cennetlerdir’ denilir. İşte büyük kurtuluş budur.”

19. el-Mücâdele, 58/16;

"اتَّخَذُوا أَيْمَانَهُمْ جُنَّةً فَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ فَلَهُمْ عَذَابٌ مُهِينٌ"

“Onlar yeminlerini kalkan yapıp (insanları) Allah yolundan saptırdılar. Bu sebeple onlara küçük düşürücü bir azap vardır.”

20. el-Münâfikûn, 63/2;

"تَّخَذُوا أَيْمَانَهُمْ جُنَّةً فَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ إِنَّهُمْ سَاءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ"

“Onlar yeminlerini kalkan edinip (insanları) Allah’ın yolundan çevirdiler. Onların yaptıkları ne kadar kötüdür!”

21. et-Tahrîm, 66/2;

"قَدْ فَرَضَ اللَّهُ لَكُمْ تَحِلَّةَ أَيْمَانِكُمْ وَاللَّهُ مَوْلَاكُمْ وَهُوَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ"

“Allah size (belli durumlarda) yeminlerinizi bozmayı meşrû kılmıştır. Allah sizin yardımcınızdır; O bilendir, hikmet sahibidir.”

22. et-Tahrîm, 66/8;

"يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ثُبُّوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَصُوحًا عَسَىٰ رَبُّكُمْ أَن يُكَفِّرَ عَنْكُم سَيِّئَاتِكُمْ وَيُدْخِلَكُم جَنَّاتٍ تَجْرَىٰ مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ يَوْمَ لَا يُخْزَىٰ اللَّهُ النَّبِيَّ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ نُورُهُمْ يَسْعَىٰ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَتْمِمْ لَنَا نُورَنَا وَاعْفِرْ لَنَا إِنَّكَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ"

“Ey iman edenler! İçtenlikle ve kararlılık içinde Allah’a tövbe edin. Umulur ki rabbiniz kötülüklerinizi örter ve sizi altından ırmaklar akan cennetlerine koyar. O gün Allah, peygamberi ve onunla aynı imanı paylaşanları utandırmaz. Onların nuru önlerinde ve sağ yanlarında ilerleyerek yollarını aydınlatırken şöyle derler: ‘Rabbimiz! Nurumuzu arttır eksiltme ve bizi bağışla. Şüphesiz senin her şeye gücün yeter.’”

23. el-Kalem, 68/39;

"أَمْ لَكُمْ أَيْمَانٌ عَلَيْنَا بِالْعَقَّةِ إِلَىٰ يَوْمِ الْقِيَمَةِ إِنَّ لَكُمْ لَمَا تَحْكُمُونَ"

“Yoksa, ‘Neye hüküm verirsiniz o mutlaka sizindir’ diye tarafımızdan lehinize verilmiş, kıyamet gününe kadar geçerli yeminler (kesin sözler) mi var?”

2. “Ma Meleket Eymân” (مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُ):

1. en-Nisâ, 4/3;

"وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامَىٰ فَانكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مِثْلَىٰ وَلْتُمْ وَرُبَاعَ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ ذَلِكَ آذَنَىٰ أَلَّا تَعُولُوا"

“Yetim kızlar hakkında adaletsizlik yapmaktan korkarsanız/endişe ederseniz, beğendiğiniz kadınlardan ikişer, üçer, dörder nikâhlayın. Haksızlık etmekten korkarsanız tek kadın veya sahip olduğunuz (sağ elinin sahip olduğu câriye) ile yetinin. Doğru yoldan sapmamanız için en uygunu budur.”

2. en-Nisâ, 4/24;

"وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ كِتَابَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَأُحِلَّ لَكُمْ مَا وَرَاءَ ذَلِكَ أَنْ تَبْتَغُوا بِأَمْوَالِكُمْ مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا تَرَاضَيْتُمْ بِهِ مِنْ بَعْدِ الْفَرِيضَةِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا"

“Sahip olduğunuz (sağ elinizin sahip olduğu) câriyeler müstesna, evli kadınlar da size haram kılındı; Allah’ın size emri budur. Bunlardan başkasını, iffetli yaşamak ve zina etmemek kaydıyla, mallarınızla (mehir vecibesini göz ardı etmeden) istemeniz size helâl kılındı. Onlardan karı-koca ilişkisi yaşadıklarınıza kararlaştırılmış olan mehirlerini verin. Mehir kesiminden sonra karşılıklı anlaşmanızda size günah yoktur. Şüphesiz Allah ilim ve hikmet sahibidir.”

3. en-Nisâ, 4/25;

"وَمَنْ لَّمْ يَسْتَطِعْ مِنْكُمْ طَوْلاً أَنْ يَنْكِحَ الْمُحْصَنَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ فَمِنْ مَّا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ مِنْ فَتْيَاتِكُمُ الْمُؤْمِنَاتِ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِإِيمَانِكُمْ بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ فَانْكِحُوهُنَّ بِأَذْنِ أَهْلِهِنَّ وَأَثْوَهُنَّ أَجُورَهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ مُحْصَنَاتٍ غَيْرِ مُسَافِحَاتٍ وَلَا مُتَّخِذَاتِ أَخْدَانٍ فَإِذَا أُحْصِنَّ فَإِنْ أَتَيْنَ بِفَاحِشَةٍ فَعَلَيْهِنَّ نِصْفُ مَا عَلَى الْمُحْصَنَاتِ مِنَ الْعَذَابِ ذَلِكَ لِمَنْ خَشِيَ الْعَنَتَ مِنْكُمْ وَأَنْ تَصْبِرُوا خَيْرٌ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ"

“İçinizden mümin ve hür kadınlarla evlenmeye gücü yetmeyen kimse, sağ ellerinizin altında bulunan mümin câriye kızlarınızdan alabilir. Allah sizin imanınızı daha iyi bilmektedir. Birbirinizden türeyip gelmektesiniz. Öyleyse iffetli yaşamaları, zina etmemeleri, gizli dost tutmamaları şartıyla ve ailelerinin de izniyle onları nikâhlayın, mehirlerini de âdete uygun olarak verin. Evlendikten sonra bir fuhuş yaparlarsa onlara, hür kadınların cezasının yarısı gerekir. Bu (câriye ile evlenmek), içinizden günaha düşmekten korkanlar içindir; sabretmeniz ise sizin için daha hayırlıdır. Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir.”

4. en-Nisâ, 4/36;

"وَاعْبُدُوا اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَبِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَالْجَارِ الْجُنُبِ وَالصَّاحِبِ بِالْجَنبِ وَابْنِ السَّبِيلِ وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ مُخْتَالًا فَخُورًا"

“Allah’a kulluk edin ve ona hiçbir şeyi ortak koşmayın. Anne babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yakın arkadaşına, yolcuya, sağ ellerinizin altında bulunanlara iyi davranın. Allah kendini beğenen ve böbürlenip duran kimseyi asla sevmez.”

5. en-Nahl, 16/71;

"وَاللّٰهُ فَضَّلَ بَعْضَكُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ فِي الرِّزْقِ فَمَا الَّذِينَ فُضِّلُوا بِرَادٍّ رِّزْقِهِمْ عَلَىٰ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَهُمْ فِيهِ سَوَاءٌ أَفَبِنِعْمَةِ اللّٰهِ يَجْحَدُونَ"

“Allah kiminize kiminizden daha fazla rızık verdi. Ama kendilerine fazla rızık verilenler, rızıklarını sağ ellerinin altındakilerle paylaşp da onları bu hususta kendileriyle eşit hale getirmeye yanaşmıyorlar. Peki onlar Allah’ın nimetini inkâr mı ediyorlar?”

6. el-Mü’minûn, 23/6;

"وَالَّذِينَ هُمْ لِأُفْرُوجِهِمْ حَافِظُونَ إِلَّا عَلَىٰ أَرْوَاحِهِمْ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ"

“Onlar (müminler) iffetlerini korurlar. Sadece eşleriyle veya sağ ellerinin altında olanlarla (câriyelerle) yetinirler, bundan dolayı da kınanacak değillerdir.”

7. en-Nûr, 24/31;

"وَقُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَىٰ جُيُوبِهِنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا لِبُعُولَتِهِنَّ أَوْ آبَائِهِنَّ أَوْ أَبْنَائِهِنَّ أَوْ أَبْنَاءِ بُعُولَتِهِنَّ أَوْ إِخْوَانِهِنَّ أَوْ بَنَىٰ إِخْوَانِهِنَّ أَوْ بَنَىٰ أَخَوَاتِهِنَّ أَوْ نِسَائِهِنَّ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُنَّ أَوِ التَّابِعِينَ غَيْرَ أُولَىٰ الْإِرْبَةِ مِنَ الرِّجَالِ أَوِ الطِّفْلِ الَّذِينَ لَمْ يَظْهَرُوا عَلَىٰ عَوْرَاتِ النِّسَاءِ وَلَا يَضْرِبْنَ بَارِئُهُنَّ لِئَلَّا يَظْهَرْنَ مَا يَخْفَيْنَ مِنْ زِينَتِهِنَّ وَتُوبُوا إِلَى اللَّهِ جَمِيعًا أَيُّهُ الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ"

“Mümin kadınlara da söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar ve iffetlerini korusunlar. Dışarıda kalanlardan başka ziynetlerini göstermesinler. Başörtülerini yakalarının üzerine kadar salsınlar. Kocaları, babaları, kocalarının babaları, kendi oğulları, kocalarının oğulları, erkek kardeşleri, erkek kardeşlerinin oğulları, kız kardeşlerinin oğulları, başka kadınlar, sağ ellerinin altındaki köleleri ve câriyeleri, cinsel arzusu bulunmayan erkek hizmetçiler, kadınların cinselliklerinin farkında olmayan çocuklar dışında kimseye süslerini göstermesinler. Yürürken, gizledikleri süsleri bilinsin diye ayaklarını yere vurmasınlar. Ey müminler! Hepiniz Allah’a tövbe edin, umulur ki kurtuluşa erersiniz!”

8. en-Nûr, 24/33;

"وَلْيَسْتَغْفِرِ الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ نِكَاحًا حَتَّىٰ يُغْنِيَهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَالَّذِينَ يَبْتِغُونَ الْكِتَابَ مِمَّا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ فَكَاتِبُوهُمْ إِنْ عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْرًا وَآتُوهُمْ مِنْ مَّالِ اللَّهِ الَّذِي آتَاكُمْ وَلَا تُكْرَهُوا فَتَيَاتِكُمْ عَلَىٰ الْبِعَاءِ إِنْ أَرَدْنَ تَحَصُّنًا لِّتَبْتَغُوا عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَمَنْ يُكْرِهْنَّ فَقِنَّ اللَّهَ مِنْ بَعْدِ إِكْرَاهِهِنَّ غَفُورٌ رَحِيمٌ"

“Evlenme imkânı bulamayanlar, Allah lutfundan ihtiyaçlarını giderinceye kadar iffetlerini korusunlar. Sağ ellerinizin sahip olduğu (köle ve cariyelerden) mükâtebe (bedeli ödendikten sonra hürriyetine kavuşuncaya kadar sözleşme) yapmak isteyenlere gelince, eğer onlardan bir hayır görürseniz onlarla mükâtebe yapın. Allah’ın size verdiği maldan da onlara verin. Namuslu yaşamak isterlerse, dünya hayatının geçici menfaatini elde etmek için câriyelerinizi fuhuş yapmaya zorlamayın. Kim onları zorlarsa, bilsinler ki böyle zorlanmalarından sonra onlara Allah rahmet ve mağfiretiyle muamele edecektir. Bilinsin ki Allah (onlara) çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir.”

9. en-Nûr, 24/58;

"يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِيَسْتَأْذِنَكُمْ الَّذِينَ مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ وَالَّذِينَ لَمْ يَبْلُغُوا الْحُلُمَ مِنْكُمْ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ مِنْ قَبْلِ صَلَاةِ الْفَجْرِ وَحِينَ تَضَعُونَ ثِيَابَكُمْ مِنَ الظَّهْرِ وَمِنْ بَعْدِ صَلَاةِ الْعِشَاءِ ثَلَاثُ عَوْرَاتٍ لَكُمْ لَيْسَ عَلَيْكُمْ وَلَا عَلَيْهِمْ جُنَاحٌ بَعْدَ هُنَّ طَوَافُونَ عَلَيْكُمْ بَعْضُكُمْ عَلَى بَعْضٍ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ الْآيَاتِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ"

“Ey iman edenler! Sağ ellerinizin altında bulunanlar (köleleriniz) ve içinizden henüz ergenlik çağına gelmemiş olanlar yanınıza gelmek için sizden üç vakitte izin alsınlar. Sabah namazından önce, öğle sıcağından dolayı (istirahata çekilirken) elbisenizi çıkardığınızda ve yatsı namazından sonra üç kere/defa izin alsınlar. Bunlar, örtülmesi gereken yerlerinizin açık bulunabileceği üç vakittir. Bunlar dışında ne size ne de onlara bir sakınca vardır. Bunlar, (izinsiz girme konusunda) sıkça yanınıza girip çıkan, birbirinizle iç içe olduğunuz kimselerdir. Allah size âyetleri işte böyle açıklar, Allah her şeyi bilendir, yerli yerinde yapandır.”

10. er-Rûm, 30/28;

"ضَرَبَ لَكُمْ مَثَلًا مِنْ أَنْفُسِكُمْ هَلْ لَكُمْ مِنْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ مِنْ شُرَكَاءَ فِي مَا رَزَقْنَاكُمْ فَأَنْتُمْ فِيهِ سَوَاءٌ تَخَافُونَهُمْ كَخِيفَتِكُمْ أَنْفُسَكُمْ كَذَلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ"

“Allah size kendinizden bir örnek veriyor: Sağ elinizin altında bulunan köleleriniz arasında, size verdiğimiz rızıklarda sizinle eşit haklara sahip ve birbirinizden çekindiğiniz gibi kendilerinden çekindiğiniz ortaklarınız var mı? İşte aklını kullanacak kimseler için âyetlerimizi böyle açıklıyoruz.”

11. el-Ahzâb 33/50;

"يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَحْلَلْنَا لَكَ أَزْوَاجَكَ الَّتِي أَتَيْتَ أُجُورَهُنَّ وَمَا مَلَكَتْ يَمِينُكَ مِمَّا آفَاءَ اللَّهِ عَلَيْكَ وَبَنَاتِ عَمِّكَ وَبَنَاتِ عَمَّاتِكَ وَبَنَاتِ خَالَكَ وَبَنَاتِ خَالَاتِكَ الَّتِي هَاجَرْنَ مَعَكَ وَامْرَأَةً مُؤْمِنَةً إِنْ وَهَبَتْ نَفْسَهَا لِلنَّبِيِّ إِنْ أَرَادَ النَّبِيُّ أَنْ يَسْتَنْكِحَهَا خَالِصَةً لَكَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ قَدْ عَلِمْنَا مَا فَرَضْنَا عَلَيْهِمْ فِي أَزْوَاجِهِمْ وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ لِكَيْلَا يَكُونَ عَلَيْكَ حَرَجٌ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا"

“Ey peygamber! Mehirlerini verdiği eşlerini, Allah’ın sana ganimet olarak verdiği sağ elinin altında olan (câriyeleri), seninle birlikte hicret eden amca kızlarını, hala kızlarını, dayı kızlarını, teyze kızlarını sana helal kıldık. Ayrıca mümin bir kadın kendini peygambere mehirsiz olarak bağışlar, peygamber de onunla evlenmek isterse, diğer müminlere değil, sırf sana mahsus olmak üzere, onu da sana helâl kıldık. Müminlere eşleri ve sağ ellerinin altındaki (câriyeleri) hakkında hangi kuralları geçerli kıldığımızı biliyoruz. Sana mahsus olanı güçlük çekmeyesin diye meşrû kıldık. Allah çok bağışlayıcı, pek esirgeyicidir.”

12. el-Ahzâb 33/52;

"لَا يَحِلُّ لَكَ النِّسَاءُ مِنْ بَعْدُ وَلَا أَنْ تَبَدَّلَ بِهِنَّ مِنْ أَزْوَاجٍ وَلَوْ أَعْجَبَكَ حُسْنُهُنَّ إِلَّا مَا مَلَكَتْ يَمِينُكَ وَكَانَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ رَقِيبًا"

“Artık bundan sonra sana kadınlar helâl olmaz; sağ elinin sahip olduğu (câriyeler) dışında kadınlarını, güzellikleri hoşuna gitse bile başka eşlerle değiştirmen de helâl olmaz. Allah her şeyi görüp gözetmektedir.”

13. el-Ahzâb, 33/55;

"لَا جُنَاحَ عَلَيْهِنَّ فِي آبَائِهِنَّ وَلَا أَبْنَائِهِنَّ وَلَا إِخْوَانِهِنَّ وَلَا أَبْنَاءَ إِخْوَانِهِنَّ وَلَا أَبْنَاءَ أَخَوَاتِهِنَّ وَلَا نِسَائِهِنَّ وَلَا مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُنَّ وَاتَّقِينَ اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدًا"

“Peygamber hanımlarına babaları, oğulları, erkek kardeşleri, erkek kardeşlerinin oğulları, kız kardeşlerinin oğulları, kadınları ve sağ elinin sahip oldukları kişiler için (perdesiz görüşmede) bir günah yoktur. Allah’a itaatsizlikten sakının. Kuşkusuz Allah her şeye tanıktır.”

14. el-Meâric, 70/30;

"وَالَّذِينَ هُمْ لِأُفْروجهُمْ حَافِظُونَ إِلَّا عَلَى أَزْوَاجِهِمْ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ"

“Onlar ki (mü’minler), iffetlerini korurlar. Eşleri ve sağ ellerinin sahip olduğu (câriyeleri) bunun dışında olup bundan dolayı kınanmazlar.”

C. İZAFET TERKİBİ OLARAK GEÇTİĞİ ÂYETLER

1. “Ashâbu’l-Yemîn” (أَصْحَابُ الْيَمِينِ):

1. el-Vâkıa, 56/27;

"وَأَصْحَابُ الْيَمِينِ مَا أَصْحَابُ الْيَمِينِ"

“Amel defteri sağından verilenler; ne mutlu o sağından verilenlere!”

2. el-Vâkıa, 56/38;

"فَجَعَلْنَاهُمْ أَزْوَاجًا لِّأَصْحَابِ الْيَمِينِ"

“Onları bâkire, eşlerine sevgiyle bağlı ve yaşıt kılmışızdır. Bütün bunlar, hakkın ve erdemin yanında olanlar içindir.”

3. el-Vâkıa, 56/90-91;

"وَأَمَّا إِنْ كَانَ مِنْ أَصْحَابِ الْيَمِينِ فَسَلَامٌ لَّكَ مِنْ أَصْحَابِ الْيَمِينِ"

“Eğer amel defteri sağından verilenlerden ise; “Selâm sana ey hakkın ve erdemin yanında olmuş kişi!”

5. el-Müddesir, 74/39;

"كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِيْنَةٌ إِلَّا أَصْحَابُ الْيَمِينِ"

“Her nefis, yaptıklarına karşılık tutulan bir rehindir. Ancak hakkın ve erdemin tarafında olanlar başka.”

2. “Ashâbu’l-Meymene” (أَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ):

1. el-Vâkıa, 56/8;

"فَأَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ مَا أَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ"

“Amel defteri sağından verilenlerdir; ne mutlu o sağından verilenlere!”

2. el-Beled, 90/18;

"أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ"

“İşte bunlar hakkın ve erdemin yanında olanlardır.”

3. “et-Tûru’l-Eymen” (الطُّورِ الْأَيْمَنِ):

1. Meryem, 19/52;

"وَنَادَيْنَاهُ مِنْ جَانِبِ الطُّورِ الْأَيْمَنِ وَقَرَّبْنَاهُ نَجِيًّا"

“Ona Tûr’un sağ tarafından seslendik ve onu gizli konuşmak için (kendimize) yaklaştırdık.”

2. Tâhâ, 20/80;

"يَا بَنِي إِسْرَءِيلَ قَدْ أَنْجَيْنَاكُمْ مِنْ عَدُوِّكُمْ وَوَعَدْنَاكُمْ جَانِبَ الطُّورِ الْأَيْمَنِ وَنَزَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّاءَ وَالسَّلْوى"

“Ey İsrâiloğulları! Böylece sizi düşmanınızdan kurtardık ve Tûr’un sağ tarafında sizinle sözleştik; size kudret helvası ve bıldırcın gönderdik.”

4. “el-Vâdi’l-Eymen” (الْوَادِ الْأَيْمَنِ):

el-Kasas, 28/30;

"فَلَمَّا أَتَاهَا نُودِيَ مِنْ شَاطِئِ الْوَادِ الْأَيْمَنِ فِي الْبُقْعَةِ الْمُبَارَكَةِ أَنَّ يَا مُوسَى إِنِّى أَنَا اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ"

“Oraya gelince, o mübarek yerdeki vadinin sağ tarafından, (oradaki) ağaç yönünden kendisine şöyle seslenildi: ‘Ey Mûsâ! Muhakkak ki ben yalnızca ben âlemlerin rabbi olan Allahım.’”

II. TEFSİRLERDEKİ AÇIKLAMALAR

A. “KASEM” ODAKLI AÇIKLAMALAR

1. Yeminde Sadakat

Kur’ân-ı Kerîm’de geçen yeminlere baktığımızda karşımıza birkaç yemin çeşidi çıkar. Bunlardan birincisi “ahd” sözcüğüyle beraber kullanılan yemindir. Bu yemin, Arap kabileleri arasında gerçekleşen barış antlaşmalarından hemen sonra tarafların bu antlaşmaya uyacaklarına dair yaptıkları yemindir. Bu uygulama o kadar yaygındır ki

âyetlerde “yemin” ve “ahd” sözcükleri birbirinin yerine bile kullanılmıştır.⁷⁶² Bizim konu başlığı olarak seçtiğimiz “Yeminlerde Sadakat” ve “Yeminlerde İhanet” başlığı altında kullandığımız yemin âyetlerinde geçen yeminler bu bağlamda geçen yeminlerdir. Dolayısıyla yemini bozmak antlaşmayı bozmak anlamına gelecektir.

Yalan söylemek semavi dinler başta olmak üzere birçok din ve medeniyette yasaklanmıştır. Kişileri ve toplumları felakete sürükleyen bu hastalığın zıddı ise doğruluktur. Tezimizin konusu olan yemin ile doğruluk arasında güçlü bir bağ vardır. Çünkü yemine yüklenen en önemli fonksiyon kişinin söylediği sözünün doğru ve yapacağı akde sadık kalmasıdır. Kur’ân’daki “Söz bakımından Allah’tan daha doğru kim olabilir!”⁷⁶³, “Bu Allah’ın vaadidir. Allah vaadinden caymaz”⁷⁶⁴ gibi âyetler Allah Teâlâ için sözün doğruluğu ve verilen sözlere sadık kalmanın ne kadar önemli olduğunu bize gösterir. Peygamberlerin sıfatları arasında “sıdk” ve “emanet” in olması, Hz. Peygamber’in nübüvvetinden önceki lakabının “Muhammedeni’l-Emin” olması, Allah Teâlâ’nın bize vahiy getiren meleği "مُطَاعٍ تَمَّ آمِينَ" “İtaat edilen ve güvenilir”⁷⁶⁵ şeklinde vasıflandırması bu kavramın insanların zihninde oluşturduğu anlam dünyasından kaynaklanmıştır. Zaten “Mü’min” sözcüğü de “güven vermek, güven içinde olmak” anlamına gelen “el-emn” (الْأَمْنُ) kökünden türemiştir.⁷⁶⁶

Yemin, bir işi yapmaya veya yapmamaya dair yapılan bir sözleşmedir, ahittir. Araplar yaptıkları ahitleri yeminle pekiştirmişlerdir. Bu açıdan bakıldığında Allah Teâlâ ile insanlar arasında ilk ahit olan “Elest Bezmi” nin önemi de ortaya çıkmaktadır. Orada Allah Teâlâ: “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” buyurmuş, kullar da “Elbette öyle, biz buna şahidiz” demişlerdir.⁷⁶⁷ O zaman kullara düşen görev verilen söze uymak, ahde vefa göstermektir.

Allah Teâlâ insanlara sözü doğru söylemelerini ve verilen sözlere sadakat göstermelerini emretmiştir. Konuyla ilgili ilk âyet şu şekildedir: وَلِكَلِّ جَعَلْنَا مَوَالِي مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ " (Erkek ve

⁷⁶² Bkz: el-Mâturîdî, *Te’vilâtu’l-Kur’ân*, II, 412. İlgili âyetlerde bu konu tekrardan ele alınacaktır.

⁷⁶³ en-Nisâ 4/122.

⁷⁶⁴ er-Rûm 30/6.

⁷⁶⁵ et-Tekvîr 81/21.

⁷⁶⁶ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, XIII, 21; er-Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 90.

⁷⁶⁷ el-A’raf 7/172.

kadından) her birini ana-babanın ve akrabasının bıraktıklarından (pay alan) varisler kıldık. Yeminlerinizin bağladığı (ahitleştiğiniz) kimselere de kendi hisselerini verin. Şüphesiz Allah her şeye şahittir.”⁷⁶⁸ Mirasta kimin ne kadar pay alacağıyla ilgili detaylı bilgiler aynı sûrenin on bir ve on ikinci âyetlerinde detaylarıyla açıklanmıştır. Bu âyette ise insanların birbirine mirasçı kılındığı buyrulduktan sonra: "وَالَّذِينَ عَقَدْتَ أَيْمَانُكُمْ فَأَوْهَهُمْ" "نَصِيَّتَهُمْ" "Yeminlerinizin bağladığı (ahitleştiğiniz) kimselere de kendi hisselerini verin" denilmiştir. Âyetin bu bölümüyle ilgili üç görüş vardır. Birincisi Allah Teâlâ kimin mirastan ne kadar pay alacağını Kur'ân'da açıkça beyan ettiği için mûris (miras bırakacak kişi), bir antlaşma yapıp başkalarına mal bırakamaz. Bundan dolayı âyetin bu bölümü nesh edilmiştir.⁷⁶⁹ el-Buhârî'de ilgili âyetin tefsiriyle ilgili İbn Abbâs'tan şöyle bir rivayet vardır: "Bu âyet miras ayetinden önce vardı ve Muhâcir ile Ensâr aralarında var olan kardeşlik antlaşması gereği birbirlerine mirasçı oluyorlardı. Sonra miras âyeti geldi ve bu âyet nesh edildi.”⁷⁷⁰

İkinci görüş ise bu âyetin geçmişte yani câhiliye döneminde yapılan yeminlerle ilgili olduğudur. Câhiliye döneminde insanlar "Kanın kanımdır, yıkımın yıkımım, intikamın intikamım, savaşın savaşım, barışın barışım! Sen bana mirasçısın, ben sana mirasçıyım. Benden sen sorumlusun, senden de ben sorumluyum. Sen benim tazminatımı ödersin, ben de senin tazminatını öderim" derdi ve antlaşmalı kişilerin birbirlerinin mirasında 1/6 hakkı olurdu.⁷⁷¹ Câhiliye döneminde bu şekilde yeminleşip ahitleşen kişiler daha sonra Müslüman olsalar bile bu kişilerden yeminlerine sadık kalınmaları istenmiş ancak İslâm'la beraber bu uygulama kaldırılmıştır.⁷⁷²

Üçüncü görüşe göre ise "فَأَوْهَهُمْ نَصِيَّتَهُمْ" "Onlara hisselerini verin" ifadesinden kasıt maddi miras değildir. Yardımlaşma, dayanışma, nasihat vb. şeylerdir. Bu görüşün sahiplerine göre bu âyet nesh edilmemiştir.⁷⁷³

⁷⁶⁸ en-Nisâ 4/33.

⁷⁶⁹ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, X, 68; İbn Kesîr, *et-Tefsîrü'l Kur'âni'l- 'Azîm*, II, 256; el-Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Farh (ö. 671/1273), *el-Câmi'u li-Ahkâmi'l-Kur'ân* (I-XX), 2. B., tahk. Ahmed el-Berdûnî ve İbrâhîm Etîş, Kâhire: Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, t.y., V, 166.

⁷⁷⁰ el-Buhârî, "et-Tefsîr", 86.

⁷⁷¹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 505; el-Kurtubî, *el-Câmi'u li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, V, 166.

⁷⁷² ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 505; İbn Kesîr, *et-Tefsîrü'l Kur'âni'l- 'Azîm*, II, 255.

⁷⁷³ et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân fî Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, VI, 685; er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, X, 69.

Bu âyet farklı iki kıraatle okunmuş ve bu farklı okunuşa göre de farklı yorumlar yapılmıştır. Âsım, Hamze ve Kisâî ilgili bölümü elifsiz "عَقَدْتُ أَيْمَانُكُمْ" şeklinde okurken diğer kıraat âlimleri elif ile "عَاقَدْتُ أَيْمَانُكُمْ" şeklinde okumuştur.⁷⁷⁴ Elif ile okunduğunda (mufâale babıyla) bu akit karı koca arasında meydana gelen nikah akdi olarak yorumlanmıştır.⁷⁷⁵ Böylece nikah akdiyle karı koca arasında meydana gelen bağ ile birbirlerine varis olma yolu açılmıştır.

Biz burada bir fıkıh terimi olan “muvâlât” sözcüğüne değinmek istiyoruz. Buluntu çocuk veya İslâm’a yeni giren bir kimse ile bir İslâm ülkesi vatandaşı arasında kurulan velâ (kefâlet) sözleşmesine muvâlât denir.⁷⁷⁶ Örneğin bir gayri müslim Müslüman olduktan sonra bir Müslüman ile akit yapar ve ölürse, mirasını akit yaptığı kişi alabilir. Bu görüş Ebû Hanîfe’ye aittir.⁷⁷⁷ Diğer mezhep imamlarına göre ise miras beytûlmâle kalır. Ebû Hanîfe sahipsiz yani velisiz bir çocuğun da aynı durumda değerlendirilmesi gerektiğini söyler. Dayandığı delil ise "وَالَّذِينَ عَقَدْتُ أَيْمَانُكُمْ فَأَتَوْهُمْ نَصِيْبُهُمْ" âyetidir. Dolayısıyla Hanefîler bu âyetin nesh edildiğini asla kabul etmezler. et-Taberî de âyetin bu bölümünün nesh edilmediğini açıkça beyan etmiştir.⁷⁷⁸

Âyette geçen ve bizim de üzerinde durmamız gereken en önemli konu, ahde vefa, verilen söze sadık kalınma meselesidir. İki kişi arasında bir akit yapılmış ve bu akit de yemin edilerek tekit edilmişse buna uyulması gerektiği âyette açıkça ifade edilmiştir. Âyetin bu bölümünün nesh edildiği fikrine katılmıyoruz. Çünkü eğer nesh edilmiş olsaydı âyetin şu şekilde gelmesi gerekirdi: “(Erkek ve kadından) her birini ana-babanın ve akrabanın bıraktıklarından (pay alan) varisler kıldık. Bundan dolayı yeminlerinizin bağladığı (ahitleştığınız) kimselere miras vermeyin.” Oysa âyet her hak sahibine payları verildiğini söyledikten sonra “yemin ederek ahit yaptıklarınıza da paylarını verin” buyuruyor. Biz bu konuda Ebû Hanefî’ye katılıyoruz.

⁷⁷⁴ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, X, 68.

⁷⁷⁵ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, X, 69; Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, (ö. 1942), “*Hak Dini Kur’ân Dili*” (I-IV), 1. B., (haz: Asım Cüneyd Köksal, Murat Kaya), İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2022, II, 329.

⁷⁷⁶ Özen, Şükrü, “*Velâ*”, TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2013, XLIII, 11-15.

⁷⁷⁷ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 505; er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, X, 69.

⁷⁷⁸ et-Taberî, *Câmi’u'l-Beyân fî Te’vîli Âyi'l-Kur’ân*, VI, 685.

Bu konuda yapılan ve bizim de yukarıda temas ettiğimiz ikinci görüş doğru kabul edilirse, Allah Teâlâ için ahde vefa ve yeminin önemi ortaya çıkmış olur. Çünkü câhiliye döneminde dahi olsa yapılan ahitlerin ve yeminlerin yerine getirilmesi bizzat Allah Teâlâ tarafından emredilmiştir. Yemin ve ahitlerde sadakat ile ilgili Hz. Peygamber'in şu sözü çok önemlidir: "إنه ما كان من حلف في الجاهلية فإن الإسلام لم يزد إلا شِدَّةً ولا حلف في الإسلام" "İslâm'da (meşru olmayan konularda) yeminleşme yoktur, câhiliye döneminde yapılan yeminler ise İslâm dini onları ancak kuvvetlendirir.⁷⁷⁹ Bu sözüyle Hz. Peygamber câhiliye döneminde dahi olsa verilen sözlere ve yapılan yeminlere sadakat gösterilmesini emretmiştir.

Yeminlere sadakat gösterilmesiyle ilgili ikinci âyet de yine miras hakkında olup, âyetin meali şu şekildedir: "Ey iman edenler! Birinize ölüm gelip çatinca vasiyet esnasında içinizden iki âdil kişi, şayet seyahatte iken başınıza ölüm musibeti gelmişse sizden olmayan başka iki kişi aranızda (konu hakkında) şahitlik etsin. Eğer (vasiyeti uygularken) içinize bir şüphe düşerse, bu iki şahidi namazdan sonra alıkoyarsanız: 'Bunu yakınımız hatırına da olsa hiçbir bedel karşılığında satmayız ve Allah'ın buyruğu olan bu tanıklığı asla gizlemeyiz, aksi halde apaçık günahkârlardan olacağımızda kuşku yoktur' diye Allah'ın adına **yemin** ederler. Şayet bu ikisinin günah işledikleri (yeminlerinin gerçeği yansıtmadığı) ortaya çıkarsa, bunların haklarını gasbettiği kimselerden iki kişi onların yerini alır ve 'Kesinlikle bizim şahitliğimiz onların şahitliğinden daha doğrudur ve biz hak tecavüzünde bulunmadık, aksi halde biz de zalimlerden oluruz' diye Allah'ın adına **yemin** ederler. İşte bu, şahitliği gereğince yapmalarını sağlayacak veya yemin etmelerinden sonra yeminlerin reddedilmesinden korkmalarını önleyecek en uygun usuldür. Allah'a âsi olmaktan sakının ve iyi dinleyin. Allah yoldan çıkmış topluluğu doğruya erdirmez."⁷⁸⁰

Bu âyetler irab, mana ve hüküm bakımından Kur'an'ın en müşkil âyetlerindendir.⁷⁸¹ el-Kurtubî de aynı bilgiyi vererek bu âyetlerle ilgili yirmi yedi meseleye değinir.⁷⁸² Âyetlerdeki ifadeler çok yönlü tartışmalara ve ihtilaflara yol açmıştır. Biz bu

⁷⁷⁹ İbn Hanbel, *Müsned*, XI, 288, (6692).

⁷⁸⁰ el-Mâide 5/106-108.

⁷⁸¹ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XII, 456; Elmalılı, "*Hak Dini Kur'an Dili*", II, 774.

⁷⁸² el-Kurtubî, *el-Câmi'u li-Ahkâmi'l-Kur'an*, VI, 346.

tartışmalara girmeden konumuz olan “yemine sadakat” ile ilgili bölümü ele almakla yetineceğiz.

Bu âyetler yolculuk esnasında ölmek üzere olan bir kişinin mirasıyla ilgili yapması gereken ve daha sonra yapılması gereken meseleleri ele alır. Öncelikle bu âyetlerin sebebi nüzulünü vermek istiyoruz: “Amr b. el-Âs’ın (ö. 43/664) azatlı kölesi ve muhâcirlerden olan Büzeyl, Şam’a ticaret için yola çıkmıştı. Beraberinde her ikisi de Hristiyan olan Adiyy b. Zeyd ve Temîm b. Evs vardı. Büzeyl yolda hastalandı. Bir mektup yazarak beraberinde ne olduğunu oraya kaydetti. Onu da eşyasının içine sakladı ve o mektuptan yol arkadaşlarına bahsetmedi. Onlara eşyalarını ailesine teslim etmelerini söyledi ve bir müddet sonra da öldü. Yol arkadaşları yükünü karıştırdılar ve üç yüz miskal altın ile nakışlı bulunan bir gümüş kap buldular ve onu alıp sakladılar. Büzeyl’in ailesi eşyaların içindeki mektubu buldular, gidip onlardan kabı istediler. Onlar da inkâr ettiler. Büzeyl’in ailesi bunun üzerine onları Peygamber’e şikâyet etti. Âyet işte bu olay üzerine nâzil oldu.”⁷⁸³ Bu olayın devamı başka kaynaklarda şu şekilde geçer: “Rasûlullah Temîm ile Adiyy’i ikinci namazından sonra minberin yanında, kendilerine teslim edilen eşyadan hiçbir şeye hıyanet etmediklerine ve saklamadıklarına dair yemin etmelerini istemiştir. Onlar da yemin etmiş ancak daha sonra o gümüş kap, bunlardan satın alan müşterinin elinde Mekke’de bulunmuştu. Kabı alan kişi bu kabı Temîm ile Adiyy’den satın aldığını itiraf eder. Büzeyl’in akrabalarından iki kişi ayağa kalkarak: ‘(Müslüman olarak) bizim şahitliğimiz Temîm ile Adiyy’in şahitliğinden daha doğrudur ve bu kab bizim (vefat eden) arkadaşımızdır’, diye yemin ettiler.”⁷⁸⁴

Âyet’te yolculuk esnasında ölmek üzere olan bir kişinin yapacağı vasiyeti için iki kişinin şahit tutulması ve bu şahitler de "اٰثَنَانِ ذَوَا عَدْلٍ مِّنْكُمْ" “sizden adil iki kişi” şeklinde ifade edilmiştir. Görüldüğü gibi âyette şahitlerin tek bir vasfı var, o da adil olmasıdır. Bu cümleden sonra gelen cümle ise "اَوْ اٰخَرَانِ مِّنْ غَيْرِكُمْ" “veya sizden olmayan iki kişi” şeklindedir. “Sizden olan” (مِّنْكُمْ) ve “sizden olmayan”dan (غَيْرِكُمْ) kimlerin kastedildiği

⁷⁸³ et-Taberî, *Câmi’u l-Beyân fî Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, IX, 89; İbn Kesîr, *et-Tefsîrû l-Kur’ânî l-Azîm*, III, 196; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 687; er-Râzî, *Mefâtihu l-Ğayb*, XII, 450; en-Nesefî, Ebu’l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed (ö. 710/1310), *Medâriku t-Tenzîl ve Hakâiku t-Te’vîl* (I-III), 1. B., thk. Yusûf Âlî Bedîvî, Beyrut: Dâru’l-Kelimi’t-Tayyib, 1998, I, s. 481.

⁷⁸⁴ İbnü’l-‘Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî (ö. 543/1148), *Ahkâmü l-Kur’ân* (I-IV), 3. B., tahk: Muhammed Abdulkâdir ‘Atâ, Beyrût: Daru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 2003, II, 232. Ebû Dâvud, “Akdiyye”, 19; el-Kurtubî, *el-Câmi’u li-Ahkâmi l-Kur’ân*, VI, 346; Elmalılı, “*Hak Dini Kur’ân Dili*”, II, 773.

tartışma konusu olmuştur. Birinci yoruma göre “sizden olan”dan kast edilenler “akrabalar”, “sizden olmayan”dan kast edilenler ise “akraba olmayan” kişilerdir. Buna göre seferde ölen kişinin vasiyetine şahitlik edecek iki kişi akrabalık ilişkisi bakımından ona en yakın olan iki kişidir. Yanında akrabası yoksa herhangi iki kişi şahit olabilir. İkinci görüşe göre ise bu ibarelerin anlamı “Müslümanlar” ve “Müslüman olmayanlar” şeklindedir.⁷⁸⁵ Bu yoruma göre gayri Müslimlerin şهادeti kabul edilir.⁷⁸⁶ Üç mezhebe göre (Hanefî, Şafî’ ve Mâlikî), âyetin bu bölümü Talak Sûresi’nin ikinci âyetiyle⁷⁸⁷ nesh edilmiştir. Dolayısıyla gayri Müslimlerin Müslümanlara şهادeti câiz değildir. İbn Abbâs ve Ahmed b. Hanbel gibi isimler âyetin muhkem olduğu ve bu şهادetin sadece yolculuk esnasında ve hiçbir Müslümanın olmadığı durumlarda câiz olduğunu savunmuşlardır.⁷⁸⁸ er-Râzî, müfessirlerin çoğunun şahitlerin “Müslüman” ve “Müslüman olmayan” şeklindeki yorumu kabul ettiklerini ifade eder.⁷⁸⁹

Âyet’te şahitlerin şu şekilde yemin etmeleri istenmiştir: **لَتَحْسِبُونَهُمَا مِنْ بَعْدِ الصَّلَاةِ فَيَقْسِمَانِ** "Eğer **بِاللَّهِ** **إِنْ أَرَبْتُمْ لَا نَشْتَرِي بِهِ ثَمَنًا وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَىٰ وَلَا نَكْتُمُ شَهَادَةَ اللَّهِ إِنَّا إِذَا لَمِنَ الْأَثِمِينَ**" (vasiyeti uygularken) içinize bir şüphe düşerse, bu iki şahidi namazdan sonra alıkoyarsanız: ‘Bunu yakınımız hatırına da olsa hiçbir bedel karşılığında satmayız ve Allah’ın buyruğu olan bu tanıklığı asla gizlemeyiz, aksi halde apaçık günahkârlardan olacağımızda kuşku yoktur’ diye Allah’ın adına yemin ederler.”⁷⁹⁰ Vasiyet şahitlerin beyanıyla açıklandığı zaman vâsiler buna itiraz etme hakkına sahipler. Bu durum âyetle **"إِنْ أَرَبْتُمْ"** şeklinde ifade edilmiştir. Bu ifade, yemin ile üzerine yemin edilen şey arasına girmiş olan cümle-i mu‘terizadır ve mânası şöyledir: “Eğer durumlarından şüphelenir ve onları itham ederseniz, o takdirde onlara yemin ettirin.”⁷⁹¹ Dolayısıyla âyetle geçen bu ifade bir şart cümlesidir ve eğer bu şart yoksa şahitlere yemin ettirilmez.⁷⁹²

⁷⁸⁵ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 687; el-Kurtubî, *el-Câmi‘u li-Ahkâmi‘l-Kur‘ân*, VI, 349; İbnü’l-‘Arabî, *Ahkâmü‘l-Kur‘ân*, II, 240.

⁷⁸⁶ el-Cessâs, Ebû Bekir Ahmed b. Alî er-Râzî, *Ahkâmu‘l-Kur‘ân* (I-V), tahk. Muhammed es-Sâdık Kamhâvî, Dâru İhyâi‘t-Türâsi‘l-Arabî, Beyrut, 1405(h), IV, 160.

⁷⁸⁷ Et-Talâk 65/2. “Sürelerinin sonuna ulaştıklarında onları ya uygun biçimde tutun yahut onlardan uygun biçimde ayırın; içinizden adaletli iki kişiyi şahit tutun ve şahitliği Allah için özenle yerine getirin. İşte Allah’a ve âhiret gününe inananlara öğütlenen budur. Kim Allah’a saygısızlıktan sakınırsa, Allah ona bir çıkış yolu gösterir”.

⁷⁸⁸ el-Kurtubî, *el-Câmi‘u li-Ahkâmi‘l-Kur‘ân*, VI, 349-350.

⁷⁸⁹ er-Râzî, *Mefâtihu‘l-Ğayb*, XII, 451.

⁷⁹⁰ el-Mâide 5/106.

⁷⁹¹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 688.

⁷⁹² el-Kurtubî, *el-Câmi‘u li-Ahkâmi‘l-Kur‘ân*, VI, 355.

Ölen kişinin akrabaları, şahitlerin bazı sözlerinden ve hareketlerinden ihanet, hırsızlık, yalan, gizem vb. şeylerden şüphelenip onlardan yemin etmelerini isteyebilirler.⁷⁹³ Bu durumda şahitler yemin etmek zorundadırlar. Vasiyete ihanet edildiğine dair açık bir beyyine bulunması halinde ise şahitlerin yeminine itibar edilmez: "فَإِنْ عُثِرَ عَلَىٰ أَنَّهُمَا اسْتَحَقَّ إِثْمًا فَأَخْرَاجُ يَفُومَانَ مَقَامَهُمَا مِنَ الَّذِينَ اسْتَحَقَّ عَلَيْهِمُ الْأَوْلِيَانِ فَيَقْسِمَانِ بِاللَّهِ لَشَهَادَتُنَا أَحَقُّ مِنْ شَهَادَتِهِمَا وَمَا اعْتَدَيْنَا إِنَّا إِذَا لَمِنَ الظَّالِمِينَ" "Şayet bu ikisinin günah işledikleri (yeminlerinin gerçeği yansıtmadığı) ortaya çıkarsa, bunların haklarını gasbettiği kimselerden iki kişi onların yerini alır ve 'Kesinlikle bizim şahitliğimiz onların şahitliğinden daha doğrudur ve biz hak tecavüzünde bulunmadık, aksi halde biz de zâlimlerden oluruz' diye Allah'ın adına yemin ederler."⁷⁹⁴ Mûrisin akrabalarından iki kişi âyette geçtiği şekilde yemin ettiği takdirde şahitlerin beyanatları geçersiz olur.

Âyette bu muamelâtın "مِنْ بَعْدِ الصَّلَاةِ" yani namazdan sonra yapılması istenmiştir. Büzeyl kıssasında Hz. Peygamber şahitlere ikinci namazından sonra yemin ettirdiği için bu namazın ikinci namazı olduğu söylenmiştir.⁷⁹⁵ el-Kurtubî, bu ifadedden hareketle yeminde tağlîz (yemini güçlendirme-kuvvetlendirme) meselesine değinir. Yemin dört şekilde tağlîz edilir: "Âyette geçtiği gibi muayyen bir vakit belirlenerek, konum belirlenerek (örneğin Mescit veya Peygamberin minberi yanında), ayakta ve Kible'ye yönelerek, sadece Allah lafzı söylenip Allah adına yemin edilerek."⁷⁹⁶

Biz burada müfessirlerin göz arda ettiği bir meseleye değinmek istiyoruz. O da iki şahidin Müslüman olmaması durumunda nasıl yemin edeceği meselesidir. Çünkü âyette şahitlerin Allah adına yemin edip, eğer şahitliğe ihanet ederlerse günahkarlardan olacağı hatırlatılmıştır. Allah'ı inkâr eden kişilerin Allah adına yeminleri nasıl mümkün olabilir? Veya bunun büyük bir günah olduğu ve dolayısıyla âhirette büyük bir cezaya çarpılacağı âhireti inkâr eden kişilere hatırlatmak abes değil midir? Yaptığımız detaylı araştırmada müfessirlerin bu meseleye değindiğine veya bu sorunun cevabıyla ilgili bir bilgiye rastlayamadık. Bize göre âyetin en müşkül noktası da burasıdır. Büzeyl kıssasına baktığımızda şahitlerin Hristiyan olması ve Hz. Peygamber'in onlardan yemin etmelerini

⁷⁹³ et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân fî Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, IX, 84.

⁷⁹⁴ el-Mâide 5/107.

⁷⁹⁵ el-Beydâvî, Nâsiruddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed (ö. 685/1286), *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl* (I-V), tahk. Muhammed b. Abdirrahman el-Mar'aşlî, Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arab, 1997, II, 147; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 687; er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gâyb*, XII, 453.

⁷⁹⁶ el-Kurtubî, *el-Câmi'u li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, VI, 353.

istemesi de bizim bu sorumuza cevap verememektedir. Çünkü bütün kaynaklarda Hz. Peygamber “onlara yemin ettirdi” ifadesi mevcuttur. Onların nasıl yemin ettiği kaynaklarda geçmemektedir.

Peşi sıra gelen bu üç âyetin "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا" “Ey İman Edenler!” şeklinde başlaması burada anlatılacak hükümlerin Müslümanlarla ilgili olacağını düşünürsek, şahitlerin nasıl yemin etmesi gerektiğiyle ilgili bölümün de Müslümanlar için geçerli olduğunu düşünebiliriz. Bu yemin şekli şahitlerin Müslümanlardan olması durumunda geçerlidir. Ehl-i Kitâp veya diğer gayri Müslimlerin şahitliği ve dolayısıyla yeminleri söz konusu olduğunda kendi din veya kültürlerindeki yemin şekilleri geçerlidir. Örneğin Yahudilerden: “Tevrat’ı indirene yemin olsun”, Hristiyanlardan: “İncili indirene yemin olsun”, Mecusilerden: “Ateşi yaratana yemin olsun” şeklinde yemin etmeleri istenir.⁷⁹⁷ Çünkü yemine sadakat, doğruluk, ahde vefa vb. ahlaki davranışlar sadece İslâm dininde değil, huzur ve mutluluğu arzulayan tüm din ve medeniyetlerde kutsal kabul edilmiştir.

Yeminlere sadakat gösterilmesiyle ilgili son âyetler en-Nahl Sûresi’nin 91, 92 ve 94. âyetleridir. Birinci âyetin ilgili bölümü: "وَأَوْفُوا بِعَهْدِ اللَّهِ إِذَا عَاهَدْتُمْ وَلَا تَنْفُضُوا الْأَيْمَانَ بَعْدَ" "وَأَوْفُوا" "بِعَهْدِ اللَّهِ" terki bindeki "عَهْد" ve ilgili âyetin sonunda yer alan "كَفِيلًا" sözcükleri ile “yemin” tek cümlede kullanılmıştır. Arapça’da “yemin” ve “ahd” sözcükleri birbirinin yerine de kullanılmıştır.⁷⁹⁹ el-Mâtürîdî de bu âyeti delil getirerek bu iki sözcüğün aynı anlama geldiğini ifade etmiştir.⁸⁰⁰

Aslında bütün yeminlerde vefa, ahd ve kefil vardır diyebiliriz. Çünkü herhangi bir konuda yemin edildiği zaman o yemine uymak “vefa”yı, yemin bir antlaşma ve akit olduğundan “ahd”i, yapılan yeminlerin Allah adına olması yani şahidin de Allah Teâlâ olması da “kefil”i gerektirir.

⁷⁹⁷ el-Mevsılî, *el-İhtiyâr*, II, 114.

⁷⁹⁸ en-Nahl 16/91.

⁷⁹⁹ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, VII, 372.

⁸⁰⁰ el-Mâtürîdî, *Te’vilâtü'l-Kur’ân*, II, 412.

"بِعَهْدِ اللَّهِ" terki bindeki "ahd" sözcüğünden hangi ahitlerin kast edildiğiyle ilgili farklı yorumlar yapılmıştır. Birinci yorum bu ahdin peygambere biat olduğu yorumudur. Çünkü âyette geçtiği üzere (Sana biat edenler Allah'a biat etmiştir)⁸⁰¹ Peygambere biat, Allah'a biattır.⁸⁰² et-Taberî bu görüşü "Müslümanların sayı bakımından az olması, kâfirlerin ise çok olmasından dolayı Müslümanların endişeye kapılmamaları ve biatlerine yani verdikleri sözlere sadık kalmaları istendiği" şeklinde ifade etmiştir.⁸⁰³

İkinci yorum ise kişinin, kendi hür iradesiyle Müslüman veya kâfirle fark etmeksizin yapmış olduğu tüm antlaşmalarıdır.⁸⁰⁴ Sebebin has olması hükmün umûmî olmasına ters düşmez.⁸⁰⁵ er-Râzî bu görüşü tercih ederek şunları söylemektedir: "İnsanın kendi hür iradesiyle yapacağı ahitlerin içine biat, cihat gibi ahitler girdiği gibi, yeminle tekit edilmiş bütün işler ve adaklar girmiş olduğundan ikinci görüş daha isabetlidir."⁸⁰⁶

Âyetin ilk cümlesi ahde vefayı ön plana çıkarırken, ikinci cümlesi: "وَلَا تَنْفُضُوا الْأَيْمَانَ بَعْدَ تَوْكِيدِهَا وَقَدْ جَعَلْتُمُ اللَّهَ عَلَيْكُمْ كَفِيلًا" "Allah'ı kendinize kefil tutarak kesinliğe kavuşturduktan sonra yeminlerinizi bozmayın" şeklindedir. Âyetin bu bölümü ile "Allah size yeminlerinizi çözmeyi meşru kılmıştır"⁸⁰⁷ âyeti arasında bir tenâkuz söz konusu değildir. Çünkü yukarıdaki âyette ahit ve antlaşmalar yapılarak bu antlaşmalara uyulacağına dair yapılan yeminler kast edilmiştir. Bu antlaşmalar çift taraflı olup bozulması halinde ihanet meydana gelmiş olacaktır. Yemini bozup keffâretini ödeme şeklinde bozulması meşru olan yeminler ise kişinin kendi nefsiyle ilgili yapmış olduğu bir işe teşvik veya o işten men şeklindeki yeminlerdir.⁸⁰⁸

"Kesinleştirme, sağlamlaştırma, pekiştirme" anlamlarına gelen "تَوْكِيد" yemin için söz konusu olduğunda yeminde tağlîze işaretler.⁸⁰⁹ Yeminde tağlîz ise genellikle "Allah" lafzı ile yapılan yeminlerdir. Bu konu yukarıdaki âyetlerde açıklanmıştır. "وَلَا تَنْفُضُوا الْأَيْمَانَ"

⁸⁰¹ el-Feth 48/10.

⁸⁰² ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 630; en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzîl*, II, 230; Bursevî, İsmâil Hakkı (ö. 1137/1725), *Rûhu'l-Beyân* (I-X), Beyrut: Dâru'l-Fikr, t.y, V, 73; Ebussuud, Muhammed el-İmâdî el-Hanefî (ö. 982/1574), *İrşâdu'l-'Akli's-Selîm ilâ Mezâye'l-Kur'âni'l-Kerîm* (I-IX), Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arab, t.y. 136.

⁸⁰³ et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân fî Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, XIV, 338.

⁸⁰⁴ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XX, 263.

⁸⁰⁵ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, V, 73.

⁸⁰⁶ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XX, 264.

⁸⁰⁷ et-Tahrîm 66/2.

⁸⁰⁸ İbn Kesîr, *et-Tefsîrû'l Kur'âni'l-'Azîm*, IV, 513.

⁸⁰⁹ et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân fî Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, XIV, 339.

"بَعْدَ تَوْكِيدِهَا" âyetinden sonra gelen cümlelerin başındaki "vâv" hal cümlesi olarak cümleye şu anlamı da katmaktadır: "Allah'ı kendinize kefil kıldığınız halde" ahitlerinizi veya yeminlerinizi bozmayın.⁸¹⁰

"Kefil olarak" (كَفِيلًا), "şahit ve denetçi olarak" demektir. Çünkü kefil, kefil olunan kişinin halini gözetir ve onu denetler.⁸¹¹ Yapılan yeminler Allah Teâlâ'nın ismiyle yapıldığından bütün yeminlerin kefili de şahidi de Allah'tır. Allah'ın kefili ve şahidi olduğu bir akdin bozulmasından daha kötü ne olabilir? Arapçada ahdini bozan insanlar için kullanılan "الْغَدْرُ" kelimesi birçok hadiste geçmektedir. Hatta el-Buhârî ve Müslim'in Sahihlerinde ahde vefasızlıkla ilgili bab başlığı bile mevcuttur. Hz. Peygamber ahde vefaya ve yeminler edilerek verilen sözlere uyulmasını emretmiş ve insanları şu şekilde uyarmıştır: "Şüphesiz ki ahdini bozanlar için kıyamet gününde Allah Teâlâ bir sancak dikecek ve: 'Bu falancanın vefasızlığıdır!' denilecektir."⁸¹² Tasavvufta, ahde vefa o kadar önemlidir ki bu konuda "Rûhu'l-Beyân"da şöyle bir uyarı vardır: "Kişiye bazı kerâmetler verilip de su üstünde yürüdüğünü ve havada uçtuğunu görürseniz, o kimsenin Allah'ın hudûdunu muhafaza, ahidlere vefâ ve şeriata tâbi olma konusunda onu nasıl bulacağınıza bakmadan ona aldanmayın."⁸¹³

Allah Teâlâ en-Nahl Sûresi'nin 91. âyetinde ahde vefaya ve yeminlere sadık kalmaya özen gösterilmesini emrettikten sonra 92. âyette "وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَفَضَتْ غَرْلَهَا مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ" "Sakın, bir grubun diğer gruptan daha güçlü olması sebebiyle yeminlerinizi aranızda (güçsüzler aleyhine) bir kandırma aracı yaparak, ipliğini iyice büktükten sonra geri çözüp bozan kadın gibi olmayın"⁸¹⁴ buyurmuştur. Bu âyette yeminlerini menfaatlerine göre kullanan insanlar ipliğini büktükten sonra geri çözen bir kadına benzetilmiştir. Benzetmeye konu olan ve Araplar arasında bir darb-ı mesel olarak bilinen⁸¹⁵ bu kadın hakkında kaynaklarda şu bilgiler de geçmektedir: "Câhiliyede Reyta bint Sa'd adında son derece câhil bir kadın vardı. Öğleye kadar kızlarıyla birlikte ip eğirir, sonra onlardan ördükleri ipleri

⁸¹⁰ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XX, 264.

⁸¹¹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 630; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, V, 74.

⁸¹² el-Buhârî, "el-Cizye", 21; Müslim, "el-Cihâd", 10.

⁸¹³ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, V, 74.

⁸¹⁴ en-Nahl 16/91.

⁸¹⁵ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XX, 264; el-Kurtubî, *el-Câmi'u li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, X, 171.

sökmelerini istemiş.”⁸¹⁶ el-Mâtûrîdî, darb-ı mesele konu olan bu kadın ile ilgili âyet hakkında şu yorumu yapmıştır: “O kadın ne bûktüğü ipi bırakıp ondan yararlanmıştır, ne de pamuk ve keteni olduğu gibi bırakmıştır. Söz verip de sonra sözünü bozan da böyledir. Söz verdiği zaman ne onu tutar ne de söz vermeyi bırakır. Siz sağlam bir şekilde bûktükten sonra ipini çözen bir kadın duysanız ‘bu ne ahmak bir kadındır’ derdiniz. İşte kuvvetli bir şekilde söz verip de onu bozan kimse de böyledir.”⁸¹⁷

Allah Teâlâ en-Nahl Sûresi’nin 91. âyetinde ferd olarak yapılan ahit ve yeminlere sadık kalınmasını emrederken 92. âyetinde ise cemiyet olarak yapılan ahit ve yeminlere sadakatı emretmiştir. Mücâhid bu âyetin tefsiriyle ilgili şunları söylemiştir: “Câhiliye döneminde Arap kabileleri kendi aralarında antlaşmalar yaparlardı. Böylece taraftar toplayıp güçlenebiliyorlardı. Ancak daha sonra güçlü kabileler antlaşma yapılan iki kabileden birisiyle yeni bir antlaşma yapıp o kabileyi kendi tarafına çekebiliyordu. Bundan dolayı daha önce ahitleşen iki kabileden biri antlaşmayı bozuyordu. Şimdi de Allah Teâlâ Müslümanlara yaptıkları antlaşmaya uymayı ve onu başkalarına menfaat aracı olarak kullanmamayı emretmiştir.”⁸¹⁸

ez-Zemahşerî, ilgili âyetin devamında yer alan "إِنَّمَا يَبْتَلُوكُمُ اللَّهُ بِهِ" “Muhakkak ki Allah onunla sizi imtihan ediyor” cümlesinden hareketle bu iki topluluğun müşrik olan Kureyş topluluğu ile Hz. Peygamber’e biat eden Müslümanlar topluluğu olduğunu ifade etmiş ve âyeti: “Allah sizi onların daha fazla olmalarıyla, bakalım Allah’a ettiğiniz yemine ve Peygamber (s.a.v)’e ettiğiniz ve kendinizi bağladığınız o sapasağlam biate, “vefa” ipine mi tutunacaksınız yoksa Kureyş’in sayı, kuvvet ve servetçe çokluğuna, müminlerin az, fakir ve güçsüz olmalarına mı aldanacaksınız diye imtihan ediyor” şeklinde açıklamıştır.⁸¹⁹ Bu âyetin umumi olarak bütün Müslüman topluluklarına uyarı olduğunu söyleyen müfessirlere göre bir antlaşma yapıldıktan sonra şeref, sayı, izzet bakımından

⁸¹⁶ Mukâtil b. Süleymân, Ebu’l-Hasen el-Belhî (ö. 150/767), *et-Tefsîru’l-Kebîr* (I-V), 1. B., thk. Abdullah Mahmud Şehhate, Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 1423/2002, II, 484; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 631.

⁸¹⁷ el-Mâtûrîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, VI, 563.

⁸¹⁸ et-Taberî, *Câmi’u’l-Beyân fî Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, XIV, 345; el-Kurtubî, *el-Câmi’u li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, X, 171.

⁸¹⁹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 631.

daha güçlü olan bir toplulukla anlaşılıp, önceki antlaşmanın bozulmaması gerektiği ve Allah'ın bundan nehyettiğini söylemişlerdir.⁸²⁰

Âyette geçen "دَحَلًا بَيْنَكُمْ" ifadesi “aranızda hainlik ve fesat çıkararak” anlamına geldiği söylenmiştir.⁸²¹ Bu iki gayri ahlaki davranış, bir Müslümanda asla olmaması gereken davranışlardır

en-Nahl Sûresi'nin 94. âyetinde "وَلَا تَتَّخِذُوا أَيْمَانَكُمْ دَحَلًا بَيْنَكُمْ فَتَزِلَّ قَدَمٌ بَعْدَ ثُبُوتِهَا وَتَذُوقُوا" "Evet, yeminlerinizi aranıza bir kandırma aracı yapmayın; sonra sapasağlam basmışken ayağınız kayar ve insanları Allah yolundan saptırmanızın acı meyvesini tadarsınız, ayrıca ağır bir azapla da cezalandırılırsınız" buyrulmuştur. Allah Teâlâ tek'it etmek ve kendisinden doğacak olumsuz sonuçların vahim olacağını ifade etmek için yeminlerin insanlar arasında bir aldatma vesilesi yapılmamasına dair yasaklamayı tekrar etmiştir.⁸²² Çünkü yeminlere sadakat gösterilmesiyle ilgili âyet aynı sûrenin 92. âyetinde de geçmişti.

"فَقَدَمٌ" “ayak” ibaresinde “sapasağlam basmışken ayağınız kayar” sözcüğünün nekre ve tekil olarak gelmesi kuvvetli yahut zayıf hangi ayak olursa olsun tek bir ayağın dahî kayması sebebiyle büyük bir tehlike meydana geleceğini haber vermek içindir.⁸²³ Türkçe’de de deyim olarak kullanılan “ayağını kaydırmak” ifadesini Araplar: “أَفِيئَةً يَكُنْ بِلَايَةٍ دُخَارٌ أَوَّلًا، يَكُنْ بِزَوْرٍ أَوْ بِزَوْرٍ دُخَارٌ” “Afiyette iken belâyâ duçar olan, yahut zor bir duruma düşen kişiler için “زَلَّتْ قَدَمُهُ” ifadesini kullanmışlardır.⁸²⁴

Âyette geçen “insanları Allah yolundan saptırmak”, Müslümanların yeminlerine ihanet etmeleri sonucu gayri Müslimlerin İslâm dinine karşı olumsuz izlenim uyandırması sonucu onları İslâm’dan uzaklaştırmak şeklinde yorumlanmıştır.⁸²⁵ Buna sebep olanlar ise hem bu dünya hem de âhirette cezalandırılacaklardır. Bu ise, uyarıdan ziyade bir tehdittir. Dünyadaki cezaları sürekli bir korku ve öldürülme riskiyle yaşamalarıdır.⁸²⁶

⁸²⁰ et-Taberî, *Câmi ‘u l-Beyân fî Te’vîli Âyi l-Kur’ân*, XIV, 346; er-Râzî, *Mefâtihu l-Ğayb*, XX, 265; İbn Kesîr, *et-Tefsîrû l-Kur’ânî l-‘Azîm*, IV, 515.

⁸²¹ el-Vâhidî, Ebu’l-Hasen Ali b. Ahmed (ö. 468/1076), *et-Tefsîru l-Basît* (I-XXV), Medine-i Münevvere: İmadetu’l-Bahsi’l-İlmiyye, 2009, XIII, 181; el-Mâturîdî, *Te’vîlâtü l-Kur’ân*, VI, 564.

⁸²² ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 632.

⁸²³ Bursevî, *Rûhu l-Beyân*, V, 76.

⁸²⁴ el-Kurtubî, *el-Câmi ‘u li-Ahkâmi l-Kur’ân*, X, 176.

⁸²⁵ İbn Kesîr, *et-Tefsîrû l-Kur’ânî l-‘Azîm*, IV, 515.

⁸²⁶ el-Mâturîdî, *Te’vîlâtü l-Kur’ân*, VI, 567.

Çünkü ihanetin bedeli sadece İslâm dininde değil, birçok din ve medeniyette ölüm cezasıyla sonuçlanır.

Bu başlık altında son olarak, yapılan antlaşmalara ve yeminlere sadakat ile ilgili Asr-ı saadette Hz. Peygamber'in yapmış olduğu Hudeybiye barış antlaşmasına kısaca değinmek istiyoruz. Bilindiği gibi Hz. Peygamber hicretin altıncı senesinde (628) gördüğü bir rüya üzerine yanında bulunan yaklaşık 1400 arkadaşıyla umre ziyareti için Mekke'ye doğru yola çıkmıştı. Müslümanların niyeti savaş değildi, bu yüzden ihrama girmiş ve savaş aletlerini yanlarında getirmemişlerdi. Ancak Hz. Peygamber ve sahabe Mekkeliler tarafından engellenmiş ve onlarla bir antlaşma yapmak zorunda kalmışlardı. Bu antlaşmanın maddelerinden biri, "Mekkelî bir kimse Hz. Muhammed'in yanına kaçarsa velisinin isteği üzerine geri verilecek, fakat bir Müslüman kaçarak Mekke'ye sığınırsa iade edilmeyecekti."⁸²⁷ Müslümanlar bu vb. isteklerin kabul edilmemesi gerektiğini ısrarla istemiş olsalar da Hz. Peygamber tüm maddeleri kabul etmiş ve müşrikler adına antlaşmaya gelen Süheyl b. Amr ile antlaşmayı mühürlemişti. Antlaşma tamamlandıktan sonra Mekke'den biri çıkageldi. Bu kişi Süheyl b. Amr'ın oğlu Ebû Cendel'di. Kendisi Müslüman olmuş ve babası tarafından zincire vurulmuştu. Hz. Peygamber'in Mekke yakınlarına geldiğini duyunca bir fırsatını bulup kaçmıştı. Antlaşma gereği Ebû Cendel'in babasına iade edilmesi lazımdı ancak Müslümanlar açısından bu kabul edilmesi çok zor olan bir karardı. Ebû Cendel de sesini yükselterek: "Bana zulmetmeleri için beni tekrar onlara geri mi vereceksiniz?" demesi üzerine gözler Hz. Peygamber'e çevrildi. Peygamber Efendimiz Ebû Cendel'e: "Sabırlı olun ve umudunuzu kaybetmeyin, çünkü Allah size ve sizinle beraber olan mazlumlara bir ferahlık ve çıkış yolu verecektir. Gerçekten biz, bu kavimle aramızda barışı sağladık ve onlara bunun teminatını verdik. Onlar da bize söz verdiler. Allah'ın ahdine ve onlara ihanet etmeyeceğiz."⁸²⁸

Bu örnekte görüldüğü gibi sebep her ne olursa olsun, velev ki bir Müslümanın zararına olsa bile eğer ki antlaşma yapılmışsa, antlaşmanın maddelerine uyulacağına dair yeminler edilmişse, o antlaşmaya uymak dinin bir emridir.

⁸²⁷ Hamidullah, Muhammed (ö. 1908/2002), "*Hudeybiye Antlaşması*", TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1998, XVIII, 297-299.

⁸²⁸ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, II, 318.

2. Yeminde İhanet

İhanet, emanetin zıddı olup, yapılan antlaşmaları gizlice bozmak, yapılan antlaşmaya muhalif hareket etmek ve dolayısıyla hakka muhalefet etmek demektir.⁸²⁹ Bir konu hakkında karşılıklı yeminler edilip, antlaşma yapıldıktan sonra o antlaşmaya uymanın ne kadar önemli olduğuna dair âyetleri açıkladıktan sonra bu başlık altında yeminlere ihanet konusuna değineceğiz.

İslâm dininde işlenmiş suçlarla ilgili verilen cezalara (ukubât) baktığımızda bazı suçlar için hafif cezalar uygulanırken, bazı suçlar için ise ölüm gibi çok ciddi cezalar uygulanmıştır. Ölüm cezası gerektiren suçların altında ihanetin olduğunu görüyoruz. Vatanına ihanet eden kişinin, dinden çıkıp dine ihanet eden kişinin (mürted), evli olup eşine ihanet eden (zânî) kişinin de cezasının ölüm olmasının altında yatan asıl sebep ihanettir. Çünkü vatanına, dinine ve eşine ihanet eden kişinin affedilmemesi gerekirdi.

Ahde vefasızlık ve yemine ihanetle ilgili ilk âyet şu şekildedir: إِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ وَأَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا قَلِيلًا أُولَٰئِكَ لَا خَلَاقَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ وَلَا يَنْظُرُ إِلَيْهِمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ "Allah'a verdikleri sözü ve yeminlerini az bir bedelle satanlara gelince, işte onların âhirette hiç nasipleri yoktur. Kıyamet günü Allah onlarla konuşmayacak, onlara bakmayacak ve onları temize çıkarmayacaktır. Onlar için elem veren bir azap vardır."⁸³⁰

Bu âyetin Yahudilerle ilgili olduğu rivayetlerde geçmektedir. Çünkü onlar kendilerine bir peygamber geldiği zaman onu tasdik edeceklerine dair Allah'a yemin etmişlerdi. Ne zaman ki Hz. Peygamber geldi, onu kabul etmediler. Tevrat'ta Hz. Peygamber'in vasıflarını gizlediler ve onu değiştirmeye kalkıştılar.⁸³¹ Bu yüzden Allah Teâlâ onların bu vefasızlıklarını eleştiriyor ve âhirette nasiplerinin olmayacağını beyan ediyor. Bu âyetin siyâk ve sibâkına baktığımızda âyetin ehl-i kitapla bağlantılı olması kuvvetli bir ihtimal olsa da âyette yer alan hususlar tüm insanlar için bir uyarıdır. İbn Kesîr, âyetle ilgili

⁸²⁹ er-Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 305.

⁸³⁰ Âl-i İmrân 3/77.

⁸³¹ Mukâtil b. Süleymân, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, I, 285; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 376; er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, VIII, 265; et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân fî Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, V, 516; el-Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, II, 24.

Kütüb-i Sitte’de de geçen altı rivayete yer verir. Bu rivayetlerin bazısında ehli kitap kısmı geçmeyip, uyarının doğrudan Müslümanlara yapıldığını görüyoruz.⁸³²

Yahudiler ahde vefasızlık yapıp, yeminlerini riyâset veya rüşvet gibi⁸³³ dünya menfaati elde etmek için bozdular. Bunu yapan yahudilerin âhirette başlarına ne gelecekse aynı ihanet içinde olan Müslümanların da aynı cezayla karşılaşacağı muhakkaktır. Konunun önemine binaen Hz. Peygamber Müslümanların yalan yere yemin etmesini kesin bir dille yasaklamış ve Allah’ın âhirette onlara gazap edeceğini, onlarla konuşmayacağını aynı şekilde vurgulamıştır.⁸³⁴

Bu âyette “ahd” sözcüğü izâfet terkibi olarak Allah lafzıyla "بِعَهْدِ اللَّهِ" şeklinde kullanılmıştır. Bundan dolayı ahd: “Allah’tan gelen ve insanların kabul ettiği, Allah Teâlâ’nın onlara yüklediği sorumluluklardır. Yemin ise insanların (yerine getireceklerine dair) yapmış oldukları (dolayısıyla da yüklendiği) sorumluluklardır” şeklinde yorumlanabilir.⁸³⁵

“Allah’a verdikleri sözü ve yeminlerini az bir bedelle satanlara” verilecek cezalara baktığımızda ilk olarak "لَا خَلَقَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ" “Âhirette hiç nasipleri yoktur” buyrulmuştur. Oysa onlar âhirette kendileri için hayırlar ve güzellikler olduğunu iddia etmişlerdi.⁸³⁶ Umdukları hiçbir hayır onlara verilmeyecektir. Bu ve diğer dört cezanın uygulanması için kişinin ihanetine tövbe etmeden ölmesi gerekir. Çünkü icmâ’ ile sabittir ki kabul olunan bir tövbe günahları affettirir.⁸³⁷

İkinci ceza olarak "وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ" “Allah Teâlâ onlarla konuşmayacak” buyrulmuştur. Bu cümlelerin Allah’ın gazabını ortaya çıkarması için söylediği kinâyeli bir söz olduğunu söyleyenler olmuşsa da⁸³⁸ bize göre aslolan Allah’ın onlarla konuşmamasıdır. Bu ise bizzat Allah’ın zatı tarafından uygulanabildiği gibi melekler vasıtasıyla da uygulanabilir.⁸³⁹ Allah’ın onlarla konuşmaması başka bir âyette şu şekilde geçmektedir:

⁸³² Rivayetlerin tamamına bkz.: İbn Kesîr, *et-Tefsîrü'l Kur’âni'l- ‘Azîm*, II, 55-56.

⁸³³ en-Nesefî, *Medâriku’t-Tenzîl ve Hakâiku’t-Te’vîl*, I, 267.

⁸³⁴ et-Tirmizî, “el-Buyu”, 5.

⁸³⁵ el-Mâtürîdî, *Te’vilâtu'l-Kur’ân*, II, 412; er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, VIII, 266.

⁸³⁶ el-Mâtürîdî, *Te’vilâtu'l-Kur’ân*, II, 412.

⁸³⁷ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, VIII, 266.

⁸³⁸ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, VIII, 266; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, II, 53.

⁸³⁹ el-Mâtürîdî, *Te’vilâtu'l-Kur’ân*, II, 412.

"قَالَ احْسَبُوا فِيهَا وَلَا تُكَلِّمُون" "Yıkılın karşımdan! Ve artık bana bir şey söylemeyin!"⁸⁴⁰ Bu âyette olduğu gibi günahkârlar mazeretlerini dile getirmek istedikleri zaman Allah Teâlâ buna müsaade etmeyecek ve onlarla asla konuşmayacaktır. Bu konuşmanın melekler vasıtasıyla olacağı görüşü için yapılan yorum da şu şekildedir: "Kur'ân-ı Kerîm'de meleklerin cennet ehline selam getirip müjdeler verdiğiyle ilgili âyetlere⁸⁴¹ baktığımızda ahde vefasızlık gösterip yeminlerine ihanet edenlerin bu nimetten mahrum kalması Allah'ın onlarla konuşmadığı anlamına gelmektedir."⁸⁴²

"Allah onlara bakmaz" (وَلَا يَنْظُرُ إِلَيْهِمْ) ifadesini ez-Zemahşerî, "ihanda bulunmaz" şeklinde tefsir etmiştir. Çünkü ez-Zemahşerî'ye göre bir kişi, bir kişiye değer verip ihanda bulunursa ona bakar. Burada "nazara" fiili kinaye yoluyla "ihanda bulunma" anlamındadır.⁸⁴³ er-Râzî de bu görüşü savunur ve: "Burada 'nazara' fiilinin Allah Teâlâ için 'görme' anlamında olması caiz değildir" demiştir.⁸⁴⁴

Son olarak ise ahbine ve yeminine ihanet edenleri Allah Teâlâ'nın "وَلَا يُزَكِّيهِمْ" "onları temize çıkarmayacağı" buyrulmuştur. Bu ihaneti yapan kişiler velev ki dünyada bazı iyilikler yapmış olsalar bile bu iyilikleri karşılık bulmayacaktır.⁸⁴⁵ Ayrıca bu ifade: "Allah Teâlâ, cennet ehlinden övdüğü kimseler gibi onları övüp temize çıkarmaz" şeklinde de açıklanmıştır.⁸⁴⁶

Kur'ân-ı Kerîm'de işlenen günahlarla ilgili cezalara baktığımızda genelde "onlar için acıklı bir azap vardır" şeklinde bir ifade bulunurken bu âyette bu ifadenin dört ceza söylendikten sonra gelmesi düşündürücüdür. Âhirette hâinlerin nasipleri olmayacak, Allah onlarla konuşmayacak, onlara rahmet nazarıyla bakmayacak, onları tezkiye etmeyecek ve onlar için acıklı bir azap olacaktır. Detaylı olarak beş cezanın art arda söylenmesi bu günahın kebâirden (büyük günahlardan) olduğuna delildir. Çünkü ahde vefasızlık ve yemine ihanet, sadece kişi için bir problemden ibaret değildir; toplumu ifsad eden, kişiler ve toplumlar arası güvensizliğe neden olan, dolayısıyla emniyeti ortadan kaldırıp yerine güvensizliği var eden bir kötülüktür.

⁸⁴⁰ el-Mü'minûn 23/108.

⁸⁴¹ er-Ra'd 13/23-24; en-Nahl 16/32.

⁸⁴² el-Mâturîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, II, 412.

⁸⁴³ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 376.

⁸⁴⁴ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, VIII, 267.

⁸⁴⁵ el-Mâturîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, II, 413.

⁸⁴⁶ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, VIII, 267; ez-Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbuh*, I, 434.

Yemini yani yapılan ahdi bozmak savaş sebebi sayılmıştır. et-Tevbe Sûresi'nde bu durum şöyle ifade edilmiştir: “Şayet antlaşma yaptıktan sonra **yeminlerini bozarlar** ve dininizi karalamaya kalkıştırlarsa, siz de küfrün elebaşlarıyla savaşın; çünkü onlar yeminlerine sahip çıkmayan/riâyet etmeyen kimselerdir. (Böyle yaparsanız) belki vazgeçerler. **Yeminlerini bozan**, peygamberi sürüp çıkarmaya karar veren ve size karşı saldırıyı ilk başlatan topluluğa karşı savaşmaktan geri mi duracaksınız? Yoksa onlardan korkuyor musunuz? Oysa asıl çekinmeniz gereken Allah'tır, eğer yürekten inanıyorsanız.”⁸⁴⁷

Âyette ifade edildiği üzere antlaşma yaptıktan sonra antlaşmayı bozan, yemine ihanet eden kişiler İslâm dinini tan edip (وَطَعْنُوا فِي دِينِكُمْ) din hakkında ileri geri konuşurlarsa veya peygambere hakaret ederlerse onlarla savaşılması emredilmiştir. Bu âyet ayrıca İslâm beldesinde yaşayan gayri müslimler için de bir uyarıdır. Çünkü bir gayri müslim (zimmî) İslâm dinine hakaret edemez. Yaptığı vatandaşlık antlaşması gereği dine dil uzatamaz. Antlaşmayı bozduğu vakit (dine taan ettiğinde), yani ihanet ettiği zaman ihanetin bedeli olarak öldürülür.⁸⁴⁸

Savaşılması emredilen "أَيْمَةَ الْكُفْرِ" "küfrün elebaşları" ndan kast edilenlerin Hz. Peygamber ve Müslümanları Mekke'den çıkarmaya zorlayan Ebû Cehil ve Utbe b. Rebîa gibi müşrikler olduğu söylenmiştir.⁸⁴⁹ et-Tevbe 13. âyetinde geçen "وَهُمُوا بِإِخْرَاجِ الرَّسُولِ" "peygamberi sürüp çıkarmaya karar veren" ifadesi bu yorumu desteklese de bu yorum uzak bir ihtimaldir.⁸⁵⁰ Çünkü rivayette ismi geçen kişilerin hemen hemen hepsi Bedir savaşında (624) öldürülmüştü. Bu âyetler ise et-Tevbe Sûresi'nde yer alır ve bu sûre hicretin 9. yılında indirilmeye başlanmıştır.⁸⁵¹ Küfrün liderleri ile savaşmanın emredilmesi onların ölümü sonrasında onlara ittiba eden halkın lidersiz kalması ve o liderlerin yayacağı fitnenin ortadan kalkması içindir.⁸⁵²

İhanet içinde olan bu müşrikler için âyetin devamında "إِنَّهُمْ لَا أَيْمَانَ لَهُمْ" ifadesi geçmektedir. Bizim Diyanet İşleri Başkanlığının tercümesine sadık kalarak “çünkü

⁸⁴⁷ et-Tevbe 9/12-13. "وَأَنْ نَّكُونُ أَيْمَانَهُمْ مِنْ بَعْدِ عَهْدِهِمْ وَطَعْنُوا فِي دِينِكُمْ فَقَاتِلُوا أَيْمَةَ الْكُفْرِ إِنَّهُمْ لَا أَيْمَانَ لَهُمْ لَعَلَّهُمْ يُبْتَلُونَ أَلَا تَفْقَهُونَ" قَوْمًا نَكُونُوا أَيْمَانَهُمْ وَهُمْ يَخْرُجُوا بِإِخْرَاجِ الرَّسُولِ وَهُمْ يَدْعُوكُمْ أُولَٰئِكَ مَرْءٌ مَرَّةً تَخْشَوْنَ اللَّهَ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَوْهُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ"

⁸⁴⁸ ez-Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve I'râbuh*, II, 434; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 251; en-Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, I, 667.

⁸⁴⁹ et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân fî Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, XI, 365; İbn Kesîr, *et-Tefsîrü'l Kur'âni'l- 'Azîm*, IV, 103.

⁸⁵⁰ el-Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, IV, 276; el-Kurtubî, *el-Câmi'u li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, VIII, 84.

⁸⁵¹ el-Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, IV, 276; Elmalılı, "*Hak Dini Kur'ân Dili*", III, 287.

⁸⁵² el-Mâturîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, V, 308.

onların yeminleri yok sayılır” şeklinde mana verdiğimiz bu bölümdeki "اِيْمَانٌ" sözcüğü elifin kesresiyle "اِيْمَانٌ" şeklinde de okunmuştur.⁸⁵³ O zaman ilgili bölümün anlamı “onların imanı yoktur” şeklinde olur. Bu da iki şekilde tefsir edilmiştir. Birincisi onlar küfür içinde oldukları için İslâm dinine imanları yoktur, ikincisi ise onlara “güvence” anlamına gelen “emân” verilemez.⁸⁵⁴

Bu âyet fikhî bir tartışmaya da yol açmıştır. “Kâfirin yemini yoktur” yani “kâfir yemin etse bile bu geçersiz olur” diyen Ebû Hanîfe "اِنَّهُمْ لَا اِيْمَانَ لَهُمْ" ifadesini delil olarak gösterir. İmâm Şâfiî ise ilgili âyetin "وَإِنْ نَكَثُوا اِيْمَانَهُمْ" “eğer yeminlerini bozarlarsa” şeklinde gelen âyetin ilk cümlesini delil getirerek kâfirin yeminini geçerli kabul eder. Çünkü ona göre eğer onların yeminleri yoksa o zaman olmayan bir şeyin bozulması nasıl mümkün olabilir? Onların yemini geçerlidir ve onlar bu yeminlerine ihanet edip yeminlerini bozmuşlardır. İmâm Şâfiî "اِنَّهُمْ لَا اِيْمَانَ لَهُمْ" âyetini “onlar yeminlerine vefa göstermezler” şeklinde yorumlamıştır.⁸⁵⁵

Bu âyetten sonra gelen âyete baktığımızda bir kavimle savaşma nedenleri şu şekilde açıklanmıştır: "أَلَا تَقَاتِلُونَ قَوْمًا نَكَثُوا اِيْمَانَهُمْ وَهَمُّوا بِاِخْرَاجِ الرَّسُولِ وَهُمْ بَدَوُكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ" “**Yeminlerini bozan**, peygamberi sürüp çıkarmaya karar veren ve size karşı saldırıyı ilk başlatanlara karşı savaşmayacak mısınız?”⁸⁵⁶

İbn Abbâs bu âyetin 628 yılında imzalanan Hudeybiye barış antlaşmasının bozulması sonucu indiğini ifade etmiştir.⁸⁵⁷ Müşrikler bu antlaşmaya uymamış ve Müslümanların himayesi altında bulunan Huza kabilesine saldırıda bulunanlara yardımda bulunmuşlardır.⁸⁵⁸ Böylece antlaşma maddelerinden biri olan “bir taraf başka bir tarafın himayesinde bulunan kavme saldırmayacak” maddesi çiğnenmiş oldu.

Burada savaş sebebi olarak sayılan üç sebepten sadece birinin olması bile savaş için yeterli bir sebep iken üçünün olması elbette ki savaş sebebi sayılır. Çünkü kâfirler yapılan

⁸⁵³ Bkz: er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XV, 535; el-Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, III, 73. İbn Âmir bu şekilde okumuştur.

⁸⁵⁴ el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, I, 425; er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XV, 535; et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân fi Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, XI, 366; Ebussuud, *İrşâdu'l-'Akli's-Selîm*, IV, 48.

⁸⁵⁵ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 251; er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XV, 535; en-Nesefî, *“Medâriku't-Tenzîl”*, I, 667.

⁸⁵⁶ et-Tevbe 9/13.

⁸⁵⁷ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XV, 535.

⁸⁵⁸ el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, I, 425; el-Kurtubî, *el-Câmi'u li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, VIII, 85; er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XV, 535.

ahdi bozmuş, peygambere ve Müslümanlara zulümler edip hicrete zorlamış, sonra da Bedir savaşında olduğu gibi ilk savaşı başlatanlar yine onlar olmuştur.⁸⁵⁹ Savaş sebebi olarak sayılan bu üç maddeden ilkinin yemini yani “ahdi bozmak” olması oldukça düşündürücüdür. er-Râzî, bunun nedenini Müslümanların antlaşma yaptığı diğer kabilelere göz dağı verilmesi şeklinde yorumlamıştır. Çünkü antlaşmaya ihanet savaş nedeni olacaktı⁸⁶⁰ ve diğer kabilelerin bunu göze almaları gerekecekti.

“Yeminde İhanet” başlığı altında değindiğimiz yemin âyetlerinin ilkinde bu ihanet içinde olanların âhirette karşılaşacakları kötü durum ele alınırken ikinci âyet grubunda bu ihanetin sadece uhrevi değil dünyevi olarak da cezalandırıldığını gördük. Çünkü yemini dolayısıyla ahdi bozmak savaş sebebi sayılmıştır. “Yeminde Sadakat” ve “Yeminde İhanet” başlıkları altında değindiğimiz yemin, toplumun tamamını ilgilendiren, dolayısıyla bozulduğu zaman tüm toplumun zarar göreceği yeminlerdi. Şimdi ise sadece bireyi ilgilendiren ve dolayısıyla bozulduğu zaman sadece sahibini etkileyen yemine geçebiliriz.

3. Tüm Gücüyle/Gayretiyle Yemin Etmek "أَفْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ"

Bu ifade Kur’ân-ı Kerîm’de beş yerde geçer. Âyetlerde anlaşılabileceği üzere müşrikler üç, münafıklar ise iki defa bu şekilde yemin etmişlerdir. Sözlüklerde “güçlerinin yettiği en büyük yemini yapmaya çalışmak”⁸⁶¹ veya “yeminde mübalağa edip gayret sarf etmek”⁸⁶² şeklinde açıklanan bu tabir meallerde “bütün gücüyle yemin etmek”, “var gücüyle yemin etmek”, “kuvvetli yeminle Allah’a yemin etmek”, “büyük bir gayretle Allah’a yemin etmek” şeklinde tercümesi yapılmıştır.⁸⁶³ Bu tabirde hem “kasem” (قسم) hem de cehd (جهد) sözcüğünün beraber kullanılması, yemini en güçlü şekilde ifade etmek içindir. Çünkü cehd (جهد) güç yetirmek, gayret sarf etmek demektir.⁸⁶⁴ Bundan dolayı müctehid, bir hüküm verirken tüm gayretini ve çabasını ortaya koyduğu için yaptığı bu iş

⁸⁵⁹ Mukâtil b. Süleymân, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, II, 160; İbn Kesîr, *et-Tefsîru’l-Kur’ânî’l-Azîm*, IV, 103.

⁸⁶⁰ er-Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XV, 535.

⁸⁶¹ er-Râğîb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 608.

⁸⁶² el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhît*, 275.

⁸⁶³ <https://www.kuranayetleri.net/maide-suresi/ayet-53> (Erişim Tarihi: 10.10.2023).

⁸⁶⁴ es-Semîn el-Halebî, Ebu’l-Abbâs Şihâbuddîn Ahmed b. Yûsuf (ö. 756/1355), *‘Umdetu’l-Huffâz fi Tefsîri Eşrâfi’l-Elfâz*, (I-IV), tahk: Muhammed Bâsil, y.y: Daru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1996, I, 356; er-Râğîb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 208; el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhît*, 275.

“ictihâd”⁸⁶⁵, asker ise savaşta kendisine düşen tüm gayreti gösterdiği için onun yaptığı bu iş de “cihâd” diye adlandırılmıştır.⁸⁶⁶

Bu tabiri İbn Abbâs, “yeminde tağlîz”, ez-Zeccac, “yeminde mübalağa” şeklinde açıklarken⁸⁶⁷ el-Kurtubî, “bilgilerinin ulaştığı en ileri derecedeki ve yapabildikleri en ağır yemin”⁸⁶⁸ şeklinde açıklamıştır. ez-Zemahşerî ise bu tabir hakkında “kişi gücünün sonuna ulaştığında söylenen ‘cehede nefsehû’ (جَهَدَ نَفْسَهُ) ifadesinden müste‘âr olup, yeminde aşırı gittiğinde, son derece kuvvetlice ve pekiştirilmiş biçimde yemin ettiğinde (bu tabir) kullanılır” şeklinde bilgi vermiştir.⁸⁶⁹ Bazı âlimler bu ifade formunda Allah Teâlâ’nın ismi geçtiği için, Allah Teâlâ’nın mübarek ismi anılarak yapılan tüm yeminleri “جَهْدٌ” olarak değerlendirmişlerdir.⁸⁷⁰

İslâm’dan önce Araplar, atalarıyla, putlarıyla ve bundan başka şeylerle yemin ederlerdi. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi câhiliye Arapları, ancak çok önemli ve çok büyük şeyler için “Allah” adına yemin ederlerdi. Bütün güçleriyle Allah adına yemin edilmesi, “Allah’ı yüceltmek” ve “O’na saygı duymak” anlamını içerir.⁸⁷¹ Eğer ki yemin, Yüce Allah adına yapılmışsa buna “cehdü'l-yemin” “en ağır yemin” adını verirlerdi.”⁸⁷²

Bu ibarenin geçtiği beş âyete baktığımızda üç âyette müşriklerin, iki âyette ise münafıkların bu şekilde yemin ettiklerini görüyoruz. el-Mâtürîdî, onların yemine neden başvurduklarını şu şekilde açıklamıştır: “Hz. Peygamber ile onlar arasında sürekli bir mücadele vardı. Nasıl ki müşrikler Kur’ân’ın i‘câzı karşısında Kur’ân için ‘sihir’ veya ‘büyü’ ifadelerini kullanarak, peygambere ‘iftira’ atıp, ‘mecnûn’ veya ‘şair’ gibi sıfatlar takarak onunla mücadele etmişlerse ‘yemin’ objesini kullanarak da mücadele etmişlerdir. Çünkü Allah adına en büyük yeminleri söyleyerek kafaları karıştırmak, insanları şüpheye düşürmek bu mücadelenin bir parçasıydı.”⁸⁷³

⁸⁶⁵ er-Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 208.

⁸⁶⁶ es-Semîn el-Halebî, *‘Umdetu’l-Huffâz*, I, 356; er-Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 208;

⁸⁶⁷ İbnu’l-Cevzî, Ebu’l-Ferec Abdurrahman (ö. 597/1201), *Zâdu’l-Mesîr fî İlmi’t-Tefsîr* (I-IV), tahk. Abdurrezzâk el-Mehdî, Beyrut: Dâru’l-Kitabi’l- ‘Arabî, 2001, I, 559.

⁸⁶⁸ el-Kurtubî, *el-Câmi’u li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, VII, 62.

⁸⁶⁹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 250.

⁸⁷⁰ Mukâtil b. Süleymân, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, III, 205; es-Semerkandî, Ebu’l-Leys Nasr b. Ahmed (ö. 373/983), *Bahru’l-Ulûm* (I-III), thk. Ali Muhammed Muavvez, 1. B., Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1414/1993, II, 274.

⁸⁷¹ el-Mâtürîdî, *Te’vilâtu’l-Kur’ân*, IV, 214.

⁸⁷² el-Kurtubî, *el-Câmi’u li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, VII, 62.

⁸⁷³ el-Mâtürîdî, *Te’vilâtu’l-Kur’ân*, VI, 504.

Müşrikler Hz. Peygamber'e mucize verilirse ona iman edeceklerine⁸⁷⁴ kendilerine bir uyarıcı gelirse herhangi bir ümmetten daha fazla doğru yol üzerinde olacaklarına⁸⁷⁵ ve ölümden sonra dirilişin asla olmayacağına⁸⁷⁶ dair toplamda üç yerde bütün güçleriyle yemin etmişlerdir.

Müşriklerin mucize konusunda yaptıkları yemin için Müslümanların bir beklentisi vardı. Çünkü Müslümanlar müşriklerin Allah adını söyleyerek bütün güçleriyle yaptıkları yemine uyacaklarını umuyorlardı.⁸⁷⁷ Oysa Allah ezeli ilmiyle onların iman etmeyeceğini bildiği için Müslümanların bu beklentilerine şu şekilde cevap vermiştir: "وَمَا يُشْعِرُكُمْ أَنَّهَا" "Ama mûcize geldiğinde de inanmayacaklarının farkında mısınız?"⁸⁷⁸ "إِذَا جَاءَتْ لَا يُؤْمِنُونَ"

Müşriklerin hangi mucizeleri istedikleri de Kur'an'da geçmektedir. Örnek verecek olursak: "Sen bizim için yerden bir kaynak fışkırtmadıkça sana asla inanmayacağız"⁸⁷⁹ "Allah'ı ve melekleri karşımıza getirmedikçe"⁸⁸⁰ "altından bir evin olmalı; ya da göğe çıkmadıkça sana asla inanmayacağız."⁸⁸¹ Müşriklerin bu taleplerinin hiçbiri gerçekleşmedi.

Eğer kendilerine bir peygamber gelirse ona iman edeceklerine dair yaptıkları yemin ise şu şekildedir: "وَأَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَئِنْ جَاءَهُمْ نَذِيرٌ لَّيَكُونُنَّ أَهْدَىٰ مِنْ إِحْدَى الْأُمَمِ فَلَمَّا جَاءَهُمْ" "Onlar kendilerine bir uyarıcı gelirse herhangi bir ümmetten daha fazla doğru yolu tutacaklarına dair var güçleriyle Allah adına yemin etmişlerdi. Ama onlara uyarıcı gelince bu sadece (haktan) uzaklaşmalarını arttırdı."⁸⁸² Müşrikler bu yemini câhiliye döneminde iken, henüz Hz. Peygamber'in nübüvveti ortada yok iken yapmışlardı. Onlar, Ehl-i Kitab'ın, peygamberlerini yalanladıklarını öğrenince şöyle demişlerdi: "Allah Yahudi ve Hıristiyanlara lânet etsin! Kendilerine peygamberler gelmiş, fakat peygamberlerini yalanlamışlar! Vallahi, bize bir peygamber gelecek olursa bu ümmetlerin birinden mutlaka daha doğru yolda olurduk!" Allah Teâlâ onlara

⁸⁷⁴ el-En'âm 6/109.

⁸⁷⁵ Fâtır 35/42.

⁸⁷⁶ en-Nahl 16/38.

⁸⁷⁷ ez-Zemahşeri, *el-Keşşâf*, II, 57; et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân fi Te'vili Âyi'l-Kur'an*, IX, 487; el-Kurtubî, *el-Câmi'u li-Ahkâmi'l-Kur'an*, VII, 64.

⁸⁷⁸ el-En'âm 6/109.

⁸⁷⁹ el-İsra 17/90.

⁸⁸⁰ el-İsra 17/92.

⁸⁸¹ el-İsra 17/93.

⁸⁸² Fâtır 35/42.

peygamber gönderdi ancak bu onların küfürlerini ve nefretlerini artırdı.⁸⁸³ Hz. Peygamber'e iman etmemelerinin nedeni ise başka bir âyette şu şekilde ifade edilmiştir: "Bu Kur'ân, şu iki şehirden büyük bir kişiye indirilseydi ya!"⁸⁸⁴ Buradan anlıyoruz ki müşrikler için Hz. Peygamber'in sosyal statüsü peygamberlik için uygun olmadığından, ona iman edeceklerine dair en büyük yemini yapmış olsalar bile yeminlerine muhalif hareket etmeyi tercih etmişlerdir.

Müşriklerin cehdû'l-eymân ile inkâr ettikleri yeniden diriliş ile ilgili âyet de şu şekildedir: "وَأَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَا يَبْعَثُ اللَّهُ مَنْ يَمُوتُ بَلَىٰ وَعْدًا عَلَيْهِ حَقًّا وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ" "Onlar, Allah'ın ölen birini diriltmeyeceğine dair en büyük yeminleri ettiler. Aksine bu, Allah'ın bizzat üstlendiği gerçek bir vaadidir, fakat insanların çoğu bilmez."⁸⁸⁵

Bu âyetin sebep-i nüzûlu olarak şöyle bir rivayet geçmektedir: "Müslümanlardan bir adamın müşriklerden bir adam üzerinde alacağı vardı. Borcunu almak için adamın yanına gitti ve dedi ki: 'Ölümünden sonra (beni dirilteceğini) ümid ettiğim Zâta yemin ederim ki alacağım şu kadardır.' Müşrik: 'Sen öldükten sonra diriltileceğine mi inanıyorsun?' diye cevap verince Müslüman: 'Evet' dedi. Müşrik, 'Hiç kimse öldükten sonra diriltilmeyecek' diye kesin, sağlam ve şiddetli bir yemin etti. İşte bu olayın üzerine bu âyet indi."⁸⁸⁶

Müşrikler, dirilişe dolayısıyla da hesap gününe iman etmiyorlardı. Bu inkârlarını Allah adına en büyük yemini söyleyerek dile getirmeleri inançlarının doğru olduğuna dair kendilerine olan güvenlerinden kaynaklanmıştır. Gerçekten de insan, kesin bir şekilde bildiğine inandığı (velev ki yanlış olsa bile) bir konuda yemin etmekten çekinmez ve biz bunun örneğini müşriklerde de görüyoruz. "Yeniden diriliş" konusu Kur'ân'ın en temel konularından biridir. Allah Teâlâ bu konuyu "kış vakti yok olan bitki örtüsünün baharla beraber yeniden canlanması" örneğini vererek aklen bunun mümkün olduğunu defaatle açıklamıştır.⁸⁸⁷ Bunun yanında "adalet" ilkesine bağlı olması açısından mü'min-kâfir

⁸⁸³ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 618; Elmalılı, "*Hak Dini Kur'ân Dili*", IV, 647; es-Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm*, III, 113; el-Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, IV, 261

⁸⁸⁴ ez-Zuhurf 43/31.

⁸⁸⁵ en-Nahl 16/38.

⁸⁸⁶ Mekki b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed Hammûş b. Muhammed el-Kaysî (ö. 437/1045), *el-Hidâye ilâ Bulûğî'n-Nihâye fî 'İlmi Me'âni'l-Kur'ân ve Tefsîrih* (I-XII), tahk. Şahid el-Buşihi, Birleşik Arap Emirlikleri: Mecmû'atu Buhûsi'l-Kitâbi ve's-Sünne bi Câmi'ati's-Şarka, 2008, VI, 3992; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr fî 'İlmi't-Tefsîr*, II, 559; el-Kurtubî, *el-Câmi'u li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, X, 105; Bursavî, *Rûhu'l-Beyân*, V, 34.

⁸⁸⁷ el-Bakara 2/164; el-A'raf 7/57; en-Nahl 16/65; el-Kehf 18/45; er-Rûm 30/24.

veya zâlim-mazlûm arasındaki hak davasında da bu dirilişin mutlaka gerçekleşeceği mantık açısından da güçlü bir delil olarak sunmuştur. Bu cümleyle bağlantılı olarak yeniden dirilmenin sebebi sonraki âyette şu şekilde açıklanmıştır: “Böylece Allah, hakkında ihtilâf ettikleri şeyi onlara açıklamayı ve inkâr edenlerin, yalancı olduklarını kendilerinin anlamalarını murat etmiştir.”⁸⁸⁸

Allah Teâlâ, müşriklerin dirilişi inkâr etmelerine karşın öncelikle "بلى" ifadesini kullanarak cevap vermiştir. Bu ifade Arapçada menfi olan bir cümleyi veya düşüncüyü müspet duruma getirmek için kullanılır. Yani bu ifade cümleye “onların söylediklerinin aksine Allah onları diriltir” anlamını katmıştır.⁸⁸⁹ "وَعَدًا عَلَيْهِ حَقًّا" cümlesi ise "بلى" sözcüğünün delalet ettiği manayı tekit eden bir mastardır.⁸⁹⁰ Çünkü “diriltir” fiili, Allah’ın bir vaadi olup bu vaadi yerine getirmenin hikmet açısından Allah Teâlâ için hak olduğunu, gerekli olduğunu açıklamaktadır.⁸⁹¹ Bir başka ifadeyle “Allah, öldükten sonra diriltmeyi, kendisinde herhangi bir cayma olmayan hak ve gerçek bir vaad ile vaad etti” demektir.⁸⁹²

Müşrikler gibi münafıkların da bu şekilde yemin ettiklerini görüyoruz. Onların bu şekilde yemin ettikleriyle ilgili iki âyete baktığımızda “münafık” sözcüğünün açıkça kullanılmadığını görüyoruz. İlgili âyetlerin tefsirlerinde geçen rivayetlere göre münafıklar hem “Yahudilere yardım edeceklerine” hem de “Hz. Peygamber’in cihâd veya hicret” emrine uyacaklarına dair bütün güçleriyle yemin etmişlerdir.

Münafıkların “cehdü’eymân” ile yemin ettikleri ilk âyet şu şekildedir: "وَيَقُولُ الَّذِينَ آمَنُوا أَهَؤُلَاءِ الَّذِينَ أَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ إِنَّهُمْ لَمَعَكُمْ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فَأَصْبَحُوا خَاسِرِينَ" “İman edenler de ‘Sizinle beraber olduklarına dair bütün güçleriyle Allah’a yemin edenler bunlar mıydı?’ derler. Onların bütün yaptıkları boşa gitmiş, sonuçta hüsrana uğramışlardır.”⁸⁹³

Bu âyet, tefsir kitaplarında genellikle kendisinden önce gelen iki âyetle beraber değerlendirilmiştir. el-Mâide 51. âyette Müslümanlara hitaben Yahudi ve Hristiyanları dost edinmemekle ilgili bir uyarıdan sonra 52. âyette: "فَتَرَى الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ"

⁸⁸⁸ en-Nahl 16/39.

⁸⁸⁹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 559; en-Nesefî, “*Medâriku’t-Tenzîl*”, II, 212.

⁸⁹⁰ el-Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, III, 226; el-Vâhidî, *et-Tefsîru’l-Basît*, XIII, 58.

⁸⁹¹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 559.

⁸⁹² er-Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XX, 207.

⁸⁹³ el-Mâide 5/53.

يُسَارِعُونَ فِيهِمْ يَقُولُونَ نَخْشَى أَنْ تُصِيبَنَا دَائِرَةٌ فَعَسَى اللَّهُ أَنْ يَأْتِيَ بِالْفَتْحِ أَوْ أَمْرٍ مِنْ عِنْدِهِ فَيُصْبِحُوا
نُحْشَى أَنْ تُصِيبَنَا دَائِرَةٌ فَعَسَى اللَّهُ أَنْ يَأْتِيَ بِالْفَتْحِ أَوْ أَمْرٍ مِنْ عِنْدِهِ فَيُصْبِحُوا
"Kalplerinde hastalık bulunanların 'Başımıza bir felâketin
gelmesinden korkuyoruz' diyerek onların dostluklarını kazanmaya çalıştıklarını
görürsün. Belki de Allah müminlere katından bir fetih veya başka bir başarı getirir de
onlar içlerinde gizledikleri şeyden dolayı pişman olurlar"⁸⁹⁴ buyrulmuştur.

Bu âyette geçen "kalplerinde hastalık bulunanlardan" kast edilenler münafıklardır.
Münafıkların dostluklarını kazanmaya çalıştıkları kişiler ise Yahudilerdir. Başka bir
âyette münafıkların Yahudilere yardım edeceği vaadi şu şekilde geçmektedir: "Şu
münafıklık edenleri görüyor musun? Ehl-i kitap'tan inkârcı yandaşlarına, 'Şayet siz
çıkarılacak olursanız, bilin ki biz de sizinle beraber çıkarız, sizin hakkınızda (aleyhinizde)
kimseye asla itaat etmeyiz. Eğer size savaş açılırsa muhakkak yardımınıza koşarız'
diyorlar."⁸⁹⁵

Bilindiği gibi Müslümanlar Medîne'ye hicret ettiğinde orada üç Yahudi kabilesi vardı ve
Hz. Peygamber onlarla bir antlaşma yapmıştı. Yahudiler bu antlaşmaya uygun hareket
etmedikleri ve fitne çıkardıkları için oradan sürgün edildiler. Yahudiler savaş veya
antlaşma yoluyla sürgün edildikleri zaman ise Müslümanlar gerek kendi aralarında⁸⁹⁶ ve
gerekse Yahudilere⁸⁹⁷ münafıkları kastederek: "Sizinle beraber olduklarına dair **bütün
güçleriyle Allah'a yemin edenler** bunlar mıydı?"⁸⁹⁸ dediler. Yani "münafıklar size
yardımda bulunacaklarına dair bütün güçleriyle yeminler ediyorlardı, ne oldu da yardım
da bulunmadılar?" diye bir nevi onlara meydan okumuş oldular.

Tefsir kitaplarında bu âyetin kıraat farklılığından dolayı iki farklı şekilde okunduğunu ve
yorumlandığını görüyoruz. Birinci kıraat farklılığı âyetin başlangıcı olan "وَيَقُولُ" fiili ile
ilgilidir. Kıraat imamlarından İbn Kesîr, Nâfi ve ibn Âmir "vav" harfi olmadan "يَقُولُ"
şeklinde okurken, diğer imamlar "vav" harfiyle okumuşlardır.⁸⁹⁹ "Vav" harfiyle
okunduğu zaman bir önceki âyetin devamı şeklinde anlaşılmış olsa da el-Vâhidî (ö.
468/1076) şöyle demiştir: "Bu âyet ister "vav" ile okunsun ister "vav" olmadan okunsun

⁸⁹⁴ el-Mâide 5/52.

⁸⁹⁵ el-Haşr 59/11.

⁸⁹⁶ Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Hidâye ilâ Bulûğî'n-Nihâye*, III, 1873.

⁸⁹⁷ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 643; Elmalılı, "*Hak Dini Kur'an Dili*", II, 664

⁸⁹⁸ el-Mâide 5/53.

⁸⁹⁹ et-Taberî, *Câmi 'u'l-Beyân fî Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, VIII, 515; er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XII, 376; el-Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, II, 131.

manaya çok etkisi yoktur. Çünkü her iki ihtimal Arapça'ya uygundur ve her iki okuyuşta da bir önceki âyetle irtibatı kurulur.”⁹⁰⁰ Görüldüğü gibi âyetin farklı kıraatlerde olması manaya çok etki ettiği söylenemez. Çünkü her iki kıraatte de bir önceki âyetin devamı olmadığına dair herhangi bir karîne bulunmamaktadır.

İkinci tartışma ise yine âyetin başındaki "وَيَقُولُ" fiilindeki “lam”ın ötresiyle ilgilidir. Çünkü bu fiil kendisinden önceki âyetle irtibatlı olarak “lam”ın fethasıyla (وَيَقُولُ) da okunmuştur.⁹⁰¹ Ötreli okunduğu zaman olayın gerçekleştiği vakte işaret olur ve âyet “**o vakit** Mü'minler şöyle derler” anlamını kazanmış olur.⁹⁰² Fethalı okunmasına sebep ise el-Mâide 52. âyette geçen "فَعَسَى اللَّهُ أَنْ يَأْتِيَ بِالْفَتْحِ أَوْ أَمْرٍ مِنْ عِنْدِهِ" ifadesiyle bağlantılı olarak "عَسَى" fiiline atfedilmiştir. Bu okuyuşa göre ise âyet “Mü'minlerin böyle demesi beklenir/umulur” anlamını kazanmış olur.⁹⁰³

Münafıkların Yahudilere olan yardım vaadinin,⁹⁰⁴ Yüce Allah'ın Müslümanlara verdiği bir fetih (ki bu fetih Mekke'nin fethi olabilir) veya zenginlik gibi bazı ihsanlardan⁹⁰⁵ dolayı pişmanlığa döndüğü vurgulanmıştır. Buradan anlıyoruz ki iki yüzlü insanlar nasıl ki başkalarını aldatıp kandırabiliyorsa iş yaptığı kişileri de aynı şekilde kandırmaya müsaittir; velev ki inandıkları en büyük değerler adına söz verip, yemin etmiş olsalar bile. Elmalılı, el-Mâide 52. âyetin başlangıcı olan "فَتَرَى" sözcüğüne dikkat çekerek şunları söylemektedir: “Bu istikbal ve istimrar fiilidir. Demek ki bunlar mâziye ait değil müstakbele ait ve emsâli birçok defalar görülecek olaylardır.”⁹⁰⁶ Böylelikle Elmalılı, münafıkların bu eylemlerini kıyamete kadar yapmaya devam edeceklerini ifade etmiş oluyor.

Münafıklar, Müslüman gibi görünen müşriklerdir. Gerek Ka'be'nin varlığı ve gerek o bölgeye daha önce gönderilmiş peygamberlerin haberleri sebebiyle onlar Allah'a inanıyorlardı. Putlara tapmakla beraber Arap medeniyetinde “Allah” her zaman en yüce

⁹⁰⁰ el-Vâhidî, *et-Tefsîru'l-Basît*, VII, 424.

⁹⁰¹ İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, I, 559; er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XII, 376. Kıraat imâmlarından Ebû Amr bu vecihle okumuştur.

⁹⁰² ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 643.

⁹⁰³ et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân fî Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, VIII, 515; er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XII, 376.

⁹⁰⁴ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 643; et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân fî Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, VIII, 515; er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XII, 376; el-Kurtubî, *el-Câmi'u li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, VI, 218; el-Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, II, 131; Bursevî, *Râhu'l-Beyân*, II, 403.

⁹⁰⁵ es-Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm*, I, 398; İbn Kesîr, *et-Tefsîrü'l Kur'âni'l- 'Azîm*, III, 121.

⁹⁰⁶ Elmalılı, *“Hak Dini Kur'ân Dili”*, II, 664.

ilahtı. Daha önce de ifade ettiğimiz üzere câhiliye dönemi insanları için yemin çok önemliydi ve en büyük yemin yine Allah adı anılarak yapılan yeminlerdi. Münafıklar nasıl ki Müslümanları kandırmışlarsa aynı şekilde Yahudileri de kandırmışlardı.

Münafıkların Hz. Peygamber'e itaat edeceklerine dair bütün güçleriyle yemin ettiklerini bildiren âyet ise şudur: **وَأَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَئِنْ أَمَرْتَهُمْ لَيَخْرُجُنَّ قُلْ لَا تُقْسِمُوا طَاعَةً** "وَاقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَئِنْ أَمَرْتَهُمْ لَيَخْرُجُنَّ" fiilinden kast edilen amel cihâd veya hicrettir.⁹⁰⁷ Münafıklar Hz. Peygamber'e gelerek: "Eğer bize memleketimizi, çoluk çocuğumuzu bırakıp çıkmamızı hicreti emretsen, hemen bunu yaparız, eğer cihada çıkmamızı emredersen, cihâda çıkarız" demişlerdir.⁹⁰⁹

Münafıkların yaptıkları bu yemin samimi olmadığı için Allah Teâlâ onları bu yeminden nehyetmiştir. Oysa İslâm dininde hayırlı bir iş için yapılan yemin câiz olmasına rağmen onlara, câiz olan bu amel yasaklanmıştır. Onlar "hicret" veya "cihad" gibi İslâm dininde emredilen hayırlı amelleri yapacaklarına dair yemin etmişlerdi ama samimi olmadıkları için bundan alıkonulmuşlardır. Münafıklara yemin yasaklandıktan sonra **طَاعَةٌ مَعْرُوفَةٌ** "طَاعَةٌ مَعْرُوفَةٌ" yani "itaat ma'ruf bir şeydir" denilmiştir. Çünkü gerçek olan itaat ihlaslı bir kalb, söz ile eylem birliğinden oluşur.⁹¹⁰ Söylem ve eylemin farklı olduğu yerde itaat değil, nifak vardır demektir.

4. Yeminleri Kalkan Yapmak

"Yeminleri kalkan yapmak" şeklinde tercümesi yapılan ibare **إِتَّخَذُوا أَيْمَانَهُمْ جُنَّةً** şeklinde olup Kur'an'da iki yerde geçmektedir ve ikisi de münafıklarla ilgilidir. "Cünnetün" (جُنَّةً) sözcüğü ile "cennet" (جَنَّةٌ) sözcüğü aynı kökten gelir. Cennet, "ağaçlarla kaplanmış bahçe demektir."⁹¹¹ Ağaçların çokluğu nasıl ki bahçeyi gizleyip, bahçeyi dış etkenlerden koruyorsa kalkan da (جُنَّةً) aynı görevi yapmaktadır. Çünkü kalkan hem kişiyi korur hem

⁹⁰⁷ en-Nûr 24/53.

⁹⁰⁸ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXIV, 411.

⁹⁰⁹ Mukâtil b. Süleymân, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, III, 205; el-Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, VII, 585; er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXIV, 411; el-Kurtubî, *el-Câmi'u li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, XII, 296; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr*, III, 303.

⁹¹⁰ el-Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, VII, 586; el-Kurtubî, *el-Câmi'u li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, XII, 296.

⁹¹¹ es-Semîn el-Halebî, *Umdetu'l-Huffâz*, I, 348.

de gizler.⁹¹² İbaredeki "إِيمَانَهُمْ" sözcüğü elifin kesresiyle "إِيمَانَهُمْ" şeklinde de okunmuştur.⁹¹³ Bu durumda ibarenin anlamı “onlar imanlarını kendilerine kalkan yaptılar” şeklinde olur. Yani inanmadıkları halde iman ettiklerini söyleyerek Müslümanları aldatmaya çalıştılar.

Konuyla ilgili ilk âyet pasajı Mücâdele Sûresi’nde şu şekilde geçmektedir: أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ تَوَلَّوْا قَوْمًا غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مَا هُمْ مِنْكُمْ وَلَا مِنْهُمْ وَيَخْلِفُونَ عَلَى الْكَذِبِ وَهُمْ يَعْلَمُونَ أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا إِنَّهُمْ سَاءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ اتَّخَذُوا أَيْمَانَهُمْ جُنَّةً فَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ فَلَهُمْ عَذَابٌ مُهِينٌ “Allah’ın gazabına uğramış bir toplulukla iş birliği yapanları görüyorsun değil mi? Bunlar ne sizdendir ne onlardan. Bile bile yalan yere yemin de ederler. Allah onlara çetin bir azap hazırlamıştır. Onların yapmakta oldukları gerçekten ne kötüdür! Onlar yeminlerini kalkan yapıp (insanları) Allah yolundan saptırdılar. Bu sebeple onlara küçük düşürücü bir azap vardır.”⁹¹⁴ Âyette geçen "قَوْمًا غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ" “Allah’ın gazabına uğramış kavim”den kastedilenler Yahudilerdir. Onlarla dostluk kurup iş birliği yapanlar ise münafıklardır.⁹¹⁵ Kaynaklarda bu âyetlerin sebep-i nüzûlü ise şu şekilde geçmektedir: “Münafık olan Abdullah b. Nebtel, Hz. Peygamber’in meclisinde oturur, sonra da onun konuştuklarını Yahudilere taşırdı. Bir gün Hz. Peygamber, odalarından birinde bulunuyorken ashabına: ‘Şimdi içeriye öyle biri girecek ki kalbi zorba birinin kalbi, bakışları da şeytan bakışlarıdır!’ buyurmuş ve müteâkiben İbn Nebtel içeri girmişti. Hz. Peygamber ona: ‘Sen ve adamların neye binaen bana küfrediyorsunuz?’ buyurunca İbn Nebtel bunu yapmadığına dair Allah’a yemin etmişti. Bunun üzerine Peygamber: ‘Yaptın!’ buyurunca, İbn Nebtel gidip bu sefer arkadaşlarını getirmiş ve onlar da Hz. Peygamber’e sövmediklerine dair yemin etmişlerdi.”⁹¹⁶ Onların bu yeminleri Allah Teâlâ tarafından kabul görmemiş ve bu durum peygambere de şu şekilde bildirilmiştir: اتَّخَذُوا

⁹¹² İbn ‘Âşûr, Muhammed et-Tâhir, (ö. 1393/1973), *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr* (I-XXX), Tunus: ed-Dâru’t-Tûnusiyye li’n-Neşr, 1984, XXVIII, 236.

⁹¹³ ez-Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân ve İ’râbuh*, V, 175; es-Semerkandî, *Bahru’l-Ulûm*, III, 450; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 539.

⁹¹⁴ el-Mücâdele 58/14-16.

⁹¹⁵ er-Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XXIX, 497; İbnu’l-Cevzî, *Zâdu’l-Mesîr fi İlmi’t-Tefsîr*, IV, 250; İbn ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, XXVIII, 49.

⁹¹⁶ Mukâtil b. Süleymân, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, IV, 264; İbnu’l-Cevzî, *Zâdu’l-Mesîr fi İlmi’t-Tefsîr*, IV, 250; el-Âlûsî, Şehâbeddin Mahmûd (ö. 1270/1854), *Rûhu’l-Me’ânî fi Tefsîri’l-Kur’ânî’l-‘Azîm ve’s-Seb’i’l-Mesânî* (I-XV), tahk: Ali Abdulbârî, Beyrût: Daru’l-Kütübü’l-‘İlmiyye, 1415 h., XIV, 226.

"أَيَّمَانُهُمْ جُتَّةٌ فَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ فَلَهُمْ عَذَابٌ مُهِينٌ" "Onlar yeminlerini kalkan yapıp (insanları) Allah yolundan saptırdılar. Bu sebeple onlara küçük düşürücü bir azap vardır."⁹¹⁷

Münafıklar, Müslümanlar için hazırlamış oldukları hilelerin ortaya çıkmaması için veya Müslümanlar onların bu hilelerini öğrenince kendilerini öldürmemeleri için yemin zırhına bürünmüş ve Allah adına yeminler etmişlerdir. Kendilerini güvende hissettikleri zaman ise insanların Müslüman olmamaları için var güçleriyle çalışmış⁹¹⁸ Müslüman olmak isteyen insanları oylayıp, kandırıp, Müslümanları zayıf göstererek onları Allah yolundan alıkoymuşlardır.⁹¹⁹ Çok ilginçtir ki sonraki âyette⁹²⁰ münafıkların âhirette de bu şekilde yemin edeceklerinin bilgisi var. Yani onlar Allah Teâlâ'nın huzurunda yine yalan yere yeminler edeceklerdir. İbn Kesîr bu durumu şu şekilde açıklamıştır: "Kişi nasıl inanırsa öyle yaşar ve yaşadığı hal üzerine ölür. Sonra Allah Teâlâ onu bu hal üzere diriltir. Münafıklar nasıl ki dünyada hak yolda olduklarını iddia ediyorsa âhirette de bu iddialarını sürdüreceklerdir. Onlar dünyada menfaat kazandıkları gibi âhirette de menfaat elde edeceklerini umarlar."⁹²¹

"Yeminleri kalkan yapmak" (اتَّخَذُوا أَيْمَانَهُمْ جُتَّةً) ibaresinin geçtiği bir diğer âyet Münâfikûn Sûresi'nin ikinci âyetidir. Münâfikûn Sûresi'nin birinci âyetinde münafıkların Hz. Peygamber'e gelerek onun gerçekten "Rasûl" olduğunu "قَالُوا نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ" şeklinde ifade etmişlerdir. Allah Teâlâ da münafıkların yalancı olduğu ve bu yalanlarını yemin ederek (yeminlerini kalkan yaparak) gizlediklerini beyan etmiştir.⁹²² Ebû Hanîfe, münafıkların Hz. Peygamber'in nübüvvetini dile getirirken kullandıkları ifadeyi (قَالُوا نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ) delil getirerek, şehadet fiili (أشهد) ile yapılan yeminlerde Allah lafzı geçmese bile kişinin "ben şehadet ederim" şeklindeki ifadesini yemin saymıştır.⁹²³ Diğer mezhepler ise bu fiilin tek başına yemin sayılamayacağı, yemin sayılabilmesi için ya

⁹¹⁷ el-Mücâdele 58/16.

⁹¹⁸ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXIX, 497

⁹¹⁹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 495.

⁹²⁰ el-Mücâdele 58/18.

⁹²¹ İbn Kesîr, *et-Tefsîrû'l Kur'âni'l- 'Azîm*, VIII, 82.

⁹²² el-Münâfikûn 63/1-2.

⁹²³ el-Mâturîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, X, 19.

Allah lafzı ile beraber (أَشْهَدُ بِاللَّهِ) ya da yemin etme niyetiyle bu ifadenin söylenmesi gerektiğini savunmuşlardır.⁹²⁴

Münafıklarla ilgili bu iki âyete baktığımızda risâlette kullanılan yemin objesinin münafıklar tarafından kendi çıkarları uğruna nasıl kullandıklarını görüyoruz. Çünkü yemin, ikna vasıtalarından biridir. Münafıklar büyük ihtimalle bunun farkında oldukları için velev ki yalancı oldukları ortaya çıksa bile yemine başvurmuş, yemin zırhının arkasına sığınmış ve Peygamber ile Müslümanları bu yolla kandırdıklarını düşünüp, fitne çıkarmaya devam etmişlerdir. Gelen vahiyle beraber Müslümanlar, münafıkları tanıyıp onların yeminlerine aldanmamaları gerektiğini öğrenmiş oldular. Bu bilgiler Kur’ân’da yer aldığına göre bu da Müslümanlara bir uyarıdır. Müslümanların uyanık olması gerekir ki, hak ortaya çıksın, hiç kimse yalan yere yemin edip de hak etmediği bir menfaat elde etmesin.

5. Yeminleri Bozmak

Yemin ile ilgili âyetleri sınıflandırırken ilk önce yemine sadakat, sonra ise yemine ihanet ile ilgili âyetleri ele almıştık. Bu başlık altında ise yeminlerin bozulmasının meşrû olduğunu gösteren âyetlere değineceğiz. İlk başta aralarında çelişki gibi görünse de aslında bir çelişki bulunmamaktadır. Çünkü bozulması meşrû olan yemin “yemîn-i mün’akide”dir ve bu da kişinin: “gelecekte bir şeyi yapmak veya yapmamak üzerine yaptığı yemindir.”⁹²⁵ “Yemîn-i mün’akide” (الْيَمِينُ الْمُتَعَقِدَةُ), terkinde bulunan "مُتَعَقِدَةٌ", akd kelimesinin "مُنْفَعِلَةٌ" veznidir. Anlamı ise, “kalbin gelecekte herhangi bir işi yapmamak üzere karar verip, sonradan o işi yapması yahut bir işi mutlaka yapmak üzere karar vermekle birlikte yapmamasıdır.”⁹²⁶ Bu yemin, sadece yemini yapan kişiyi bağlar. Korunması emredilen ve ihanet edilmemesi gereken yeminler ise akit veya ahit yeminleridir ve o da kişi veya kişiler arasında yapılan yeminler grubundadır.

Kur’ân-ı Kerîm’in iki âyetinde: لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبْتُمْ "قُلُوبُكُمْ" "Yeminlerinizin kasıtlı olmayanlarından dolayı Allah sizi sorumlu kılmaz, fakat kalplerinizin yöneldiği yeminden sizi sorumlu tutar"⁹²⁷ buyrulmuştur. “Fıkıh’ta Yemin”

⁹²⁴ el-Kurtubî, *el-Câmi‘u li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, XVIII, 123; İbnu’l-Cevzî, *Zâdu’l-Mesîr fi İlmi’t-Tefsîr*, IV, 287.

⁹²⁵ el-Kâsânî, *Bedâ‘i‘u’s-Sanâ‘i*, III, 4.

⁹²⁶ el-Kurtubî, *el-Câmi‘u li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, VI, 266.

⁹²⁷ el-Bakara 2/225; el-Mâide 5/89.

başlığı altında yemin çeşitlerine değinmiştik. Bilindiği gibi yemin kastı olmaksızın yapılan yeminler “yemîn-i lağv” olarak adlandırılır. Âyette de bahsedilen yemîn-i lağv, kişinin sorumlu olmadığı yeminlerdir. İkinci yemin “yemîn-i gamûs” idi ve kişinin sorumlu olup, keffâreti bile olmayan yemindir.⁹²⁸ Üçüncüsü ise “yemîn-i mün’akide” dir. Bizim bu başlık altında inceleyeceğimiz yemin olan “yemîn-i mün’akide” ile ilgili ilk önce et-Tahrim Sûresi’ndeki âyete değinmek istiyoruz.

et-Tahrim Sûresi, Hz. Peygamber’in helâl olan bir şeyi kendisine haram kılması üzerine inen bir sûredir ve ilk âyeti şöyledir: “Ey peygamber! Allah’ın sana helâl kıldığını, eşlerini hoşnut etmek arzusuyla niçin kendine haram kılıyorsun? Bununla beraber Allah bağışlayıcıdır, merhametlidir.”⁹²⁹ Âyette de açıkça ifade buyrulduğu üzere Hz. Peygamber hanımlarını razı etmek için yapılması câiz olan bir eylemi kendi nefesine haram kılmış ancak Allah Teâlâ tarafından ikaz edilmiştir. Sonra ise: **“قَدْ فَرَضَ اللَّهُ لَكُمْ** **”** **”تَحْلَةَ** **”** **”حَلَّ** **”** fiilinin mastarıdır ve “tahlil etmek/çözmek” anlamına gelmektedir.⁹³¹ ez-Zemahşerî, bu sözcüğün hem “yemîn” sözcüğüyle kullanılarak **“حَلَّ فُلَانٌ فِي يَمِينِهِ** **”** “falanca yeminini çözdü/bozdu”, hem de “yemîn” sözcüğüyle kullanılmasa bile **“حَلًّا أَبَيْتَ اللَّعْنَ** **”** “yeminini çöz/boz ki la’nete uğramayasın” yemini bozmak anlamına geldiğini söylemiştir.⁹³² Bu bilgilerden anlıyoruz ki yeminleri çözmek deyimi Arapların bildiği bir deyimdir.

Burada şu sorular sorulabilir. Acaba Hz. Peygamber kendi nefesine neyi haram kılmıştır? Hz. Peygamber, kendisine haram kıldığı şeyi acaba yemin ederek tekit mi etmiştir ki - yemin ettiğine dair âyette bir karîne bulunmamaktadır- Allah ona yeminini bozmasını emretmiştir?

Hz. Peygamber’in kendisine neyi ve nasıl haram kıldığıyla ilgili tefsir kitaplarında birçok rivayet ve tartışmalar mevcuttur. Biz bu tartışmalardan uzak durarak konumuzla ilgili bölümü iki başlık altında toplayabiliriz. Birincisi Hz. Peygamber hanımlarından birisine

⁹²⁸ Detaylı bilgi için tezimizin “Fıkıh’ta Yemin” başlığına bkz.

⁹²⁹ et-Tahrim 66/1.

⁹³⁰ et-Tahrim 66/2.

⁹³¹ Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, X, 50.

⁹³² ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 564.

(hangi hanım olduğu da tartışmalıdır) bir daha onunla beraber olmayacağını, ikincisi ise bir daha bal şerbetini içmeyeceğini söylemesidir. Hz. Peygamber, tefsir kitaplarında geçen ve eşlerinden birine bir daha yaklaşmayacağına dair söylediği sözleri de⁹³³ (والله لا أقربها بعد اليوم), el-Buhârî ve Müslim’de geçen hadiste bir daha bal şerbeti içmeyeceğine dair söylediği sözü de⁹³⁴ (وَقَدْ خَلَفْتُ) yemin ederek söylemiştir. Rivayetlerdeki ifadelerle bakarak Hz. Peygamber’in kendisine haram kıldığı şeyi yemin ederek söylediğini rahatlıkla söyleyebiliriz.

Hız. Peygamber bu âyetlerden sonra bir köle azat etmiş⁹³⁵, böylece yapmış olduğu yemin-i mün’akide yani gelecekle ilgili yapmayacağını söylediği bir eylemi keffâret ödediği için tekrardan yapmış oldu. Hasan-ı Basrî ise Hz. Peygamber’in keffâret vermediğini şu gerekçeyle kabul etmemiştir: “Peygamber Efendimiz’in geçmiş ve gelecek bütün günahları bağışlanmıştır. Keffâret meselesi sadece mü’minlere öğretim amaçlıdır.”⁹³⁶ Biz bu görüşün doğru olmadığı kanaatindeyiz. Çünkü bu görüş doğru kabul edilirse o zaman Hz. Peygamber’in hiçbir ibadeti yapmaması gerekirdi. Çünkü onun geçmiş ve gelecek günahları affedilmiştir.

İbn Abbâs bu âyeti delil göstererek “kişinin kendisine haram kıldığı her iş için yemin keffâreti ödemesi gerekir” demiştir.⁹³⁷ Ebû Hanîfe’nin de bu görüşte olduğu kaynaklarda geçmektedir.⁹³⁸ İmâm Şâfi’ ise, helâl olan bir şeyi haram yapmak boş bir söz olup o da âyette “lağv” olarak isimlendirmiş dolayısıyla böyle bir ameli işleyenlerin keffâret vermemesi gerektiğini savunur.⁹³⁹

Burada şunu belirtmek gerekir ki diğer konularda olduğu gibi yeminin bozulması ve keffâret ödenmesi ile ilgili de Allah Teâlâ nebisine bu hükmü kendi hayatında tatbik ettirmiş ve böylece ümmete bu konuda da yol gösterilmiştir. Bize göre meselenin özü budur. Hz. Peygamber bu tür yeminler için şöyle buyurmuştur: “Her kim ki bir şey için

⁹³³ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 565; el-Kurtubî, *el-Câmi’u li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, XVIII, 180. Benzer ifadeler için bkz: Mukâtil b. Süleymân, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, IV, 375; el-Cessâs, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, V, 362.

⁹³⁴ el-Buhârî, “*et-Tefsîr*”, 386; Müslim “*et-Talâk*”, 20.

⁹³⁵ Mukâtil b. Süleymân, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, IV, 375.

⁹³⁶ Bursevî, *Râhu’l-Beyân*, X, 50.

⁹³⁷ el-Buhârî, “*et-Tefsîr*”, 386.

⁹³⁸ el-Cessâs, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, V, 362; el-Kurtubî, *el-Câmi’u li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, XVIII, 180; Bursevî, *Râhu’l-Beyân*, X, 50.

⁹³⁹ el-Kurtubî, *el-Câmi’u li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, VI, 265.

yemin edip daha sonra ondan daha hayırlısını görürse, hayırlı olanı yapsın ve yeminini bozup keffâret ödesin.”⁹⁴⁰

Yemin keffâretinin nasıl olacağı da bir başka âyette şöyle açıklanmıştır: **لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّعْنَةِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَّدْتُمُ الْأَيْمَانَ فَكَفَّارَتُهُ إِطْعَامُ عَشْرَةِ مَسَاكِينَ مِنْ أَوْسَطِ مَا تُطْعَمُونَ أَهْلِيكُمْ أَوْ كِسْوَتُهُمْ أَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ ذَلِكَ كَفَّارَةُ أَيْمَانِكُمْ إِذَا حَلَفْتُمْ وَاحْفَظُوا أَيْمَانَكُمْ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ** “Allah sizi kasıtsız olarak yaptığınız yeminlerden ötürü sorumlu tutmaz, fakat bilerek ettiğiniz yeminlerden dolayı sizi sorumlu tutar. Bunun da keffâreti, ailenize yedirdiğinizin ortalama seviyesinden on fakire yedirmek yahut onları giydirmek ya da bir köle âzat etmektir. Buna imkânı olmayan ise üç gün oruç tutmalıdır. Yemin ettiğinizde (bozarsanız) yeminlerinizin keffâreti işte budur. Yeminlerinize bağlı kalın. Allah âyetlerini sizin için bu şekilde açıklıyor ki şükredesiniz.”⁹⁴¹

Bazı âlimlere göre önceki ümmetlerde keffâret ödemek şartıyla yemini bozma yoktu. Bunun örneğini biz Hz. Eyyûb’un yemininde açıkça görüyoruz. Hz. Eyyûb, hastalığı sırasında eşine kızmış ve ona yüz sopa ceza vereceğini söylemişti.⁹⁴² İyileşince gerçekten de bu yeminini yerine getirmesi şu şekilde ona emredilmiştir: **وَاخْذُ بِيَدِكَ ضِغْتًا فَاضْرِبْ بِهِ** “Eline bir demet bitki sapı alıp onunla vur ve böylece yeminini yerine getirmiş ol” (dedik).”⁹⁴³ Hz. Eyyûb’un yaptığı yemin “yemîn-i mün’akide”dir, yani keffâreti verilmesi şartıyla bozulması câiz olan yemindi. Ama âyette Hz. Eyyûb’e çok sarıh bir ifade ile **وَلَا تَحْنُتْ** “yeminini bozma” denilmiştir. Bu âyete göre önceki ümmetlerde yeminde keffâretin olmadığı ortaya çıkmaktadır.⁹⁴⁴

Bu âyeti dikkate alarak yeminleri ikiye ayırabiliriz. Birincisi keffâret gerektiren yeminlerdir. Bu da kişinin Allah adına yemin ederek şunu yapmayacağım deyip yapması veya yine Allah adına yemin ederek şu işi yapacağım deyip yapmamasıdır. Bu iki yemin mün’akide yemini olup bozulması halinde keffâreti vardır. Ulema bu konuda hem fikirdir. Keffâret gerektirmeyen yeminler ise yemîn-i lağv ve yemîn-i gamûstur. Yemîn-i lağv,

⁹⁴⁰ el-Buhârî, “el-Ahkâm”, 5; Müslim, “el-Eymân”, 12.

⁹⁴¹ el-Mâide 5/89.

⁹⁴² İbn Kesîr, *et-Tefsîrü'l Kur’ânî'l- ‘Azîm*, VII, 66.

⁹⁴³ Sâd 38/44.

⁹⁴⁴ el-Mâturîdî, *Te’vîlâtü'l-Kur’ân*, X, 87.

kişinin yemin kastıyla söylemediği sözler olduğu için onda da keffâretin olmadığı konusunda yine âlimler görüş birliği içindedirler. Yemin-i gamûsta ise yalan yere bile bile, geçmişte söylenen veya yapılan bir işin aksine yemin etme söz konusu olduğu için yine cumhur-u ulemaya göre keffâret yoktur. Kişinin tövbe istiğfar etmesi gerekir. İmâm Şafî' ise bu konuda cumhura muhalif etmiş ve yemîn-i gamûs için de keffâretin olması gerektiğini savunmuştur.⁹⁴⁵

Bir görüşe göre yemin keffâreti sadece yeminlerini bozanların değil Allah adını anarak yemin eden herkesin mutlaka yerine getirmesi gereken bir vecibedir. Bu görüşe fazla rağbet edilmemiş, kitap ve sünnette yer alan delillerle bu görüş çürütülmüştür.⁹⁴⁶ Yemîn-i mün'akidenin bozulması halinde keffâretin nasıl olması gerektiği de âyetle açıklanmıştır. Buna göre ya on fakiri doyuracak ya on fakiri giydirecek ya da köle azat edecektir. Bu üçünden birisini yapmakta özgürdür. Kişi eğer fakir olup bu üç mali yükümlülüğü yerine getiremiyorsa üç gün oruç tutacaktır. Biz bu konularla ilgili detaylı tartışmaları "Fıkıhta Yemin" bölümünde "Yeminde Keffâret" başlığı altında vermiştik. Tekrara düşmemek adına burada değinmeyeceğiz.

Bu başlık altında son olarak bir âyete daha değinmek istiyoruz. "Yeminleri Kalkan Yapmak" başlığı altında iki âyete değinmiş ve bu âyetlere göre münafıkların yalanlarını yeminle örtmelerinden bahsetmiştik. Benzer bir uyarının Müslümanlara da yapıldığını görüyoruz. Bahse konu olan âyet şudur: **وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ أَنْ تَبَرُّوا وَتَتَّقُوا وَتُصْلِحُوا بَيْنَ النَّاسِ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ** "Yeminlerinizden dolayı Allah'ı, iyilik etmeye, kötülükten sakınmaya ve insanların arasını düzeltmeye engel kılmayın. Allah her şeyi işiten ve biledir."⁹⁴⁷ Bu âyetin Hz. Ebû Bekir'in henüz Müslüman olmayan oğlu Abdurrahman için ona bir daha hayırda bulunmayacağına dair yemin ederek söylediği sözler üzerine indiği rivayet edilmiştir.⁹⁴⁸

Âyette geçen **"عُرْضَةً"** kelimesi aslında: "yola enlemesine konulan ve insanların gidiş ve gelişlerini engelleyen şey" demektir.⁹⁴⁹ Sözlükte ise "bir şeyin önüne engel kılınan şey"

⁹⁴⁵ el-Kurtubî, *el-Câmi'u li-Ahkâmi'l-Kur'an*, VI, 266; el-Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, IV, 112.

⁹⁴⁶ Daha fazla bilgi için bkz: el-Mâturîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, III, 585; el-Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, IV, 114.

⁹⁴⁷ el-Bakara 2/224.

⁹⁴⁸ Mukâtil b. Süleymân, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, I, 196.

⁹⁴⁹ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, VI, 425.

anlamına gelir.⁹⁵⁰ Kişinin yakın akraba ziyareti, ara bulma, herhangi birine iyilikte bulunma, ibadet vb. bazı hayırları yapmayacağına dair yemin ederek sonra da: “Yeminimi bozmaktan Allah’a sığınırım” deyip, yemininde sadık kalmayı daha hayırlı olacağını düşünenlere bir reddiyedir.⁹⁵¹ Ayrıca bir kişiden bir hayır yapma veya insanlar arasında sulhu temin etmek amacıyla yardım istendiğinde o kişinin yeminin ardına saklanıp bu hayırları reddetmemesi gerekir.⁹⁵²

Allah Teâlâ’nın el-Kalem Sûresi’nde kınadıkları kişiler arasında “çokça yemin eden kişilerin” (حَلَّافٍ) yer alması konumuzla bağlantılı olarak değerlendirilmesi gereken bir husustur. Çünkü yemin İslâm dininde her ne kadar câiz görülmüşse de çokça yemin etmek hoş karşılanmamıştır. Aslında Araplarda da yemin etmemek, konuşmalarında yemine başvurmamak medhedilen davranışlardandır. Bu durum bir Arap şiirinde şöyle ifade edilmiştir: “Az yemin eden, yeminini tutar. Eğer ondan bir yemin çıkmış ise, o yeminini bozmaz.”⁹⁵³ Çünkü ikide bir yemin eden biri, Allah’a karşı cüretkârlık sergileyen, O’na saygısı olmayan kimsedir. Dolayısıyla, böyle biri iyi ve müttakî bir kişi olamaz ve insanlar ona güvenmez; onu kendi içlerine kabul etmez ve aralarının düzeltilmesi işine de karıştırmazlar.⁹⁵⁴

Burada şu soru sorulabilir. Yeminlere vefa göstermek Allah’ın emrettiği sâlih amellerden biri iken neden burada yeminleri bozmak daha faziletli bir yol olarak karşımıza çıkıyor? Cevap olarak şunu söyleyebiliriz. Ahde vefa veya yeminlere sadık kalmak elbette emredilen faziletli davranışlardandır. Ancak bu emir karşılıklı yapılan ve uyulacağına dair söz verilen, bozulması halinde karşı tarafın zarar göreceği, uyulmadığı takdirde güvenin ortadan kalkacağına sebep olan yeminler için geçerlidir. Burada ise kişinin ferdi olarak tek başına hayırlar işlemeyeceğine dair yaptığı yeminler söz konusudur.

⁹⁵⁰ er-Râğıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, 559.

⁹⁵¹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 267.

⁹⁵² et-Taberî, *Câmi ‘u’l-Beyân fi Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, IV, 5.

⁹⁵³ er-Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, VI, 425.

⁹⁵⁴ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 268.

B. “SAĞ” ODAKLI AÇIKLAMALAR

1. Yön Olarak “Sağ”

a. Dünyevî Âlemde Sağ Yön

Kur’ân-ı Kerîm’de “yemîn” (الْيَمِين) sözcüğü hiçbir tartışmaya yol açmadan dört âyette insanların, üç âyette ise insan dışındaki varlıkların “sağ yönü” olmak üzere toplamda yedi defa bu anlamda kullanılmıştır.

aa. İnsanların Sağ Yönü

Kur’ân’da geçen sağ yön anlamındaki “yemîn”, dört âyette de zıd anlamı olan “sol” (الشِّمَال) yön ile beraber kullanılmıştır. Arap dilbiliminde “yemîn” sözcüğünü detaylarıyla anlatırken, Arapların sağ yönü “hayırlı olan yön”, sol yönü ise “şerli olan yön” olarak değerlendirdiklerini ifade etmiştik. “Hadiste Yemîn” başlığı altında Hz. Peygamber’in hadislerinde bunu açıkça gördük. Kur’ân-ı Kerîm’de özellikle “sağda bulunan melek” veya “şeytanın insana sağından yaklaşmasıyla” ilgili âyetlere yapılan yorumlara baktığımızda müfessirlerin bu gerçeği göz ardı etmediklerini görebiliyoruz. Bundan dolayı öncelikle bu bağlamdaki iki âyete değinmek istiyoruz.

Hesap günü için insanların **sağ**ında ve solunda bulunan iki meleğin-ki bu melekler başka âyete: "كَرَامًا كَاتِبِينَ" "değerli yazıcılar"⁹⁵⁵ diye vasıflandırılmışlardır – konumları ve görevleriyle ilgili âyette: "إِذْ يَتَلَقَّى الْمُتَلَقِّيَانِ عَنِ الْيَمِينِ وَعَنِ الشِّمَالِ قَعِيدٌ مَا يُلْفُظُ مِنْ قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ" "Üstelik, biri insanın sağ tarafında, biri sol tarafında oturmuş iki alıcı melek de (onun yaptıklarını) alıp kaydetmektedir. O hiçbir söz söylemez ki yanında çok dikkatli bir gözetleyici olmasın!"⁹⁵⁶ insanı gözetleyen iki melekten bahsedilmiştir. Melekler ister her konuşulan veya yapılan eylemleri yazsın ister sadece ceza ve mükafata dair şeyler yazsın fark etmez,⁹⁵⁷ bu iki melek bir önceki âyette ifade edildiği üzere insana şah damarından daha yakındır.⁹⁵⁸

Âyette geçen ve meleklerin hallerini anlatan "التَّلْقَى" fiili “kayıt tutmak” ve “yazarak haber almak” demektir.⁹⁵⁹ Bu bilgiye göre bu iki melek “yazıcı meleklerdir.” Bu yorumu

⁹⁵⁵ el-İnfîtâr 82/11.

⁹⁵⁶ Kâf 50/17-18.

⁹⁵⁷ İbn Kesîr, *et-Tefsîrü'l Kur'ânî'l- 'Azîm*, VII, 372; el-Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, XIII, 330.

⁹⁵⁸ Kâf 50/16.

⁹⁵⁹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 384; el-Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, XIII, 329.

kabul edenler, “sağda bulunan melek **hasenâtı**, solda bulunan melek ise seyyiâtı yazar” demişlerdir.⁹⁶⁰ Yine **sağda** bulunan meleğin “**hayrı**”, solda bulunan meleğin ise “şerri” yazdığına dair başka rivayetler de mevcuttur.⁹⁶¹ İkinci yoruma göre ise “النَّالِي” fiili, “karşılama” anlamına geldiğinden dolayı, bu iki melek ölüm esnasında kişiye sağından ve solundan gelen iki melektir.⁹⁶² Bu yoruma göre kişi **cennet ehli** ise melek **sağ** yönünden, **cehennem ehli** ise melek sol yönünden gelir.

Arapların günlük yaşamlarında “sağ yöne” yükledikleri anlamın en bariz örneklerinden birini biz bu âyetin yorumunda görüyoruz. Görüldüğü gibi bu meleklerle ilgili yapılan iki yorumda da sağ yön her halükârda iyiyi ve güzelliği temsil etmektedir. Çünkü birinci yorumda sağ yön “hasenât-hayr”; ikinci yorumda ise “cennet” ile ilişkilendirilmiştir. Diğer yandan **sağda** bulunan meleğin solda bulunan meleğin âmiri olduğuyula ilgili rivayetlerin⁹⁶³ altında yatan sebep tamamen bundan kaynaklanmıştır.

Şeytanın insana olan vesveselerini anlatan kıssaya göre şeytan Allah Teâlâ’ya isyan etmiş ve: “لَمْ لَا تَنْبَهُمْ مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ وَمِنْ خَلْفِهِمْ وَعَنْ أَيْمَانِهِمْ وَعَنْ شَمَائِلِهِمْ وَلَا تَجِدُ أَكْثَرَهُمْ شَاكِرِينَ” “Sonra elbette onlara önlerinden, arkalarından, sağlarından, sollarından sokulacağım ve sen onların çoklarını şükredenlerden bulmayacaksın”⁹⁶⁴ diyerek âdemoğullarına dört cihetten saldıracağını söylemiştir. Peki şeytanın bu dört cihetten kastı nedir?

Tefsirlerde bu âyetle ilgili yapılan yorumlara baktığımızda karşımıza iki bakış açısı çıkmaktadır. Birincisi; bu yönler temsili olarak söylenmiştir. Bundan dolayı burada hakikat değil, mecaz söz konusudur. Çünkü şeytan insanın aklına ve nefesine bu dört cihetten değil, vesvese vererek yaklaşır.⁹⁶⁵ ez-Zemahşerî de şeytanın, insan üzerinde kullanabileceği tüm gücünü kullanabilme yetkisini ifade etmek için bu dört ciheti ifade ettiğini söyler.⁹⁶⁶

⁹⁶⁰ Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Hidâye ilâ Bulûğî’n-Nihâye*, XI, 7039; et-Taberî, *Câmi’u’l-Beyân fî Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, XXI, 424.

⁹⁶¹ et-Taberî, *Câmi’u’l-Beyân fî Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, XXI, 425.

⁹⁶² er-Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XXVIII, 134.

⁹⁶³ Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Hidâye ilâ Bulûğî’n-Nihâye*, XI, 7039; es-Semerikandî, *Bahru’l-Ulûm*, III, 335; et-Taberî, *Câmi’u’l-Beyân fî Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, XXI, 426.

⁹⁶⁴ el-A’râf 7/17.

⁹⁶⁵ İbn ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, VIII, 49.

⁹⁶⁶ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 93.

Âyeti mecâzî ele almayıp hakikati yansıttığını düşünenler: “Bir düşmanın saldıracağı dört cihet vardır, o da bu dört cihettir” demişlerdir.⁹⁶⁷ Bu dört ciheti te’vil edenler de olmuştur. Örneğin İbn Abbâs: “Şeytanın insana ‘önünden’ yaklaşması ‘dünya’ ile ilgili, ‘arkadan’ yaklaşması ‘âhiret’ ile ilgili, ‘sağından’ yaklaşması ‘hasenât’ ile ilgili ve ‘solundan’ yaklaşması ise ‘seyyiât’ ile ilgili meselelerde vesvese vermesidir”⁹⁶⁸ demiştir. Hasan-ı Basrî’nin de bu görüşte olduğu rivayet edilmiştir.⁹⁶⁹

İbn Abbâs’ın öğrencilerinden Mücâhid’e göre ise: şeytanın insanlara “önlerinden” yaklaşması insanların “gördükleri” yer, “arkadan, sağdan ve soldan” yaklaşması ise insanların “görmediği” yerlerdir.⁹⁷⁰ er-Râzî, konuyla ilgili tüm rivayetlere yer verdikten sonra İslâm filozoflarının âyetin ilgili bölümüyle ilgili yorumuna değinir ve bu yorumu çok beğendiğini de açıkça ifade eder. İslâm filozoflarına göre insanda dört kuvve vardır. Birinci kuvve beynin **ön** tarafında yer alır ve duyu organlarıyla algılanabilen şeylerin şekil ve suretlerini toplayan hayal gücüdür. İkinci kuvve beynin **arkasında** yer alır ve duyu organlarıyla algılanamayan şeylerle ilgili onlara uygun düşecek hükümler verir. Üçüncü kuvve, şehvettir ve şehvet ciğere yerleştirilmiştir. Ciğer ise insanın **sağında** yer alır. Dördüncü kuvve ise gazaptır ve gazap kalbe yerleştirilmiştir. Bilindiği gibi kalp de insanın **solunda** bulunur. İşte şeytanın insana yaklaşacağı dört cihet bunlardır.⁹⁷¹

Biz bu yoruma katılmadığımızı ifade etmek isteriz. Şeytanın insanlara bu cihetlerden yaklaşmasının te’vili yapılacaksa şunu göz ardı edemeyiz: “Sağ yön” anlamına gelen “yemîn” (يَمِين) sözcüğü Araplar için hiçbir zaman olumsuz bir manada kullanılmamıştır. Araplar için “yemîn” hayır, bereket, ihsan, güç, kuvvet, yüce makam ve bununla irtibatlı olarak “sağ yön”ün “iyi yönü” temsil ettiğini daha önce açıklamıştık. Oysa İslâm Filozoflarının yorumunda “şehvet” gibi olumsuz bir eylem “sağ yönle” açıklanmaya çalışılmıştır. el-Âlûsî de Araplar için “sağ yönün” iyiliği temsil ettiği için “hasenât”, sol yönün ise kötülüğü temsil ettiği için “seyyiât” olarak te’vil edilmesinin Arapların günlük yaşamlarındaki deyimlerden örnekler vererek doğru bir te’vil olduğu görüşündedir.⁹⁷² Bu

⁹⁶⁷ el-Âlûsî, *Rûhu’l-Me’ânî*, IV, 335.

Elmalılı, “*Hak Dini Kur’ân Dili*”, III, 24.

⁹⁶⁸ et-Taberî, *Câmi’u’l-Beyân fî Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, X, 97; es-Süyûtî, *ed-Durru’l-Menşûr*, III, 427; İbnu’l-Cevzî, *Zâdu’l-Mesîr fî İlmi’t-Tefsîr*, II, 107.

⁹⁶⁹ el-Mâturîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, IV, 372.

⁹⁷⁰ Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Hidâye ilâ Bulûğî’n-Nihâye*, IV, 2306; el-Mâturîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, IV, 372.

⁹⁷¹ er-Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XIV, 214.

⁹⁷² el-Âlûsî, *Rûhu’l-Me’ânî*, IV, 335.

durumda âyetin ilgili bölümü yani şeytanın vesveselerini sağ yönden vermesi insanı “hasenât”tan alıkoyması, sol yönden vermesi ise insanı “seyyiât”a yönlendirmesi şeklinde anlaşılır. Yine bu bilgilerle bağlantılı olarak sağ yönü “hak yol”, sol yönü ise “bâtıl yol” olarak da açıklayanlar olmuştur.⁹⁷³

Yemîn sözcüğünün sağ yön anlamında kullanıldığı üçüncü âyet Hz. Peygamber’le ilgilidir: **“فَمَالِ الَّذِينَ كَفَرُوا قِبَلَكَ مُهْطِعِينَ عَنِ الْيَمِينِ وَعَنِ الشِّمَالِ عِزِينَ أَيَطْمَعُ كُلُّ امْرِئٍ مِنْهُمْ أَنْ يُدْخَلَ جَنَّةَ نَعِيمٍ”** “O inkârcılara ne oluyor ki (inkâr veya alay etmek için) grup grup sağdan soldan sana doğru koşuyorlar. Üstelik bir de onlardan her biri nimetler cennetine yerleştirileceğini mi umuyor?”⁹⁷⁴ Müfessirler bu âyetlerin sebab-i nüzûlu hakkında hemfikirler. Hz. Peygamber mü’minlere İslâm hakkında nasihatlerde bulunurken müşrikler gruplar halinde Hz. Peygamber’in **sağında** ve **solunda** yer alır ve onlarla alay ederlerdi. Hatta “Muhammed’in bahsettiği cennete bunlar girecekse biz hayli hayli gireriz” diye bir umuda kapılmışlardı.⁹⁷⁵ Allah Teâlâ, müşriklerin Hz. Peygamber’e **sağdan** ve **soldan** gelişlerini **“مُهْطِعِينَ”** ve **“عِزِينَ”** sözcükleriyle tasvir etmiştir. Bu sözcüklerden **“مُهْطِعِينَ”** “koşmak” demektir.⁹⁷⁶ Bu koşuş, hem Hz. Peygamber’in sözlerine dikkat kesilmek, hem de gözleriyle onu dikkatlice süzmek içindir.⁹⁷⁷ Bu sözcüğü **“مُعْرِضِينَ”** yani “Hz. Peygamber ve onun söylediklerinden yüz çevirmek” şeklinde tercüme edenler olmuşsa da⁹⁷⁸ bize göre asıl olan birinci anlamıdır.

“عِزِينَ” ise **“عِزَّةٌ”** kelimesinin çoğulu olup fırka veya grup demektir.⁹⁷⁹ O zaman müşrikler Hz. Peygamber’in ne söylediğini anlamak için onun etrafını gruplar halinde hızlıca **sağdan** ve **soldan** sarmışlar ve büyük ihtimalle peygamberin cennet ile ilgili

⁹⁷³ İbnu’l-Cevzî, *Zâdu’l-Mesîr fî İlmi’t-Tefsîr*, II, 107.

⁹⁷⁴ el-Meâric 70/36-38.

⁹⁷⁵ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 613; el-Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, III, 186; İbnu’l-Cevzî, *Zâdu’l-Mesîr fî İlmi’t-Tefsîr*, IV, 339; el-Âlûsî, *Rûhu’l-Me’ânî*, XV, 72; el-Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, V, 247; el-Kurtubî, *el-Câmi’u li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, XVIII, 294.

⁹⁷⁶ et-Taberî, *Câmi’u’l-Beyân fî Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, XXIII, 278; el-Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, V, 247; el-Kurtubî, *el-Câmi’u li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, XVIII, 292.

⁹⁷⁷ ez-Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân ve İrâbuh*, V, 223; el-Kurtubî, *el-Câmi’u li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, XVIII, 293.

⁹⁷⁸ es-Süyûtî, Ebu’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî (ö. 911/1505), *ed-Durru’l-Menşûr*, (I-VIII), Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1432/2011, VIII, 285; et-Taberî, *Câmi’u’l-Beyân fî Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, XXIII, 278; el-Kurtubî, *el-Câmi’u li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, XVIII, 293.

⁹⁷⁹ ez-Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân ve İrâbuh*, V, 223; Mekki b. Ebî Tâlib, *el-Hidâye ilâ Bulûğî’n-Nihâye*, XII, 7760; İbnu’l-Cevzî, *Zâdu’l-Mesîr fî İlmi’t-Tefsîr*, IV, 339; el-Kurtubî, *el-Câmi’u li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, XVIII, 294.

söyledikleri sözlerinden sonra kendilerini cennete daha layık olduklarını iddia etmişlerdi. Bu iddialarına karşı Allah Teâlâ, Hz. Peygamber’e: “Bırak onları, kendilerine geleceği hususunda uyarıldıkları güne ulaşınca kadar boş şeylere dalıp oyalanadursunlar!”⁹⁸⁰ buyurarak onu teselli etmiştir.

“Sağ yön” ile ilgili son âyet ise “Ashâb-ı Kehf” kıssasında anlatılan ve mağarada uyutulan gençlerle ilgilidir. Bu gençlerin kıssasının anlatıldığı Kehf Sûresi’ndeki bilgilere göre bu gençlerin sayıları da yaşadığı dönem de belli değildir. Bu gençler Allah Teâlâ’ya iman etmiş daha sonra dönemin putperest insanları ve yönetiminden kaçarak bir mağaraya saklanmışlardır. Bu mağarada uykuya dalıp 309 yıl boyunca bu mağarada uykuda kalmışlardır.⁹⁸¹

Allah Teâlâ’nın, 309 yıl boyunca mağarada uyuttuğu bu gençlerin mağaradaki durumlarıyla ilgili bize verdiği bilgilerden iki tanesi konumuzla alakalıdır. Bunlardan birincisi uyuyan gençlerin **sağa** ve sola döndürülmeleri, ikincisi ise mağaranın güneşe göre konumu ile ilgilidir. Mağaranın konumuyla ilgili âyet aslında bir sonraki başlık altında değerlendirilmesi gereken bir konudur. Çünkü güneş ışıklarının mağaranın sağına vurması “diğer varlıkların sağ yönü” başlığı altında değerlendirilmesi gereken bir konudur. Ancak bu iki âyet Ashâb-ı Kehf ile ilgili oluşu için iki âyeti de bu başlık altında değerlendireceğiz.

Ashâb-ı Kehf’in mağarada uyku halinde iken hareket ettirildiğiyle ilgili âyete baktığımızda: "وَتَحْسَبُهُمْ آيْقَاطًا وَهُمْ رُقُودٌ وَنُقَلِّبُهُمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَذَاتَ الشِّمَالِ وَكَلْبُهُمْ بَاسِطٌ ذِرَاعَيْهِ" "Uykuda oldukları halde sen onları uyanık sanırdın. Onları sağa sola çeviriyorduk. Köpekleri de mağaranın girişinde ön ayaklarını uzatmış yatmaktaydı. Eğer o insanları görseydin dönüp kaçardın ve gördüklerin yüzünden içini korku kaplardı"⁹⁸² bu hareketin **sağ** ve sol yöne doğru olduğunu görüyoruz. Âyetin "وَتَحْسَبُهُمْ آيْقَاطًا وَهُمْ رُقُودٌ" "Uykuda oldukları halde sen onları uyanık sanırdın" şeklinde gelen birinci cümlesi için iki ihtimal söz konusudur; ya bu gençler uykuda olmalarına rağmen, gözlerinin uyanık kişilerin gözleri gibi açık

⁹⁸⁰ el-Meâric 70/42.

⁹⁸¹ el-Kehf 18/25.

⁹⁸² el-Kehf 18/18.

kalmasından dolayı ya da sağa ve sola sıklıkla döndürüldükleri için onları görenler uyanık sanıyorlardı.⁹⁸³

Ashâb-ı Kehf'in mağarada 309 yıl uyutuldukları âyetle sabit olsa da sağ ve sol yöne neden döndürüldükleri ve bu dönmenin hangi süre zarfında gerçekleştiği belli değildir. Bu sorularla ilgili farklı rivayetler vardır. Örneğin onların yılda bir⁹⁸⁴ veya iki defa⁹⁸⁵ veya dokuz yılda bir⁹⁸⁶, sağa ve sola döndürüldükleri söylenmiştir. İbn Abbâs ise Ashâb-ı Kehf'in sağa ve sola dönmesinin hikmetini cesetlerin çürümemesine bağlamıştır.⁹⁸⁷

er-Râzî, Hz. Peygamber'den bu konuyla ilgili sahih bir rivayet gelmediğini ve dolayısıyla böylesine gaybî bir meselede bu soruların cevabının mümkün olmayacağı kanaatindedir.⁹⁸⁸ Yani o, bu konudaki bütün rivayet ve yorumları reddeder. Biz bu konuda er-Râzî, gibi düşünüyoruz. Çünkü mağarada uyutulan bu gençlerin sayısı ile ilgili de bir tartışma olmuş ve Allah Teâlâ bu konular hakkında konuşmayı "رَجْمًا بِالْغَيْبِ" "bilmedikleri konuda karanlığa taş atar gibi tahminler yürüterek"⁹⁸⁹ şeklinde eleştirmiştir. Kanaatimizce bu eleştiri gayb konusunda hiçbir sahih nakile dayanmadan tahminde bulunan herkesi kapsar. el-Mâtürîdî de, bu âyeti tefsir ederken son olarak: "Allah Teâlâ bizlere bu gençleri neden sağa ve sola çevirdiğinin bilgisini vermemiştir, bizler de bu yüzden bunu tefsir edemiyoruz" demiştir.⁹⁹⁰

Mağaranın güneşe olan konumuyla ilgili âyete baktığımızda ise: "وَتَرَى الشَّمْسَ إِذَا طَلَعَتْ تَزَاوَرُ عَنْ كَهْفِهِمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَإِذَا غَرَبَتْ تَقَرَّبُ مِنْهُمْ ذَاتَ الشِّمَالِ وَهُمْ فِي فَجْوَةٍ مِنْ ذَلِكَ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ" "(Mağaraya sığındılar. Orada baksan) güneşin, doğduğu zaman mağaralarının **sağına** vurduğunu; batarken de onlara dokunmadan sol taraftan geçip gittiğini görürsün. Onlar ise mağaranın ortasındalar. İşte bu, Allah'ın âyetlerindendir."⁹⁹¹ mağaranın kapısının nereye baktığıyla ilgili tartışmaya rastlıyoruz. Âyette geçen bilgilerden hareketle mağaranın güneşe olan konumu ile ilgili yapılan birinci yoruma göre; mağaranın ağzı

⁹⁸³ ez-Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbuh*, III, 274; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 708; el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, VII, 149; el-Vâhidî, *et-Tefsîru'l-Basît*, XIII, 557; el-Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, III, 275.

⁹⁸⁴ en-Nesefî, *"Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl"*, II, 290.

⁹⁸⁵ İbn Kesîr, *et-Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, V, 130; el-Vâhidî, *et-Tefsîru'l-Basît*, XIII, 558.

⁹⁸⁶ el-Vâhidî, *et-Tefsîru'l-Basît*, XIII, 558; er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXI, 444.

⁹⁸⁷ et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân fî Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, XV, 191

⁹⁸⁸ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXI, 444.

⁹⁸⁹ Heyet, *"Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir"*, III, 545.

⁹⁹⁰ el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, VII, 150.

⁹⁹¹ el-Kehf 18/17.

“kuzey” tarafındadır. Güneş doğarken ışıkları mağaranın sağ tarafından, batarken de mağaranın sol tarafından paralel geçerek gençlere değmemekle beraber mağaranın kapısından içeri vurmıştır.”⁹⁹² Bu görüşe göre gençlerin ihtiyaç duyduğu temiz hava içeri girerken mağaranın konumu gereği güneşin ışıkları içeri girmemiştir.⁹⁹³

İkinci görüşe göre ise mağaranın konumu gereği güneşin ışıkları içeri giriyordu. Gençler eğer gölgede olsaydılar ve güneşin ışıkları da onlara değmemişse bu sıradan bir olay olurdu. Tabiat kanunları gereği gölgede bulunan hiçbir şeye zaten güneşin ışıkları değmez. Ama âyetin sonu "ذَلِكَ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ" ‘İşte bu, Allah’ın âyetlerindendir’⁹⁹⁴ şeklinde devam etmiştir. Bu da gösteriyor ki bu sıradan bir olay değil, Allah Teâlâ’nın âyetlerinden (mucizelerinden) biridir.⁹⁹⁵ Bu yoruma göre normal şartlar altında güneşin ışıkları gençlere ulaşması gerekirken, Allah Teâlâ bu ışıkların mağaraya girmesine mani olmuştur. Bize göre de ikinci görüş daha isabetlidir.

ab. Diğer Varlıkların Sağ Yönü

“Yemîn” sözcüğünün anlamlarından biri olan “sağ yön” ile ilgili Kur’ân-ı Kerîm’de yer alan âyetlerin üç tanesinin insan dışındaki varlıkların sağ yönleri için kullanıldığını daha önce ifade etmiştik. Bunlardan bir tanesi Ashâb-ı Kehf kıssasında anlatılan mağaranın güneşe göre konumuyla ilgili âyettir ki o âyeti konunun bütünlüğü açısından bir önceki başlıkta değerlendirmiştik. Kalan iki âyet ise, “gölgelerin hareketi” ile “Sebe halkının bahçelerinin anlatıldığı kıssada yer alan bahçelerin” konumuyla ilgili olan iki âyettir.

Birinci âyet, Allah’ın yarattığı varlıkların gölgelerinin secde edişi ve bu secdeden insanın ibret almasıdır: "أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَى مَا خَلَقَ اللَّهُ مِنْ شَيْءٍ يَتَّقِيُوا ظِلَالَهُ عَنِ الْيَمِينِ وَالشَّمَائِلِ سُجَّدًا لِلَّهِ" "Olmaz mı gördükleri Allah’ın yarattığı nesneleri görmüyorlar mı? Onların gölgeleri sağa ve sola dönmekte, Allah’a secde edip yere kapanmaktadır.”⁹⁹⁶ “Allah’ın yarattığı nesneler”den kast edilen varlıklar, güneş doğarken gölgesi sağa, batarken ise gölgesi sola düşen bütün

⁹⁹² İbn Kesîr, *et-Tefsîrü'l Kur’âni'l-‘Azîm*, V, 129; Heyet, *“Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir”*, III, 542.

⁹⁹³ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXI, 443.

⁹⁹⁴ el-Kehf 18/17.

⁹⁹⁵ ez-Zeccâc, *Meâni'l-Kur’ân ve İ'râbuh*, III, 274; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, V, 220; Ebussuud, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm*, V, 212; en-Nesefî, *“Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl”*, II, 290.

⁹⁹⁶ en-Nahl 16/48.

varlıklardır.⁹⁹⁷ Âyette geçen ve “görmek” anlamına gelen "يَرَوُا" fiili "إِلَى" harf-i ceriyle kullanıldığı için âyete, “ibret alarak bakmak” anlamını kazandırmıştır.⁹⁹⁸

Gölgelerin hareketlerini anlatan "يَتَفَيَّؤُا" fiilinin sülasisi “fey’u” (فَيْءٌ) dur ve fiilin gerçek anlamı “bir şeyin aslına rucû’ etmisi”dir.⁹⁹⁹ el-Ezherî de bu fiil hakkında Arapların öğleden önceki gölgelere “ez-zilâl” (الظِّلَال), öğleden sonraki gölgelere ise “el-fey’u” (الْفَيْء) dediklerinin bilgisini vermektedir.¹⁰⁰⁰ Bu durumda gölgeler bir önceki gün güneşin batmasına yakın sola yaslanırken, ertesi gün güneş doğunca sağa doğru yaslanır ve aynı gün güneş batınca yine sola doğru yaslanmış olduklarından, önceki günle bağlantılı olarak gölgeler aslına rucû’ etmiş oluyor.

Âyette dikkat çeken bir mesele daha vardır ki o da şudur: sağ yön anlamındaki yemîn müfred gelirken sol yön anlamındaki şimâl neden şemâil (الشَّمَائِل) şeklinde cem’i gelmiştir? Bu soruya değişik şekillerde cevaplar verilmiştir. Aslında Arapça’da bu kullanımın yaygın olduğu ve Kur’ân’da bunun örneklerinin bulunması tartışmayı bir noktada topluyor. Arapça’da cem’i olan ifadeler peş peşe geldiğinde birinin müfred gelmesi dilbilgisi açısından uygun bir kullanımdır. Örneğin: "خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ" “Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürledi” âyetinde¹⁰⁰¹ olduğu gibi kulak müfred olarak kullanılmasına rağmen çoğul olarak anlaşılmış ve tercümesi de öyle yapılmıştır.¹⁰⁰² Başka bir deyişle Arapça’da müfred kullanılan ifadelerin cem’i olarak da anlaşılması mümkündür.¹⁰⁰³ Bu bilgilerden hareketle âyetteki ilgili bölüm “varlıkların gölgesi sağlarına ve sollarına dönmesi” şeklinde anlaşılması gerekir.

Âyetin sonunda yer alan "دَاخِرُونَ" fiili hal olarak kullanılmış ve “küçülerek” anlamına gelmektedir.¹⁰⁰⁴ Fiilin, cem’i müzekker sâlim kalıbında gelmesinin sebebi Allah’ın yarattığı nesnelerin gölgeleri arasında insanların da gölgesinin olmasından dolayıdır.¹⁰⁰⁵ Bu gölgelerin sağa ve sola dönerek secde etmesi insanlık için ibretlik bir vakıa olarak

⁹⁹⁷ Mukâtil b. Süleymân, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, II, 471.

⁹⁹⁸ er-Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XX, 213; Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, V, 40.

⁹⁹⁹ es-Semerkandî, *Bahru’l-Ulûm*, II, 276; er-Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XX, 214.

¹⁰⁰⁰ el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Luğâ*, XV, 415.

¹⁰⁰¹ el-Bakara 2/7.

¹⁰⁰² er-Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XX, 213; Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, V, 40.

¹⁰⁰³ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 609; el-Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, III, 228.

¹⁰⁰⁴ ez-Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân ve İ’râbuh*, III, 202; Mukâtil b. Süleymân, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, II, 471; es-Semerkandî, *Bahru’l-Ulûm*, II, 276.

¹⁰⁰⁵ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 609; ez-Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân ve İ’râbuh*, III, 202.

sunulmuştur. Çünkü insan kendi gölgesine bile hükmedemeyen, söz geçiremeyen bir varlıktır. Gölgeler yerde sürünürken sahiplerine değil Allah Teâlâ'ya secde ederler ve O'nun vahdaniyetini ilan ederler.¹⁰⁰⁶ Konuyla ilgili İbn Abbâs şöyle demiştir: “Müşrik Allah'tan başkasına secde ederken, gölgesi Allah'a secde etmektedir.”¹⁰⁰⁷

Sağ yön anlamına gelen “yemîn” sözcüğünün kullanıldığı son âyet Sebe halkının bahsedildiği kıssada geçmektedir. Bu belde, Sebe b. Yeşcüb tarafından Arabistan'ın güney batısında kurulmuştur.¹⁰⁰⁸ Bir hadiste anlatıldığına göre Sebe'nin kim olduğu Allah Rasulü'ne sorulmuş o da şöyle cevap vermiştir: “Sebe bir adamın adıdır ki onun on çocuğu oldu. Altısı Yemen'e dördü ise Şam'a gittiler.”¹⁰⁰⁹ Beldenin ne zaman kurulduğuyla ilgili kesin bilgiler olmasa da Kur'an'da anlatılan Hz. Süleyman ile Sebe kraliçesinin kıssasını dikkate aldığımızda en iyi ihtimalle M.Ö. X. yüzyılda kurulduğunu söyleyebiliriz.¹⁰¹⁰ Sebe kavminin konumuzla ilgili olan bölümü bahçelerinden bahsedildiği şu âyettir: **“لَقَدْ كَانَ لِسَيِّئٍ فِي مَسْكَنِهِمْ آيَةٌ جَنَّتَانِ عَنْ يَمِينٍ وَشِمَالٍ كُلُوا مِنْ رِزْقِ رَبِّكُمْ**” **“لَقَدْ كَانَ لِسَيِّئٍ فِي مَسْكَنِهِمْ آيَةٌ جَنَّتَانِ عَنْ يَمِينٍ وَشِمَالٍ كُلُوا مِنْ رِزْقِ رَبِّكُمْ وَاشْكُرُوا لَهُ بَلْدَةٌ طَيِّبَةٌ وَرَبٌّ غَفُورٌ”** Andolsun ki oturdukları yerlerde Sebe kavmine ait büyük bir işaret vardı. Biri sağda diğeri solda iki bahçe. ‘Rabbinizin bahşettiği rızıktan yiyin ve O’na şükredin. Ne güzel bir belde, ne bağışlayıcı bir Rab!’¹⁰¹¹

Âyette ifade edildiği üzere bu belde bahçeleriyle, dolayısıyla bahçelerinden dolayı Allah Teâlâ'nın onlara bahşetmiş olduğu nimetleriyle meşhur bir beldeydi. Sonraki âyetlerde bu beldenin, şımarık halkı yüzünden sağda ve solda bulunan bu bahçelerin üzerine “Arim seli” (فَارْسَلْنَا عَلَيْهِمُ السَّيْلَ الْعَرِمَ) gönderilerek bahçede bulunan ağaçlar yok edilmiş, acı meyvesi bulunan birkaç sedir ağacı dışında hiçbir ağacı bulunmayan çorak bir yere dönüştürülmüştür.¹⁰¹²

Allah Teâlâ bu ibretlik kıssaya: **“لَقَدْ كَانَ لِسَيِّئٍ فِي مَسْكَنِهِمْ آيَةٌ جَنَّتَانِ عَنْ يَمِينٍ وَشِمَالٍ”** şeklinde başlar ve Sebe halkında bir ibret/ alâmet/ âyet (آيَةٌ) olduğunu beyan eder. Bu ibret, iki şekilde anlaşılabilir. Birincisi Sebe halkının başına gelen olaylar bizim için bir ibretlik

¹⁰⁰⁶ Elmalılı, “*Hak Dini Kur'an Dili*”, III, 844.

¹⁰⁰⁷ ez-Zeccâc, *Meâni'l-Kur'an ve İ'râbuh*, III, 202.

¹⁰⁰⁸ Heyet, “*Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*”, IV, 425.

¹⁰⁰⁹ et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân fî Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, XIX, 244; el-Kurtubî, *el-Câmi'u li-Ahkâmi'l-Kur'an*, XIV, 283; es-Süyûtî, *ed-Durru'l-Menşûr*, VI, 686.

¹⁰¹⁰ Yiğit, İsmail, “*Sebe*”, TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2009, XXXVI, 241.

¹⁰¹¹ Sebe' 34/15.

¹⁰¹² Sebe' 34/16.

olaydır. Zaten sûrenin 19. âyetinde bu ibretlik olayın Araplar arasında bir “darb-ı mesel” olarak anlatıldığıının bilgisi verilmektedir. İkincisi ise Sebe halkının bahçelerinden dolayı yani kendilerine verilen nimetler o belde halkı için Allah’ın kudretine delalet eden birer âyet şeklinde anlaşılabilir.¹⁰¹³

Bu beldenin sağında ve solundaki bahçelerin iki dağın arasında olduğunu söyleyenlere göre burası meyvelerinin toplanması zahmetsiz olan bir vadiydi.¹⁰¹⁴ Yine rivayetlerde bu bölgenin tüm kötü haşarelerden korunduğu geçmektedir.¹⁰¹⁵ Bu da gösteriyor ki Allah Teâlâ diğer bahçe sahiplerine bahşetmediği güzellikleri Sebe halkına bahşetmiştir. Bu bahçelerin o beldede oturan insanların evlerinin sağında ve solunda olduğu da söylenmiştir.¹⁰¹⁶ Bu durumda ev sayısı kadar bahçenin varlığı gündeme gelecektir. Bu bahçeler iç içe olduğu için tek bahçe gibi görüldüğünden¹⁰¹⁷ âyette bahçeler şeklinde çoğul gelmeyip, bahçe şeklinde tekil gelmesi bu yüzdendir. Bu bahçe ister vadinin ister evlerin sağında ve solunda bulunsun, burada aslanan şey, nimetler içinde olan bir kavmin, nankörlüğü yüzünden düştüğü durumdan ibret almaktır.

b. Uhrevî Âlemde Sağ Yön

ba. Kitapların Sağdan Verilmesi

İslâm dininin ana konularından biri âhiret inancıdır ve bu konu Kur’ân-ı Kerîm’de çok detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Hatta insanoğlunun âhirette başına gelecek olaylardan, bu olaylar karşısında kişinin psikolojik durumu ve söylemlerine bile yer verilmiştir. Bu söylemlerden bir tanesi de mizanda, yani kişiye kitabının verilmesi esnasındaki söylemleridir. Kur’ân’da anlatıldığına göre âhirette kişiye dünyada yaptıklarının kaydedildiği kitap verilecek ve kendisinden o kitabın okunması istenecektir.¹⁰¹⁸ Kitaptan

¹⁰¹³ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 575; el-Mâturîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, VIII, 436; el-Kurtubî, *el-Câmi’u li-Ahkâmî’l-Kur’ân*, XIV, 283.

¹⁰¹⁴ et-Taberî, *Câmi’u’l-Beyân fî Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, XIX, 246; el-Mâturîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, VIII, 436; es-Süyûtî, *ed-Durru’l-Mensûr*, VI, 687; İbn Kesîr, *et-Tefsîrü’l Kur’ânî’l- ‘Azîm*, VI, 448.

¹⁰¹⁵ et-Taberî, *Câmi’u’l-Beyân fî Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, XIX, 247; İbn Kesîr, *et-Tefsîrü’l Kur’ânî’l- ‘Azîm*, VI, 448.

¹⁰¹⁶ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 575; el-Âlûsî, *Rûhu’l-Me’ânî*, XI, 300.

¹⁰¹⁷ Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, VII, 281.

¹⁰¹⁸ el-İsra 17/14.

kasıt ise “amel defteri” dir.¹⁰¹⁹ Eğer kişi cennet ehli ise kitabı sağ taraftan kendisine verilecek, cehennem ehli ise sol¹⁰²⁰ veya arka taraftan¹⁰²¹ kendisine verilecektir.

Kitapların sađ taraftan verilmesiyle ilgili iki âyet vardır. Birinci âyette: "يَوْمَ نَدْعُوا كُلَّ" "Her insan "أَنَاسٍ بِإِمَامِهِمْ فَمَنْ أُوْتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَأُولَئِكَ يَقْرَءُونَ كِتَابَهُمْ وَلَا يُظْلَمُونَ فَتِيلًا" topluluğunu önderleriyle birlikte çağıracağımız o günde kimlerin amel defterleri sağından verirse işte onlar amel defterlerini okuyacaklar ve en küçük bir haksızlığa uğramayacaklar"¹⁰²² kişilerin dünyada iken “imam” kabul ettikleriyle beraber olacağı vurgulanmıştır. Elmalılı, “imam” sözcüğüyle ilgili tefsirlerde geçen yorumları dikkate alarak bu sözcüğün tarifini şöyle yapmıştır: “Hidâyet veya dalâlette öne geçirilip arkasına dűřülen metbû‘ demektir ki bir peygambere, bir kitaba, bir dine, bir mezhebe veya herhangi bir reise, bir kumandana ıtlak olunabilir.”¹⁰²³ Âyetin anlam bütünlüğü açısından İbn Abbâs başta olmak üzere birçok müfessir “imam” sözcüğünü kitap olarak yorumlamıştır. ¹⁰²⁴ Yani insanlar kitaplarıyla (amel defteri) beraber hesaba çağrılacaklardır. Hesap bittikten sonra ise kitap ya sađ taraftan ya da sol veya arka taraftan kişiye takdim edilecektir.

İkinci âyete baktığımızda: "فَأَمَّا مَنْ أُوْتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَيَقُولُ هَؤُلَاءِ أَقْرَبُوا كِتَابِيَهٗ" "Kitabı sağ tarafından verilen kimse der ki ‘Alın kitabımı okuyun’"¹⁰²⁵ birinci âyetle benzerliğini görüyoruz. Çünkü iki âyette de kitabı sağdan alanların kitaplarını okuyacaklarının bilgisi verilmiştir. Oysa Kur’ân-ı Kerîm’de kitabı soldan veya arkadan alanların kitaplarını okuyacaklarından bahsedilmemiştir. Bu durumda sadece kitabı sağdan alanlar kitaplarını okuyacaklar şeklinde bir anlam çıkmamalıdır. Çünkü amel defterlerinden bahsedildiği başka bir âyette cehennem ehli olanların da kitaplarını okuyacağı belirtilmiştir: “Artık kitap (amel defteri) ortaya konmuştur; suçluların, onda yazılı olanlardan korkuya kapılmış olarak, ‘Vay halimize! Bu nasıl kitapmış! Küçük-büyük hiçbir şey bırakmadan hepsini sayıp dökmüş!’ dediklerini görürsün”¹⁰²⁶ Bu âyette bahsedilen kişinin kitabı sağdan verilen cennet ehli bir kişi olmadığı açıkça belli olduğuna göre, kitabı sol veya

¹⁰¹⁹ Heyet, “Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir”, III, 505.

¹⁰²⁰ el-Hâkka 69/25.

¹⁰²¹ el-İnşikâk 84/10.

¹⁰²² el-İsra 17/71.

¹⁰²³ Elmalılı, “Hak Dini Kur’ân Dili”, III, 923.

¹⁰²⁴ el-Kurtubî, *el-Câmi‘u li-Ahkâmî‘l-Kur’ân*, X, 296.

¹⁰²⁵ el-Hâkka 69/19.

¹⁰²⁶ el-Kehf 18/49.

arka taraftan alan cehennem ehli kişilerin de kitaplarını okuyacağına açık bir delildir. Konu ile ilgili tefsir kitaplarında şöyle bir yorum da mevcuttur: “Cehennem ehli bir kişi günahlarını görünce rezil olacak, onları itiraf edecek, kekeleyecek, dili tutulacak, iki kelimeyi bir araya getirmekte zorlanacaktır. Bundan dolayı da kitaplarını sağdan alanlar sevinerek kitaplarını okurken, kitaplarını soldan veya arkadan alanlar yukarıdaki sebeplerden dolayı kitaplarını okuyamaz hale geleceklerdir.”¹⁰²⁷

İsmâil Hakkı Bursevî, (ö. 1137/1725) de konuyla ilgili şöyle bir yorum yapmıştır: “Kitabın sağ taraftan verilmesinde sahibini onurlandırma ve müjdeleme anlamı vardır. Amel defteri sağından verilenler, sevinçli bir şekilde açıktan okurlar ve içinde yazılı iyiliklerden faydalanırlar. Şakîler de kitaplarını okuyor olmalarına rağmen âyetle onlar anılmamıştır. Çünkü onlar kitaplarında yazılanları korku ve utançlarından dolayı sesli okumazlar. Zaten onların faydalanacakları iyi amelleri de yoktur.”¹⁰²⁸

bb. “Nur”un Sağda Olması

Sözlükte “aydınlık, ışıık” anlamına gelen “nur” kelimesi Kur’ân-ı Kerîm’de ve hadislerde “insanların önünü aydınlatıp doğru ve gerçek olanı görmelerini, hak ile bâtilı, hayır ile şerri ayırt etmelerini sağlayan mânevî ve ilâhî ışıık” manasında kullanılmıştır.¹⁰²⁹ Bu anlamla bağlantılı olarak Allah Teâlâ’nın bir ismi olan “en-Nûr” Kur’ân’da bir sûre ismi olarak da geçmektedir. “Nur” sözcüğünü sadece “mânevî ve ilâhî ışıık” olarak kabul etmemek gerekir. Gök cisimlerinin güneşten alıp yaydıkları ışııklara da nur denilmiştir.¹⁰³⁰ Örneğin ay ile ilgili bir âyetle "مُنِيرًا" sıfatı kullanılmış, yani ayın ışıık yaydığı belirtilmiştir.

Kur’ân-ı Kerîm’in iki âyetinde: "أَنُورُهُمْ يَسْعَىٰ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِمْ" “Onların nuru önlerinde ve sağ yanlarında koşar (aydınlatır)”¹⁰³¹ şeklinde âhirette mü’minlerin nuru olacağından bahsedilir. Bu “nur”, mü’minlerin sağında ve önlerinde olacaktır. el-Hadîd Sûresi’ndeki âyetin devamında münafıklar, mü’minlerin nurlarından bir parça almak için nidada bulunacaklarını¹⁰³², et-Tahrim Sûresi’ndeki âyetin devamında ise mü’minlerin: "يَقُولُونَ"

¹⁰²⁷ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 682; er-Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XXI, 377.

¹⁰²⁸ Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, V, 188.

¹⁰²⁹ Uludağ, Süleyman, “*Nûr*”, TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2007, XXXIII, 244.

¹⁰³⁰ er-Râğıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, 827.

¹⁰³¹ el-Hadîd 57/12; et-Tahrim 66/8.

¹⁰³² el-Hadîd 57/13.

"رَبَّنَا أَتِمِّمْ لَنَا نُورَنَا" "Rabbimiz! Nurumuzu tamamla"¹⁰³³ şeklinde dua edecekleri ifade edilmiştir.

Müfessirler, Allah Teâlâ'nın "nur" sözcüğüyle neyi murad ettiğiyle ilgili farklı görüşler öne sürmüşlerdir. Birinci görüşe göre "nur" sözcüğü gerçek anlamda kullanılmamıştır. Bu görüşte olanlar "nur"u, hidâyet, salih amel veya amel defteri olarak te'vil etmişlerdir.¹⁰³⁴ Aralarında İbn Abbâs ve İbn Mes'ûd'un da bulunduğu müfessirlerin ekseriyetine göre ise bu iki âyette "nur" sözcüğü gerçek anlamıyla kullanılmıştır.¹⁰³⁵ Bize göre de "nur" sözcüğü gerçek anlamıyla kullanılmıştır. Ancak özellikle et-Taberî, "nur" sözcüğünün "ışık" anlamında kullanıldığını şu gerekçeyle kabul etmez; "ışık, yapısı gereği kişinin önünde veya sağında olsa bile tüm etrafını aydınlatır. Oysa âyette kişinin önü ve sağ yönü nurlanacağı geçmektedir. Arka ve sol yönü nurlanmayacağı için âyetteki "nur" sözcüğü başka anlamda kullanılmıştır."¹⁰³⁶

Bu iki âyet âhiret yani gayb âlemiyle ilgilidir. "Nur"dan kastedilen ışık ile dünyadaki ışığı kıyas ederek bir sonuca varmak, kıyas edilen iki nesne arasındaki farklılıktan dolayı yanlış sonuca ulaştıracaktır. Ayrıca bir Müslümanın "nur"unun, amellerine göre değiştiğiyle ilgili rivayetler ve bu rivayetlerin Hz. Peygamber'e dayandırılması¹⁰³⁷, İbn Abbas ve İbn Mes'ûd gibi sahabenin önde gelenlerinin bu görüşte olması, Mü'minlerin Allah'a duada bulunarak nurlarının tamamlanmasını istemesi (eğer "nur" sözcüğü kitap veya başka anlamda kullanılmış olsaydı o zaman bu duayı nasıl anlamak gerekecek?), yine hadiste Hz. Peygamber'in abdest alan bir mü'minin abdest uzuvlarının nurlanacağını buyurması¹⁰³⁸ âyetteki bu ifadenin gerçek anlamıyla kullanıldığına delildir.

Mü'minlere amel defterlerinin sağdan verilmesi ve nurlarının sağda olması Arapların sağ yöne yükledikleri anlamla doğrudan irtibatlıdır. Çünkü onlar hayırlı/bereketli/uğurlu işleri sağ tarafla anlamlandırırken, aksine olan işleri de sol tarafla anlamlandırmışlardır.

¹⁰³³ et-Tahrim 66/8.

¹⁰³⁴ eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali (ö. 1250/1834), *Fethu'l-Kadîr el-Câmi Beyne Fenni'r-Rivâye ve'd-Dirâye fi İlmi't-Tefsîr* (I-VI), Dimeşk: Dâru İbn Kesîr, 1993, V, 204.

¹⁰³⁵ İbn 'Atiyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdîrahmân b. Gâlib el-Endelûsî, (ö. 541/1147), *el-Muharreru'l-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz* (I-VI), thk. Abdusselâm Abduşşâfi Muhammed, Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422 (h), V, 261; el-Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, XIV, 174.

¹⁰³⁶ et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân fi Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, XXII, 399.

¹⁰³⁷ İbn Kesîr, *et-Tefsîru'l Kur'âni'l- Azîm*, VIII, 49; er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXIX, 455; es-Süyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, VIII, 52.

¹⁰³⁸ Müslim "et-Tahâret", 247.

Bu iki işin sağdan olması sahiplerini onurlandırmak ve şereflendirmek içindir.¹⁰³⁹ Ayrıca “yemîn” sözcüğünün bir anlamı da “yüce makam/mertebe” demektir.¹⁰⁴⁰ Bu anlamla irtibatlandırırsak cennet ehli kişilere sağ yönden kitabın verilmesi ve aynı şekilde nurun sağdan gelmesi kişilerin Allah Teâlâ katındaki yüksek mertebelerinden dolayıdır.

2. “Sağ” El

Kur’ân-ı Kerîm’de “yemîn” sözcüğünün hiçbir tartışmaya mahal vermeden “sağ el” anlamında kullanıldığı üç âyet vardır ki bunlardan ikisi Hz. Mûsâ bir âyet ise Hz. Peygamber’le ilgilidir. Hz. Mûsâ ile ilgili olan iki âyet de onun asasını sağ eliyle tutmasıyla ilgilidir. Hz. Mûsâ’ya ilk vahiy indiği zaman Allah Teâlâ ona: **وَمَا تِلْكَ بِيَمِينِكَ** "Nedir o **sağ elindeki**, ey Mûsâ?"¹⁰⁴¹ diye sormuş o da bu soruya: “O benim asâmdır. Ona dayanırım, onunla koyunlarıma yaprak silkelerim, onunla başka ihtiyaçlarımı da görürüm.”¹⁰⁴² şeklinde cevap vermiştir. Allah Teâlâ’nın ona bu soruyu sormasının sebebi ise Hz. Mûsâ’ya elindeki kuru ağaç parçasından muazzam bir şey ihdas ederek onu hareketli bir yılanı dönüştüreceğini göstermek ve bu ikisi arasındaki farkın ne kadar büyük olduğunu iyice anlamasını, böylece ilâhî kudretin muazzamlığını fark etmesini sağlamak içindi.¹⁰⁴³

İkinci âyet ise Hz. Hz. Mûsâ’nın sihirbazlarla girdiği düello esnasında sihirbazların yapmış oldukları sihirden endişe etmesinden dolayı Allah Teâlâ’nın kendisine buyurduğu şu ilâhî kelimedir: **وَأَلْقِ مَا فِي يَمِينِكَ تَلْفُفْ مَا صَنَعُوا إِنَّمَا صَنَعُوا كَيْدٌ سَاحِرٌ وَلَا يُفْلِحُ السَّاحِرُ** "Sağ elindeki at da onların yaptıklarını yalayıp yutsun; onların yaptığı sihirbaz hilesinden ibaret. Sihirbaz ise amacı ne olursa olsun başarıya ulaşamaz."¹⁰⁴⁴ Bu ilâhî fermana uyan Hz. Mûsâ sağ elindeki asayı bırakmış, asa Allah Teâlâ’nın emriyle sihirbazların sihir diye ortaya attıkları şeyleri yutmuş ve hak galip gelmiştir.¹⁰⁴⁵

¹⁰³⁹ el-Âlûsî, *Rûhu’l-Me’ânî*, XIV, 174.

¹⁰⁴⁰ Vankulu Mehmed Efendi, *Vankulu Lügatı*, II, 2343; İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, XIII, 461; ez-Zemahşerî, *Esâsü’l-Belâğa*, II, 392.

¹⁰⁴¹ Tâhâ 20/17.

¹⁰⁴² Tâhâ 20/18.

¹⁰⁴³ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 57; et-Taberî, *Câmi’u’l-Beyân fî Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, XVI, 42.

¹⁰⁴⁴ Tâhâ 20/69.

¹⁰⁴⁵ el- el-A’râf 7/117-118.

a. Sağ El ile Yazı Yazma ve Hz. Peygamber'in Ümmîliği Meselesi

Hız. Peygamber risâlet görevini üstlendiğı andan itibaren müşrikler, münafıklar veya ehl-i kitaptan olanlar kendilerine göre bazı bahaneler bularak peygamberin nübüvvetini inkâr etme yoluna gitmişlerdi. Allah Teâlâ kafirlerin bahanelerini yok etmek için tabiri câizse bazı önlemler almıştı. Bu önlemlerden biri de peygamberin ümmî olarak gönderilmesi idi.

Ümmî, okuma ve yazma bilmeyen kişi demektir.¹⁰⁴⁶ Kelimenin kökü hakkında farklı görüşler vardır. Anneye nispetle (الأم) okuma-yazma bilmeyenlere “ümmî” denildiğini savunanlara göre “annesinden doğduğu gibi sonradan hiçbir şey okuyup yazmadığından” kendilerine bu isim verilmiştir. Bunun yanında Mekke'nin diğer ismi olan “Ümmü'l-Kurâ” veya “ümme” sözcüğünden geldiğı söylenmişse¹⁰⁴⁷ de en doğru olan görüş birincisidir.¹⁰⁴⁸

Arap toplumundaki herkes Hız. Peygamber'in okuma-yazma bilmeyen bir ümmî olduğunu biliyordu.¹⁰⁴⁹ Hız. Peygamber'in ümmîlik sıfatı bir âyette şu şekilde geçmektedir: “الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ الَّذِي يَجِدُونَهُ مَكْنُوبًا عِنْدَهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ” “Onlar, ellerindeki Tevrat'ta ve İncil'de yazılı buldukları o elçiye, o ümmî peygambere uyarlar.”¹⁰⁵⁰ Bu âyeti delil getiren müfessirler: “Son peygamberin ümmî olacağı ehl-i kitabın malumuydu. Eğer peygamber ümmî olmasaydı onlar ümmîlik sıfatını bahane ederek topyekûn peygambere karşı çıkar ve Müslüman olmamalarına bunu bahane ederlerdi” demişlerdir.¹⁰⁵¹

Tezimizle ilgili olan başka bir âyette Peygamber Efendimiz'in okuma-yazma bilmediğı ve bunun hikmeti şu şekilde ifade edilmiştir: “وَمَا كُنْتَ تَتْلُوا مِنْ قَبْلِهِ مِنْ كِتَابٍ وَلَا تَخْطُهُ” “Sen bundan önce ne bir kitap okuyabiliyor ne de onu **sağ elinle** yazabiliyordun; öyle olsaydı gerçeğı çürütmeye çalışanlar kuşkuya düşerlerdi.”¹⁰⁵² Eğer peygamber okuma-yazma bilseydi inkârcılar: “Sen bunları önceki kitaplardan veya filozofların kitaplarından elde edip aldın. Bu senin telifin ve söylediğın sözlerdir”¹⁰⁵³

¹⁰⁴⁶ er-Râğıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, 87.

¹⁰⁴⁷ İbn 'Atiyye, *el-Muharreru'l-Vecîz*, II, 462.

¹⁰⁴⁸ Heyet, “*Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*”, II, 601.

¹⁰⁴⁹ İbn Kesîr, *et-Tefsîru'l Kur'âni'l- 'Azîm*, VI, 258.

¹⁰⁵⁰ el- el-A'raf 7/157.

¹⁰⁵¹ İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, III, 410; el-Vâhidî, *et-Tefsîru'l-Basît*, XVII, 540.

¹⁰⁵² el-Ankebût 29/48.

¹⁰⁵³ el-Mâturîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, VIII, 235.

derlerdi. Yani bu âyet, Hz. Peygamber'in Kur'ân-ı Kerîm'deki bilgileri birisinden öğrendiğini veya bir kitaptan okuduğunu iddia edenlere reddiyedir. Âyette yazının kendisi ile yazıldığı organ olan **sağ elin** zikredilmesi Peygamber (s.a.v)'in okur-yazar olmadığını güçlü bir şekilde tasvir etmek içindir.¹⁰⁵⁴ Bu tekitli tasvir Arapçada kullanılan şu ifade gibidir: "نَظَرْتُ بِعَيْنِي" "Gözlerimle baktım."¹⁰⁵⁵ Bunun bir örneğini biz Türkçe'de de görüyoruz. "Gözlerimle gördüm" ifadesindeki göz aslında zâid bir ifadedir çünkü zaten görme eylemi göz organıyla yapılır. Ancak görme fiilini daha etkili ve güçlü kılmak için "göz" sözcüğü de kullanılır. Bu âyette de yazma organı olan sağ el-çünkü âdet üzere solak olanlar dışında hemen hemen herkes sağ elle yazar-yazma fiiline vurgu yapmak için kullanılmıştır.

Hz. Peygamber'in nübüvvetinden önce ümmî olduğunu tüm müfessirler kabul eder. Nübüvvetinden sonra ise okuma-yazma öğrendiğiyle ilgili bazı rivayetlerden hareketle özellikle Endülüslü âlim Ebu'l-Velîd el-Bâcî (ö. 474/1081) peygamberin okuma-yazma öğrendiğini iddia etmiştir.¹⁰⁵⁶ İbn Kesîr ise, el-Bâcî'nin göstermiş olduğu rivayetlere yer vererek ve bu rivayetleri farklı yorumlayarak Hz. Peygamber'in sonradan okuma-yazma öğrendiğini kesin bir dille reddetmiştir.¹⁰⁵⁷

b. Sağ Elin Altında Bulunanlar "مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُ"

Kur'ân-ı Kerîm'de geçen bu ifadenin analizine geçmeden önce kölelik/câriyelik hakkında ön bilgi oluşması açısından birkaç meseleye değinmek istiyoruz. Çünkü bu ifade ile genelde köleler/câriyeler kastedilmiştir. Bir savaş sonucunda esir edilen veyahut para ile satın alınan erkeklere "köle", kadın ve kızlara ise "câriye" denilir.¹⁰⁵⁸ Köleliğin tarihi çok eskilere dayanmaktadır. Neredeyse, toplumlar arası savaşların başlamasıyla birlikte kölelik tarihi de başlatılmış, medenî kabul edilen toplumlar da dahil her devirde ve her toplumda bir biçimde varlığını korumuş¹⁰⁵⁹ zaman zaman vahşice uygulamalarla XVIII. yüzyıla kadar devam etmiştir.¹⁰⁶⁰

¹⁰⁵⁴ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 458.

¹⁰⁵⁵ el-Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, XI, 5.

¹⁰⁵⁶ el-Kurtubî, *el-Câmi'u li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, XIII, 352; İbn Kesîr, *et-Tefsîrü'l Kur'âni'l- 'Azîm*, VI, 258.

¹⁰⁵⁷ İbn Kesîr, *et-Tefsîrü'l Kur'âni'l- 'Azîm*, VI, 258.

¹⁰⁵⁸ Pakalın, Mehmet Zeki, "Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü", I, 259.

¹⁰⁵⁹ Pakalın, Mehmet Zeki, "Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü", II, 300.

¹⁰⁶⁰ Duman, M. Zeki; "İslâm'ın Köle ve Câriye Sorununa Yaklaşımı", İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 12, Yıl: 2011, s. 10.

Kölelik insanoğlunun savaşımaya başladığı andan itibaren ortaya çıkmış bir sorundu. Dolayısıyla bu sorunun çözümü yine dinin göstereceği yöntemle mümkündü. Allah Teâlâ İslâm dininden çok öncesine kadar var olan bu sorunu tamamen tek bir nassla ortadan kaldırmasa da onu zaman içinde tedricen ortadan kaldırmıştır. Biz bunu hem kitap ve sünnetten hem de tarihi süreçte görüyoruz. Örneğin Kur’ân-ı Kerîm’de keffâret ile ilgili âyetlere baktığımızda “köle azat etmek” bir seçenek olarak sunulmuştur.¹⁰⁶¹ Yine et-Tevbe Sûresi’nde zekât verilecek sekiz sınıfın içinde kölelerin de zikredilmesi¹⁰⁶² onlar için beytül-malda bile bir fonun olduğuna işarettir. Sünnete örnek ise Hz. Peygamber’in şu hadisini verebiliriz: “Kim Müslüman bir köleyi azat ederse o kölenin her organına karşılık Allah da onun bir organını cehennemden azat eder”¹⁰⁶³ Yani İslâm dininde köle azat etmek bir amel-i salih olarak Müslümanlara sunulmuştur.

Yine İslâm dini köle azat etmek istemeyip onlardan faydalanmak isteyenlere de bazı yükümlülükler getirmiştir. Kişi her ne olursa olsun kölesine/câriyesine zulmedemez, yediğinden yedirmek, giydiğinden giydirmek zorundadır. Asla onu yapamayacağı bir işle mükellef tutamaz.¹⁰⁶⁴ Bütün bunlar İslâm dininin insana ve dolayısıyla da kölelere verdiği değer in apaçık delilleridir. Şimdi ise “sağ elin malik olduğu şeyler” (مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُ) ifadesinin analizine geçebiliriz.

Kur’ân-ı Kerîm’de köle veya câriye anlamında kullanılan bu ifade on üç yerde çoğul¹⁰⁶⁵ (مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُ) iki yerde¹⁰⁶⁶ ise tekil (مَا مَلَكَتْ يَمِينُ) olmak üzere on dört âyette toplamda ise on beş defa geçmektedir. “Yemîn” sözcüğünün tekil olarak kullanıldığı (مَا مَلَكَتْ يَمِينُ) iki âyetin muhatabı doğrudan Hz. Peygamber iken çoğul olarak kullanıldığı (مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُ) âyetlerde ise muhatap erkek veya kadın diğer müminlerdir. Bu kalıp ifade formu dışında köle ve câriye kavramları Arapça’da ve Kur’ân’da “abd, eme, feta, memlûk, rakabe, mevla, rakîk ve itk” kelimeleriyle de ifade edilmiştir.¹⁰⁶⁷

¹⁰⁶¹ el-Mâide 5/89.

¹⁰⁶² et-Tevbe 9/60. “Sadakalar (zekât gelirleri) ancak şunlar içindir: Yoksullar, düşkünler, sadakaların toplanmasında görevli olanlar, kalpleri kazanılacak olanlar, **köleler**, borçlular, Allah yolunda (çalışanlar) ve yolda kalmışlar.”

¹⁰⁶³ el-Buhârî, “el-Keffârât”, 6; Müslim, “el-İtk”, 23; Ebû Dâvûd, “el-İtâk”, 13.

¹⁰⁶⁴ el-Buhârî, “el-İtk”, 15.

¹⁰⁶⁵ en-Nisâ, 4/3-24-25-36; en-Nahl, 16/71; el-Mü’minûn, 23/6; en-Nûr, 24/31-33-58; er-Rûm, 30/28; el-Ahzâb 33/50-55; el-Meâric, 70/30.

¹⁰⁶⁶ el-Ahzâb 33/50; el-Ahzâb 33/52.

¹⁰⁶⁷ Duman, M. Zeki; “İslâm’ın Köle ve Cârîye Sorununa Yaklaşımı”, 5.

Kur’ân-ı Kerîm’de kölelerle/câriyelerle ilgili bu formda gelen âyetlere baktığımızda karşımıza ilk önce evlilik meselesi çıkar. İslâm dini diğer medeniyetlerden farklı olarak onların kendi aralarında evliliklerini teşvik etmiş ve evlilikleri konusunda efendilerini şu şekilde uyarmıştır: "وَأَنْكِحُوا الْأَيَامَىٰ مِنْكُمْ وَالصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَإِمَائِكُمْ" “Köle ve câriyeleriniz arasından elverişli olanları evlendirin.”¹⁰⁶⁸ Bu âyet köle ve câriyelerin kendi aralarındaki evliliklerine açıkça bir delildir. Hatta efendilerinden bu evliliklerine destek vermeleri istenmiştir.

Bir sonraki aşamada ise mü’minlerin de köle ve câriyelerle evlenebileceği yani statü farkının evliliğe engel olmadığı açıklanmıştır: “İman etmedikleri sürece Allah’a ortak koşan kadınlarla evlenmeyin. Şundan emin olun ki imanlı bir câriye, sizin hoşunuza gitse de müşrik bir hür kadından iyidir. İman etmedikleri sürece Allah’a ortak koşan erkeklerle de kadınlarınızı evlendirmeyin. Şundan da emin olun ki imanlı bir köle, sizin hoşunuza gitse bile müşrik bir hür kişiden daha iyidir.”¹⁰⁶⁹ Bu âyet Müslümanların mü’min bir köle veya câriye ile evlenmeleri müşriklerden birisiyle evlenmekten daha evla olduğuna delildir. Câriyelerle nikâh kıymanın câiz olduğuna dair başka bir delil de şu âyettir: "وَمَنْ لَّمْ يَسْتَطِعْ مِنْكُمْ طَوْلاً أَنْ يَنْكَحَ الْمُحْصَنَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ فَمِنْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ مِنْ فَتَيَاتِكُمُ الْمُؤْمِنَاتِ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِإِيمَانِكُمْ بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ فَانْكِحُوهُنَّ بِإِذْنِ أَهْلِهِنَّ وَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ" “İçinizden mümin ve hür kadınlarla evlenmeye gücü yetmeyen kimse, ellerinizin altında bulunan **mümin câriye kızlarınızdan** alabilir. Allah sizin imanınızı daha iyi bilmektedir. **Birbirinizden türeyip gelmektesiniz.** Öyleyse iffetli yaşamaları, zina etmemeleri, gizli dost tutmamaları şartıyla ve **ailelerinin de izniyle onları nikâhlayın, mehirlerini** de âdete uygun olarak verin”¹⁰⁷⁰ buyrulmuştur. Bu âyet de câriye ile nikâh kıymanın câiz olduğuna dair asli bir delildir.¹⁰⁷¹ Âyette hür kadınlar için geçerli olan örfe uygun mehir ve nikah akdinin câriyelerle evlilik için de şart koşulması son derece önemlidir.

Câhiliye devrinde köle ve câriyeye insan nazarıyla bakılmadığı için İslâm’dan sonra da bunlarla evlenme konusunda isteksiz davranılacağı göz önüne alınmış, “feteyât” (genç kızlar), “ailelerinin (ehl) izni ile”, “birbirinizden türeyip gelmektesiniz, hepiniz aynı köktensiniz” gibi ifadelerle bu telakkinin kırılması istenmiştir. Câriyeler için Allah

¹⁰⁶⁸ en-Nûr 24/32.

¹⁰⁶⁹ el-Bakara 2/221.

¹⁰⁷⁰ en-Nisâ 4/25.

¹⁰⁷¹ el-Kurtubî, *el-Câmi‘u li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, V, 137.

Teâlâ'nın kitabında kullandığı bu üç vasıf, yalnızca o devir için değil, son yıllara kadar kölelere hayvan muamelesinin yapıldığı bütün zamanlar için bir inkılâptır ve İslâm'ın köleliği ortadan kaldırmak üzere attığı adımların ontolojik ve psikolojik alt yapısını hazırlamaktadır. Evet köle ve câriyeler de hür olanlar gibi insan çocuklarıdır, hepsi insanlıkta birbirine eşit olan “insanlar”dan doğup meydana gelmişlerdir. Köle ve câriyelerin sahiplerinin bu sahipliği, insan dışındaki malların sahipliği gibi değildir, aile büyüklerinin diğerlerine sahipliği gibidir, köle ve câriyeler de aile fertlerinden sayılır. Ailenin kızları nasıl “feteyât” ise câriyeleri de öyle feteyâttır; yani ailenin evlenme çağına gelmiş kızlarıdır.¹⁰⁷²

Bu âyette geçen "وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِإِيمَانِكُمْ" “Allah sizin imanınızı daha iyi bilmektedir” ara cümlesi için ez-Zemahşerî, şunları söylemektedir: “Allah, eksiklik ve fazlalık bakımından sizinle köle ve câriyeleriniz arasındaki iman farkını çok daha iyi bilir. Bir câriyenin imanı hür bir kadınınkinden, bir kadının imanı bir erkeğinkinden daha üstün olabilir. Müminlerin görevi asalet ve soy-sop avantajını değil, sadece imandaki üstünlüğü göz önünde bulundurmaktır. Bunun söylenmesindeki amaç, müminleri câriyelerle evlenmeye ısrındırmak ve bu tür evlilikten yüz çevirmekten uzaklaştırmaktır. Bir hürün bir köleye üstünlüğü, ancak imanının daha güçlü olmasıyla mümkündür.”¹⁰⁷³

İslâm dininin evlilik gibi kölelere/câriyelere sunduğu bir başka imkân da onlara özgürlüklerine kavuşma fırsatını vermesidir. “Mükâtebe” denilen bu antlaşma ile köle/câriye bir bedel karşılığında efendisiyle antlaşma yapıp özgürlüğüne kavuşabilir.¹⁰⁷⁴ Konuyla ilgili âyete baktığımızda mü'minlerden bu konuda kölelere/câriyelere kolaylık sağlamasını istediğini görüyoruz: “Bedelini ödeyerek hür olmak isteyen köle ve câriyelerinizin -kendilerinde hayır görürseniz- tekliflerini kabul edin. Allah'ın size verdiği maldan da onlara verin.”¹⁰⁷⁵ Âyette mükâtebe sözleşmesi ile hürriyetine kavuşmak isteyenlere fırsat verilmesi emredildiği gibi bir de “Allah'ın size verdiği maldan da onlara verin” şeklindeki emir çok önemlidir. Çünkü onların maddi olarak bir gücü olmadığından bu konuda desteklenmeleri gerekmektedir. Başka bir âyette Allah Teâlâ hür-köle arasındaki mal-mülk meselesinde mü'minleri şöyle uyarmıştır:

¹⁰⁷² Heyet, “*Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*”, II, 47.

¹⁰⁷³ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 500.

¹⁰⁷⁴ Atar, Fahrettin, “*Mükâtebe*”, TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), Ankara: Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2020, XXXI, 530-532.

¹⁰⁷⁵ en-Nûr 24/33.

“Rızıklarını ellerinin altındakilerle paylaşıp da onları bu hususta kendileriyle eşit hale getirmeye yanaşmıyorlar.”¹⁰⁷⁶ Bu âyet rızık verenin Allah Teâlâ olduğunu, mâlikin (köle ve mal sahibi kimselerin) kölelerine sahibi olduklarından rızık vermediklerini; tam aksine köleyi de efendiyi de rızıklandıranın Allah Teâlâ olduğunu beyan etmektedir.¹⁰⁷⁷

Bu ifade (مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُ) tefsirlerde köle/câriye olarak ele alınmış olsa da sadece bu anlama hamletmemek gerekir. Örnek vermek gerekirse Türkçe’de kullanılan şu cümle ile Arapçadaki bu ifade arasında bize göre bir benzerlik vardır: “Elinin altında kaç kişi çalışıyor.” Aslında burada kaç kişinin işyerinde çalıştığı sorusu sorulmakta ancak işçiler “elinin altında” şeklinde mecaz yolla ifade edilmiştir. O zaman kişinin sorumluluğu altında bulunan kimseler de-örneğin çalıştırdığı işçiler gibi- Kur’ân’da ifade edilen مَا "مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُ" sağ elin altında bulunan”ların kapsamına girer mi? Konuyla ilgili şu âyete baktığımızda ifadenin bu anlamda anlaşılmasında bizce bir sakınca bulunmamaktadır: "وَاعْبُدُوا اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَبِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَالْجَارِ الْجُنُبِ وَالصَّاحِبِ بِالْجَنْبِ وَابْنِ السَّبِيلِ وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ مُخْتَلًا" فَخُورًا "Allah’a kulluk edin ve ona hiçbir şeyi ortak koşmayın. Anne babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yakın arkadaşına, yolcuya, ellerinizin altında bulunanlara iyi davranın. Allah kendini beğenen ve böbürlenip duran kimseyi asla sevmez.”¹⁰⁷⁸ Âyette kendilerine ihsanda bulunulması gerekenler arasında "مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُ" da bulunuyor. Günümüzde kölelik yok ancak güçlülerin elleri altında eskiden olduğundan daha çok zayıflar bulunmaktadır.¹⁰⁷⁹

İslâm dininde aslolan kölelerin/câriyelerin hürriyetine kavuşturulmasıdır. Onlara maddi ve manevi olarak bu imkân sağlanmıştır. Onları hürriyetine kavuşturmak ameli salih olarak gösterilmiş, evlilik imkânı dolayısıyla aile hayatı kendilerine sunulmuş ve toplum içindeki statü farklılığı ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Hz. Peygamber’e köle olarak hediye edilen Zeyd b. Hârise olayı peygamberin ve dolayısıyla İslâm’ın kölelere bakış açısını tam olarak ortaya koyma açısından çok önemlidir. Zeyd Peygamber Efendimiz tarafından hürriyetine kavuşturulduktan sonra Hz. Peygamber onu halasının kızı Zeynep

¹⁰⁷⁶ en-Nahl 16/71.

¹⁰⁷⁷ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XX, 243.

¹⁰⁷⁸ en-Nisâ 4/36.

¹⁰⁷⁹ Heyet, “*Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*”, II, 67.

b. Cahş ile evlendirmiştir. Yine Zeyd, Mute savaşının üç komutanından biri olmuş ve orada şehit olmuştur. Kur'ân-ı Kerîm'de ismi geçen tek sahâbîdir.¹⁰⁸⁰ Yani bir faniye nasip olması zor olan birçok nimete bir köle nail olmuştur. İşte bunu da ancak İslâm ona vermiştir. İslâm'da köle insandır, değerlidir, hakları vardır. Bundan dolayı Kur'ân-ı Kerîm'de köle/câriye anlamında en çok kullanılan ifade formu "مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُ" dır. Çünkü kölelerin/câriyelerin sağ ele nispetle anılması onlara övgü içindir. Araplar hayır umup, methettiklerini "yemîn"e yani sağa/sağ ele nispet etmişlerdir.¹⁰⁸¹ Dolayısıyla bu tabir Yüce Allah'ın, köle ve câriyelerle ilgili olarak Arap diline kazandırdığı özel ve son derece anlamlı bir deyimdir.¹⁰⁸²

C. ASHÂBU'L-YEMÎN VE ASHÂBU'L-MEYMENE

Kur'ân-ı Kerîm'de altı yerde "Ashâbu'l Yemîn"¹⁰⁸³ (أَصْحَابُ الْيَمِينِ) üç yerde ise "Ashâbu'l-Meymene"¹⁰⁸⁴ (أَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ) ifadeleri geçmektedir. Bu iki ifade ile kast edilen anlam aynıdır ve cennet ehli kişiler için kullanılmıştır. el-Vâkıa Sûresi'nde cennet ehli için bu ifadeler geçerken akabinde ise cehennem ehli için "Ashâbu's Şimâl"¹⁰⁸⁵ (أَصْحَابُ الشِّمَالِ) ve "Ashâbu'l-Meş'eme"¹⁰⁸⁶ (أَصْحَابُ الْمَشْأَمَةِ) ifadeleri kullanılmıştır.

Cennet ehli için kullanılan bu iki ifadeyle ilgili tefsirlerde farklı yorumlar vardır ve biz bu yorumları şu şekilde sıralayabiliriz:

a) Amel defteri kendilerine **sağ** taraftan verildiği için, "kendilerine amel defteri sağdan verilen kişiler" anlamında bu ifade kullanılmıştır.¹⁰⁸⁷ Bu yoruma göre yemîn "sağ yön" anlamındadır ve "Ashâbu'l Yemîn", "sağın adamları" demektir.

b) Bir önceki başlıkta geçtiği üzere âhirette cennet ehline "nur", **sağ taraftan** gelip kendilerini aydınlattığı için onlara bu isim verilmiştir.¹⁰⁸⁸

¹⁰⁸⁰ el-Ahzap 33/37.

¹⁰⁸¹ el-Kurtubî, *el-Câmi'u li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, V, 20; İbn 'Atiyye, *el-Muharreru'l-Vecîz*, II, 8; el-Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, II, 406.

¹⁰⁸² Duman, M. Zeki, "İslâm'ın Köle ve Cârîye Sorununa Yaklaşımı", 8.

¹⁰⁸³ el-Vâkıa 56/27-38-90-91; el-Müddesir 74/39.

¹⁰⁸⁴ el-Vâkıa 56/8; el-Beled 90/18.

¹⁰⁸⁵ el-Vâkıa 56/41.

¹⁰⁸⁶ el-Vâkıa 56/9.

¹⁰⁸⁷ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 456; er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXIX, 387; eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, V, 178; el-Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, XIV, 132; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, IV, 219.

¹⁰⁸⁸ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXIX, 387;

c) Araplar değer verdikleri insanları sağ yanlarına, değersizleştirmek istedikleri insanları ise sol yanlarına oturtmuşlardır.¹⁰⁸⁹ Bunu da şu şekilde ifade etmişlerdir: "فُلَانٌ مِنِّي" "فَالَيْمِينَ" Yani falan kişi sağımdadır, itibarlıdır.¹⁰⁹⁰ Bu yoruma göre cennet ehli Allah Teâlâ katında itibarlı ve yüce makamlarda oldukları için onlara bu isim verilmiştir.

d) Tefsirlerde cennet ehlinin itaatkârlıklarından dolayı birbirlerine "meymenetli", cehennem ehlinin ise isyankarlıklarından dolayı birbirlerine "meymenetsiz" olacağı geçmektedir.¹⁰⁹¹ Buradaki meymenetten kasıt ise yemin sözcüğünün bir anlamı olan bereket/mübareklîktir. Cennet ehlinin yüzlerindeki bu mübareklik her türlü gıptaya şayandır.¹⁰⁹² Türkçe'de kullanılan "yüzünde meymenet yok" ifadesinde geçen meymenet sözcüğü bu terkipten alınmıştır. Bu görüşe göre cennet ehli insanlar mübarek oldukları için bu isimle anılmışlardır.

e) Bir diğer görüşe göre yemin burada "kasem" anlamında kullanılmıştır. Yani "Ashâbu'l-Yemîn" yemininde sâdık, ahdinde vefâkâr, işine sahip bahtiyarlar demektir.¹⁰⁹³ Bu ahd ve yemin "Elest Bezmi"nde verilen ahd ve yemindir ki bu yemine sadık kaldıkları için onlara bu isim verilmiştir.¹⁰⁹⁴

f) Rivayetlere göre cennet ve cehennem kişinin sağında ve solunda yer alacaktır. Cennete gitmek üzere sağ tarafa ayrılan insanlara "Ashâbu'l Yemîn", cehenneme gitmek üzere sol tarafa ayrılanlara ise "Ashâbu's-Şimâl" denilmiştir.¹⁰⁹⁵

g) Mü'minler temiz (tayyib) oldukları için onlara "Ashâbu'l-Meymene" kafirler ise pis (habis) oldukları için onlara da "Ashâbu'l-Meş'eme" denilmiştir.¹⁰⁹⁶ Biz "yemîn" sözcüğünün anlamlarını araştırırken bu sözcüğün Arap dilinde "temiz" anlamına da geldiğine dair herhangi bir bilgiye rastlayamadık. Ancak "hayır" anlamında kullanıldığını

¹⁰⁸⁹ Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Hidâye ilâ Bulûğî'n-Nihâye*, XI, 7258.

¹⁰⁹⁰ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 456;

¹⁰⁹¹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 457.

¹⁰⁹² Elmalılı, *"Hak Dini Kur'an Dili"*, V, 371.

¹⁰⁹³ Elmalılı, *"Hak Dini Kur'an Dili"*, V, 373.

¹⁰⁹⁴ Aytekin, Arif, *"Ashâbu'l Yemîn"*, TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1991, III, 472.

¹⁰⁹⁵ el-Kurtubî, *el-Câmi'u li-Ahkâmi'l-Kur'an*, XVII, 198; eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, V, 178; el-Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, XIV, 132; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Hidâye ilâ Bulûğî'n-Nihâye*, XI, 7257.

¹⁰⁹⁶ el-Mâturidî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, IX, 488; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Hidâye ilâ Bulûğî'n-Nihâye*, XI, 7258.

dikkate alırsak mü'mine “hayırlı” kâfire ise “hayırsız” demek daha isabetli olur kanaatindeyiz.

h) Hz. Âdem yaratıldıktan sonra Allah Teâlâ, onun tüm zürriyetini onun sulbünden çıkarıp ademoğluyla ahitlemiştir. Bu durumda ahde ihanet eden cehenneme ahde vefa gösterenler ise cennete gideceklerdi. Bu ahdin gerçekleştiği “Elest Bezmi”nde Hz. Âdem’in sulbünden ruhlar iki yönden, sağdan ve soldan çıkmışlardı. O gün Hz. Âdem’in sağ tarafından çıkanlara “Ashâbu’l Yemîn”, sol tarafından çıkanlara ise “Ashâbu’ş-Şimâl” denilmiştir.¹⁰⁹⁷ âhirette insanların bu şekilde anılmasının sebebi de budur.

Tefsir kitaplarında geçen ve bizim de tespit ettiğimiz bu sekiz farklı yorumda dikkat çeken en önemli husus yorumların hayır-şer veya iyi-kötü ekseninde olmasıdır. Arapça’da sağ yön hayrı ve iyiliği temsil ettiği için yorumların bu ekseninde olması doğaldır. Ayrıca müfessirler bu yorumlardan birkaç tanesine yer verip herhangi birisini tercih etmediğini görüyoruz. Bunun nedeni konuyla ilgili sahih bir naklin olmamasıdır. Bize göre ise bu yorumların en doğru olanı ilk maddede söylediğimiz amel defterlerinin sağdan verilmesi neticesinde cennet ehline bu ismin verilmesidir. Çünkü cennet veya cehenneme gidecek olan kişilerin belli olması ancak mizanda hesaplar sorulup, amel defterleri dağıtıldıktan sonra olacaktır. Amel defteri dağıtıldıktan sonra kişinin cennet veya cehennem ehli olduğu kesinleşecek ve ona göre ya “Ashâbu’l Yemîn” ya da “Ashâbu’ş-Şimâl” sınıfına dahil olacaktır.

D. MÜTEŞÂBİH LAFİZ OLARAK “YEMÎN” (يَمِينُ اللَّهِ)

Müteşâbih, sözlükte iki şeyin birbirine benzemesini ifade eden teşâbüh sözcüğünün masdarından türemiş ism-i fâildir. Terim olarak ise: “Manaları bilinmeyen yahut herhangi bir sebepten ötürü anlamlarında kapalılık bulunan ya da birden çok mana ihtimali olup, bu manalardan birisini tercihte zorluk söz konusu olan âyet, kelime ya da harflerdir.”¹⁰⁹⁸ Yapılan bu tarife göre anlamında kapalılık bulunan ya da birden fazla anlama gelme ihtimali olan (müşterek lafız) âyet ve sözcükler müteşâbih kabul edilir. Kur’ân-ı Kerîm’de “yemîn” sözcüğünün iki yönüyle müteşâbih kabul edildiği âyetler vardır. Bundan dolayı biz bu başlığı iki alt başlıkta inceleyeceğiz.

¹⁰⁹⁷ el-Kurtubî, *el-Câmi‘u li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, XVII, 198; ; İbnu’l-Cevzî, *Zâdu’l-Mesîr fî İlmi’t-Tefsîr*, IV, 219; eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, V, 178.

¹⁰⁹⁸ Demirci, Muhsin, *“Tefsir Usûlu”*, İstanbul: MÜİFVY, 2021, s. 153.

1. İzafî Müteşâbih

Kitap ve sahih sünnette yer alan bazı ifadelerin anlaşılması için başka karînelere ihtiyaç duyulmuştur. Eğer ki ihtiyaç duyulan bu karîneler doğru tespit edilip yorumlanırsa o zaman bu ifadeler müteşâbihlikten çıkar. Anlaşılması mümkün olan bu müteşâbihler “İzafî Müteşâbih” olarak isimlendirilmiştir. “Rûh”, “sûr” ve “dâbbetü’l-arz” gibi anlaşılması mümkün olmayan ifadeler ise “Mutlak Müteşâbih” kabul edilmiştir.¹⁰⁹⁹

Kur’ân-ı Kerîm’de “yemîn” sözcüğü bir yerde “müteşâbih” olarak geçmektedir: وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ وَالْأَرْضُ جَمِيعًا قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيَمَةِ وَالسَّمَوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ. Âyette bir kısım insanların Allah Teâlâ’yı gereği gibi tanıyıp takdir etmedikleri, kıyamet günü bütün yerkürenin Allah Teâlâ’nın avucunda olacağı ve yine gökyüzünün de Allah’ın kudret elinde dürüleceğinden bahsedilmiştir.¹¹⁰⁰ Görüldüğü gibi âyette yaratılmışların vasfı olan “avuç içi” ve “sağ el” gibi uzuvlar Allah Teâlâ için kullanılmıştır. Bu ifadelerin hakiki anlamda kullanıldığını savunan “Mücessime” fırkasına karşı çıkan mu’tezile ve ehli sünnet âlimleri Allah Teâlâ için bunun câiz olmadığı, antropomorfik bakış açısıyla âyeti anlamamanın mümkün olamayacağını delillerle savunmuş ve te’vil yoluna gitmişlerdir.

Âyetin birinci cümlesi olan وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ “Allah’ı gereği gibi takdir edemediler”den kastedilenler, Allah Teâlâ’yı gereği gibi tazim etmeyen veya takdir yani kudretini ve gücünü kabul etmeyen Mekke’li müşriklerdir.¹¹⁰¹ Bu ifadeyi genel olarak anlamak da mümkündür. Burada eleştirilenler, Allah’ı hakkıyla tanıyamayan, hakkıyla vasfedemeyen, hakkıyla tazim edip yüceltemeyen herkes olabilir. Kim Allah’ı başka bir varlığa benzetirse (temsîl) ya da sıfatlarını hükümsüz kılırsa (ta’tîl), O’na birtakım uzuv ve parçalar izâfe ederse Allah Teâlâ’yı gereği gibi tazim etmemiş olur.¹¹⁰²

Âyetin ikinci cümlesiyle ilgili üç görüş ortaya çıkmıştır. Birincisi âyetleri hakiki manada anlayıp Allah Teâlâ’yı mahlukata benzeten “Mücessime” fırkasının görüşüdür ki bu görüş fazla rağbet görmemiştir.

¹⁰⁹⁹ Demirci, Muhsin, “*Tefsir Usûlu*”, İstanbul: MÜİFVY, 2021, s. 157-163.

¹¹⁰⁰ ez-Zümer 39/67.

¹¹⁰¹ Mukâtil b. Süleymân, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, III, 685; et-Taberî, *Câmi’u’l-Beyân fî Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, XX, 245; İbn Kesîr, *et-Tefsîrü’l Kur’ânî’l-‘Azîm*, VII, 101.

¹¹⁰² Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, VIII, 134.

İkincisi ise bu ifadelerin hakiki manada kullanılmadığını, ancak te'vili de kabul etmeyen selef âlimlerinin görüşüdür. Onlara göre kelimada aslolan hakikattir. Kelama, mecaz anlam yüklemek ancak sahih bir delil bulunduğunda geçerlidir. Bu âyetlerde söylenecek tek söz, Allah Teâlâ için bu uzuvların mümkün olmadığı, neyin kastedildiği ise ancak Cenab-ı Hakk'ın bildiği şeylerdir.¹¹⁰³ Bu âlimlere göre bu âyet “mutlak müteşâbih”tir.

Üçüncü görüş ise seleften sonra gelen âlimlerin görüşüdür. Onlara göre âyette geçen "الْقَبْضَةُ" (avuç içi) ve "الْيَمِين" (sağ el) sözcüklerinin gerçek anlamları uzuvlardır. Ancak Allah Teâlâ için bu tür uzuvların var olması imkânsız olduğundan bu sözcükleri mecazi manalara hamletmek gerekir.¹¹⁰⁴ Âyette geçen “el-kabzu” (الْقَبْضُ) sözcüğü, bir şeyi tüm avucuyla tutmak demektir. Arapçada bir şeye sahip olmak anlamında mecazen kullanılmıştır. Örneğin bir evi falanca kişiden aldım, ona sahip oldum anlamında: "قَبَضْتُ الدَّارَ مِنْ فُلَانٍ" denilir.¹¹⁰⁵ Bu bilgilerden hareketle “bütün yeryüzü O’nun avucundadır” demek, kimsenin mülkiyeti olmaksızın Allah Teâlâ’nın kontrolündedir, demektir.¹¹⁰⁶ Fıkıh kitaplarında da bu fiil kişinin bir mala sahip olduğunu ifade etmek için şu şekilde kullanılmıştır: "قَبَضَ فُلَانٌ كَذَا وَصَارَ فِي قَبْضَتِهِ" “Falan kişi bir şeyi kabzetti (avucuna aldı) ve o şey onun kabzasındadır (avucundadır).”¹¹⁰⁷

Allah Teâlâ’nın sağ eliyle gökyüzünü düreceği (وَالسَّمَوَاتِ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ) meselesinde de sağ el yani “yemîn” sözcüğünün kullanılması Allah Teâlâ’nın kudret ve hükümdarlığına işaretir. Çünkü bu sözcük ile “muktedirlik”, mübâlağalı bir şekilde ifade edilmiştir.¹¹⁰⁸ Bazı âlimler Kur’ân’da geçen ve bizim de yukarıda bir başlık altında açıkladığımız مَا "مَلَكْتَ أَيْمَانُكُمْ" ifadesini delil getirerek şunu söylemişlerdir: “Burada ‘sağ elin malik olduğu şey’lerden kastedilen kişinin malik olduğu ve kudretinin altında bulunan şeylerdir. Kişinin bir mala olan kudreti “sağ el” ile bağlantı kurularak ve Arapça’da çok yaygın olan bu ifadeyle dile getirilmiştir. O zaman âyette geçen “yemîn”den kasıt Allah Teâlâ’nın

¹¹⁰³ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXVII, 475.

¹¹⁰⁴ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXVII, 474.

¹¹⁰⁵ er-Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 652.

¹¹⁰⁶ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, VIII, 134.

¹¹⁰⁷ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXVII, 474.

¹¹⁰⁸ et-Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasen b. Alî, (ö. 460/1067) *et-Tibyân fî Tefsîri'l-Kur'ân* (I-IX), Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, t.y. ,IX, 46; Tabâtabâî, Muhammed Hüseyin b. Muhammed b. Muhammed Hüseyin (ö. 1401/1981), *el-Mîzân fî Tefsîri'l-Kur'ân* (I-XX), 2. B., Beyrut: Menşûrâtu Müesseseti'l-A'lemî li'l-Matbû'ât, 1971, XVII, 229; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, VIII, 135.

kudretidir.”¹¹⁰⁹ Te’vil yoluna giden müfessirlerin ekseriyeti “yemîn” sözcüğünden Allah’ın kuvvet, kudret ve hükümdarlığı kastedildiğini savunmuşlardır.¹¹¹⁰

ez-Zemahşerî, bu âyetin tefsirinde öncelikle Abdullah ibn Mes’ûd ‘dan gelen şu hadise yer verir: “Rasûlullah’ın huzuruna Yahûdî hahamlarından bir âlim geldi ve: ‘Yâ Muhammed! Biz Allah’ın şöyle vasıflandığını (Tevrat’ta) buluyoruz: ‘Allah gökleri bir parmağında, yer tabakalarını da bir parmağında, bütün ağaçları bir parmağında, suları ve toprakları bir parmağında, öbür mahlûkları da (beşinci) bir parmağında tutarak: ‘Ben bütün kâinatın Melik’iyim!’ der.’ Hz. Peygamber Yahûdî âliminin bu haberini tasdik ederek, sondaki dişleri görününceye kadar güldü. Bundan sonra Rasûlullah bu âyeti okudu.”¹¹¹¹ ez-Zemahşerî, hadisi âyetle beraber ele alarak şu yorumu yapmıştır: “Arabın en fasihinin (s.a.s.) (hadiste geçtiği üzere) gülmesi ve taaccüp etmesi, tutmak, parmak, sarsmak ve benzeri unsurlardan hiçbirine takılmadan, sadece ve sadece beyan ulemasının anlamış olduğu şeyi anlamış olmasındandı. Bu anlama da başında ve sonunda sözün öz ve hülâsasına yönelik olmuştur. Yani Allah’ın yüce kudretine ve idrak ve zihinlerin şaşkına düştüğü, muhayyilelerin künhüne eremediği büyük fiillerin Allah Teâlâ’ya nispetle çok basit olduğunu gösteren sözün özüne yönelik olmuştur. Böylesi konuların işitenin kulağında yer edebilmesi için, işte bu kabil zihinde canlandırma yani tahyîl yoluyla anlatılması gerekmektedir. Beyan ilminde bu konudan daha dakik, daha ince ve latif başka bir konu göremezsin.”¹¹¹²

Hadis kitaplarında Yahudi âlimin Tevrat’tan Hz. Peygamber’e okuduğu pasaja benzer bir hadis şu şekilde geçmektedir: **“يَقْبُضُ اللَّهُ الْأَرْضَ، وَيَطْوِي السَّمَاوَاتِ بِيَمِينِهِ، ثُمَّ يَقُولُ: أَنَا الْمَلِكُ،”** “Allah Teâlâ arzı avucuna alıp, sağ eliyle gökleri dürecektir, sonra: ‘Ben Melikim! Yeryüzünün hükümdarları nerede?’ diye buyuracaktır.”¹¹¹³

Müteşâbih âyetlerle ilgili Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: **“وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ”** “Hâlbuki onun te’vilini ancak Allah bilir.”¹¹¹⁴ Bu âyette vurgulanan müteşâbihten kastedilen

¹¹⁰⁹ el-Kurtubî, *el-Câmi’u li-Ahkâmî’l-Kur’ân*, XV, 278; et-Taberî, *Câmi’u’l-Beyân fî Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, XX, 252.

¹¹¹⁰ el-Mâturidî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, VIII, 705; el-Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, V, 48; Ebussuud, *İrşâdu’l-‘Akli’s-Selîm*, VII, 262; İbn ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, XXIV, 62; İbn ‘Atiyye, *el-Muharreru’l-Vecîz*, IV, 541; Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, VIII, 135.

¹¹¹¹ el-Buhârî, “et-Tefsîr”, 297; Müslim, “es-Sıfatü’l-Kıyâme”, 21; et-Tirmizî, “Ebvâbu’t-Tefsîr”, 40.

¹¹¹² ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 143.

¹¹¹³ el-Buhârî, “et-Tefsîr”, 298; Müslim, “es-Sıfatü’l-Kıyâme”, 23;

¹¹¹⁴ Âl-i İmrân 3/7.

yukarıda da anlattığımız gibi “mutlak müteşâbih” olan âyetlerdir. Ancak ez-Zümer Sûresi’nde geçen ve Allah Teâlâ için kullanılan "الْقُبْضَةُ" (avuç içi) ve "الْيَمِين" (sağ el) ifadelerinin te’vili yine sahih hadis ve Arap dilinde kullanılan bu iki sözcüğün kullanılış biçimiyle bağlantılı olarak mümkündür. Bize göre, yukarıda değindiğimiz sahih hadislerde geçen bilgilerden hareketle kıyamet günü evrenin yok oluşu sonucu kâdiri mutlak olarak sadece Allah Teâlâ’nın bâkî kalması, mülkün gerçek sahibi olması ve insanoğlunun hayal sınırlarını aşan büyüklükteki bir evrenin Allah Teâlâ için yıkımının ne kadar kolay oluşunu anlatmak için yine Allah Teâlâ’nın insanoğlunun anlayacağı bir şekilde meseleyi anlatmış olmasından ötürü “yemîn” sözcüğü güç/kudret/kuvvet anlamında kullanılmıştır. Bize göre bu âyet “izafî müteşâbih” kısmında ele alınması gereken bir âyettir.

2. Müşterek Lafız Açısından Müteşâbih

Müteşâbihin tanımı içinde yer verdiğimiz bir sözcüğün birden çok manaya gelmesi ve bu manalardan birinin tercihinde zorluğun olması durumunda yine müteşâbihlik durumu söz konusu olacaktır. Ayrıca bu tanım, müşterek lafzın tanımı olarak kaynaklarda geçer. Yani bir sözcük birden fazla anlama geliyorsa ve bu manalardan birini tercih etmekte zorluk olursa bu da iştirakten ötürü müteşâbih kabul edilir.¹¹¹⁵

Müşterek lafız olarak müteşâbih kabul edilen en meşhur örnek Hz. İbrâhîm’in putları kırmasıyla ilgili anlatılan kıssada geçer. Konumuzla ilgili bölüm es-Saffât Sûresi’nde şöyle anlatılmaktadır: “(İbrâhîm) Babasına ve halkına: ‘Siz neye tapıyorsunuz? Allah’tan başka birtakım düzmece tanrılar mı edinmek istiyorsunuz? Peki, âlemlerin rabbiyle ilgili düşünceniz nedir?’ demişti. Sonra yıldızlara şöyle bir baktı: ‘Ben rahatsızım’ dedi. Bunun üzerine diğerleri onu arkalarında bırakıp gittiler. İbrâhîm, gizlice tanrılarının yanına vardı: ‘Niçin bir şeyler yemiyorsunuz?’ dedi. Neyiniz var, niçin konuşmuyorsunuz?’”¹¹¹⁶ Bundan sonra gelen âyette Hz. İbrâhîm’in putları kırması "فَرَاغَ عَلَيْهِمْ ضَرْبًا بِالْيَمِينِ" şeklinde ifade edilmiştir. “Yemîn” sözcüğünün Arapça’da farklı anlamlara gelmesi ve bu anlamların Hz. İbrâhîm’in yaptığı eylemlere uygun olması nedeniyle müfessirler bir tercih yapmaktan kaçınmışlardır. Âyette geçen “yemîn” sözcüğüyle ilgili yapılan yorumlar şunlardır:

¹¹¹⁵ ez-Zürkânî, *Menâhil*, II, 278.

¹¹¹⁶ es-Saffât 37/85-92.

a. Sağ el, sol elden daha kuvvetli olduğu ve Arapça’da “yemîn” kuvvet/güç anlamına geldiği için Hz. İbrâhîm putlara çok sert ve **kuvvetli** bir darbe ile vurup onları kırmıştır.¹¹¹⁷

b. “Yemîn” sözcüğü “**sağ el**” anlamına geldiğinden Hz. İbrâhîm baltayı sağ eline alarak kullanmış ve darbeleri sağ eliyle putlara indirmiştir.¹¹¹⁸

c. “Yemîn” sözcüğü “**kasem**” anlamına gelir. Hz. İbrâhîm, putları kıracağına dair daha önce şöyle kasem etmişti: "وَتَاللّٰهِ لَاكَيْدَنَّ أَصْنَامَكُمْ بَعْدَ أَنْ تَوَلَّوْا مُدْبِرِينَ" “Allah’a yemin ederim ki siz ayrılıp gittikten sonra putlarınıza bir oyun oynayacağım!”¹¹¹⁹ Bu yoruma göre Hz. İbrâhîm putları kırarak yeminini yerine getirmiştir.¹¹²⁰

d. Bu âyette geçen “yemîn” sözcüğünün “**adalet**” anlamında kullanıldığı da söylenmiştir. Bunun nedeni ise mü’minin adalet tarafı “yemîn”, zulüm tarafının ise “şimâl” olarak adlandırılmasından kaynaklanmıştır.¹¹²¹ Mü’min, elest bezminde Allah Teâlâ’ya söz vermiş, kasem etmiş ve bu yüzden **adaleti** gereği mü’mince yaşamak zorundadır. Hz. İbrâhîm adaleti sağlamak için bu putları kırmak zorunda kalmıştır.¹¹²²

Bu başlık altında inceleyeceğimiz ikinci âyet ise Hz. Peygamber’le ilgilidir. Âyete baktığımızda Peygamberle ilgili ortaya atılan veya atılması muhtemel olan bir iftiraya cevap verildiğini görüyoruz. Hz. Peygamber’in Allah’ın âyetlerini değiştirmeye veya Allah’ın söylemediği bir sözü söylemeye teşebbüs etmesi halinde peygamberin bu fiilden engelleneceği şu şekilde bildirilmiştir: "وَلَوْ تَقَوَّلَ عَلَيْنَا بَعْضَ الْأَقَاوِيلِ لَأَخَذْنَا مِنْهُ بِالْيَمِينِ ثُمَّ لَقَطَعْنَا مِنْهُ الْوَتِينَ" “Eğer peygamber bize atfen bazı sözler uydurmuş olsaydı, elbette onu **yemîninden** yakalardık. Sonra onun can damarını koparırdık.”¹¹²³

Bu âyetler el-Hâkka Sûresi’nde geçmektedir. Âyetlerin öncesinde kâfirlerin iddia ettiği gibi Hz. Peygamber’in şair ve kâhin olmadığı, dolayısıyla Kur’ân-ı Kerîm’in de Allah

¹¹¹⁷ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 50; er-Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XXVI, 342; ez-Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân ve İ’râbuh*, IV, 309; eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, IV, 461; el-Âlûsî, *Rûhu’l-Me’ânî*, XII, 118; İbn ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, XXIII, 144.

¹¹¹⁸ Mukâtil b. Süleymân, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, III, 612; eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, IV, 461; İbn ‘Atiyye, *el-Muharreru’l-Vecîz*, IV, 479; el-Âlûsî, *Rûhu’l-Me’ânî*, XII, 118.

¹¹¹⁹ el-Enbiyâ 21/57.

¹¹²⁰ ez-Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân ve İ’râbuh*, IV, 309; en-Nesefî, *Medâriku’t-Tenzîl*, III, 129; eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, IV, 461; İbn ‘Atiyye, *el-Muharreru’l-Vecîz*, IV, 479; el-Âlûsî, *Rûhu’l-Me’ânî*, XII, 118.

¹¹²¹ el-Kurtubî, *el-Câmi’u li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, XV, 94; Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, IV, 461.

¹¹²² el-Kurtubî, *el-Câmi’u li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, XV, 94.

¹¹²³ el-Hâkka 69/44-46.

Teâlâ'nın sözü olduğu vurgulanmıştır. Sonrasında ise yukarıda mealiyle beraber verdiğimiz âyetler gelmiştir. Sûrenin 45. âyetinde Hz. Peygamber'in yemîninden yakalanması geçmektedir. Peki bu ifadeden ne kastedilmiştir?

Hiz. İbrâhîm ile ilgili detaylıca değindığımız âyete yapılan yorumların burada da yapıldığını görüyoruz. Yani Hz. Peygamber'in, olması ihtimal dışı olan bu işe tevessül etmesi sonucu Allah Teâlâ'nın onu yemîninden yakalaması, onun gücünü ve **kudretini** yok etmesi¹¹²⁴, onun **sağ elinden** tutması¹¹²⁵, daha önce yaptığı **kaseme** muhalif hareket etmesi (yani yaptığı yemin ne ise biz o yaptığı yemin cihetiyle ona ceza verirdik)¹¹²⁶ anlamlarına gelir. Ayrıca “yemîn” sözcüğüne “**hak**” anlamı verip âyeti, “Biz onu hak olan taraftan yakalardık” şeklinde yorumlayanlar da olmuştur.¹¹²⁷

Yemîn sözcüğüne “sağ el” manasını verenler şu yorumda bulunmuşlardır: “Kralların, kendileri adına yalan uyduranları çarçabuk öldürdükleri gibi biz de peygamberi kesinlikle ölüme mahkûm ederdik! Onun öldürölmesi, kişinin elinden yakalanıp boynunun vurulması gibi ölümlerin en korkutucu şekliyle tasvir edilmiştir. Âyette sol el değil özellikle **sağ el** zikredilmesinin sebebi budur. Çünkü cellat, öldüreceği kişinin kafasına vurmak isterse onu sol elinden yakalar. Eğer göstere göstere kılıçla onun boynunu vurmak isterse -ki kılıcı göre göre öldürölceği için, bu ona daha ağır gelir- onu sağ elinden yakalar.”¹¹²⁸

âhirette, kâfirlerin birbirlerini suçlayacaklarını, inkârlarını örtmek için suçu birbirlerine atacağından bahseden es-Saffât Sûresi'nin ilgili bölümün devamında kâfirlerden bir grup diğer gruba: “قَالُوا إِنَّا كُنَّا نَتَّبِعُكَ عَنْ الْيَمِينِ” “Derler ki: ‘Siz, evet siz, bize sağdan gelirdiniz” diyeceklerinin bilgisi verilmiştir.¹¹²⁹ Bu âyette de “yemîn” sözcüğünün Arap dilinde geldiği anlamlara bakarak şu yorumlar yapılmıştır:

¹¹²⁴ el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, III, 183; ez-Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbuh*, V, 218; el-Mâturîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, X, 191; et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân fî Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, XXIII, 243; Elmalılı, “*Hak Dini Kur'ân Dili*”, VI, 982.

¹¹²⁵ et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân fî Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, XXIII, 243; el-Vâhidî, *et-Tefsîru'l-Basît*, XXII, 190.

¹¹²⁶ Elmalılı, “*Hak Dini Kur'ân Dili*”, VI, 982.

¹¹²⁷ Mukâtil b. Süleymân, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, IV, 425

¹¹²⁸ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 607; er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXX, 634.

¹¹²⁹ es-Saffât 37/28.

- a. “Yemîn sözcüğü **“hayır”** veya “iyiliği” temsil ettiği için kafirler birbirlerine sûret-i haktan gözükersen yani birbirlerine hayır ve iyilik getirdiklerine inandıklarından,¹¹³⁰
- b. **“Kasem”** anlamında kullanılmış olup, dünyada iken birbirlerine kasemler ederek birbirlerini saptırdıklarından,¹¹³¹
- c. **“Güç/kuvvet”** anlamında kullanılmış olup, birbirleri üzerinde güç kullanarak otorite kurarak haktan saptırdıklarından,¹¹³²
- d. **“Hak”** anlamında olup, bâtılı hak gibi süslü gösterdiklerinden,¹¹³³
- e. Bu âyetteki yemîn, **“din”** anlamında olup, hayır ve şer de dinden geldiği için¹¹³⁴ “yemîn” sözcüğü kullanılmıştır.

Yemîn sözcüğünün müşterek lafız olarak kullanıldığı son âyet grubu ise Hz. Mûsâ ile ilgili anlatılan kıssalarda iki yerde "الطُّورِ الْأَيْمَنِ" ¹¹³⁵ bir yerde ise "الْوَادِ الْأَيْمَنِ" ¹¹³⁶ şeklinde geçen Tûr dağıyla ilgilidir. Bilindiği üzere Hz. Mûsâ, karanlık ve soğuk bir gecede ailesiyle beraber Mısır'a doğru giderken bir ateş görmüş ve ailesinden ayrılarak ateşe doğru yürümüştür. Gördüğü ateşten bir parça almak için Tûr dağının bir bölümüne varınca orada Allah ile mükâleme etmiş ve kendisine peygamberlik verilmiştir.¹¹³⁷

“Yemîn” sözcüğünün buradaki anlamlarına baktığımızda iki farklı yorum üzerinde tartışmalar yapılmıştır. “Yemîn” sözcüğüne **sağ yön** anlamını veren âlimlere göre Allah Teâlâ ya Tûr dağının sağ yönünden ya da Hz. Mûsâ'nın sağ yönünden ona nidada bulunmuş ve kendisine peygamberlik vermiştir. Yemîn sözcüğüne **“mübarek-hayır”** anlamını verenlere göre ise Tûr dağı kutsal bir dağ olduğundan ona “et-Tûr’ul-eymen” yani mübarek dağ denilmiştir.

¹¹³⁰ İbn Kesîr, *et-Tefsîrû'l Kur'âni'l- 'Azîm*, VII, 8; el-Mâturîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, VIII, 556; Ebussuud, *İrşâdu'l- 'Akli's-Selîm*, VII, 188; Heyet, *“Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr”*, IV, 528.

¹¹³¹ el-Kurtubî, *el-Câmi'u li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, XV, 75; el-Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, V, 8; Heyet, *“Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr”*, IV, 528.

¹¹³² el-Kurtubî, *el-Câmi'u li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, XV, 75; en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzîl*, III, 121.

¹¹³³ İbn Kesîr, *et-Tefsîrû'l Kur'âni'l- 'Azîm*, VII, 8; el-Mâturîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, VIII, 556.

¹¹³⁴ el-Kurtubî, *el-Câmi'u li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, XV, 75; el-Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, V, 8; Ebussuud, *İrşâdu'l- 'Akli's-Selîm*, VII, 188.

¹¹³⁵ Meryem, 19/52; Tâhâ, 20/80.

¹¹³⁶ el-Kasas, 28/30.

¹¹³⁷ Tâhâ, 20/9-24.

İbn Kesîr, “yemîn” sözcüğünün Tûr dağının sağ yönünü vurgulamak için kullanıldığını ifade etmiştir.¹¹³⁸ et-Taberî başta olmak üzere bazı müfessirler, “bir dağın sağ veya sol yönü olmaz” gerekçesiyle bu yönün Hz. Mûsâ ile ilgili olduğu görüşündedir.¹¹³⁹ Bu görüş Arapların sağ yöne atfettikleri anlam ile de örtüşmektedir. Çünkü Hz. Mûsâ’ya vahiy hayırlı olan taraftan, yani **sağdan**, gelmiştir. İkinci görüşün sahipleri, Tûr dağının yeşilliğinin bol olması, başka âyette buranın kutsal oluşu¹¹⁴⁰ gibi nedenlerden hareketle “eymen/yemîn” sözcüğüne Arap dilinde kullanılan diğer anlamı olan “mübarek” anlamını vermişlerdir. Bu durumda vahiy Hz. Mûsâ’ya sağ taraftan değil **mübarek** olan Tûr dağında verilmiş oluyor.¹¹⁴¹

Genel olarak tefsirlere baktığımızda bu âyetlerle ilgili yukarıdaki yorumlara yer verildiğini ve müfessirlerin ekseriyetini konuyla ilgili bir görüşü savunmadığını görüyoruz. Bu da müşterek lafız olarak “yemîn” sözcüğünün anlam dünyası ile olaylar arasındaki güçlü bağlantılardan kaynaklanmıştır. Belki konuya katkı olması açısından şöyle bir yorum da yapılabilir. Acaba bu yorumlardan birkaç tanesinin aynı anda doğru olma ihtimali var mıdır? Örneğin Hz. İbrâhîm putları kırarken baltayı **sağ eliyle** tutup, **kuvvetli** bir darbe ile putlara vurduğu ve putlara vururken de **kasem** ettiğinden dolayı âyette “yemîn” sözcüğü kullanılmıştır. Çünkü bu üç eylem de Arapça’da “yemîn” sözcüğü ile ifade edilir.

III. “YEMÎN” SÖZCÜĞÜNÜN KUR’ÂN’DAKİ YAKIN VE UZAK ANLAMLILARI

Tezimizin birinci bölümünde Arap dilinde “yemîn” sözcüğünün ve türevlerinin geldiği anlamları detaylıca açıklamıştık. Daha sonra hadis ve Kur’ân’da bu sözcüğün kullanıldığı nasslara değinip, bu nasslar hakkında âlimlerin görüşlerine ve analizlerine yer verdik. Arapların zihin dünyasında bu sözcüğe verdikleri anlam ile Kitap ve sünnetteki anlamları paralellik arz etmiştir. Şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki Arap örf ve geleneğinde hayırlı ve iyi olan ne varsa “sağ”, şer ve kötü ne varsa o da “sol” ile ilişkilendirilmiştir. Bu bilgi

¹¹³⁸ İbn Kesîr, *et-Tefsîrû'l Kur'âni'l- 'Azîm*, VI, 210.

¹¹³⁹ el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, II, 169; et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân fî Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, XV, 558; el-Kurtubî, *el-Câmi'u li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, XI, 114; el-Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, VIII, 421; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, III, 135.

¹¹⁴⁰ Tâhâ, 20/12.

¹¹⁴¹ el-Mâturîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, VIII, 165; el-Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, VIII, 421; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, V, 339.

eşliğinde Kur’ân-ı Kerîm’de geçen ve “yemîn” sözcüğü ile bir şekilde ilişkisi bulunan diğer sözcükleri inceleyeceğiz.

1. Yakın Anlamlıları

a. Kasem (قَسَم)

Kur’ân ilimleri arasında yer alan ve Kur’ân-ı Kerîm’de geçen yeminleri inceleyen “Aksâmu’l-Kurân” başlığı altında “kasem” (قَسَم) sözcüğünü ele almıştık. Orada bu sözcüğün hem sözlük hem de terim anlamını detaylıca açıkladığımızdan tekrara düşmemek adına burada değinmeyeceğiz.

b. Ahd (عَهْد)

“Ahd” sözcüğüne sözlüklerde birçok anlam yüklenmiştir. “Yemin etmek”, “vasiyette bulunmak”¹¹⁴², “uyulması gereken antlaşma”¹¹⁴³, “bir şeyi koruma ve ona riayet etme”¹¹⁴⁴ “itimat edilecek söz”¹¹⁴⁵ anlamlarına gelir. Müslümanların himayesine giren, onlarla antlaşma yapan zımmilere “el-mu’âhed” (الْمُعَاهِد) denir.¹¹⁴⁶ Bundan dolayı “ahd” sözcüğünün bir anlamı da “emân” olup¹¹⁴⁷, çoğul hali ‘uhûd (عُهُود) şeklindedir.¹¹⁴⁸

Kur’ân-ı Kerîm’e baktığımızda “ahid”: “Allah Teâlâ ile kul arasında, peygamber ile kavmi arasında ya da insanların kendi aralarında yaptığı antlaşmaların genel ismi olarak karşımıza çıkar. Kişinin Allah ile ahitleşmesi “elest bezmi”nde olduğu gibi bir söz verme veya adak adaması, yemin etmesi şeklinde olur.¹¹⁴⁹ “Ahid”de hem yemin hem de kesin söz verme anlamı vardır. Yemin, ahidin dînî ve kutsî yönünü, söz verme de ahlâkî yönünü teşkil eder.¹¹⁵⁰ Dolayısıyla mü’minin, yaptığı tüm antlaşma ve yeminlerde hem dînî hem de ahlâkî olarak uyma, sorumluluklarını yerine getirme zorunluluğu vardır.

¹¹⁴² el-Cevherî, *es-Sihâh* II, 515; İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, III, 311, Vankulu Mehmed Efendi, *Vankulu Lügati*, I, 597.

¹¹⁴³ er-Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 591.

¹¹⁴⁴ el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Luğâ*, I, 98.

¹¹⁴⁵ Âsım Efendi, *el-Okÿânûsu’l-Basît*, II, 1527.

¹¹⁴⁶ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘Ayn*, I, 102; er-Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 592.

¹¹⁴⁷ el-Cevherî, *es-Sihâh* II, 515; İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, III, 311.

¹¹⁴⁸ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘Ayn*, I, 102; İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, III, 311.

¹¹⁴⁹ Öz, Ahmet, *“Kur’ân’da Ahit ve Ahde Vefa”*, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1999, s. 6.

¹¹⁵⁰ Küçük, Abdurrahman, *“Ahd”*, TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1988, I, 532.

“Yemîn” ve “ahd” sözcüğü aynı âyetlerde birbirinin yerine de kullanılmıştır. Örneğin yapılan ahitlerin bozulmasıyla ilgili bir âyette,¹¹⁵¹ (وَإِنْ نَكَثُوا أَيْمَانَهُمْ مِنْ بَعْدِ عَهْدِهِمْ) bunu açıkça görüyoruz. Yine en-Nahl 91. âyetinde geçen “yemîn” ve “ahd” sözcüklerinin de aynı anlamda kullanıldığı ifade edilmiştir.¹¹⁵²

c. Akd (عَقْدٌ)

Sözlüklerde bağlamak, bir şeyin iki ucunu bir araya getirme, sağlamlaştırma, düğümleme, söz verme ve sözleşme gibi anlamlara gelen¹¹⁵³ “Akd” (عَقْدٌ) sözcüğü "عَقْدَ يَعْقِدُ عَقْدًا" şeklinde kullanılmıştır.¹¹⁵⁴ Bu sözcük Arapça’da ilk önce ip veya bina gibi somut eşyaları “sağlamlaştırmak” anlamında; daha sonra ise nikah, alışveriş, sözleşme gibi soyut antlaşmaları tekit etmek için kullanılmıştır.¹¹⁵⁵ Akdedilen yemin veya nikah gibi şeylere "العُقْدَةُ" denir.¹¹⁵⁶

Araplar, “Gebe kaldığının bilinmesi için döllenme sırasında kuyruğunu **düğümleyen** deve için” "العَاقِدُ" sözcüğünü kullanmışlardır.¹¹⁵⁷ “Akd” sözcüğü bağlamak/düğümlemek anlamında Kur’ân’da da kullanılmıştır. Örneğin Hz. Mûsâ’nın Firavun’a tebliğ için giderken yaptığı duada bunu görüyoruz: عَقْدَةً "قَالَ رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي وَيَسِّرْ لِي أَمْرِي وَاحْلُلْ عُقْدَةً" "Mûsâ: ‘Rabbim!’ dedi, “Gönlüme ferahlık ver. İşimi bana kolaylaştır. Dilimden düğümü çöz, ki sözümü iyi anlasınlar.”¹¹⁵⁸

“Sağlamlaştırmak” anlamına geldiği için “yalan bulaşmamış ve mutlaka vefâ gösterilmesi gereken yeminler "عَقْدُ الْيَمِينِ" şeklinde ifade edilmiştir.¹¹⁵⁹ Bu anlamda Kur’ân-ı Kerîm’de iki âyette “yemîn” sözcüğüyle birlikte kullanılmıştır: "وَلِكُلِّ جَعَلْنَا مَوَالِي مِمَّا تَرَكَ" "Anne, الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ وَالَّذِينَ عَقَدْتَ أَيْمَانَكُمْ فَأَتَوْهُمْ نَصِييَهُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدًا" baba ve akrabanın geride bıraktıklarından her biri için yakın vârisler belirledik. Antlaşma yoluyla yakınlık bağı kurduğunuz kimselere de paylarını verin. Bilin ki Allah her şeyi

¹¹⁵¹ et-Tevbe 9/12.

¹¹⁵² el-Mâturîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, II, 412.

¹¹⁵³ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘Ayn*, I, 140; er-Râğîb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 577; İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, III, 296

¹¹⁵⁴ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, III, 296.

¹¹⁵⁵ er-Râğîb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 577.

¹¹⁵⁶ er-Râğîb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 577.

¹¹⁵⁷ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘Ayn*, I, 141.

¹¹⁵⁸ Tâhâ 20/25-28.

¹¹⁵⁹ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘Ayn*, I, 140.

görmektedir.”¹¹⁶⁰ Bu âyette yemin ile antlaşma yapılan kişilere haklarının mutlaka verilmesi emredilirken; "لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَّدْتُمُ الْأَيْمَانَ" "Allah sizi kasıtsız olarak yaptığınız yeminlerden ötürü sorumlu tutmaz, fakat bilerek ettiğiniz yeminlerden dolayı sizi sorumlu tutar.”¹¹⁶¹ âyetinde de uyulacağına dair yapılan yeminlerin sorumluluğundan bahsedilmiştir.

d. Mîsâk (ميثاق)

“Mîsâk” (ميثاق) sözcüğü itimat etmek, güvenmek,¹¹⁶² sağlamlaştırmak¹¹⁶³ anlamına gelen "وَيْثَقُ" fiilinden türetilmiştir. Bu sözcük "مِفْعَال" vezniyle "مِثَاقٌ" şeklinde gelmesi gerekirken aslî harflerinden vâv’ın illet harfî olması ve kendisinden önce gelen hareketin kesra olması sebebiyle vâv, yâ harfine dönüşerek med harfî olmuş ve "مِثَاقٌ" şeklini almıştır.¹¹⁶⁴ Araplar, birine güvenmeyi "وَيْثَقْتُ بِفُلَانٍ" şeklinde ifade etmişlerdir.¹¹⁶⁵ Bu fiil, "وَيْثَقْتُ" formunda “onu sıkıca bağladım” demektir. Yine bu fiilden türetilen "الْمِثَاقُ" ve "الْوَيْثَاقُ" sözcükleri “herhangi bir şeyi bağlamaya yarayan ipe” verilen genel isimdir.¹¹⁶⁶ Kur’ân-ı Kerîm’de bu anlamda kullanıldığı âyet mevcuttur: "وَلَا يُؤْتِقُ وَثَاقَهُ" "O’nun bağladığı gibi kimse bağlayamaz.”¹¹⁶⁷

Kur’ân-ı Kerîm’de “mîsâk” sözcüğü 25 defa geçmektedir. Genellikle “ahid” sözcüğü ile aynı anlamda kullanılmış olsa da aralarındaki fark, “ahid aralarındaki anlaşmaya dayanarak Allah’ın insanlar üzerindeki hakkına, onlara yönelik vaad, emir ve bilgilendirmesine; mîsâk ise insanların Allah’a verdikleri sağlam söze işaret etmektedir.”¹¹⁶⁸ Mîsâk sözcüğünün ifade ettiği anlamlar ile yeminin ifade etmiş olduğu anlamlar hemen hemen aynıdır. Çünkü yeminde de mîsâkta olduğu gibi bir antlaşma, güven ve itimat vardır. Kur’ân-ı Kerîm’de “yemin” sözcüğü ile “ahd” sözcüğü birbirinin yerine kullanılmış olsa da “mîsâk” sözcüğü ile “yemin” aynı anlamda kullanılmamıştır.

¹¹⁶⁰ en-Nisâ 4/33.

¹¹⁶¹ el-Mâide 5/89.

¹¹⁶² er-Râğıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, 853.

¹¹⁶³ İbn Fâris, *Mücmelu’l-Luğa*, 915.

¹¹⁶⁴ el-Cevherî, *es-Sihâh*, IV, 1563; İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, X, 371.

¹¹⁶⁵ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘Ayn*, V, 202

¹¹⁶⁶ er-Râğıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, 853.

¹¹⁶⁷ el-Fecr 89/26.

¹¹⁶⁸ Gürkan, Salime Leyla, “*Mîsâk*”, TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), Ankara: Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2020, XXX, 172-173.

er-Râğıb el-İsfehânî mîsâkın tarifini: “Yemin veya söz verme ile pekiştirilmiş antlaşmalar” şeklinde yapmıştır.¹¹⁶⁹ Bu tarife göre yeminle tekit edilmiş antlaşmalara mîsâk denir.

e. Hilf (حَلْف)

“Hilf” (حَلْف) sözcüğü “yemin etmek” anlamına gelmektedir. “Halefe” (حَلَفَ), “yehlifu” (يَحْلِفُ) “halfen” (حَلْفًا) veya “hilfen” (حَلْفًا)¹¹⁷⁰ ve çoğulu da “ehlâf” (أَحْلَافٌ) şeklinde gelir.¹¹⁷¹ Mübâğalı ism-i fâili “hâllaf” (حَلَّافٌ) olup âyette şu şekilde geçmektedir: “وَلَا تُطِيعُ كُلَّ حَلَّافٍ مَّهِينٍ” “Çokça yemin eden ve değersiz olana itaat etme”¹¹⁷² Araplarda sözünde durmak hele hele verdiği sözü yemin ederek tekit ettikten sonra sözüne sadık kalmak onurlu bir davranış olduğundan “sözünde duran, sözünde sadık olan” kişiler için “حَلِيفٌ كَرِيمٌ” şeklinde bir deyim vardır.¹¹⁷³

Bu sözcük genelde topluluklar arasında yapılan antlaşmalar için kullanılmıştır.¹¹⁷⁴ Araplar iki kişi arasındaki dostluk ve antlaşmayı “بَيْنَهُمَا حَلْفٌ” toplumlar arasındaki dostluk ve antlaşmaları ise “بَيْنَهُمْ حَلْفٌ” şeklinde ifade ederler.¹¹⁷⁵ Örneğin Hz. Peygamber’in muhâcir ve ensârı dost ve kardeş ilan ettiğini anlatan bir hadiste (حَالَفَ) رسول الله بَيْنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ “hilf” fiilinin kullanılması dikkat çekicidir.¹¹⁷⁶ Câhiliye Arap kabileleri arasında fitne, savaş, zulüm üzerine yapılan ittifaklar vardı. Bu ittifaklar da “hilf” sözcüğüyle isimlendirilirdi. Hz. Peygamber bu antlaşmaları kast ederek: “لَا حَلْفَ فِي الْإِسْلَامِ” buyurmuş ve İslâm dininde fitne, zulm gibi toplumu ifsat eden antlaşmaları yok saymıştır.¹¹⁷⁷

Bu sözcük Kur’ân-ı Kerîm’de on üç yerde ve genelde münafıkların kendilerini savunmak için yalandan yaptığı yeminler için kullanılmıştır. Bu âyetlerde geçen Münafık ve Müslümanları iki gruba ayırırsak yukarıda yapılan tanım “hilf” için geçerlidir. Çünkü

¹¹⁶⁹ er-Râğıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, 853.

¹¹⁷⁰ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, IX, 53; el-Cevherî, *es-Sihâh*, IV, 1346.

¹¹⁷¹ el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhît*, 801.

¹¹⁷² el-Kalem 68/10.

¹¹⁷³ er-Râğıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, 252.

¹¹⁷⁴ er-Râğıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, 252; el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhît*, 801.

¹¹⁷⁵ Âsım Efendi, *el-Okûânûsu’l-Basît*, IV, 3662.

¹¹⁷⁶ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, IX, 53; el-Cevherî, *es-Sihâh*, IV, 1346.

¹¹⁷⁷ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, IX, 53; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Luğâ*, V, 44.

“hîlf” iki grup veya iki kişi arasında yapılan antlaşma ve bu antlaşmaya uyulacağına dair yapılan yeminlerdir. Bu sözcük, bazı âyetlerde ise “yemîn” sözcüğünün eş anlamlısı olarak kullanılmıştır: "ذَٰلِكَ كَفَّارَةٌ لِّأَيْمَانِكُمْ إِذَا حَلَفْتُمْ وَاحْفَظُوا أَيْمَانَكُمْ" “Yemin ettiğiniz takdirde yeminlerinizin keffâreti işte budur. Yeminlerinizi koruyun.”¹¹⁷⁸

f. Hak (حَقّ)

“Hak” kavramı Kur’ân-ı Kerîm’in en temel kavramlarından biri olup, bu kavramla ilgili yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.¹¹⁷⁹ Bundan dolayı bizim burada “hak” sözcüğünü tam anlamıyla anlatmamız mümkün olmayıp, sadece şu bilgileri vermekle yetineceğiz: “Hak” bâtılın zıddı olup¹¹⁸⁰ çoğulu “hukûk”¹¹⁸¹ (حُقُوقٌ) veya “hikâk”¹¹⁸² (حِقَاقٌ) şeklinde gelir. Bu sözcüğün aslı, mutâbakat ve muvâkafat yani bir şeyin bir şeye tam uygun olması, uyum içinde olması demektir.¹¹⁸³ Ancak Arapça’da kullanım alanı çok geniştir. Örneğin Araplar “adaletli” kişiler için "أَهْلُ الْحَقِّ", bir şeyin mevcudiyetinin inkâr edilmesinin mümkün olmadığı şeyler için "هُوَ حَقٌّ", yalan bulaşmamış doğru söz için "قَوْلُ الْحَقِّ" tabirlerini kullanmışlardır.¹¹⁸⁴ Bunun dışında “sâbit oldu” veya “vâcip oldu” anlamlarına da gelmiştir.¹¹⁸⁵

“Hak” sözcüğü Kur’ân-ı Kerîm’de 247 yerde geçer ve bu âyetlerin çoğunda bâtılın zıddı olarak kullanılmıştır.¹¹⁸⁶ Bunun yanında Allah’ın bir ismi veya sıfatı¹¹⁸⁷ İslâm dini¹¹⁸⁸ veya Kur’ân-ı Kerîm¹¹⁸⁹ için de kullanıldığını görüyoruz. Kıyamete “el-Hâkka” (الْحَاقَّةُ) denilmesinin sebebi de her hak sahibine -hayır veya şer- hakkının verilmesinden dolayıdır.¹¹⁹⁰ “Yemîn” sözcüğünün “hak” ile bağlantısı ise hakkın hayırlı olan tarafı, yani sağ yönü temsil etmesinden kaynaklanmıştır. Özellikle âhirette kâfirlerin birbirini

¹¹⁷⁸ el-Mâide 5/89.

¹¹⁷⁹ Bakınız: Yaşaroğlu, Saliha, “*Kur’ân’da Hak Kavramı*”, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.

¹¹⁸⁰ el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Luğâ*, III, 241; el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhît*, 874; el-Cevherî, *es-Sihâh*, IV, 1460; Vankulu Mehmed Efendi, *Vankulu Lüğati*, II, 1601.

¹¹⁸¹ el-Cevherî, *es-Sihâh*, IV, 1460.

¹¹⁸² İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, X, 49.

¹¹⁸³ er-Râğîb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 246.

¹¹⁸⁴ Âsım Efendi, *el-Okyânûsu’l-Basît*, IV, 3944.

¹¹⁸⁵ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, X, 49.

¹¹⁸⁶ Çağrııcı, Mustafa, “*Hak*”, TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1997, XV, 137-139.

¹¹⁸⁷ el-Mü’minûn 23/116.

¹¹⁸⁸ et-Tevbe 9/29.

¹¹⁸⁹ el-Hâkka 69/51.

¹¹⁹⁰ el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Luğâ*, III, 241.

suçlayacağını bildiren âyetle: "قَالُوا إِنَّكُمْ كُنْتُمْ تَأْتُونَنَا عَنِ الْيَمِينِ" "Derler ki: 'Siz, evet siz, (bize **haktan** yana görünüp) sağdan gelirdiniz"¹¹⁹¹ "yemîn" sözcüğünü "hak" şeklinde yorumlayanlara göre kafirler birbirine haktan görünerek¹¹⁹² veya batılı hak gibi güzel göstererek yanaşmışlardır.¹¹⁹³ Bunun dışında Arapça'da hak sözcüğü "tekit lam"ı ile kullanıldığında (لَحَقُّ), "ant içmek" anlamına gelmektedir.¹¹⁹⁴

g. Vefâ (وَفَاءٌ)

"Vefâ" sözcüğü ile "ahd" sözcüğü birbirine çok yakın iki sözcüktür. Türkçe'de kullanılan "ahde vefa" deyiimi bu iki sözcükten oluşur. Bundan dolayı bazı dilbilimciler "ahd" sözcüğüne "vefâ" anlamını da vermişlerdir.¹¹⁹⁵ "Vefâ", bir şeyin eksiksiz olması, tam olması, kemale ermesi anlamında olup,¹¹⁹⁶ "وَفَىٰ يَفِي وَفَاءٌ" şeklinde gelir.¹¹⁹⁷ Araplar sözünde duran ve onu hiçbir şekilde bozmayan kişiler için "وَفَىٰ بَعْدَهُ يَفِي وَفَاءٌ" deyimini kullanırlar.¹¹⁹⁸ "Aldatmak, dar zamanda dostunu terk etmek" anlamına gelen "el-gadr" "الْعَدْر" sözcüğünün zıddıdır.¹¹⁹⁹ "Vefâ" sözcüğü Kur'ân-ı Kerîm'de genelde "أَوْفَىٰ" şeklinde gelmiştir.¹²⁰⁰

"وَمَنْ أَوْفَىٰ بِمَا عَاهَدَ عَلَيْهِ" "Anlaşma yaptıklarında anlaşmalarına vefâlı olurlar"¹²⁰¹ âyetinde "ahde vefa" Müslümanların olmazsa olmaz sıfatı olarak karşımıza çıkar. Müslüman, verdiği söze sadık kalmak zorundadır. Ahde vefanın en güzel örneklerinden biri olan Rıdvân biatında Hz. Peygamber'e yardım edeceklerine dair **yemin** edip peygambere biat eden sahabeye Allah Teâlâ onları yaptıkları yemine sadık kalmaya davet etmiş ve onlara ahde vefanın mükafatını şu şekilde bildirmiştir: "وَمَنْ أَوْفَىٰ بِمَا عَاهَدَ عَلَيْهِ"

¹¹⁹¹ es-Saffât 37/28.

¹¹⁹² İbn Kesîr, *et-Tefsîrü'l Kur'âni'l- 'Azîm*, VII, 8; el-Mâturîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, VIII, 556; Ebussuud, *İrşâdu'l- 'Akli's-Selîm*, VII, 188; Heyet, *"Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir"*, IV, 528.

¹¹⁹³ İbn Kesîr, *et-Tefsîrü'l Kur'âni'l- 'Azîm*, VII, 8; el-Mâturîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, VIII, 556.

¹¹⁹⁴ el-Cevherî, *es-Sihâh*, IV, 1460.

¹¹⁹⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l- 'Arab*, III, 311,

¹¹⁹⁶ el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğâ*, XV, 419.

¹¹⁹⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l- 'Arab*, XV, 398.

¹¹⁹⁸ er-Râğîb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, 878.

¹¹⁹⁹ İbn Manzûr, *Lisânu'l- 'Arab*, XV, 398; er-Râğîb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, 878.

¹²⁰⁰ er-Râğîb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, 878.

¹²⁰¹ el-Bakara 2/177.

الله فَسَيُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا“ Allah’a verdiği sözün gereğini yerine getirene ise Allah yakında büyük ödül verecektir.”¹²⁰²

Kur’ân-ı Kerîm’de “vefâ”, “ahd” ve yemîn sözcükleri bir âyette şu şekilde geçmektedir: “وَأَوْفُوا بِعَهْدِ اللَّهِ إِذَا عَاهَدْتُمْ وَلَا تَنْفُتُوا الْأَيْمَانَ بَعْدَ تَوْكِيدِهَا وَقَدْ جَعَلْتُمُ اللَّهَ عَلَيْكُمْ كَفِيلًا” “Antlaşma yaptığınız zaman Allah’a verdiğiniz sözü yerine getirin; Allah’ı kendinize kefil tutarak kesinliğe kavuşturduktan sonra yeminlerinizi bozmayın.”¹²⁰³

h. İlâ (إِلَا)

“Âlê” (آلِي), “yu’lî” (يُولِي), “îlâen” (إِلَاءَ) şeklinde gelen bu fiil, “yemin etmek” anlamına gelir.¹²⁰⁴ Bu yemin çeşidiyle ilgili hem sözlükte hem de ıstılahta başka detaylar vardır. Örneğin er-Râğıb bu yemin hakkında şunları söylemektedir: “Bazı haklarından vazgeçme veya bazı haklarını azaltmaya yönelik yapılan yeminlerdir.”¹²⁰⁵ Terim anlamı ise er-Râğıb’ın verdiği bilgilere paralel olarak şu şekildedir: “Bir erkeğin eşiyle bir süre cinsel ilişkide bulunmamak üzere yemin etmesidir.”¹²⁰⁶ Yani kişi eşiyle cinsi münasebetini sınırlandırma yoluna gitmesi ve bunu yeminle ifade etmesidir. Câhiliye Araplarında var olan ve vakit sınırlandırması olmayan bu geleneği İslâm dört ayla sınırlı tutmuş ve sonrasında ise ya evliliğe devam ya da boşanma mecburiyetini getirerek aile hayatını zedeleyecek bu uygulamayı revize etmiştir. Kur’ân-ı Kerîm’de konuyla ilgili geçen tek âyet şudur: “الَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ تَرَبُّصُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ فَإِنْ فَاءُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ” “Kadınlarından uzaklaşmaya yemin edenler için dört ay beklemek vardır. Eğer geri dönerlerse Allah çok bağışlayıcıdır, sonsuz rahmet sahibidir.”¹²⁰⁷

ı. Liân (لِإِن)

“Liân”, “Allah’ın rahmetinden ve yardımından uzak düşmek, onlardan kopmak” anlamına gelen¹²⁰⁸ “اللَّعْنُ” sözcüğünün çoğuludur.¹²⁰⁹ Bu sözcük en-Nûr Sûresi’nde geçen bir âyete binaen şu şekilde terim anlamı kazanmıştır: “Karısının zina ettiğini veya

¹²⁰² el- Fetih 48/10.

¹²⁰³ en-Nahl 16/91.

¹²⁰⁴ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, XIV, 40.

¹²⁰⁵ er-Râğıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, 84.

¹²⁰⁶ Heyet, “*Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*”, I, 360.

¹²⁰⁷ el-Bakara 2/226.

¹²⁰⁸ er-Râğıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, 741; İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, XIII, 387.

¹²⁰⁹ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, XIII, 387.

çocuğunun zina mahsulü olduğunu iddia eden ve bu iddiasını gerektiği şekilde ispat edemeyen koca, hâkim huzurunda hususi bir şekilde yeminleşir ve bundan dolayı da evliliğe son verilmesine ‘liân’ denilir.¹²¹⁰ İlgili âyet pasajı şu şekilde geçmektedir: “Eşlerine zina suçlamasında bulunup da kendilerinden başka tanıkları olmayanların her birinin tanıklığı, dört kere, doğru söylediğine Allah’ı tanık göstermesi; beşinci olarak da, ‘eğer yalan söyleyenlerden ise Allah’ın lânetine uğramasını’ söylemesidir.”¹²¹¹

Yemîn (يَمِين) sözcüğünü “ant içmek” anlamında ele alırsak, “kasem, hilf, îlâ ve liân” sözcükleri de “ant içmek” anlamına geldiği için bu sözcükler “yemîn”in eş anlamlısıdır diyebiliriz. Ancak aralarında bazı farklar vardır. Örneğin “hîlf”, en az iki kişi veya iki topluluk arasında oluşacak bir antlaşmaya uyulacağına dair yapılan yemini “îlâ”, kocanın karısına belli bir müddet cinsi münasebette bulunmayacağına dair yaptığı yemini “liân”, ise eşler arasında zina veya veled-i zina şüphesiyle birbirini suçlayıp şahit olmadığı için Allah Teâlâ’yı şahit göstererek yaptıkları yemini ifade eder. Yemîn (يَمِين) ise daha geneldir ve yapılan bütün yeminlerin genel adıdır. Bu bağlamda baktığımızda “yemîn” sözcüğü gibi genel olarak yapılan bütün yeminleri kapsayan tek sözcük “kasem” sözcüğüdür.

i. Kuvvet (قُوَّة)

“Yemîn” sözcüğünün anlamlarından biri olan “sağ el”in sol elden daha kuvvetli olması münasebetiyle Araplar “kuvvet”i de “yemîn” sözcüğü ile ifade etmişlerdir.¹²¹² Kuvvet, “zayıf” (ضَعْف) sözcüğünün zıddı¹²¹³ olup, “güç” anlamındadır. Bu sözcük, Arapça’da halatı meydana getiren her bir iplik için kullanılmıştır.¹²¹⁴ Çoğulu “kuvâ”¹²¹⁵ (قَوَى) veya “kivâ” (قَوَى) şeklinde¹²¹⁶ ism-i fâili ise kaviyyun (قَوِيٌّ) şeklinde gelir.¹²¹⁷ İsm-i fâil

¹²¹⁰ Heyet, “*İlmihal*” II, 237.

¹²¹¹ en-Nûr 24/6-7. وَالَّذِينَ يَرْمُونَ أَزْوَاجَهُمْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ شُهَدَاءُ إِلَّا أَنْفُسُهُمْ فَشَهَادَةُ أَحَدِهِمْ أَرْبَعُ شَهَادَاتٍ بِاللَّهِ إِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِينَ وَالْخَامِسَةُ أَنْ لَعْنَتُ اللَّهِ عَلَيْهِ إِنْ كَانَ مِنَ الْكَاذِبِينَ

¹²¹² el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Luğâ*, XV, 375; ez-Zebidî, *Tâcu’l-‘Arûs*, XXXVI, 303.

¹²¹³ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, XV, 207; el-Cevherî, *es-Sihâh*, VI, 2469; Âsım Efendi, *el-Okyânûsu’l-Basît*, VI, 5951.

¹²¹⁴ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, XV, 207; Halil b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘Ayn*, V, 236; Âsım Efendi, *el-Okyânûsu’l-Basît*, VI, 5951.

¹²¹⁵ Halil b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘Ayn*, V, 236.

¹²¹⁶ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 207.

¹²¹⁷ Âsım Efendi, *el-Okyânûsu’l-Basît*, VI, 5951.

olarak dokuz yerde Allah Teâlâ'nın esmasından bir isim¹²¹⁸, bir âyette insan¹²¹⁹, bir âyette ise cin¹²²⁰ için kullanılmıştır.

Bazı sözlüklerde bu kuvvetin bedeni değil mecazî bir güç olduğu geçse de¹²²¹ er-Râğıb el-İsfehânî, bu gücün hem maddî hem de manevî bir güç olduğunu âyetlerden deliller getirerek söylemiştir.¹²²² Kuvvet (قُوَّة) sözcüğünün geçtiği âyetlere baktığımızda¹²²³ er-Râğıb, haklı gözükmektedir. Biz “yemîn” sözcüğünün tefsirini yaparken “yemîn” ile “kuvvet” arasındaki bağlantıya değinmiştik. Örneğin Hz. İbrâhîm'in putları kırması¹²²⁴ veya Hz. Peygamber'in Allah Teâlâ'ya bazı sözler isnad etmesi¹²²⁵ ile ilgili gelen âyetlerde¹²²⁶ “yemîn” sözcüğünün, “kuvvet” anlamında kullanıldığı söylenmiştir.

j. Berake (بَرَكَة)

“Berake” (بَرَكَة) sözcüğü Arapçada, “bir şeyin çoğalması”¹²²⁷, “ilâhî hayrın devamlı olması”¹²²⁸, “saâdet”¹²²⁹ gibi anlamlara gelmektedir. Araplar, “hayırlı ve bereketli şeyleri” “el-berîk” (الْبَرِيك) sözcüğüyle ifade ederler.¹²³⁰ “Bereket vermek, bereketli kılmak”¹²³¹ veya “içinde bereketin/hayrın devamlı olduğu”¹²³² anlamında kullanılan “mübâreke” (مُبَارَك) sözcüğü Kur'ân-ı Kerîm'de “Ka'be”¹²³³, Kur'ân-ı Kerîm¹²³⁴, Hz. İsa¹²³⁵ ve yağmur'un¹²³⁶ bir sıfatı olarak kullanılmıştır. Türkçe'de yağmura “bereket”

¹²¹⁸ el-Enfâl 8/52; Hüd 11/66; el-Hac 22/40-74; el-Ahzâb 33/25; el-Mü'min 40/22; eş-Şûrâ 42/19; el-Hadîd 57/25; el-Mücâdele 58/21.

¹²¹⁹ el-Kasas 28/26.

¹²²⁰ en-Neml 27/39.

¹²²¹ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, V, 236.

¹²²² er-Râğıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, 694.

¹²²³ <https://www.kuranmeali.com/Mucem.php?kod=8817&kelime=%D9%82%D9%8F%D9%88%D9%91%D9%8E%D8%A9%D9%8D> (Erişim Tarihi 03.02.2024).

¹²²⁴ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 50; er-Râzî, *Mefâtihu'l-'Gayb*, XXVI, 342; ez-Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbuh*, IV, 309; eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, IV, 461; el-Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, XII, 118; İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XXIII, 144.

¹²²⁵ el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, III, 183; ez-Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbuh*, V, 218; el-Mâturîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, X, 191; et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân fî Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, XXIII, 243; Elmalılı, “*Hak Dini Kur'ân Dili*”, VI, 982.

¹²²⁶ es-Sâffât 37/93; el-Hâkka 69/44-46.

¹²²⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, X, 395.

¹²²⁸ er-Râğıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, 119.

¹²²⁹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, X, 396; Âsım Efendi, *el-Okyânûsu'l-Basît*, V, 4203.

¹²³⁰ Âsım Efendi, *el-Okyânûsu'l-Basît*, V, 4204.

¹²³¹ Âsım Efendi, *el-Okyânûsu'l-Basît*, V, 4204.

¹²³² er-Râğıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, 119.

¹²³³ Âl-i İmrân 3/96.

¹²³⁴ el-En'âm 6/92.

¹²³⁵ Meryem 19/31.

¹²³⁶ Kâf 50/9.

ismi verilmesinin sebebi de budur. Yine Türkçe’de kullanılan ve “bir vesile ile ilahî bir hayır beklemek” anlamına gelen “teberrük” sözcüğünün aslı ise tebârük (تَبَارَكَ) şeklindedir.¹²³⁷

“Tebâreke” (تَبَارَكَ) sözcüğü ise Kur’ân-ı Kerîm’de dokuz âyette¹²³⁸ ve sadece Allah Teâlâ’nın sıfatı olarak kullanılmıştır. Bunun nedeni ise: “bereketin kaynağının sadece Allah Teâlâ olduğunu vurgulamak içindir.”¹²³⁹ “Yemîn” sözcüğünün “bereket” sözcüğü ile olan ilişkisi, “yemîn” sözcüğünün türemiş olduğu “el-yumnu” (الْيُمْنُ) sözcüğünden dolaydır. Çünkü “el-yumnu” Arapça’da “bereket” demektir ve bazı dilbilimciler “yemîn” sözcüğünün bu sözcükten türediğini ifade etmişlerdir.¹²⁴⁰ Aynı zamanda Araplar **sağ yönü** “bereketli/uğurlu” saydıklarından dolayı da sağ yön anlamındaki “yemîn” sözcüğü ile “berake” sözcüğü doğrudan birbiriyle ilişkilidir.

k. Hayr (خَيْر)

“Hayr”, şerrin zıddı olup, çoğulu “huyûr” (خَيْر) şeklinde gelir.¹²⁴¹ Sözlüklerde: “iyilik, fayda veren şey”¹²⁴² “faziletli olmak, faziletli kılmak”¹²⁴³ ve “mal-mülk” gibi anlamlara gelmiştir.¹²⁴⁴ Araplar “hayırlı olan” kişiler için "الْخَيْر" ifadesini kullanırlar ki çoğulu da "الْخَيْرَات" şeklinde gelir.¹²⁴⁵ Bu sözcük hem isim hem de ism-i tafdîl şeklinde kullanılmıştır.¹²⁴⁶ Örneğin "وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ" “İçinizden hayra çağıran bir topluluk bulunsun” âyetinde¹²⁴⁷ isim olarak kullanılırken, "وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ" “Ama orucu tutmanız -bilerseniz- sizin için daha hayırlıdır” âyetinde¹²⁴⁸ ise ism-i tafdîl olarak kullanılmıştır.

¹²³⁷ Âsım Efendi, *el-Okyânûsu'l-Basît*, V, 4204.

¹²³⁸ <https://www.kuranmeali.com/Mucem.php?kod=1013&kelime=%D8%AA%D9%8E%D8%A8%D9%8E%D8%A7%D8%B1%D9%8E%D9%83%D9%8E> (Erişim Tarihi: 07.02.2024).

¹²³⁹ er-Râğıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, 120.

¹²⁴⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, XIII, 459; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğâ*, XV, 375.

¹²⁴¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, IV, 264.

¹²⁴² er-Râğıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, 300.

¹²⁴³ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, IV, 264; el-Cevherî, *es-Sihâh*, II, 651.

¹²⁴⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, IV, 265; el-Cevherî, *es-Sihâh*, II, 651; Vankulu Mehmed Efendi, *Vankulu Lügati*, I, 749.

¹²⁴⁵ Vankulu Mehmed Efendi, *Vankulu Lügati*, I, 749.

¹²⁴⁶ er-Râğıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, 301.

¹²⁴⁷ Âl-i İmrân 3/104.

¹²⁴⁸ el-Bakara 2/184.

“Hayr” kelimesi Kur’ân-ı Kerîm’de 176 yerde ve birbirinden farklı anlamlarda kullanılmıştır. Bu anlamları “iyi, güzel, değerli, faydalı ve mal-mülk gibi arzulanan şeyler” diye kapsamlı bir tanımda toplamak mümkündür.¹²⁴⁹ “Hayr” ile sağ yön anlamında kullanılan “yemîn” sözcüğünün arasındaki ilişki ise Arapların geleneklerinde sağ yöne verdikleri önemden kaynaklanmıştır. Çünkü onlara göre “hayır, bereket ve uğur” sağ yönden gelirken “şer ve uğursuzluk” sol yönden gelir. Biz bu bakış açısını hem Hz. Peygamber’in hayatında ve söylemlerinde hem de Kur’ân-ı Kerîm’de açıkça görüyoruz. Örneğin Hz. Âişe’den gelen bir rivayette Hz. Peygamber’in hayırlı işler için “sağdan başlamayı severdi” cümlesini "الْيَجِبُ التَّيْمُنَ" şeklinde ifade ettiğini görüyoruz.¹²⁵⁰ Cami gibi hayırlı bir yere sağ ayakla girilmesinin, lavabo gibi necis (şer) olan bir yere sol ayakla girilmesinin tavsiye edilmesi de bu anlayışın bir neticesidir.

2. Uzak Anlamlıları

a. Hins (حَنْثٌ)

“Hins”, günah, günaha sokan suç, yeminine muhalif hareket etmek gibi anlamlarda¹²⁵¹ "حَنْثٌ يَحْنُثُ حَنْثًا" şeklinde kullanılmıştır.¹²⁵² Bu sözcük genellikle günah ve isyanı tanımladığı için Araplar ergenlik çağına gelen çocukları için "بَلَغَ الْغُلَامُ الْحَنْثَ" yani “çocuk artık günah işleyecek çağa ulaştı” deyişini kullanmışlardır.¹²⁵³ İslâm dininde “yemîn-i gamûs” kebâirden olduğu için “hins” sözcüğüyle ifade edilmiştir.¹²⁵⁴ Bu sözcük, Kur’ân-ı Kerîm’de iki âyette geçmektedir; Birinci âyette “yemini bozmak” anlamında Allah Teâlâ’nın Hz. Eyyûb’a hitaben "وَلَا تَحْنُثْ" buyurması¹²⁵⁵, ikinci âyette ise “günah” anlamında "وَكَاثُوا يُصِرُّونَ عَلَى الْحَنْثِ الْعَظِيمِ" “O büyük günah üzerinde ısrar ediyorlardı”¹²⁵⁶ şeklindedir.

¹²⁴⁹ Çağrıçı, Mustafa, “Hayır”, TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1998, XVII, 43-46.

¹²⁵⁰ el-Buhârî, “el-Libâs”, 37; Müslim “et-Tahâret”, 66.

¹²⁵¹ el-Cevherî, *es-Sihâh*, I, 280; İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, II, 138.

¹²⁵² Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘Ayn*, III, 206.

¹²⁵³ el-Cevherî, *es-Sihâh*, I, 280; er-Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 260.

¹²⁵⁴ er-Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 260.

¹²⁵⁵ Sâd 38/44.

¹²⁵⁶ el-Vâkı’a 56/46.

b. Nakz (نَقَضَ)

Bu fiil genel olarak “bir şeyin önceki suretinden bozulmasını” ifade eder.¹²⁵⁷ Bu fiil ile ifade edilen bozulma bina, ip vb. somut nesnelerde olduğu gibi “ahit” vb. soyut şeylerde de olur.¹²⁵⁸ “Sağlamlaştırmak” anlamına gelen “ibrâm” (الإِبْرَام) sözcüğünün zıddı olup, “نَقَضَ يَنْقُضُ نَقْضًا” şeklinde gelir.¹²⁵⁹ Bu sözcük Arapça’da daha çok “binaların yıkımını” ifade etmek için kullanılmış olsa da¹²⁶⁰ Kur’ân’da bu anlamda hiç kullanılmamıştır.

Bu sözcük Kur’ân-ı Kerîm’de yedi âyette fiil ve iki âyette ise mastar halinde kullanılmıştır. Kullanım alanlarına baktığımızda iki âyette yeminlerin¹²⁶¹ üç âyette ahitlerin¹²⁶² ve üç âyette ise misakların bozulması¹²⁶³ bu fiil ile ifade edilmiş edilmiştir. Bu bilgiler ışığında “nakz” fiilinin “yeminleri, antlaşmaları, misakları ve ahidleri bozmak için kullanıldığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Yeminlerin bozulmasıyla ilgili şu âyeti örnek olarak gösterebiliriz: “وَلَا تَقْضُوا الْإِيمَانَ بَعْدَ تَوْكِيدِهَا” “Pekiştirdikten sonra yeminlerinizi bozmayınız”¹²⁶⁴

c. Neks (نَكَثَ)

Neks (نَكَثَ) sözcüğü, “نَكَثَ يَنْكُثُ نَكْثًا” formatında¹²⁶⁵, “elbiseyi sökmek, örgüyü bozmak” anlamlarına gelir.¹²⁶⁶ Buradan istiare yoluyla “antlaşmaları bozmak” anlamında kullanılmıştır. Çünkü antlaşmaları bozmak dikişi biten bir elbiseyi yeniden sökmek gibidir.¹²⁶⁷ Kur’ân-ı Kerîm’de toplamda yedi defa geçen bu sözcük¹²⁶⁸ iki âyette yemin sözcüğü ile beraber şu şekilde kullanılmıştır: “وَأِنْ نَكَثُوا أَيْمَانَهُمْ مِنْ بَعْدِ عَهْدِهِمْ وَطَعْنُوا فِي دِينِكُمْ فَقَاتِلُوا أَيْمَةَ الْكُفْرِ إِنَّهُمْ لَا أَيْمَانَ لَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَنْتَهُونَ أَلَا تُقَاتِلُونَ قَوْمًا نَكَثُوا أَيْمَانَهُمْ وَهُمْ بِأَخْرَاجِ الرُّسُولِ وَهُمْ بِدُكُكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ اتَّخَشَوْنَهُمْ فَاللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَوْهُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ” “Şayet antlaşma yaptıktan sonra yeminlerini bozarlar ve dininizi karalamaya kalkışarlarsa, siz de küfrün

¹²⁵⁷ Âsım Efendi, *el-Okyânûsu'l-Basît*, III, 3061.

¹²⁵⁸ el-Cevherî, *es-Sihâh*, III, 1110; er-Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 821.

¹²⁵⁹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, VII, 242.

¹²⁶⁰ er-Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 821.

¹²⁶¹ en-Nahl 16/12-91.

¹²⁶² el-Bakara 2/27; el-Enfâl 8/56; er-Ra'd 13/25.

¹²⁶³ en-Nisâ 4/155; el-Mâide 5/13; er-Ra'd 13/20.

¹²⁶⁴ en-Nahl 16/91.

¹²⁶⁵ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, V, 351.

¹²⁶⁶ er-Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 822.

¹²⁶⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, II, 197; İbn Düreyd, *Cemheretu'l-Luğa*, I, 431.

¹²⁶⁸ <https://www.kuranmeali.com/Mucem.php?harf=%D9%86> (Erişim Tarihi: 12.07.2024).

elebaşlarıyla vuruşun; çünkü onların yeminleri yok sayılır. (Böyle yaparsanız) belki vazgeçerler. Yeminlerini bozan, peygamberi sürüp çıkarmaya karar veren ve size karşı saldırıyı ilk başlatan topluluğa karşı savaşmaktan geri mi duracaksınız? Yoksa onlardan korkuyor musunuz? Oysa asıl çekinmeniz gereken Allah'tır; eğer yürekten inanıyorsanız.”¹²⁶⁹

d. Kizb (كُذِبَ)

“Kizb”, sıdk sözcüğünün zıddı olup "كُذِبَ يَكْذِبُ كَذِبًا" şeklinde gelir.¹²⁷⁰ “Yalan” anlamına gelen bu sözcük sadece söylemlerdeki yalanı değil, fiil ve inançlarda var olan yalanı da kapsar.¹²⁷¹ Çokça yalan söyleyen kişilere “raculun kâzibun (كَاذِبٌ), kezzâbun (كُذَّابٌ) veya kezûbun (كُذُوبٌ) denilir.¹²⁷² Araplar, doğum yapacak gibi böğüren ve kuyruğunu kaldırdıktan sonra doğum yapmayan develeri nitelemek için "كُذِبَتِ النَّاقَةُ" deyişini kullanmışlardır.¹²⁷³

Kur’ân-ı Kerîm’de “kizb” ve türevleri 280 yerde geçmektedir. Bu fiilin tef’îl babı olan "تَكْذِيبٌ" formu, “doğru olanı yalanlamak” anlamında fiil ve isim olarak kullanılmıştır.¹²⁷⁴ “Yemin etmek”, İslâm hukuk sisteminde tespit araçlarından biri olarak kullanılmıştır. Örneğin bir kişinin şahidi olmadığı olaylarda **yalan** söylemediğine dair Allah Teâlâ’yı şahit göstererek **yemin etmesi** istenmiştir. Ayrıca İslâm dininde “yemin-i gamûs” denilen ve yalan yere bilerek yemin eden kişinin günahkâr olduğu ve keffâretinin bile kabul edilmediğini daha önce açıklamıştık. Konuyla ilgili geniş açıklamalara tezimizin “Yeminde Sadakat” bölümünde yer verdiğimizden burada sadece bunları söylemekle yetineceğiz.

¹²⁶⁹ et-Tevbe 9/12-13.

¹²⁷⁰ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, I, 704.

¹²⁷¹ er-Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 704.

¹²⁷² İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, I, 704; el-Cevherî, *es-Sihâh*, I, 210.

¹²⁷³ Âsım Efendi, *el-Okyânûsu’l-Basît*, I, 634.

¹²⁷⁴ Çağrııcı, Mustafa, “Yalan”, TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2013, XLIII, 297-300.

e. Hıyâne (خيانة)

“İhanet”, emânetin zıddı olup, sözleşmeyi gizlice bozmak suretiyle hakka muhâlefet etmektir.¹²⁷⁵ "خَانَ يَخُونُ خَوْنًا" şeklinde gelen bu fiilin bir diğer mastar hali "خِيَانَةً" şeklindedir.¹²⁷⁶ Arapçada “ihamet” sözcüğünün kullanım alanı oldukça geniştir. Örneğin Türkçe’de de kullanılan “zaman benden çok şeyler götürdü” cümlesini Araplar “zaman bana ihanet etti” anlamında "خَانَ الدَّهْرَ" şeklinde ifade etmişlerdir.¹²⁷⁷ Kur’ân-ı Kerîm’e baktığımızda da Allah Teâlâ bakışlardaki ihaneti yine "يَعْلَمُ خَائِنَةَ الْأَعْيُنِ" şeklinde ifade etmesi “ihamet” sözcüğünün kullanım alanının ne kadar geniş olduğunu gösteriyor.

Bu sözcük Kur’ân-ı Kerîm’de yedi yerde fiil, dört yerde isim, üç âyette ism-i fâil (الْخَائِنِ) iki âyette ise mübâlağalı ism-i fail (خَوَانٍ) şeklinde geçmiştir.¹²⁷⁸ Bu âyetleri incelediğimizde bu fiil ile ifade edilmiş “emânetlere ihanet” veya “nefislere ihanet” gibi ihanet edilen mef’ûller arasında açıkça ifade edilmiş “yeminlere ihanet”i görmüyoruz. Yeminlere ihanet edilmemesi başka şekillerde ifade edilmiş hatta bu günahı işleyenleri âhirette şu dört ceza beklemektedir: “Allah’a verdikleri sözü ve yeminlerini az bir bedelle satanlara gelince, işte onların âhirette hiç nasipleri yoktur. Kıyamet günü Allah onlarla konuşmayacak, onlara bakmayacak ve onları temize çıkarmayacaktır. Onlar için elem veren bir azap vardır.”¹²⁷⁹

f. Şimâl (شمال)

“Şimâl”, yemîn sözcüğünün anlamlarından biri olan “sağ yön”ün zıddı olup “sol yön” demektir.¹²⁸⁰ Çoğulu “eşmul” (أَشْمُلُ), “şemâil” (شَمَائِلُ) veya “şümü” (شُمْلُ) şeklinde gelir.¹²⁸¹ Çoğul hali Kur’ân-ı Kerîm’de sadece iki âyette ve “şemâil” formunda geçmektedir.¹²⁸² Daha önce ifade ettiğimiz üzere Araplar değer verdikleri kişileri sağ taraflarına oturtur ve ona değer verdiklerini, "فُلَانٌ عِنْدِي بِالْيَمِينِ" şeklinde ifade ederlerdi. Bir kişiyi de değersizleştirmek, aşağılamak için o kişiyi sol taraflarına oturtur ve ona

¹²⁷⁵ er-Râğıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, 305.

¹²⁷⁶ el-Cevherî, *es-Sihâh*, V, 2109.

¹²⁷⁷ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-‘Ayn*, IV, 309.

¹²⁷⁸ <https://www.kuranmeali.com/Mucem.php?harf=%D8%AE> (Erişim Tarihi 22.02.2024).

¹²⁷⁹ Âl-i İmrân 3/77.

¹²⁸⁰ er-Râğıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, 464.

¹²⁸¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-‘Arab*, XI, 364.

¹²⁸² el-A'râf 7/17; en-Nahl 16/48.

"أَنْتَ عِنْدِي بِالشِّمَالِ" şeklinde hitapta bulunurlar.¹²⁸³ Dolayısıyla sağ yön Araplar için hayrı, uğuru, bereketi, yüce makamı ifade ederken sol yön ise tam zıddını ifade etmiştir. Bunun örneklerini Kur'ân-ı Kerîm'de de görmek mümkündür. Örneğin cennet ehli için "أَصْحَابُ الشِّمَالِ" ifadesi¹²⁸⁵ kullanılırken¹²⁸⁴ cehennem ehli için "أَصْحَابُ الشِّمَالِ" ifadesi¹²⁸⁵ kullanılmıştır. Yine cennete girecek olan kişilerin amel defterlerinin kişilere sağ taraflarından verilirken¹²⁸⁶ cehenneme girecek olan kişilere de kitaplarının sol taraftan verildiğini¹²⁸⁷ görüyoruz.

g. Da'f (ضَعْف)

"Da'f", kuvvetin zıddı olup¹²⁸⁸ "ضَعْفٌ يَضْعُفُ ضَعْفًا" şeklinde gelir.¹²⁸⁹ Arapça'dan Türkçe'ye geçmiş kelimelerden biri olup "zayıf" anlamına gelmektedir. Bu zayıflık sadece bedenle sınırlı olmayıp, akılda ve nefiste var olan zayıflığı ifade etmek için de kullanılmıştır.¹²⁹⁰ Bu üç şeyin birisinden zayıflığı olan kişilere "ضَعِيفٌ" denilir ve çoğulu "ضِعَافٌ" veya "ضُعَفَاءُ" şeklinde gelir.¹²⁹¹ Kur'ân-ı Kerîm'de çoğul olarak "ضِعَافٌ" geçmezken "ضُعَفَاءُ" formu dört âyette geçmektedir.¹²⁹²

Bu sözcük Kur'ân-ı Kerîm'de hem beden hem de akıl zayıflığı, bir başka ifadeyle "acizliği" ifade etmek için kullanılmıştır. Örneğin: "لَيْسَ عَلَى الضُّعَفَاءِ وَلَا عَلَى الْمَرْضَى وَلَا عَلَى الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ مَا يُنْفِقُونَ حَرَجٌ إِذَا نَصَحُوا لِلَّهِ وَرَسُولِهِ" "Zayıflar, hastalar ve harcama yapma imkânı olmayanlar için -Allah ve peygamberine sadık kaldıkları sürece- sorumluluk yoktur" âyetinde¹²⁹³ insanın bedeni zayıflığı vurgulanırken: "فَإِنْ كَانَ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ سَفِيهًا أَوْ ضَعِيفًا أَوْ لَا يَسْتَطِيعُ أَنْ يُمِلَّ هُوَ فَلْيُمِلْ وَلِيُّهُ بِالْعَدْلِ" "Eğer borçlu akılca

¹²⁸³ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, XI, 365.

¹²⁸⁴ el-Vâkıa 56/ 27.

¹²⁸⁵ el-Vâkıa 56/ 41.

¹²⁸⁶ el-Hâkka 69/19.

¹²⁸⁷ el-Hâkka 69/25.

¹²⁸⁸ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn* I, 281; el-Cevherî, *es-Sihâh*, IV, 1390.

¹²⁸⁹ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn* I, 281.

¹²⁹⁰ er-Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 507

¹²⁹¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, IX, 203.

¹²⁹² el-Bakara 2/266; et-Tevbe 9/91; İbrâhîm 14/21; Mü'min 40/47.

¹²⁹³ et-Tevbe 9/91.

zayıf veya eksik yahut kendisi yazdıramaz durumda olursa velisi adaletle yazdırsın” âyetinde¹²⁹⁴ akıldaki zayıflığa dikkat çekilmiştir.

Allah Teâlâ vahiy meleği Cebrail’i güç/kudret sıfatıyla vasıflandırırken¹²⁹⁵, şeytanın tuzaklarını da zayıf olarak¹²⁹⁶ bizlere bildirmiştir. “Yemîn” sözcüğünün anlamlarından biri olan “kuvvet” sözcüğünü ele aldığımız zaman anlam itibarıyla “da’f” (ضَعْف) kuvvetin zıddı olsa da hiçbir kaynakta “yemînin zıddıdır” şeklinde bir bilgi yoktur.

¹²⁹⁴ el-Bakara 2/282.

¹²⁹⁵ et-Tekvîr 81/20.

¹²⁹⁶ en-Nisâ 4/76.

SONUÇ

Kur'ân-ı Kerîm'de türevleriyle beraber toplamda yetmiş kere kullanılan “yemîn”, zû-vucûh kabul edilen yani Arapça'da birden fazla manaya delâlet eden bir sözcüktür. Çalışmamızın birinci bölümünü ayırdığımız Arap dilinde, bu sözcüğün hangi anlamlara geldiğini, Arap geleneğindeki önemini, deyişlerde kullanım tarzını ve son olarak da semantik analizini yaptık. Bu sözcük Arapça'da hayır/bereket, sağ yön, sağ el, kase, güç/kuvvet, yüksek mertebe ve ahd anlamlarına gelmektedir. Yemîn sözcüğünün delâlet ettiği bu anlamları incelediğimizde karşımıza bu sözcüklerin kendisinden türetildiği ilk anlam çıkar ve o ilk anlam da “sağ yön”dür. Bu kök anlamdan hareketle Araplar yeminleşip ahitleştiği zaman birbirinin sağ elini tuttuğu için “kase”i, yön olarak sağ tarafı ifade etmek için “sağ yön”ü, sağda bulunan eli ifade etmek için “sağ el”i, sağ el, sol elden daha güçlü olduğu için “güç-kuvvet-kudret”i, bereket ve hayır sağdan geldiği için “hayır ve bereket”i, değerli olan insanları değerli olan yön (sağ) ile ifade ettikleri için “yüksek mertebe”yi, sağ ellerinin altında yani kudretlerinin altında bulunan köleleriyle yaptıkları “ahit”i yemîn sözcüğüyle ifade etmişlerdir. Yine bu bağlamda Ka'be'nin sağında kalan ülkeye “Yemen”, ölülerini defnederken sağa yatırdıkları için ölüme de “et-teyemmun” demişlerdir.

Arap dilinde yemîn sözcüğü inceledikten sonra beşerî ilimlerde “yemîn”i, “kase” yönüyle inceledik. Hukukta, tarih öncesinde insanların yargılamada yemini bir ispat aracı olarak kullandıklarını tespit ettik. Gerek yargılayan yargıçların ve gerekse yargılanan insanların hakikatin ortaya çıkması için yemin etmeleri, çağdaş hukuk sisteminde görev yapan yargıçların yeminle görevlerine başlaması hukuk sisteminde yeminin önemini halen koruduğuna işaretir.

Tıp ilminde meşhur olan “Hipokrat Yemin” metninin tarihçesi ve günümüzde Dünya Tabipler Birliğinin 2017 yılında kabul ettiği “Hekimlik Andı” metinlerine yer verdik. Bu iki yemin arasındaki benzerlikleri ortaya koyduk. Sosyoloji’de Türkiye’de yapılmış bir yüksek lisans tezinden hareketle analizler yaptık. Felsefede ise yemîni kase boyutuyla değil sağ yön boyutuyla inceleyip, İslâm filozoflarının şeytanın insanın sağından vesvese vermesiyle ilgili görüşlerini arz ettik.

Dînî ilimlerden tefsir, fıkıh ve dinler tarihinde “yemîn” sözcüğünü kase boyutuyla inceledik. Aksâmu'l-Kur'ân başlığı altında konuyla ilgili âyetlere ve tartışmalara

delilleriyle beraber yer verdik. Allah Teâlâ'nın kaseme başvurma nedenlerini, Kur'ân-ı Kerîm'deki kasem çeşitlerini detaylarıyla açıkladık. Fıkıhta çok geniş bir alana sahip olan kasemi dört mezhep imamının görüşleri kapsamında inceledik. İslam hukukunda yeminin tespit araçlarından biri olduğunu, kişinin şahit getiremediği durumlarda yapılan yeminlere göre hâkimin hüküm verebileceği gibi konuları detaylarıyla izah ettik. Ayrıca yalan yere yapılan yeminlerde uhrevi cezanın olduğunu dünyada ise hiçbir keffâretin olamayacağı kadar büyük bir günah olduğunu açıkladık. Yahudi ve Hristiyanların kutsal kitaplarında yer alan kasem âyetlerine baktığımızda Tanrı'nın ve peygamberlerin yemine başvurdıklarını, yalan yere ilahlarının adının ağza alınmamasının ve İslâm dininde olduğu gibi yemine sadık kalmanın önemini emredildiğini gördük.

Hadiste ise “yemîn” sözcüğünü sadece kasem boyutuyla değil, Arap dilinde kullanıldığı tüm yönüyle ele aldık. “Yemîn” sözcüğünün geçtiği hadisler incelendiğinde bu sözcük hadislerde “kasem, sağ yön, sağ el, sağ elin malik olduğu şeyler ve müteşabih” olarak kullanılmıştır. Bu başlıklar altında hadislerden örnekler vererek gerekli açıklamaları yaptık. Hadislerde, yemîn sözcüğünün gelmiş olduğu diğer anlamlar olan “hayır/bereket”, güç/kuvvet”, “yüksek mertebe” ve “ahit” anlamlarında kullanılmadığını tespit ettik. Hadislerde “yemîn” sözcüğü en çok kasem anlamında kullanıldığından kasem başlığı altında yemin çeşitlerine, İslâm dininde yasaklanmış yemin lafızlarına, Hz. Peygamber'in yemine başvurma nedenlerine ve Hz. Peygamber'in en çok kullanıldığı yemin lafızlarına değindik. el-Buhârî'de geçen bir hadiste Hz. Peygamber'in en çok “kalpleri eviren çevirene yemin olsun ki” (لَا وَمُقَلَّبِ الْقُلُوبِ) şeklinde yemin ettiği söylenmesine rağmen bu lafızlarla yapılan yeminlerin çok sınırlı sayıda olduğu bunun aksine hadislerde "وَالَّذِي" şeklinde yapılan yeminlerin daha çok olduğunu tespit ettik.

Üçüncü bölümde yemîn sözcüğünün geçmiş olduğu âyetleri tespit edip, belli bir başlıklandırma altında verdik. Yemîn sözcüğü, Kur'ân'da toplamda 70 kere ve sadece isim olarak geçmektedir. Kur'ân'daki anlamlarına baktığımızda ise hadislerde olduğu gibi kasem boyutunun çok daha yoğun işlendiğini söyleyebiliriz. Kasem boyutuyla baktığımızda yemine sadakatin önemiyle ilgili âyetlere değindik. Daha sonra ise yeminlere ihanet, dünya menfaati için yeminin satılması ve bu günahı işleyen kişilerin âhirette başına gelebilecek azap vb. konulara değindik. Aslında kasemin olduğu tüm din ve medeniyetlerde bu tür uyarılara rastlamak mümkündür. Çünkü toplumun huzuru ve

güveni insanların dürüstlüğünden geçer. İslâm dini de güvenli bir toplum oluşturmak için kâsem başta olmak üzere diğer ahlaki kavramlarda bize yol göstermiştir. Allah Teâlâ, müşrik veya münafıkların Müslümanları aldatmak için ısrarlı bir şekilde yaptıkları yemini "أَفْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ" şeklinde, münafıkların iki yüzlülüklerini gizlemek için yeminin arkasına saklanmalarını ise "اتَّخَذُوا أَيْمَانَهُمْ جُنَّةً" şeklinde ifade etmiştir. Bu iki ifade formuna Arap geleneğinde veya hadislerde hiç rastlayamadık.

“Yemîn” sözcüğünün Arap geleneği içinde kendisine yer bulduğu ikinci anlam olan “sağ yön”e baktığımızda Arapların “hayır, bereket, uğur, hak, güç, yüce makam” gibi müspet anlamları sağ yöne yüklediklerini görürüz. “Yemîn” sözcüğü kitap ve sünnette de bu anlamlarda kullanılmıştır. Kur’ân’da kullanılan sağ yönü “dünyevî alemde sağ yön” ve “uhrevî alemde sağ yön” olarak ikiye ayırmak mümkündür. Çünkü dünya ve âhiret için kullanılan sağ yöne yüklenen anlamlar farklıdır. Dünya alemi için kullanılan sağ yön gerçek anlamıyla kullanılmış olup, insanların veya cansız varlıkların sağ yönleri kastedilmiştir. Ancak âhiret için kullanılan sağ yöne alimler daha çok mecâz anlam yüklemişlerdir. Örneğin cennet ehline kitapların sağdan verilmesi veya nurun sağdan gelmesi o kişilerin “hayırlı, bereket sahibi, yeminine sadık, ahbine vefalı, güçlü/kudretli, yüksek mertebe sahibi” şeklinde yorumlanmıştır.

Kur’ân-ı Kerim’de yemîn sözcüğünün gelmiş olduğu bir diğer anlam olan “sağ el” ise toplamda üç âyette geçer. İki âyet Hz. Mûsâ’nın sağ eliyle tuttuğu asasıyla, bir âyet ise Hz. Peygamber’in ümmiliğiyle ilgilidir. Bilindiği gibi Hz. Peygamber ümmi idi ve okuma yazma bilmiyordu. Bu yüzden Allah Teâlâ ona hitaben: “Sen bundan önce ne bir kitap okuyabiliyor ne de onu sağ elinle yazabiliyordun” diye hitapta bulunmuştur. Bu üç âyet dışında yine sağ el ile ilişkili olarak köle veya câriyeler için "مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُ" ifadesi kullanılmıştır. Bunun nedeni ise Arapların gücü/kudreti sağ elle (yemînle) ifade etmelerinden kaynaklanmıştır.

Yemîn sözcüğünün hiç şüphesiz bir de müteşâbih boyutu bulunmaktadır. Bu yüzden hem Hadis’te hem de Tefsir’de bu konuyu ele aldık. İkisi arasındaki fark ise hadislerde kullanılan yemîn sözcüğü mutlak müteşâbih iken Kur’ân-ı Kerim’de kullanılan izâfî müteşâbihtir. ez-Zümer 67. Âyetinde geçen: "وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ وَالْأَرْضُ جَمِيعًا قَبْضَتُهُ" "Onlar Allah’ı gereği gibi takdir edip tanımadılar. Kıyamet gününde bütün dünya O’nun avucundadır; gökler de

O'nun **kudret** elinde dürülüp bklmŖtr. Allah, mŖriklerin koŖtukları ortaklardan uzaktır ve yücedir" yemîn sözcüğünü hemen hemen bütün müfessirler gç/kudret olarak tefsir etmiŖlerdir.

KAYNAKÇA

KUR'ÂN-I KERÎM

KÎTÂB-I MUKADDES

ABDURRAHÎM,

Abdülhalîl *Lügatü'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Umman:
Matba'atü'r-Risâleti'l-Hadîse, 1981.

ÂSİM EFENDÎ,

Seyyid Ahmed Âsım (ö. 1235/1819) *el-Okyânûsu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît*, (I-VI), 1.B., İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013.

AKYÜZ,

Niyazi, Çapçioğlu, İhsan, “*Din Sosyolojisi El Kitabı*”, Ankara, y.y, 2012.

el-ÂLÛSÎ,

Şehâbeddin Mahmûd (ö. 1270/1854), *Rûhu'l-Me'ânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-'Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî* (I-XV), tahk: Ali Abdalbârî, Beyrût: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1415 h.

ATAR,

Fahrettin, “*Mükâtebe*”, TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2020.

AVŞAR,

Zakir, “*Biat'ten Yemin'e... Kamusal Sorumluluk Üstlenenlerin ve Temsilcilerinin And İçmesi*”, Gazi Türkiyat Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi (GÜTBAD), 2012.

AYDIN,

Mehmet Akif, “*Liân*” TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2003.

AYDIN,

Suavi “*Yeminler, Halk Bilimi Sözlü Anlatımlar*”, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Kültür Portalı Projesi, 2009.

- AYTEKİN,
Arif, “*Ashâbu’l Yemîn*”, TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1991.
- AYVERDİ,
İlhan, “*Misalli Büyük Türkçe Sözlük*”, 1.B., İstanbul: Kubbealtı, 2010.
- BAYAT,
Ali Haydar, “*Tıp Tarihi*”, İstanbul: Pınarbaş Matbacılık, 2010.
- el-BEĞAVÎ,
Ebû Muhammed b. Mes’ûd b. Muhammed b. Ferra (ö. 516/1122), *et-Tehzîb fî Fıkhi İmâmi’s- Şâfiî*, Beyrut: Dâru’l -Kitabü’l -İlmiye, 1997.
- el-BEYDÂVÎ,
Nâsiruddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed (ö. 685/1286), *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl* (I-V), tahk. Muhammed b. Abdirrahman el-Mar’aşlî, Beyrut: Dâru İhyaî’t-Turasi’l-‘Arab, 1997.
- BİLGİN,
Vejdi, “*Bizi Kuşatan Toplum*”, İstanbul: Düşünce Kitabevi, 2012.
- BİLMEN,
Ömer Nasuhi, “*Büyük İslâm İlmihali*”, İstanbul: Bilmen Yayınları, 1986.
- BİRİŞİK,
Abdulhamit, “*Ulûmü’l-Kur’ân*”, TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2012.
- BOYNUKALIN,
Ertuğrul, “*Yemîn*”, TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2013.
- el-BUHÂRÎ,
Muhammed b. İsmâ’il Ebû ‘Abdillâh (ö. 256/870), *el-Câmi’u’s- Sahîh*, Dımeşk: Dâru İbn Kesîr, 1993.
- BULUT,
Ali, “*Câhiliye Şiirinde Bazı Dinî Motifler*”, OMÜİFD, S. 18-19, 2005.

- BURSEVÎ, İsmâil Hakkı (ö. 1137/1725), *Rûhu'l-Beyân* (I-X), Beyrut: Dâru'l-Fikr, t.y.
- el-CESSÂS, Ebû Bekir Ahmed b. Alî er-Râzî (ö. 370/981) *Ahkâmu'l-Kur'ân* (I-V), tahk. Muhammed es-Sâdık Kamhâvî, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1405(h).
- CEVÂD ALÎ *el-Mufasssal fî Târîhi'l-'Arab Kable'l-İslâm*, b.y.: Daru's-sâkî, 2001.
- CERRAHOĞLU, İsmail, *"Tefsir Usûlü"*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2021.
- el-CEVHERÎ, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd (ö. 393/1002), *es-Sihâh Tâcu'l-Luğa ve Sihâhu'l-'Arabiyye* (I-VI), thk. Ahmed Abdülgafûr Atâr, Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, 1979.
- CHALLAYE, Felicien, *"Dinler Tarihi"*, (ter: Samih Tiryakioğlu), İstanbul: Varlık Yayınları, t.y.
- el-CÜRCÂNÎ, Ebu'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Hanefî (ö. 816/1413), *et-Ta'rîfât*, Beyrut: Daru'l-Kutubu'l-'İlmiyye, 1983.
- ÇAĞRICI, Mustafa, *"Hak"*, TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1997.
- _____, *"Hayır"*, TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1998, XVII.
- _____, *"Yalan"*, TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2013, XLIII.

- ÇALIŞKAN, Mehmet, *“Kur’ân Dilinde Kasem (Yemin) Üslûbu”*, Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.
- ÇELİK, Giray, *“Savunma Mesleğinde Yemin”*, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, 2001.
- ed-DÂRİMÎ, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdîrrahmân b. el-Fazl (ö. 255/869), *Müsnedü’l-Dârimî* (I-IV), thk. Hüseyin Selim Esed’ü-Dârânî, Su’ûdi Arabistan: Daru’l-Muğni, 1. B., 2000.
- DEMİRCİ, Kürşat, *“Hristiyanlık”*, TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1998.
- DEMİRCİ, Muhsin, *“Tefsir Usûlu”*, İstanbul: MÜİFVY, 2021.
- DERVEZE, (ö. 1984), Muhammed İzzet, *et-Tefsîru’l-Hadîs* (I-X), Kâhire: Daru İhyâu’l-Kutubu’l-‘Arabiyye, 1383(h).
- DEVELLİOĞLU, Ferit, *“Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat”*, 7. Ofset Baskı, Ankara: Aydın Kitabevi, 1986.
- DUMAN, M. Zeki, *“İslâm’ın Köle ve Cârîye Sorununa Yaklaşımı”*, İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 12, Yıl: 2011.
- DURMUŞ, İlhami, *“Türklerde Kan Kardeşliği ve Antla İlgili Unsurlar”*, Millî Folklor, 2011.
- EBÛ DÂVUD, Süleymân b. el-Eş‘as b. İshâk es-Sicistânî (ö. 275/889), *Sünenu Ebî Dâvud*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd, Beyrut: Mektebetü’l-Asriyye, t.y.
- EBUSSUUD, Muhammed el-Imâdî el-Hanefî (ö. 982/1574), *İrşâdu’l-‘Akli’s-Selîm ilâ Mezâye’l-Kur’ânî’l-*

- Kerîm* (I-IX), Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arab, t.y.
- ELİADE, Mircea, The Encyclopedia of Religion “**Vows and Oaths**”, New York: 1987.
- ELMALILI, Muhammed Hamdi Yazır, (ö. 1942), “**Hak Dini Kur’ân Dili**” (I-IV), 1.B., (haz: Asım Cüneyd Köksal, Murat Kaya), İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2022.
- el-EZHERÎ, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed (ö. 370/980), *Tehzîbu'l-Luğâ* (I-XV), thk. Muhammed ‘Avad Mur’ib, Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 2001.
- el-FERÂHÎ, Abdülhamîd b. Abdilkerîm el-Ensârî (1930), *İm’ân fî Aksâmi'l- Kur’ân*, Beyrut: b.y., 1994.
- el-FERRÂ, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Ziyâd (ö. 207/823), *Meâni'l-Kur’ân*, thk. Ahmed Yûsuf Necâtî – M. Ali en-Neccâr – Abdülfettâh İsmâîl Şelebî, (I-III), 1.B., Mısır: Dar’ul-Mısriyye, t.y.
- el-FÎRÛZÂBÂDÎ, Ebu’t-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya’kûb b. Muhammed (ö. 817/ 1415), *el-Kâmûsû'l-Muhît*, thk. Mekteb Tahkîku't-Turâsî, 8.B., Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2005.
- FRAZER, James “*Altın Dal*”, (ter: Mehmet H. Doğan) İstanbul: Payel Yayınevi, 2004.
- GÖKDEMİR, Gönül, “*Türk Mitolojisinde Yemin/Ant Müessesesi*”, Milli Folklor, S: 59.
- GÜNBATTI, Cahit, “*Kultepe-Kaniş Anadolu’da İlk Yazılar İlk Belgeler*”, Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2017.

GÜRKAN,

Salime Leyla, **“Yahudilik”**, TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2013.

“Mîsâk”, TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2020.

HALÎL B. AHMED,

Ebû Abdurrahmân el-Ferâhîdî (ö. 175/791), **Kitâbu'l-‘Ayn** (I-VIII), thk. Mehdî Mahzûmî İbrâhîm es-Sâmîrî, Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hilâl, 2002.

HAMİDULLAH,

Muhammed, (ö. 1908/2002) **“İlâf”**, TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2000.

_____,

“Hudeybiye Antlaşması”, TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1998

_____,

“İslâm Peygamberi”, (ter: Mehmet Yazgan), İstanbul: Beyan Yayınları, 2017.

HASİB,

Musullu Abdullah, **“İmruü'l-Kays Kasîde-i Mu'allaka'nın Şerhi”**, (haz: Zehra Gözütok Tandoğan), Kahramanmaraş: SAMER (Siyer-i Nebi Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi), 2021.

HATİPOĞLU,

Haydar, **“Sünen-i İbni Mâce Tercemesi ve Şerhi”**, İstanbul: Kahraman Yayınları, t.y.

HEROTODOS,

“Herodotod Tarihi”, (ter: Müntekim Ökmen), Kültür yayınları, t.y.

HEYET,

“Ana Britannica”, İstanbul: y.y., 1994.

- HEYET, *“Die Religion in Geschichte und Gegenwart”*, Tübingen, 1986.
- HEYET, *Fetâvâyi Hindiyîye* (I-VI), 2.B., Mısır: Matbaatü'l-Kübrâ el'Emiriyye, t.y.
- HEYET, *“İlmihal”*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- HEYET, *“Kur’ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir”*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.
- HEYET, *“Türk Hukuk Lûgatı”*, Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1991.
- HEYET, *“Türkiye’de Din ve Vicdan Özgürlüğü”*, Ankara: TBBY Yayınları, 2016.
- IZUTSU, Toshihiko, *“Kur’ân’da Allah ve İnsan”*, (ter: Süleyman Ateş), Ankara: AÜİFY, 1975.
- İBNÜ’L-‘ARABÎ, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî (ö. 543/1148), *Ahkâmü'l-Kur’ân* (I-IV), 3.B., tahk: Muhammed Abdulkâdir ‘Atâ, Beyrût: Daru'l-Kütübü'l-‘İlmiyye, 2003.
- İBN ‘ÂŞÛR, Muhammed et-Tâhir, (ö. 1393/1973), *et-Tahrîr ve't-Tenvîr* (I-XXX), Tunus: ed-Dâru't-Tûnusîyye li'n-Neşr, 1984.
- İBN ‘ATİYYE, Ebû Muhammed Abdulhak b. Gâlib b. Abdurrahmân b. Gâlib el-Endelûsî, (ö. 541/1147), *el-Muharreru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz* (I-VI), thk. Abdusselâm Abduşşâfi Muhammed, Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1422 (h).
- İBNÜ’L-CEVZÎ, Ebu'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, (ö. 597/1201), *Nüzhetü'l-A'yûni'n-Nevâzir fî İlmi'l-Vucûhi ve'n-Nezâir*,

- thk. Muhammed Abdülkerîm Kâzım er-Râzî, Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1987.
- _____, *Zâdu'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr* (I-IV), tahk. Abdurrezzak el-Mehdî, Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-'Arabî, 2001.
- İBN DÜREYD, Ebû Bekr Muhammed b. Hasan (ö. 321/933), *Cemheretu'l-Luğa* (I-III), thk. Remzî Münîr Baalbakî, Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987.
- İBN EBÛ USAYBİA, Ebü'l-Abbâs Muvaffakuddîn Ahmed b. el-Kâsım b. Halîfe b. Yûnus es-Sa'dî el-Hazrecî (ö. 668/1269), *'Uyûnü'l-enbâ fî Tabakâti'l-Etubbâ*, thk. Doktor Nezar Rıza Beyrut: Daru'l-Mektebetü'l-Hayât, t.y.
- İBNÜ'L-ESÎR, Ebu's-Sa'âdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîriddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (ö. 606/ 1210), *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadis ve'l-Eser*, (I-IV), thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, et-Tâhir Ahmed ez-Zâvî, Kâhire: Mektebetü'l-İslâmiyye, 1979.
- İBN FÂRİS, Huseyn Ahmed b. Zekeriyâ b. Muhammed b. Habîb er-Râzî (ö. 395/1004), *Mücmelu'l-Luğa*, thk. Züheyr Abdu'l-Muhsin Sultan, Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1986.
- İBN HACER, Ebu'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449) *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe* (I-VIII) thk. Adel Ahmed Abdul-Mevcûd ve Ali Muhammed Mahfûz, 1.B. Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995.
- _____, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (I-XIII), (terkim ve tebvîb: Muhammed Fuâd Abdülbâkî,

- tashîh ve tahric: Muhibbu'd-Dîn el-Hatîb), Beyrut: Dâru'l-Marife, 1959.
- İBN HALDUN, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî (ö. 808/1406) **Mukaddime**, I, (ter. Zakir Kadiri Ugan), İstanbul: MEB Yayınları, 1997.
- İBN HÂLEVEYH, Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Ahmed b. Hamdân el-Hemedânî en-Nahvî el-Lugavî (ö. 370/980), **İ'râbü Selâsîne Sûre**, Mısır: Dar'ul-Kutubu'l-Mısriyye, 1941.
- İBN HANBEL, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî (ö. 241/855), **Müsned**, thk. Şuayb el-Arnâvut-Âdil Mürşîd, Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 2001.
- İBN HİŞÂM, Ebû Muhammed Abdulmelik (218/833), **es-Sîretu'n-Nebeviyye** (I-II), thk. Mustafa es-Sekkâ, İbrahim el-Elyârî, Abdulhafız Şelbî, Mısır: Matbaatu Mustafa el-Bâbi'l-Halebi, 1955.
- İBN KAYYİM, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Züraî el-Cevziyye (ö. 751/1350), **et-Tibyân fî Aksâmi'l-Kur'ân**, thk. Muhammed Hamid Fıkî, Beyrut: Daru'l-Marife, t.y.
- İBN KELBÎ, Ebû'l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. Sâib b. Bişr el-Kûfî (ö. 204/819 [?]), **Kitâbü'l-Esnâm**, thk: Ahmed Zekî Pâşâ, 4.B., Kâhire: Dar'ul-Kutubu'l-Mısriyye, 2000.
- İBN KESÎR, Ebu'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn el-Kaysî el-Kureşî (ö. 774/1373), **et-Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-**

- ‘*Azîm* (I-IX), thk. Muhammed Hüseyin Şemsüddîn, 1. B., Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-‘İlmiyye, 1998.
- İBN KUDAME, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed el-Cemmâîlî el-Makdisî (ö. 620/1223), *el-Muğnî* (I-XV), 3.B., thk., Abdullah b. Abdu’l-Muhsin et-Türkî, Riyâd: Daru Alemu’l-Kutub, 1997.
- İBN MÂCE, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî (ö. 273/887), *Sunenu İbn Mâce* (I-II), thk. Muhammed Fuâd Abdulbâki, Kâhire: Dâru İhyâi Kutubî’l-‘Arabiyye, t.y.
- İBN MANZÛR, Ebu’l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî er-Rüveyfî (ö. 711/1311), *Lisânu’l-‘Arab* (I-XV), 3. B., Beyrut: Dâru Sâdır, 1994.
- İBN RÛŞD, Ebu’l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî (ö. 595/1198), *Bidâyetü’l-Müctehid ve Nihâyetü’l-Muktesid* (I-IV), Kâhire: Daru’l-Hadîs, 2004.
- İBN SÎDE, Ebu’l-Hasan ‘Ali b. İsmâîl el-Mursî (ö. 458/1066), *el-Muhassas* (I-V), thk. Halîl İbrâhîm Ceffâl, Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsî’l-‘Arabî, 1996.
- İMRUÛ’L-KAYS, Hunduc b. Hucr b. el-Hâris Âkilü’l-Mürâr (ö. 540 dolayları), *“Dîvân”*, thk. Abdurrahman el-Mustâvî, Beyrut: Daru’l-Ma’rife, 2004.
- İNAN, Abdülkadir, *“Eski Türklerde ve Folklorunda ‘Ant’”*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 1948.
- KAHYA, Esin, *“Hipokrat”*, TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1998.

- KAHYA, Ömer, *“Kültepe’den Tanrı’nın Kadehini İçme Örneği”*, ArAn 11/2, 2017.
- KALLEK, Cengiz, *“Sa”*, TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2008.
- el-KALKAŞENDÎ, Ebu’l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî (ö. 1418) *Subhu’l-Aşâ fî Sinâ’ati’l-İnşâ*, Beyrut: Daru’l Kütübü’l ‘İlmiyye, t.y.
- el-KÂSÂNÎ, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes’ûd b. Ahmed (ö. 587/1191), *Bedâ’i’u’s-Sanâ’i’ fî Tertîbi’s-Şerâ’i’*, (I-VII), Mısır: Daru’l-Kutubu’l-‘İlmiyye, t.y.
- el-KASTALLÂNÎ, Ebü’l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr (ö. 923/1517), *İrşâdü’s-Sârî li’s-Şehri Sahîhi Buhârî* (I-X), Mısır: Matbaatü’l-Kübrâ el-Emîriyye, t.y.
- KÂŞGARLI MAHMÛD, (ö. 1105), *Divânü Lugâti’t-Türk*, 1. B., İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2005.
- el-KATTÂN, Mennâ’ Halîl (ö. 1999), *Mebâhis fî ‘Ulûmi’l-Kur’ân*, Riyad: Mektebetü’l-Meârif, 2000.
- KAYA, Mahmut, *“Felsefe”*, TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1995, XII.
- KILIÇ, Sadık, *“Yemin Olsun Ki”*, İstanbul: İhtar Yayıncılık, 1996.
- KİLİ, Suna-Gözübüyük, Şeref, *“Türk Anayasa Metinleri “Senedi İttifaktan Günümüze”*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1985.
- KUHRT, Amelie, *“Eski Çağda Yakındoğu”*, (ter: Dilek Şendil), İstanbul: Kültür Yayınları, 2010.

- KURT, Ali Osman-Aykıt, Dursun Ali, **“Dinler Tarihi”**, Ankara: Özgün Matbaacılık, 2022.
- KURT, Halil, **“Yemen”**, TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2013.
- el-KURTUBÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Farh (ö. 671/1273), **el-Câmi‘u li-Ahkâmi‘l-Kur‘ân** (I-XX), 2. B., tahk. Ahmed el-Berdûnî ve İbrâhîm Etfiş, Kâhire: Dâru‘l-Kutubi‘l-Mısriyye, t.y.
- KÜÇÜK, Abdurrahman, vd., **“Dinler Tarihi”**, 4. B., Ankara: Berikan Yayınevi, 2014.
- “Ahd”, TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1988.
- MALİK B. ENES, Ebû Abdullâh Mâlik b. Enes b. Mâlik el-Medenî (ö. 179/795), **el-Muvatta’**, thk. Muḥammed Fuâd Abdulbâkî, Beyrut: Dâru İhyâi‘t-Türâsi‘l-‘Arabî, 1985.
- el-MÂTURÎDÎ, Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd (ö. 333/944), **Te‘vilâtu‘l-Kur‘ân** (I-X), thk. Mecdî Baslum, Beyrut: Dâru‘l-Kutubi‘l-‘İlmiyye, 2005.
- MEKKÎ B. EBÎ TÂLİB, Ebû Muhammed Hammûş b. Muhammed el-Kaysî (ö. 437/1045), **el-Hidâye ilâ Bulûğî’n-Nihâye fî ‘İlmi Me‘âni‘l-Kur‘ân ve Tefsîrih** (I-XII), tahk. Şahid el-Buşihî, Birleşik Arap Emirlikleri: Mecnû‘atu Buhûsi‘l-Kitâbi ve’s-Sünne bi Câmi‘ati‘ş-Şarka, 2008.
- MEVDÛDÎ, Ebu‘l-A‘lâ (1979), **Tefhimu‘l-Kur‘ân** (I-VII), (ter: Muhammed Han Kayanî v.d.), İstanbul: B.y., 1988.

- el-MEVİLİ,
Ebu'l-Fazl Mecdüddîn Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd (ö. 683/1284), *el-İhtiyâr li-Ta'îlî'l-Muhtâr* (I-V), Beyrut: Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1937.
- MUKÂTİL B. SÜLEYMÂN,
Ebu'l-Hasen el-Belhî (ö. 150/767), *et-Tefsîru'l-Kebîr* (I-V), 1. B., thk. Abdullah Mahmud Şehhate, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1423/2002.
- MÜSLİM,
Ebu'l-Hüseyn b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî (ö. 261/875), *el-Câmi'u's-Sahîh*, thk. Muḥammed Fuâd 'Abdulbâkî, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1955.
- NAZLI,
Kadri, *“Türkçe Yemin İfadeleri Üzerine Toplum Dilbilimsel Bir İnceleme”*, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- en-NESÂÎ,
Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî (ö. 303/915), *Sünenü'n-Nesâî* (I-VIII), Kâhire: Mektebetü't-Ticâratî'l-Kübrâ, 1930.
- en-NESEFÎ,
Ebu'l-Berekât Hâfîzüddîn Abdullah b. Ahmed (ö. 710/1310), *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'v'il* (I-III), 1. B., thk. Yusûf Âlî Bedîvî, Beyrut: Dâru'l-Kelîmi't-Tayyib, 1998.
- en-NEVEVÎ,
Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî ö. (676/1277), *el-Minhâc fî Şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc* (I-XVIII), Beyrut: Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabî, 1972.
- ÖZ,
Ahmet, *“Kur'ân'da Ahit ve Ahde Vefa”*, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1999.

- ÖZEN, Şükrü, “*Velâ*”, TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2013.
- ÖZTÜRK, Nermin, “*İlahi Dinlerde Yemin Kefaret ve Kurban*”, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1996.
- PAKALIN, M. Zeki, “*Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*”, İstanbul: MEB Yayını, 1993.
- PEDERSEN, Johs, (ö. 1883/ 1977), “*Kasem*”, *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1977.
- er-RÂĞİB el-İSFEHÂNÎ, Ebu'l-Kâsım el-Hüseyin b. Muhammed (ö. 502/1108), *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnân ed-Dâvûdî, Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1991.
- er-RÂZÎ, Ebû Abdillâh (Ebu'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin (ö. 606/1210), *Mefâtihu'l-Gayb* (I-XXXII), Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arab, 1999.
- SARIYILDIZ, Gülden “*Tanzimat ve Osmanlı Bürokrasisinde Yemin Müessesesi*”, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi, 2002.
- SAYGILI, Tahsin, “*Babil Hukuku ve Hamurabi Kanunları*”, Sosyal Araştırmalar ve Davranış Bilimleri Dergisi, S. 2.
- es-SEMERKANDÎ, Ebu'l-Leys Nasr b. Ahmed (ö. 373/983), *Bahru'l-Ulûm* (I-III), thk. Ali Muhammed Muavvez, 1. B., Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1414/1993.
- es-SEMÎN el-HALEBÎ, Ebu'l-Abbâs Şihâbuddîn Ahmed b. Yûsuf (ö. 756/1355), ‘*Umdetu'l-Huffâz fî Tefsîri Eşrâfi'l-*

- Elfâz* (I-IV), tahk: Muhammed Bâsil, y.y: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1996.
- es-SERAHSÎ, Ebû Bekr Şemsü'l-Eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed (ö. 483/1090), *el-Mebsût* (I-XXX), Beyrut: Dâru'l-Mârifet, t.y.
- SUBHÎ es-SÂLİH, (1926-1986), *Mebâhis fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut: Daru'l- 'İlmi li'l-Melâyîn, 2000.
- es-SÜYÛTÎ, Ebu'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî (ö. 911/1505), *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, y.y.,1974.
- _____, *ed-Durru'l-Menşûr*, (I-VIII), Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1432/2011.
- ŞA'BÂN, Zekiyyüddîn, “*İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkıh)*”, (ter: İbrahim Kâfi Dönmez), Ankara: TDVY., t.y.
- eş-ŞÂFÎÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs (ö. 204/820), *el- Ümm* (I-VIII), 2.B., Beyrut: Daru'l-Fikr, 1990.
- ŞENOC AK, İhsan, “*İslâm Hukukunda Örfün Hükümlere Etkisi*”, Samsun: Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011.
- eş-ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Ali (ö. 1250/1834), *Fethu'l-Kadîr el-Câmi Beyne Fenni'r-Rivâye ve'd-Dirâye fî İlmi't-Tefsîr* (I-VI), Dımeşk: Dâru İbn Kesîr, 1993.
- eş-ŞİRBÎNÎ, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb el-Kâhirî (ö. 977/1570), *Muğni'l-Muhtâç İlä Ma'rifeti Me'ânî Elfâzi'l-Minhâc* (I-VI), 1.B., b.y.: Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1994.

TABÂTABÂÎ,

Muhammed Hüseyin b. Muhammed b. Muhammed Hüseyin (ö. 1401/1981), *el-Mizân fî Tefsîri'l-Kur'ân* (I-XX), 2. B., Beyrut: Menşûrâtu Müesseseti'l-A'lemî li'l-Matbû'ât, 1971.

et-TABERÎ,

Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (ö. 310/923), *Câmi'u'l-Beyân fî Te'vîli Âyi'l-Kur'ân* (I-XXVI), thk. Abdullâh et-Türki, 1. B., Kâhire: Dâru Hicr, 2001.

TANYU,

Hikmet, *“Ahd-i Cedîd”*, TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1988.

et-TİRMİZÎ,

Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre (Yezîd) (ö. 279/892), *Sünenü't-Tirmîzî*, thk. Beşar Avad Ma'ruf, Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1996.

TURAN,

Osman, *“Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi”*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2003.

et-TÛSÎ,

Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasen b. Alî, (ö. 460/1067) *et-Tibyân fî Tefsîri'l-Kur'ân* (I-IX), Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, t.y.

TÜRKMEN,

Ali, *“Türk Özel Hukuk Yargı Sisteminde Yemin Müessesesi”*, International Journal of Legal Progress, S. 2., 2015.

ULUDAĞ,

Süleyman, *“Nûr”*, TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2007.

el-VÂHİDÎ,

Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed (ö. 468/1076), *et-Tefsîru'l-Basît* (I-XXV), Medine-i Münevvere: İmadetu'l-Bahsi'l-İlmiyye, 2009.

- VANKULU MEHMED EFENDİ, Mehmed b. Mustafâ el-Vânî (ö.1592), “**Vankulu Lüğatı**” (I-II), 1.B., İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014.
- VEHBE ZUHAYLİ, **et-Tefsîru'l-Munîr**, (I-XXXII), Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1991.
- _____, **el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletuhu** (I-X), 4.B., Dımeşk: Daru'l-Fikr, t.y.
- YALÇIN, Abdulkerim, “**Sözleşme Aracı Olarak Yeminin Ticarete Kullanımı**”, Iğdır: Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- YARCI, Güler, “**Osmanlıda Yemin ve Tahlif**”, Acta Turcica Dergisi, Temmuz 2013.
- YAŞAROĞLU, Saliha, “**Kur’ân’da Hak Kavramı**”, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- YILDIZ, Hakkı Dursun, “**Arap**”, TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1991.
- YILDIRIM, Müslim, “**Theodor Nöldeke’nin Kur’ân’a Yaklaşımı ‘Geschichte Des Qorâns Örneği’**”, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- YILMAZ, M. Faik, “**Aksâmu’l-Kur’ân Bağlamında ‘Allah Nelere, Niçin ve Neden Yemin Eder?’ Sorularını Yeniden Düşünmek**”, İslâmî İlimler Dergisi, C. 5, S.1, 2010.
- YİĞİT, İsmail, “**Sebe**”, TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2009.

- YURDAYDIN, Hüseyin-Dağ, Mehmet, **“Dinler Tarihi”** Ankara: Gündüz Matbaacılık, 1978.
- ez-ZEBÎDÎ, Muhammed Murtezâ el-Hüseyinî (ö. 1205/1791), **Tâcu’l-‘Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs** (I-XL), thk. Komisyon, 2. B., Kuveyt: Dâru’l-Hidâye, 1993.
- ez-ZECCÂC, Ebû İshâk İbrâhîm b. Serî, (ö. 311/923), **Meâni’l-Kur’ân ve İ’râbuhu** (I-V), 1.B., thk: Abdulcelîl Şelebî, Beyrut: ‘Âlimu’l-Kutub, 1988.
- ez-ZEMAHŞERÎ, Ebu’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer (ö. 538/1144), **el-Keşşâf ‘an Hakâiki Gavâmidi’t-Tenzîl ve Uyûnu’l-Ekâvil fî Vucûhi’t-Te’vîl** (I-IV), 3. B., Beyrut: Dâru’l-Kitabi’l-‘Arabî, 1986.
- _____, **Esâsü’l-Belâğ** (I-II), thk. Muhammed Basil Uyûnüssûd, 1. B., Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1998.
- _____, **el-Mufasssal fî San’ati’l-İ’râb**, thk. Ali Mulhim, Beyrût: Mektebetü’l-Hilâl, 1993.
- ez-ZERKEŞÎ, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısrî el-Minhâcî eş-Şâfiî (ö. 794/1392), **el-Burhân fî ‘Ulûmi’l-Kur’ân**, thk. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrâhîm, Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1957.
- ez-ZÜRKÂNÎ, Muhammed Abdülazîm (ö. 1367/1948), **Menâhilü’l-İrfân fî ‘Ulûmi’l-Kur’ân** (I-II), 3.B., Mısır: Matbaatü ‘Îsâ el-Bâbî el-Halebî, t.y.